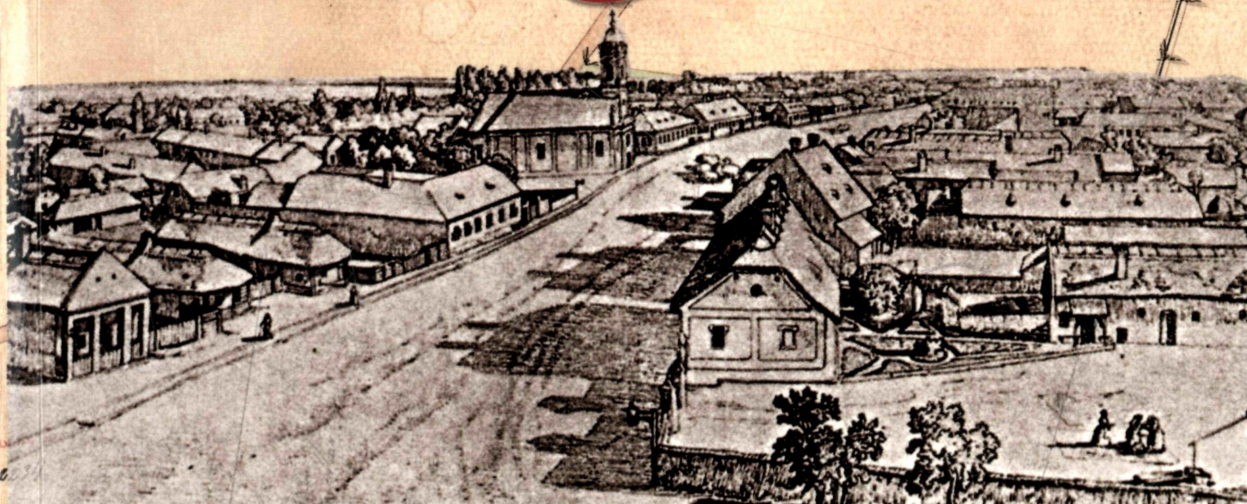

CZEGLÉDI
IMRE

Munkácsy Békés megyében

Röck Istvánne írta

B. C.

Kiscaly

Andras

1000

1000

1000

1000

1000

1000

1000

49.2

1000

23

7.3

AA

30

30

30

30

30

30

30

30

30

30

30

30

30

30

30

30

30

30

30

30

30

30

30

„A miskolc–csabai utazásra csak homályosan emlékszem, abban az időben, amikor még se vasút, se jó országút nem volt: hosszú utazás lehetett. De a csabai megérkezés már világosan a fejemben maradt. 1851. november elején történt. Őszi nap, minden szomorúsággal, ólomszürke ég és a messziségben fekete foltok tűnnek elő szabályos sorakozásban, élesen kiválva az egyhangú háttérből, amely átszeli a horizontot. Nagybátyám két templomtornyot mutatott a messziségben, az egyik magas volt és karcsú, a második ennek csak a feléig ért, s mégis úgy néztek ki, mintha egymással szembe fordulva beszélgetnének.

– Látod a templomtornyokat? – kérdezte.

– Az Csaba.

Már nagyon türelmetlen voltam, hogy új otthonomba érkezzünk, de kocsink megfeneklett az úton. Ló és kocsi fekete sártengerben úsztak, valóságos mocsár közepette. Az utat karók jelezték, amelyeket nagy távolságokban becövekeltek a földbe. Ennek az volt a célja, hogy az utasok ne tévedjenek oldalra.

Lassan jutottunk előre. A város látképe csodálatba ejtett: hosszú-hosszú utca, egészen alacsony, széles házzal, amelyek szalmafedelei mintha a földből nőttek volna ki. Mind rendjében, sorjában állottak, akárcsak a Rue Rivolin, Párisban. A harminchatezer lakosú várost két hosszú utca vágja keresztbe. A középben, ahol az utcák metszik egymást, farkasszemet néz a két templom. Mindenütt csend uralkodik, egy lelket sem látni sehol, a házból kutyák rontanak a szekérre, hangosan megugatják, aztán ismét eltűnnek a kerítések mögött.

Harang zúg mélabúsan, mire megkérdezem a nagybátyámtól:

– Miért harangoznak itt olyan lassan?

– A toronyóra jelzi az időt – feleli.

Miskolcon sohasem hallottam ilyen kongatást. Egyre tovább haladtunk.”

(Munkácsy Mihály: *Emlékeim*. Bp., 1921.)

A FEDÉLEN:

Munkácsy 1890 körül. Eredeti fénykép.

Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtára, Budapest;

Békéscsaba központja 1858-ban.

Haan Antal rajza;

A kismegyeri Reök-birtok Munkácsy műtermével.

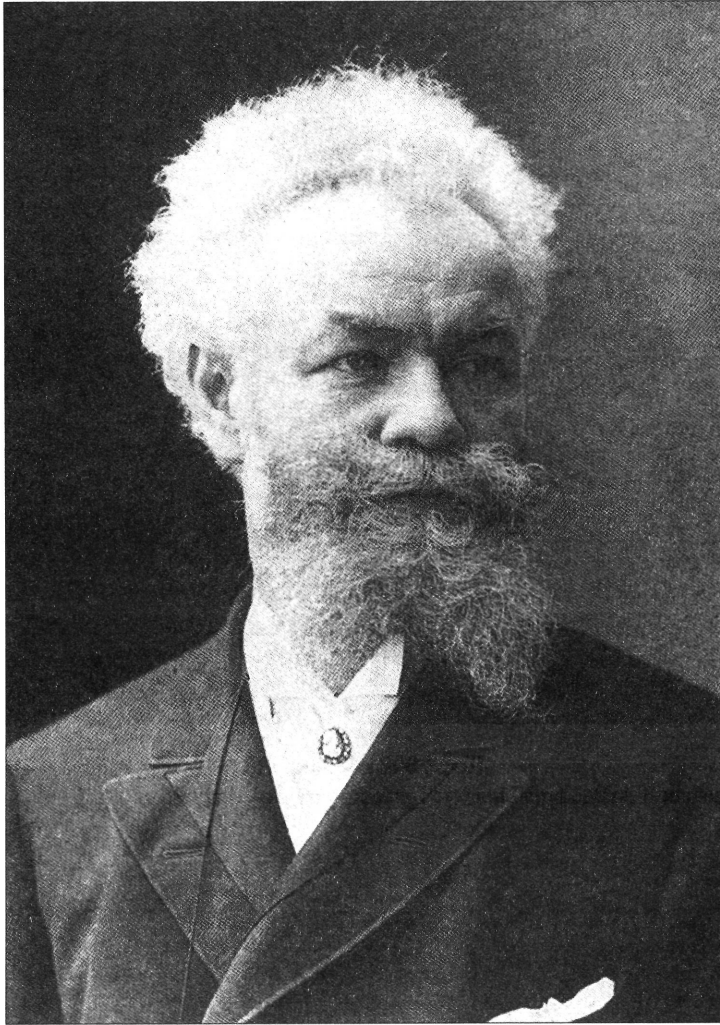
Térképrészlet. 1883. Békés Megyei Levéltár, Gyula;

Ásító inas. Tanulmányfő.

(Düsseldorf, 1869. Olaj, fa; 31×24 cm; ltsz.: 1897;

jelzés nélkül; Magyar Nemzeti Galéria, Budapest)

Munkácsy Békés megyében

Munkácsy 1890 körül

Eredeti fénykép. Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtára, Budapest

CZEGLÉDI IMRE

*Munkácsy
Békés megyében*

BÉKÉSCSABA, 2004

A Békés Megyei Múzeumok Közleményei 26.
Publications of the Museums of the County Békés 26.

Sorozatszerkesztő:

SZATMÁRI IMRE

MÁSODIK, ÁTDOLGOZOTT KIADÁS

Szerkesztette:

SZATMÁRI IMRE
NAGYNÉ VARGA ÉVA

Fotók:

Barabás Ferenc, Czeglédi Imre, Latorcai János,
Lukács Tihamér, Mester Tibor, Váradi Zoltán

A fedelelet tervezte:

BARABÁS FERENC

A kiadványt támogatta:

Nemzeti Kulturális Örökség
Minisztériuma

Nemzeti Kulturális
Alapprogram

ISBN 963 7219 536

ISSN 0139 0090

Köszönetet mondunk a Magyar Nemzeti Galériának és a Déri Múzeumnak
a kötet megvalósításához nyújtott segítségéért.

Kiadja:

a Békés Megyei Múzeumok Igazgatósága, Békéscsaba, 2004
H-5600 Békéscsaba, Széchenyi u. 9. Telefon/fax: 00 36 66 323 377
Honlap: www.bmmi.hu; www.munkacsy.hu; E-mail: mmm@bmmi.hu
Felelős kiadó: dr. Szatmári Imre, megyei múzeumigazgató

Tartalom

Bevezetés	7
I. Miskolctól Békéscsabáig	9
II. Csabai gyermekévek (1852–1854)	13
Reök István	13
Csabán 1852-ben	19
Egy végzetes rablótámadás (1852. december).....	26
1853-ban	28
Vidovszkyék szomszédságában	31
III. Az asztalosinas (1854?, 1855–1858)	37
Az „úrfi” inasnak megy (1854 nyara vagy 1855. január).....	37
Lang György asztalosmester	40
A kisinás (1854 nyara?, 1855. január–1856. október).....	42
Az öreginas (1856. október–1858. május)	54
Legényavatás (1858. május)	63
Májustól októberig	63
IV. Amíg a művész csillaga felragyog (1858–1869)	66
Az asztaloslegény Aradon (1858. október–1860)	66
„Az asztaloság és a művészet között” – Gyula (1861).....	71
Újra Aradon – Szamosy mellett (1862)	94
Először Gerendáson (1862. ősz–1863. május)	100
Gerendás – Békéscsaba (1865. szeptember–1866. február)	106
Újra Gerendáson (1866. szeptember)	115
Utoljára a pusztán (1867. augusztus–október)	116
A névváltoztatás (1868. október)	120
V. A Mester és Békés megye	124
A <i>Siralomház</i> időszakában	124
„ <i>Parainesis</i> ” Munkácsy Mihályhoz	128
Készülődés Csabára (1872–1873)	135
Nászúton Békéscsabán (1874. szeptember–október)	137
Búcsú Reök Istvántól	140
Utolsó látogatások	142
Munkácsy emléke	147
Két barát Békésből	152
Végszó	155
Időrendi áttekintés	156
Rövidítések	160
Források	160
Resumé	164
Résumé	167
Zusammenfassung	170
Képek jegyzéke	173
List of pictures	175
La liste des tableaux	177
Verzeichnis der Bilder	179

A SZÖVEG KÖZTI JELEKRŐL

Tanulmányunk első részében a fő forrásunk Munkácsy önéletrajza, az *Emlékeim* volt, annak első magyar nyelvű kiadása Lestyán Sándor fordításában (Amicus Kiadó, Budapest, 1921).

Munkánk során úgy láttuk, hogy a fordítás néhány fontosabb részlete eltér Munkácsy önéletrajzától, ezért más fordítást is igénybe vettünk, hogy a valóságos önéletrajzot idézhessük. Ha az idézetek során az említett fordítástól eltértünk, kétféle jelet találhat az olvasó:

A »...« jel közé tett szövegrészt az *Emlékeim* Végvári Lajos előszavával ellátott második kiadásból idéztük (Hungária Kiadó, Budapest, 1951), mert ez jobban egyezik Munkácsy önéletrajzával.

A >...< jel közé szedett szövegrészt jelen tanulmány számára fordítottuk a francia eredetiből, mert ezeken a helyeken az említett régi fordítás nemegyszer lényegesen megváltoztatta az *Emlékeim* szövegét (adatok, leírások, helyzetek, mondanivalók). A régi fordítást lábjegyzetben közöljük, hogy a különbséget az olvasó külön keresés nélkül érzékelhesse.

Bevezetés

Nincs még egy személyisége a magyar művészettörténetnek, akinek élete annyira ismert lenne a közönség előtt, mint Munkácsy. Ez elsősorban a róla szóló regények hatásának tulajdonítható, olyan műfajnak, amelyben a tények és az írói fantázia szabadon váltja egymást, a valóság keveredik az írói fantáziával – s az olvasó „életrajzként” kezeli a kor divatjának megfelelően megírt műveket. E szerint ítéli meg a „főhöst”, akinek alakja azonban része nemzeti kultúránk kincsesházának, így nem közömbös, milyen képet kap róla az olvasó: tiszteletet ébreszt avagy épp tiszteletet rombol. Ezért nagy az irodalom felelőssége.

Munkácsy élete hálás regénytéma. A gyalupadtól a világhírig ívelő pályája eleve megadja a regény vezérfonalát. S az „életrajz” megírásához Munkácsy maga is hozzájárult, amikor az 1880-as években *Emlékeim* címmel megírta gyermekkorának történetét, melyet 19 éves koráig követ végig a dickensi nyomort megelevenítve. Gyermekkorának felidézéséhez a szakirodalom is ezt a forrást használja.

Kétségtől gazdagon megrajzolt gyermekkor.

De vajon igaz-e? S nincs-e több, más, amit meg kell menteni a feledésből, hiszen minden év távolabb visz az eseményektől, egyre ritkul azoknak a sora, akik ki tudják egészíteni a szótlán dokumentumokat.

S kik voltak a szereplők? Hol a gyermekkor leírt világa?

Ezek a kérdések vezettek Munkácsy életének kutatásakor. A munka nem volt hiábavaló. Korabeli levéltári iratok, elsárgult újságok apró cikkei, lassan előkerülő családi levelezések gazdagították az *Emlékeim* élményanyagát.

Ennek következtében néha változik az ismert kép. Munkácsy önéletrajzában a kor divatos naturalizmusának hatása, a szélsőséges jelenetek keresése felnagyította a gyermek és a nagybácsi ellentétét. Most, a dokumentumokat vallatva Reök István alakja közelebb kerül a valósághoz. De ugyanígy változik a Munkácsy gyermek- és ifjúkoráról kialakított kép nem egy részlete is: életközelibbé, sokszínűbbé válik a források felhasználása után. A kortársak megszólaltatása a híressé vált Miska életének egy epizódját elevenítik meg, tágítják az *Emlékeim* világát.

Időben túllépve Munkácsy önéletrajzán, folytattuk Munkácsy kötődésének kutatását a megyéhez, bemutatva annak forrását – elsősorban a negyedszázadon át itt lakó Reök családot –, a vissza-visszatérést, a „hazalátogatás” emlékeit, egészen Munkácsy emlékének ápolásáig.

Emellett az aradi évek ismertetése is bekerült a kötetbe, mert az itt töltött időszak – ha földrajzilag kívül is esik – beékelődik Munkácsy Békés megyei életébe, így azok megismerése teljesebbé teszi a festőművész ifjúkorának bemutatását, megértését.

Munkáinkkal Munkácsy Mihály előtt kívántunk tisztelni az utókor hálójával és tisztetével.

*

A könyv első kiadása elfogyott, így kerülhetett sor a másodikra. Felhasználtuk a lehetőséget, hogy bizonyos helyeken változtassunk a feldolgozáson: kiegészítsünk eseményeket a jobb megértés érdekében; a személyekről bővebb tájékoztatást adjunk; néha kiemelünk szövegrészeket a mondanivaló hangsúlyozása végett; s néhány helyen újra fordítottuk Munkácsy önéletrajzában francia nyelvű eredeti szövegét, mert a magyar fordítás eltér ettől.

I.

Miskolctól Békéscsabáig

A Munkácsyról szóló hatalmas irodalom alig szól származásáról, családjáról. Édesapjáról mindig megemlítik, hogy kincstári sótiszt volt, de mindössze ennyi. Többször megpróbálták felderíteni a család eredetét – sikertelenül.

Édesanyja származása pedig teljesen ismeretlen maradt, holott mind Munkácsy, mind a Munkácsy-irodalom gyakran említi a Reök családot, s többet közülük meg is örökített Munkácsy ecsetje. Illő tehát, hogy közelebről megismerkedjünk Munkácsy családjával.

Az utóbbi évek kutatásai alapján ma már tudjuk, hogy apai ágon a Lieb család a Sáros megyei Sóváron élt, az ottani sóhivatalban töltöttek be különböző állásokat. *Lieb Ignác* sóvári tisztviselő és *Kasztnér Anna* – Munkácsy nagyszülei – 1793-ban kötött házasságából, mai ismereteink szerint, három gyermek született:

Mihály	Mária	Imre
1800	1801	1802

Az elsőszülött Mihály – Munkácsy édesapja – ugyancsak a sóvári sóhivatalban kezdett el dolgozni 15 éves korában. 1821-ben megnősült, ezután különböző városokban eltöltött 20 évi szolgálat után jutott el a vidéki sóhivatalok vezető állásáig, a sóhivatali ellenőri tisztségre. 35 éves volt, amikor 1835-ben felesége meghalt, két gyermeket hagyván Lieb Mihályra: Cecíliát és Arnoldot, a későbbi katonáirót.

Munkácsy édesanyjának származását kutatva az adatok a nagy múltú Forgách grófok szabolcsi birtokához vezetnek. Mándokon, ebben az észak-szabolcsi falucskában volt gazdatiszt Munkácsy anyai nagyapja. Az anyakönyvi adatok szerint „*Tis (tekintetes) Dominális Tisztartó Röck Theofil úr*” és „*nemzetes Szélig Anna asszony*” 1800-ban kötött házasságából – mai ismereteink szerint – hét gyermek született, közülük hatot felneveltek:

Karolina	Lajos	Pál Antal	Pál	Antal	Erzsébet	István
1801	1806	1808†	1809	1810	Cecília 1812	Imre 1816

Korban a két legfiatalabb: Cecília volt Munkácsy édesanyja és István a nevelőapa, a sokat emlegetett „nagybácsi” vagy „Pista bácsi”.

A Reök család jómódban élhetett. Minden gyermeket magas iskolai végzettséghez segítettek. Lajos uradalmi ügyész lesz Pécsen, Pál főmérnök a Nagykároly melletti Kaplonyban, Antal gazdatiszt a Mátrában Cserépváron, István ügyvéd Pesten, s Cecíliáról, Munkácsy édesanyjáról is azt jegyezték fel, hogy művelt, iskolázott nő volt.

Innen választott hát feleséget 1839-ben a négy éve özvegyen élő *Lieb Mihály*, s második feleségével, a 27 éves *Reök Cecíliával* előbb Ungvárra, majd 1841-ben Munkácsra költöztek.

Házasságukból öt gyermek született:

Emil	Aurél	Mihály	Gizella	Gyula
1841	?	1844. 2. 20.	1846?	1848?

A középső volt Mihály – a későbbi Munkácsy –, akinek tehát két bátyja, egy öccse és húga s édesapja első házasságából két féltestvére volt.

A szabadságharc már az apa új állomáshelyén, Miskolcon találja őket. A csatazaj elől Lieb Mihály vidékre küldi beteges feleségét és öt gyermekét a Bükk rengetegében, Cserépváron lakó

sógorához, Reök Antalhoz. Őt magát negyvennyolcassága miatt elfogják és börtönbe vetik. Itt szerzett betegsége haláláig kíséri. S bár még visszakapja hivatalát, így családját is visszaviszi Miskolcra, hamarosan bekövetkezik az első tragédia: felesége – Munkácsy édesanyja – 1850. január 12-én meghal.

Lieb ugyan másfél év múlva – 1851. szeptember 21-én – újra megnősül, fiatal felesége, egy megyei tisztviselő özvegyének leánya alkalmatlannak bizonyult a gyermekek nevelésére. A harmadik házasság rövid életű lett: fél év múlva, 1852. május 14-én Munkácsy édesapja is meghalt – agyvérzésben. Munkácsy így emlékezik meg erről a napról önéletrajzában:

„Egy napon mindnyájunkat ágyához hívott. Sohasem felejttem el ezt a képet: letérdeltetett bennünket és sorra megáldott, egyiket a másik után. Most is érzem, ahogyan kezével a fejemet simogatja – most is látom a párnában süllyedő fekete haját és a tiszta homlokot. Másnap reggelre meghalt...”

Húsz évvel az események után írt levelében a legidősebb fiú, Emil így idézi fel ezeket a napokat:

„... mily boldogok voltunk egykoron, mennyire szerettek bennünket feledhetetlen jó szüleink és mint hangzott jó atyánk végperceiben adott áldása; – bár a legidősebb én is csak gyermek voltam, szavai azonban keblemen örökké élni fognak. Együtt térdelénk ágya előtt az éghez fohászzkodva megmentéséért, de hasztalan, imánk meghallgatást nem nyert és mi bánattal szívünkben bizonytalan jövőnek nézve elébe egymástól való valánk kénytelenek.”

Az árvákat a Reök család vette magához.

„Négy nagybátyámnak és egyetlen nagynénémnek jutott a szerencse, hogy osztozkodhattak fölöttünk – írja Munkácsy –. Minden nagybácsi magához fogadott egy gyermeket, s így szétkerültünk a világ négy tájkára. Nagynénénk is Csabán lakott, ugyanott, ahol egyik nagybátyánk. Így került Giza, a fiatalabb nővérem ugyanabba a városba, ahová >kissé <¹ később én is követtem Reök bácsihoz.”

Munkácsy szerint tehát négy nagybátyja és egy nagynénje „osztozott” fölöttük. Malonyay Dezső, Munkácsy titkára és életrajzírója úgy említi, hogy Emil és Gyula Cserépvárra került Reök Antalhoz, Aurél a Szatmár megyei Kaplonyba Pálhoz, Mihályt Reök István Békéscsabára hozta, és itt tartózkodott már húga, Gizella is Karolina nagynéni, Steinerné vendégszerető házában, – így Lajos kimaradt a nevelőszülők közül.

A gyerekek elszakadtak, s voltak, akik többé már nem is találkoztak.

A miskolci tragédiát alapos homály fedi még. A mostoha „kegyetlenségét” gyakran felvetik ugyan az életrajzírók, de nem tudhatni, hogy Munkácsy vagy a Reök család személyes közlésén, esetleg más – de sohasem közölt – dokumentumon alapul ez a kép, vagy éppen a „mostoha” szóhoz tapadt pejoratív tartalmat ruházták rá Lieb fiatal feleségére.

Azt már mi is említettük, hogy a fiatal feleség alkalmatlannak bizonyult a gyermekek nevelésére. Ezt Vadnay Károly miskolci születésű kortárs író visszaemlékezésére s egy – 1882-ben Munkácsyhoz írt – levélre alapoztuk. Írója, Papp István elmondja, hogy anyja, özv. Papp Istvánné Miskolcon lakott, és Munkácsy legidősebb testvére, Emil náluk volt kosztos diák, amikor iskoláit végezte:

„... egy alkalommal nagy Bátya Reök István úr egy 7-8 éves hideglelés kisfiút hozott anyámhoz hogy könyörüljön a beteg gyermeken miután mostoha anyja ápolása alatt a gyermek nem lesz jobban. – Szegény boldogult Édes Anyám a kisfiúnak rögtön ágyat vettetett és nála felgyógyult – azon kisfiú ön volt...”

¹ A korábbi fordításból hiányzik, de a Csabára kerülésük körülményeihez fontos szó.

Meglepő levél ez, különös adatokkal: Miskolcon a Békéscsabáról(!) odautazó Reök István gyógytátja Miskát. – Miért nem a mostoha? – A körülmények valóban olyanok lehettek, hogy a gyermekek nem maradhattak a mostoha házában.

S a mostoha, két évtizeddel az elválás után, 1872-ben levelet ír Munkácsynak:

„... te voltál a Gyermekek közt nékem a legkedvesebb, és szeretelek volna magamnál tartani, de a Rögök (Reökök – Cz. I.) nem akarták, hogy egy fíjatal Nőnek nem lehet férfit nevelni. Így elvittek tőlem...”

Továbbiakban elpanaszolja, hogy azóta sok csapás érte: anyja meghalt, háza leégett, s most szerény panziójából él. Őrzi még férjének, Munkácsy édesapjának arcképét, és szeretné Munkácsynak adni. Aláírás (20 évvel a férje halála után!): „özv. *Lieb Mihályné*”. Az élettől megtört asszony szólal meg ebben a levélben. A kezdetleges írásból azt is megállapíthatjuk, hogy nagy műveltségbeli különbség volt Munkácsy édesanyja és mostohája között.

S amikor már tanácstalanul állunk az ellentmondó leveleket olvasva, hajlamosan arra, hogy előbb az egyiknek, aztán a másiknak adjunk igazat, Liebné jelentkezése után fél évvel – különös véletlen! – Munkácsy újabb váratlan rokoni levelet kap, ezúttal bátyjától Eperjesről. A pénzügyörre lett Emil hallotta, hogy Miska híres emberré vált, de csak most (20 év után! – Cz. I.) sikerült a címét megtudnia.

A levél első része mintha a mostoha levelére válaszolna:

„Szeretett Öcsém!

Huszonhárom év telt el azon nap óta, melyen családunkat szeretett jó atyám elhunyt következtében a legvégső csapás érte, és ez volt azon nap, melyen szörnyeteg mostohánk által a szülei házból kiutasítva; mi testvérek bánatteljes szívvel talán örökre búcsúzánk. Azon napon tehát, melyen jó atyánk feledhetetlen jó anyánkat sírjába követé, elszéledtünk és egymást többé nem láttuk.” S bár – mint levele végén írja – Aurél és Gyula meghalt, így hárman maradtak életben (Emil, Miska és Giza – Cz. I.).

„... egyedüli kívánságom testvéreimet, kiket nem ösmerek, ez életben legalább egyszer keblemre szoríthatni és ha ezt elértem, örökre boldognak érzendem magamat.”

Megrendítő sorok: húsz év óta nem találkozott testvéreivel! Szinte hihetetlen.

Ezzel lezárultak a miskolci évek dokumentumai. Sajnos, Papp István leveléből a gyermeknevelésre alkalmatlan, Emil leveléből a szívtelen mostoha alakja látszik igaznak.

*

Munkácsy tehát Csabára került.

„A miskolc–csabai utazásra csak homályosan emlékszem, abban az időben, amikor még se vasút, se jó országút nem volt: hosszú utazás lehetett. De a csabai megérkezés már világosan a fejemben maradt. 1851. november elején történt. Őszi nap, minden szomorúságával, ólomszürke ég és a messziségben fekete foltok tűnnek elő szabályos sorakozásban, élesen kiválva az egyhangú háttérből, amely átszeli a horizontot. Nagybátyám két templomtornyot mutatott a messziségben, az egyik magas volt és karcsú, a második ennek csak a feléig ért, s mégis úgy néztek ki, mintha egymással szembe fordulva beszélgetnének.

– Látod a templomtornyokat? – kérdezte. – Az Csaba.

Már nagyon türelmetlen voltam, hogy új otthonomba érkezzünk, de kocsink megfeneklett az úton. Ló és kocsi fekete sártengerben úsztak, valóságos mocsár közepette. Az utat karók jelezték, amelyeket nagy távolságokban becövekelték a földre. Ennek az volt a célja, hogy az utasok ne tévedjenek oldalra.

Lassan jutottunk előre. A város látképe csodálatba ejtett: hosszú-hosszú utca, egészen alacsony, széles házakkal, amelyek szalmafedelei mintha a földből nőttek

volna ki. Mind rendjében, sorjában állottak, akárcsak a Rue Rivolin, Párisban. A harminchatezer lakosú várost két hosszú utca vágja keresztbe. A középén, ahol az utcák metszik egymást, farkasszemet néz a két templom. Mindenütt csend uralkodik, egy lelkét sem látni sehol, a házakból kutyák rontanak a székérre, hangosan megugatják, aztán ismét eltűnnek a kerítések mögött.

Harang zúg mélabúsan, mire megkérdezem a nagybátyámtól:

– Miért harangoznak itt olyan lassan?

– A toronyóra jelzi az időt – feleli.

Miskolcon sohasem hallottam ilyen kongatást. Egyre tovább haladtunk.”

*

Egy életrajz írásakor alapvető követelmény, hogy az adatok megbízhatók legyenek. Márpedig itt alapos ellentmondás van Munkácsy Csabára kerülésének időpontjában. Önéletrajzában határozottan állítja, hogy 1851 novemberében érkezett Csabára, előbb azonban azt is említi, hogy ez édesapja halála után történt.

Melyik az igazi időpont? 1851 novembere, amint Munkácsy írja, vagy 1852 májusa, amikor meghalt édesapja? A két időpont között hat hónap különbség van!

Az érveket, ellenérveket *Munkácsy Békéscsabán* című könyvemben felsorakoztattam. Közülük csak egyet emelek ki: Munkácsy azt is írja, hogy Csabán édesapja hagyatékából származó tárgyakat talált nagybátyja szobájában. Márpedig az apa 1852. május 14-én halt meg. Mindent összevetve – ellentétben Munkácsy önéletrajzával – Miska 1852 májusának második felében érkezhetett Csabára. (A Csabára kerülés időpontjával kapcsolatos dokumentumokat később újjal bővítjük.)

II.

Csabai gyermekévek (1852–1854)

REÖK ISTVÁN

Ki volt Reök István, ez a szigorú nagybácsi, akiről oly sok panasz szól az *Emlékeimben*? Származását már ismerjük. Munkácsy édesanyjának öccse, a legfiatalabb a Reök családban. Jogot végzett. Munkácsy szerint a forradalom előtt keresett ügyvéd volt Pesten, és *„nagyon jó körülmények² között élt. „Háború után megfosztották ügyvédi oklevelétől és Csabán telepedett le, minden foglalkozás és pénz nélkül... Nagybátyám szerény agglegény-életet élt...”* – olvashatjuk az *Emlékeimben*.

Ebből a képből származott a „kedélytelen, nyers agglegény” elmélete, amelyet oly sokszor idéznek Reök Istvánnal kapcsolatban. (Pedig Munkácsy nem ezt írta. A francia kiadásban ez olvasható: *„l' existence d' un garçon bien modeste”* = nagyon szerény legényéletet. Tehát nem agglegényéletet. S a „legényélet” itt az életmódra, a körülményeire vonatkozik.) Még legtöbbet Malonyay említ róla: művelt, eszes ember, amíg Pesten lakott, a *„művészi és írói köröknek ismert alakja”*, a *„radical kör”* jegyzője. Malonyay megjegyzései lényeges adatok Reök István személyével kapcsolatban!

Tekintve, hogy Munkácsy csabai élete teljesen összefonódik Reök Istvánéval, aki Munkácsy önéletrajzában másik főszereplője, s tanulmányunkban is mindvégig fontos szerepet tölt be, kíséreljük meg felrajzolni életútját Csabára kerüléséig. Ez a megjelent könyvészeti források, Reök néhány cikke és levele, valamint egy róla írt bizalmas jelentés alapján – melyet a csabai főszolgabíró írt 1853. január 3-án a megyefőnököknek – eléggé pontosan megrajzolható.

Reök Istvánt, a mándoki tisztartó fiát az 1830-as években az eperjesi kollégiumban találjuk. A kollégium jó iskolának bizonyult. Ezekben az években, a reformkori küzdelmek fellendülése idején élte fénykorát a kollégium diáktársasága, amely radikalizmusával, a hazafias eszmék követésével a leghíresebbek közé tartozott a kor diáktársaságai között. Kölcsey és Széchenyi eszméi, a *„honszeretet, művelődés és a társadalmi haladás gondolata”* fogta össze az ifjúság legjavát tömörítő társaságot. Közülük került ki a XIX. század több kiválósága: Henszlmann Imre építész, egyetemi tanár, MTA-tag; Pulszky Ferenc művészettörténész, MTA-tag; Vahot Imre író; Vachott Sándor költő; Sárosy Gyula költő (nevével még többször találkozunk); Hunfalvi János földrajztudós, egyetemi tanár, MTA-tag; Irányi Dániel politikus, a későbbi Függetlenségi Párt elnöke; Kerényi Frigyes, a kor ismert költője stb.

„Egész társaságra való irodalmár vetődött itt össze” – írja a társaság fénykoráról Csaba későbbi krónikása, az épp akkor eperjesi diák Haán Lajos. *„Rök Pista volt közöttünk a legkitűnőbb színészi tehetség, s dörgedelmes hangjával mind a komikum-, mind a tragikumban nagy hatással működött; – ügyvéd, utóbb gazda lett belőle, pedig legfőbb hívatása volt Thália papjává lenni”* – emlékezik rá Vahot Imre.

Valószínűleg ez a baráti kör és a szellemi élet igénye vitte Pestre a kollégium után. 1839-ben már Kazinczy Gábor néhány tucat ifjút tömörítő baráti társaságában találjuk, amelyről azt tartja az irodalomtörténet, hogy Kölcsey és a korai kispolgári radikálisok mozgalmát kötötte össze Petőfi korával és körével.

1845-ben nősül. Felesége a budai illetőségű Grobetti Lujza, valószínűleg annak a budai polgárcsaládnak a tagja, akik közül hármat is találunk az 1848-as első magyar minisztérium pénzügyminisztériumi tisztviselői között. Házasságukból két leánygyermekük született.

² A korábbi fordításban kissé túlozva: *„fényes körülmények között élt”*.

Jól képzett ügyvéd lehetett, s „*mint tabuláris ügyvéd némely uradalmaknak képviselője*” volt. „*Míveltsége... és képzettsége minden tekintetben kitűnő, beszéli és írja a Magyarországon szokásban lévő négy nyelveket (magyar, német, latin, szláv – Cz. I.) s franciául is ért. Ezenkívül pedig muzikális és ezen szenvedélyének sok időt szentel*” – írja róla a csabai főszolgabíró.

Bár Munkácsy és Malonyay jó nevű, befutott ügyvédnek említik Reököt, Reök Istvánnak egy 1847-ben gr. Teleki Lászlóhoz írt levele ellentmond ennek a képnek:

„... a rosszból nekem is kijutott részem. Állásom éltem derekán, családosan, becsületes ügykezet ellenére sincs távolról is biztosítva, mi annyival inkább aggasztó, mivel félelmes okaim van hinni, hogy családom egészségi állapota folyvást költséges eszközök alkalmazását teendi szükségessé. Kinézéseim csekélyek, amihez az is hozzájárul, hogy politikai állásunk közlegény létemre sem engedi, hogy azon most már magasabb állású egyéniségekhez közeledjem, kik korábbi viszonyoknál fogva talán figyelmökre méltattak volna.”

Nemcsak gyermeke betegeskedése aggasztja tehát, hanem állását is bizonytalannak tartja. Ezért kér támogatást Telekitől: adandó alkalommal juttassa valamilyen álláshoz, s „*én minden becsületes munkára, csak tehetségem bírják, igen kész vagyok*”.

Képességeit, tehetségét bizonyítják, hogy az 1848 előtti baloldali radikális mozgalom központjának, az Ellenzéki Körnek alakulásától, 1847. január 24-től kezdve jegyzője volt. A kör elnöke a fent már említett gróf Teleki László, ez a haladó főnemesi politikus, a forradalom és szabadságharc mindvégig hű embere, az 1861-i Határozati Párt tragikusan elhunyt vezetője. Alelnökei a tudós Fényes Elek és a kor irodalmi vezére, Vörösmarty Mihály. A szűkebb választmányi gyűlésen rajtuk kívül ott találjuk a kor más neves egyéniségeit: Kossuthot, Bajza Józsefet, a kor másik irodalmi vezérért s Irányi Dánielt. A 608 tagot számláló kör nyilvántartásában 131.-nek olvashatjuk Erkel Ferenc nevét, 417.-nek Petőfi Sándorét – hogy csak a legismertebbeket említsük.

Semmi kétség, hogy az a 15 hónap, melyet az Ellenzéki Kör jegyzőjeként eltöltött ebben a környezetben, egész életre szóló élményt hagyott Reök Istvánban. Bizonyítja ezt egész csabai működése s a róla írt nekrológ, amely szerint a csabai tanácsstermet „*élvezetessé tették tudományossággal párosult eszmedús beszédei*”, de „*bérci sas*”-ként szálló elképzeléseit alig követhették. A reformkor szellemének ez a továbbélése mindvégig érezhető lesz munkásságában.

Az Ellenzéki Kör 1848. április 16-án Radical Körré alakult át. A márciusi forradalom után, április 30-án még Reök István fogalmazta meg a Radical Kör feliratát a kormányhoz, a nemzetőrség toborzásának megkezdését sürgetve. A május 2-i tisztújító közgyűlésen még ő a jegyző, de a szavazás alkalmával csak a második helyet szerzi meg, így a jegyzőséget átadja. Jelentős (96) szavazatával azonban bekerül a választmányba, de csak a következő, május 18-i közgyűlésen jelenik meg. Többet nem találkoztunk a nevével. Mi okozta távolmaradását? Kibuktatása a jegyzőségből, vagy a Radical Kör programja ment túl politikai álláspontján?

A mérsékelteltekhez való tartozását több adattal bizonyíthatjuk. 1848 elején rosszálló véleményrel ír Kemény Dénes konzervatív álláspontjáról, de elveti Irányi Dániel élesebb hangját is. (Sikerül Irányit rávennie, hogy a Lónyai kizárását javasló indítványból a „*becstelen*” szót kihagyja, s maga is az indítvány ellen szavaz.) Ugyancsak a radikálisokkal való szembenállására utal egy 1850-ben Erdélyi Jánoshoz írt levelének néhány sora is: „*Kokó Janóval is beszéltem egyszer, neki sem oly véres már a szája...*”

1848 májusától a mérsékelteltekhez tartozó Klauzál Gábor minisztériumában van állásban, a kereskedelemügyi osztály egyik „titoknoka”.

A szabadságharc végső szakaszában ő is Cserépváron húzódik meg testvérénél, Reök Antalnál. Itt találkozik utoljára nővérel, Munkácsy édesanyjával. Cserépvári élményeit évtizedek múlva, 1870-ben írja meg a *Békés* című gyulai lapban.

1849. november végén tér vissza Pestre. Helyzetéről így számol be barátjának, Erdélyi Jánosnak, a polihisztor költőnek, később sárospataki tanárnak:

„... nőm s alig ismert másodszülettemet nagyobb bajon kívül találtam, s mit mondjak, ismered a gyarmatos fájaldmát, kinek távolléte alatt, virágzó telepeit feldúlta az ősz törzsek korcs ivadéka. Alig veték új lakomban felhalmozott holmimra egy futó pillantást, s rohantam kifelé, hogy számba vegyem a megmaradtakat, ah, mily kevesen vannak ők, s mily körülmények között, mily hangulatban! Lassan ittam a mérget, mely lelkem még inkább hervasztá.”

Beszámol a baráti kör megmaradt tagjairól. Csupa keresztnév, számunkra alig megfejtendő. Legfeljebb Sándor és Imre mögött sejtethetjük a két Vachotot. Bajzáról név szerint megemlékezik, hogy Pesten van, majd egy részvétteljes sor: „Szegény Miska bácsit kihallgatták...” Minden biztonnal Vörösmarty Mihály 1850 elején történt jelentkezése és kihallgatása áll a szájalom mögött. Erdélyi, Vörösmarty, Bajza barátsága bizonyítja, hogy Reök valóban ismert tagja volt a pesti írói és művészi köröknek, ahogy Malonyay írja.

A baráti kör számbavétele után megvetően emlékezik meg a magukat „purifikálók” (magukat az osztrákok előtt tisztázni kívánók – Cz. I.) seregéről, majd így folytatja levetélét:

„... néhány napi keserű kóborlás után gondolkodtam, mint kellene kikeletig az időt tölteni! Nyelvtudomány és zenére adtam fejem, volt is zene, de dal nem volt, nem nálam és nem máshoz, suttogás és kártya, ennyiből állt a mulatság. Jutni jutott dal eszembe elég s te mindannyiszor, édes jó Janim! Hisz igaz, hogy utóbbi éveimből a kellemes emlékezetnek csak kevés viráginál állhatok meg, de kis körünk, dalaink emléke annál becsesebb sóvárgó lelkenek. – Határoznom kellett. Ha egyedül állék, könnyen határozék vala, kicsi tarisznya, egy görcsös bot nem sokból megy ki, de így – határoznom kellett, s fejemre határoztam a legbizonytalanabbat. Egy tisztán állt előttem, hogy Pesten nincs maradásom, tehát odébb, hová? Annyiból, hogy amerre szemem tekint, nincs egy talpalatnyi földem is... annyiból mindegy lett volna a világ bármely része felé indulnom, de BCsabán testvérem lakik, ki biztatott, csalogatott s én... ide költöttem ebbe a nagy faluból kis várossá traversált helységbe, mely hogy pályám netovábbjává ne váljék, ahhoz hej – állapotok kellenének. S itt volnék hát ide s tova egy hónapja fülig prosában (prózában!) és irtózatosan józanul.”

Az előbbiekből nyilvánvaló, mi indította Reököt, hogy Pestet elhagyja. A szabadságharc utáni megtorlás bizonytalanná tette az életet a fővárosban. Talán anyagilag sem látta biztosított-nak családjá helyzetét. Elveit, politikai felfogását Erdélyihez írt levele befejező soraiában olvashatjuk:

„... legyen a nemzet néma, érezze, mi a dalban van, de ajkára ne szálljon az, tegyen úgy, mint a fülmile az év zord szakában s várja a tavaszt!... tűrd a cilicumot (szilenciumot = kötelező csendet – Cz. I.), reméld, hogy leoldja azt az idő, a sebek pedig, az ily sebek majd csak behegednek.”

A nemzet legjobbjainak hangja volt ez – a Deák Ferencnek tulajdonított „passzív rezisztencia” (passzív ellenállás) kezdete.

De hogy maga sem gondolt hosszú ideig Csabán maradni, sőt csapásként fogná fel az ittmaradást, az idézett részletből ez is kiderül.

Csabán mindenesetre megnyugtató anyagi támaszt talált. Legidősebb testvére, Karolina – vagy ahogy itt nevezték, Sarolta – Steiner Jakabnak, az 5500 holdas Apponyi-birtok uradalmi inspektorának volt a felesége. Steinernek inspektori jövedelme mellett két szárazmalma, két kocsmája, 190 hold saját földje s legalább 780 hold bérlete volt. Házában – Csaba legszebb nemesi kúriájában – három belső cselédet tartott, hasonlót csak Vidovszkyéknál találunk – velük még később találkozunk –, de ott sok a gyermek, Steineréknél egy sem. Steiner tekintélyét bizonyítja, hogy 1937-től 1853-ban történt lemondásáig a hatalmas csabai evangélikus egyház világi felügyelője volt. Ez a tekintély lehetett Reök legnagyobb oltalma, amelynek hatására Polner főszolgabíró is teljesen elhallgatta Reök 48-as tevékenységét: A forradalom alatt „tudtommal

semmi valami kitűnő szerepet nem vállalt” – írja a csabai főszolgabíró 1853 januárjában kelt jelentésében a megyefőnököknek.

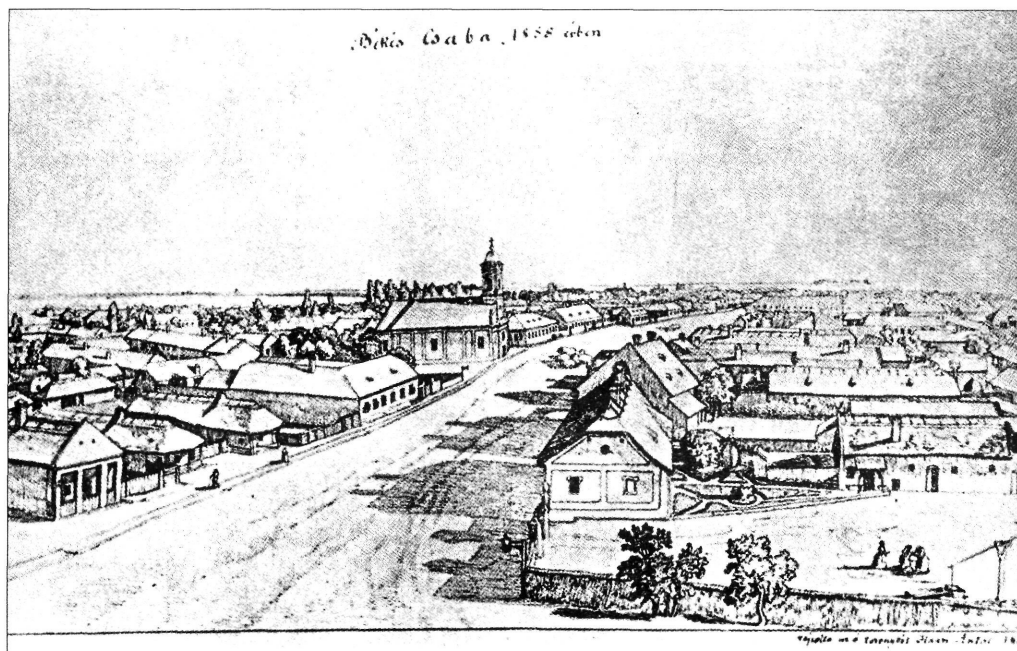
Nem tudjuk, voltak-e Reöknek más ismerősei is a vidéken. Mert az egykori Ellenzéki Kör tagjai között találjuk a Csabán is birtokos Inkey Józsefet és Zsigmondot; a két Boczkót – Károlyt és Sámuel –; a harmadik, Dániel, a csabai Stockhammer-birtok egykori fiskálisa, az Aradot ostromló honvédsereg híressé vált kormánybiztosa, aki már az osztrák börtönökben tölti 10 évre szabott várfogságát. Közvetlen baráti társaságából „Trombitás Gyula” van a környéken. (Az *Arany Trombita* című politikai pamflett szerzője, Sárosi Gyula, Komádiban tanít álneven. A következő évben halálra ítélik.) Őt készül felkeresni – Erdélyihez írt levele szerint – Csabára érkezése után.

És Csaba? Az 1850-es összeírás után Csabát 4852 család, 23 400 lélek lakja. Nemzetiségre nézve 21022 „tót”. A családfők foglalkozása: honoratior 79, bejegyzett kereskedő 45, iparúzó 348, földművelő 2292 és napszámos 2077. Van egy szeszgyára, mely napi 15 akó szeszt; egy sörháza, mely 26 hordó sört készít; egy 8 embert foglalkoztató, 4 kőre járó gőzmalma, napi 480 mérő búzaliszt őrlésére.

Van két nyilvános római katolikus, egy fiú nyilvános evangélikus, egy görög nem egyesült, egy izraelita és ezenkívül egy fiú és egy leány magániskolája...

Gyártulajdonos kettő, nagykereskedő egy.

Van öt ügyvéd, 4 okleveles és 30 közönséges bába, 4 orvos és egy baromorvos, egy jószágigazgató (Reök István sógora, Steiner Jakab – Cz. I.) és két uradalmi gazdatiszt (az egyik Vidovszky János – Cz. I.); egy római katolikus lelkész 2 segéddel, egy evangélikus lelkész 2 segéddel, egy görög nem egyesült és egy izraelita lelkész. Van egy fő- és 19 aldohányárus, egy sorsjegyszedő és egy postamester.

1. kép. *Békéscsaba központja 1858-ban*

Haan Antal rajza

2. kép. *Békéscsaba központja Munkácsy gyermekkorában* →

Részlet a város 1843. évi térképéről. Békés Megyei Levéltár, Gyula

A tanulmányban leírt események színhelye 1. Reök és Miska első csabai lakása. 2. Omaszta Zsigmond. 3. Steiner-ház. 4. Szulimánék háza. 5. Az Élővíz-csatorna hídja. 6. A vásári mulatozás valószínű színhelye. 7. Reök és Miska második lakása. 8. Vidovszkyék. 9. A csabai nagyvendéglő. 10. Bartókyék. 11. Lang György háza. 12. Munkácsy lakása 1865-ben. 13. Gerendás felé. 14. A Szarvasi úti temető.

Íme a teljes leltár úgy, ahogy a Bach-rendszer pontos adminisztrációja megkívánta.
S mit tehetünk még hozzá?

Három templomtornya jelzi a város központját a hatalmas piactér szélein. Vannak viszont jókora portákat takaró hosszú kerítései, széles utcái – a házak előtt 1834 óta deszkapallókkal gyalogjárók részére –, egyébként feneketlen sár vagy por, ahogy az időjárás engedi. Alakul egy új városrész a Körös-csatornán túl a gyulai út mentén, ahol a város tehetősebbjei – köztük Miska nagynénjének férje, Steiner is – igyekeztek rangjukhoz és pénzükhöz méltó házakat, kúriákat emelni.

Ide érkezett hát Reök István, feleségével és másfél éves kislányával 1850 áprilisában. Letelepelési szándékát bejelentő írása megmaradt a megyei levéltárban.

„Tisztelt Tanács!

Körülményeim úgy hozták magokkal, hogy előbbi lakhelyemet, Pestet végképp odahagyjam. S mivel újabb települ Csaba városát választám, tisztelettel járulok a Tisztelt Tanácshoz, hogy e lépésemet, jogainál fogva megengedni és azt tudomásul venni szíveskedjék.

*Ki egyéberánt tartozó tisztelettel vagyok
a Tisztelt Tanács*

*alázatos szolgája
REÖK ISTVÁN”*

Állapota a lehető legrosszabb. Előzőleg egyéni tragédiák is sújtották. Még Pesten meghalt elsőszülött gyermeke, Ilka, aztán apját és nővérét – Munkácsy édesanyját – temette, végül két unokatestvér és egy hú barát követte őket. Elveszett az ország, melynek építésében maga is közreműködött, elveszett a „kis kör”, a baráti társaság, mely évtizedek óta a szellemi élet kielégítését, hazafias lelkesedést, cselekvési lehetőséget jelentett a jövőt kereső reformnemzedék tagjainak.

„Kutyául vagyunk édes Janim – írja Csabáról Erdélyinek –, magunkféle embernek irtozatos egzisztencia, innám, de nincs kivel, kiért és miért, danolnék, de nincs kivel és kinek, futnék, de nyakamban kölönc (kolonc – Cz. I.), káromkodnék, de helyzetemben a legfelső, é -n kezdem, s nincs meg a kellő gradáció (fokozatosság – Cz. I.), örökösen pedig az istennel is megunja magát az ember.”

Ez a keserű kifakadás egyben magyarázata is annak a tevékenységnek, melybe hamarosan Csabán kezd, keresve az utat, hogy tehessen valamit, valakiért és valamiért. Nem véletlen, hogy a levélben a „*dalaink*” szót kétszer is ritkítva írja, jelezvén, hogy más értelmet is szán neki.

Meglepő, hogy a Csabán eltelt egy hónapról így számol be barátjának: „*Kapáltam, barátom, három hét óta eleget, hogy mindenem fáj bele, a hegedűt sem birom...*” Úgy látszik, valamiféle földhöz jutott, melyet egyelőre maga művel. Zsilinszky Mihály (későbbi veje és életrajzírója) és Malonyay szerint Steiner közbenjárására Apponyi gróf bízta meg ügyészi teendőik ellátásával. 1851 februárjában találkozunk először nevével a városi iratok között, amikor a grófnők megbízásából a csabai járásbíróshoz fordul Csaba város ellen pert indítva, mert a hatalmas összeget kitevő – 1845-ben kötött – örökváltság fizetését a város elmulasztotta. Más forrásokból ismerjük, hogy a grófnők megnyerték a pert, s a várost a váltságdíj megfizetésére kötelezték.

Ha Pesthez képest nagyot változott is sorsa, aligha szűkölködött anyagiakban. Az 1851/52-es adókiivetés szerint két cselédet tart, személyes kereseti adója annyi, mint más ügyvédé. Legkésőbb 1852 végéig pedig 291 hold haszonbérletre tesz szert: 255 holdat Gerendáson, 36-ot Csabán bérel.

Míg anyagiakban lassan rendezi életét, családi élete teljesen felbomlik. 1851. október 11-én meghalt második gyermeke is, a két és fél éves Gizella. Ezekben az időkben hagyja el felesége, aki – beadott ütlevélkérére szerint – Csabáról eltávozva visszautazott a fővárosba.

Reök teljesen egyedül maradt, így a néhány hónap múlva Csabára érkező Miska már csak az „*agglegény-életet*” élő nagybácsit láthatja.

CSABÁN 1852-BEN

De térjünk vissza a Csabára érkező Miskához, folytassuk első benyomásait!

„Végre, nem messze a templomtól, egy kis házikó kapujában megáll a kocsi. Ez a ház sem nézett ki különkül, mint a többiek, amit eddig láttam. Új otthonomat egész másnak képzeltem, s azt hittem, hogy gondtalan gyermekéletemet nyugodtan folytathatom tovább.

Csak bámultam a kis házat, a nélkül, hogy egy szót szóltam volna. Talán mert azt reméltem, hogy csak pillanatnyilag álltunk meg ezen a helyen, s rögtön tovább megyünk, egy szebb, nagyobb ház felé. De nem, a ládákat már szedik le a kocsiról, agglégény nagybátyám házvezetőnője, egy öreg asszony rám szól, hogy menjek be, s én bizalmatlanul követem. A parasztház egyszerűsége nagyon nyugtalanított. Mindent gyorsan szemügyre vettem, s bekerültem nagybátyám dolgozószobájába, ahol a körülményekhez képest, már több pompát vettem észre. Megismertem egy-két holmit, amelyek apám hagyatékából kerültek ide. Az asztalon – amely könyvállvány is volt – iratcsomók feküdtek, nagy ollók, mérőléc, tollak és ceruzák.

Mennyi örömet okozott mindez, hiszen én a gazdagságot kerestem! Mint oázis a sivatagban, olyan üdítően csillogott felém egy gyönyörű levélnyomó. Végre megnyugodtam, mégsem vagyunk nagyon szegények. A levélnyomó biztosan drága, értékes darab. Hízelt a hiúságomnak és a büszkeségemnek! Bevallom, nagyon boldog voltam, hogy nagybátyámnak ilyen kincse van és kezdtem kibékülni a sorsommal. Legelőször is megvizsgáltam az üveggolyót, amely káprázatos sokszínűséggel csillogott, alig mertem hozzányúlni. . .

Az üveggolyó biztosan fokozta képzelőerőmet, de ha összehasonlítom előbbi benyomásaimmal, úgy találok, hogy mégsem rajongtam utána annyira, mint apám tájképpipája után. Az üveggolyó mély tiszteletet ébresztett bennem, megcsodáltam és büszkévé tett, mert az én szememben a gazdagságot és a fényűzést jelentette. A pipát pedig szívből szerettem, örvendtem, ha hozzányúlhattam és a legnagyobb szerencse számba ment, ha játszani tudtam vele. A sorsom miatt hát megnyugodtam és érdeklődni kezdtem, hogy mi van Giza nővéremmel.

– Majd elmegyünk és meglátogatjuk – mondta nagybátyám.

Valóban rögtön felkerestük a nagynénémnél, aki Steiner nevű úrhoz ment feleségül. Steiner jómódban élt és mindenki gazdagnak tartotta. Első csabai kirándulásom éppen úgy emlékezetemben maradt, mint a megérkezés.

Az utcára csak csizmásan lehetett kilépni, azt is jól a lábhoz kellett szíjazni. Mert ha nem, a csizma ott ragadt a sárban és a láb belesüllyedt a pocsolóába. Így van ez az egész Alföldön. Kő nincs semerre, a téglák sok pénzbe kerül, az utak ki vannak téve az évszakok és az időjárás kényének-kedvének. Azok szabályozzák az állapotát. Télen sár-tenger, nyáron por-tenger. Eredeti dolog a gyalogút: a házak előtt két sor párhuzamos palló, egyik a jövőknek, másik a menőknek. De csak a jobbmódot jelentő városnegyedben van így, ahol a falu arisztokráciája lakik. Másutt elegendő egy szál palló is. És a pallók mellett a halál leskelődik, különösen az országút felé, ahol félméteres-méteres szélességű árok húzódik végig.

A járkálással való tornászás nagyon mulattatott. Legelől mentem, nagybátyám a hátam mögött vigyázott rám, mert valóban nagy ügyesség kellett hozzá, hogy az egyenetlen és csúszós deszkákon lépkedhessünk. Minden baj nélkül megérkeztünk.

»Itt vidámabb volt a kép: a város legvégében állt ez a valóban csinos ház. Széles lépcsőzet vezet fel az udvarról. A másik oldalon terasz uralkodik a nagy kert felett.« (A Steiner-ház ma is épp ilyen, amilyenek Munkácsy leírja, csak a kert lett kisebb. – Cz. I.) Nagynéném, Steiner bácsi és Giza már a lépcsőn vártak. Mindnyájan megöleltek és egész otthonosan éreztem magam. Itt már nagyon tetszett minden, s karon fog-

tam Gizát, hogy terepszemlét tartsunk. Az udvarban szép kocsiszín volt, sok kocsival és az istállóban hat ló állott egymás mellett. Kocsisok, cselédek és kertészek sürgölődtek és forgolódtak. Minden zugot bejártam és elragadtatásom egyre növekedett. A ház belsőjében éppen így volt. Nagynénémet eddig nem ismertem, de rendkívül kedves volt hozzám és én a gyerekek ösztönével közeledtem feléje, mert a gyerek rögtön megérzi, hogy ki jóindulatú hozzá. Úgy látszott, hogy boldog életem lesz. Első éjszaka nagynénémnél aludtam, Reök bácsinál még nem készítettek el az ágyamat. Mikor másnap reggel elbúcsúztam, nagyon rossz kedvem volt, mert a nagybátyám házában semmi sem vonzott.”

Az *Emlékeim* ismerős sorait olvasva joggal vetődik fel bennünk a kérdés: hol volt Munkácsy első csabai lakása, hol a boldog gyermekkort biztosító Steiner-ház, hiszen minden helyet, minden dolgot kegyelettel kell őrizni, ami a nagy művész emlékét idézi.

Az adókönyvek bejegyzése szerint Reök 1851–1853-ban a 975. számú házban lakott. Házigazdája Sztraka Károly tanító, szomszédja az evangélikus lelkész volt. A korabeli térképek házszámaival egyeztetve megállapítható, hogy a kistemplom oldalán a harmadik házat jelölték 975. számmal, így ez volt Munkácsy és Reök első csabai lakása. Különös véletlen, hogy a levéltárban megtalálható a ház alaprajza: a négy szobából legalább kettőt lakott Reök, mert dolgozószobája mellett egy ügyirat cselédszobát is említ. Az épület ma is áll a Baross utca 6. sz. alatt, igaz, alaposan átalakítva: az utcafrontot meghosszabbították, a megmagasított falakon s ablakokon nyomra sincs az egykori alacsony viskónak. Előtte a „széles országút”, ahol Csabára érkezett a „fehér képű pufók Miska gyerek” –, ha ugyan megtartotta két évvel korábbi alakját –, s ahol naponta eljárt Steinerékhez, a jólelkű Sarolta nénihez ebédre.

Steinerék is a közelben laktak. A téren átvágva jutottak el a Körös-csatornát átívelő hídon a gyulai útra, melynek jobbról első épülete Omaszta alispán háza volt, mellette a klasszicista stílusú Steiner-kúria. Nem a „város legvégén” ugyan, mint Munkácsy írja, hanem a főtértől 2–300 méterre csupán. Mert Csaba városszerkezetének az a különlegessége, hogy a városközpont a vá-

3. kép. A Steiner- (Omaszta-) kúria ma Munkácsy Emlékház
Fénykép

ros szélén, a Körös-csatorna mellett épült ki, s akkoriban ez a város szélét is jelentette. A Steiner-kúrián túl még Omaszta jegyző lakott, s még távolabb apja, idős Omaszta Zsigmond postamester háza, egyben Csaba postaállomása is. Kétségkívül ritkán beépített terület, a város csak akkor kezdett terjeszkedni itt, a Körös-csatornán túl.

A kutató abban a szerencsés helyzetben van, hogy ezt a városrészt is be tudja mutatni Haan Antal, korabeli festő rajzának segítségével. A Steiner-kúria ma is áll, igaz, az egykori hatalmas kert alaposan felparcellázva s beépítve, de ott a teraszra vezető széles lépcső is, ahogy Munkácsy leírja. (Ma Munkácsy Emlékház.)

Itt élt hát Munkácsy.

Délelőtt Reök lakásán tartózkodtak,

„aki minden egyéb foglalkozás hiányában – órákat adott nekem. Néhány napig tetszett az új életmód, de később aztán nagybátyám magaviseletemet kezdte figyelni és ettől kezdve bőséges alkalmam nyílt, hogy erélyességét és – hogy is mondjam csak? – kézügyességét tanulmányozhassam. Délelőtt folyton tanultunk; még most is látom sötét-kék, vörössel hímzett házikabátjában, piros papucsáiban, egyik kezében a csibuk-vagy pipaszárat szorongatva, amelynek szopókája a bajusz alatt állandóan a száj egyik szögletéből a másikba vándorolt. Így ült íróasztalánál, és hallgatta, ahogy felmondom a leckét. Eleinte a térdeire kúsztam, a gyermek ártatlan bizalmával, még nem ismertem fel önkéntelen hibáimat. A kabátja zsinórával játszadoztam és ujjaimmal a füstkarikák után kapdostam, amelyeket félig nyitott szájjal eregetett szét nagy ügyességgel. Nemsokára aztán rájöttem, hogy milyen veszedelmes ez a bizalmas közelség: nagybátyám ugyanis minden hibámra hol a hajamat ráncigálta meg, hol a fületem cibálta. Így jöttem rá, hogy a kettőnk közötti távolságot fokozni kell és kezemet mindig védőn terjesztettem, hol a fejem fölé, hol a fülemhez, hogy védekezem támadásai ellen.

Nemsokára már annyira féltem tőle, hogy minden tudásomat elfelejtettem abban a pillanatban, ahogy csak ránéztem. Különösen a számolással voltam megakadva. A tanulás órái alatt egyedüli vigasztalásom volt, hogy ebédre a nagynéninél leszünk, ahol találkozom Gizával és játékaim is ott vannak.”

Nem nehéz elképzelni Miska és Reök viszonyát. Az árván maradt Miska kényelmes ott-hont, apját, testvérét veszítette el. Fokozottan érzékeny a szeretetre.

S nagybátyja aligha volt erre alkalmas.

Ismerjük helyzetét, hogy egyéni tragédiája – kislánya halála, felesége távozása – Munkácsy Csabára kerülése előtt néhány hónappal vált teljessé. Hogy nem sok türelme lehetett a gyermekneveléshez, így kissé érthetőbbé válik. Ha pedig hozzátesszük, hogy Miska eléggé elkényeztetett gyermek volt, és saját bevallása szerint sem szeretett tanulni – Miskolcon házitanítót tartottak a gyerekek mellett –, Reök pedig a kötelességtudás Kölcseyn nevelkedett típusa volt, s akinek még ezenkívül életeleme a közélet és nem a magánélet, akiben a tétlenség és tehetetlenség érzése csak fokozza a türelmetlenséget, előttünk áll konfliktusuk alapvető forrása. Egyéniségéről találónak tartjuk azt a jellemzést, melyet később veje, Zsilinszky Mihály írt róla: *„... úgy hivatalos teendőiben, mint családi körében a pontosságnak és szigorúságnak példányképe volt. Gyermekük fejlődésében (későbbi gyermekeiről van szó – Cz. I.) az érzékenyülé-sig tudott gyönyörködni, de dicsérő szót alig hallatott.”*

A délelőtti tanulások 1852 ősztől valószínűleg megszűntek. Az új tanévben már Miska is iskolába járt. Ezt ugyan bizonyítani nem tudjuk – a római katolikus iskolák anyakönyvei hiányoznak ebből a korból –, de Zsilinszkynek egy megjegyzése megerősíti azt a feltételezést, hogy Munkácsy nem volt két évig iskola nélkül Csabán.

„Mint eleven fiú, természetszerű vonzalommal viseltetett az élet mulatságos és látványos jelenetei iránt.

Az iskola épp az ellenkezőt követelte tőle. Az órákhoz kötött tanulás és tanítóinak – talán helytelen – szigora ellenszenvet ébresztett benne a könyv iránt. Miska nem szeretett könyv nélkül

betanulni valamit: az „egyszer-egy” nem ment a fejébe, és rendszeren az a szerencsétlenség is érte, hogy számtani feladványait elvesztette!

A katonai fegyelmet és szigort követelő nagybátyja ezért gyakran korholta, büntette.”
(Úgy véljük, Zsilinszkynek ez a megjegyzése találó Reökre.)

Végül még egy ceruzával áthúzott rész Zsilinszky jegyzetében: „Ehhez járult a tanítónak gyakori panasza a rossz fiú ellen, aki nem csak gyenge tanulással, hanem pajkossággal is bosszantotta őket.”

Zsilinszky tehát iskoláról, Miska tanítóiról beszél. S nem hisszük, hogy az utóbbi részt azért húzta ki, mert nem tartotta igaznak. Inkább túl erősnek a megfogalmazást vagy nem aktuálisnak.

Ha a délelőttök sok keserűséget is okoztak Miskának, annál kellemesebben teltek délutánjai. Reök nem vezetett háztartást, így ebédelni Steinerékhez jártak.

„Délutánban pontosan feltűntünk az utcán, legelől nagybátyám, aztán én, s mögöttem hátvédnek az agárkutya. Így lépkedtünk szép rendjében, végig a pallókon. És hogy mulattam mindig a néninél! Mennyi jó ennivaló volt és mennyi nyalánkság! Az utóbbi természetesen nagyon sokszor elmaradt, mert valahányszor súlyosabb számba menő bűnt követtem el, nagybátyám egy pillantást vetett felém a második fogás után, s ez azt jelentette, hogy menjek el az asztaltól. Ez ellen nem tiltakozhattam. Eleinte ostobának tettem magam, hogy nem értem, mit akar, később aztán megtalálta a módját, hogy érthetővé tegye jeladásait! A jó Giza ebéd után mindig tömté a nyalánkságokat a zsembembe. Nagyon boldogok voltunk kettesben, s ha vele lehettem, mindjárt elfelejtettem a délelőttök minden szomorúságát. Egész délután nővéremmel voltam és leckéimet is a néni házában tanultam meg, úgy, hogy nem tudtam: hová is tartozom tulajdonképpen? Mindenesetre a nagynéni állott első helyen szívemben, mert ott jó vajaskenyeret kaptam. Így telt-múlt az idő.

A >szomszédék lányai<³ voltak a pajtásaim. Apjuk régi barátja volt Steinernek, és kivétel nélkül, minden nap nálunk ebédeltek. Egészen a családhoz tartozott. A házuk össze volt kötve a mienkkel, mert a közbeeső kis kerti ajtó sohasem volt becsukva. Jó nagy terünk volt hát a játszadozásra.”

A mindennapos szomszéd kétségkívül ifj. Omaszta Zsigmond volt – vagy ahogy Munkácsy nevezi, az „öreg Omasztra” –, viszont neki egyetlen lánya volt, az akkor húszéves Teréz, néhány év múlva Reök bácsi felesége.

Erről a korról említi Munkácsy első kapcsolatát a festéssel, nem azért, hogy bárminemű következtetést vonjunk le belőle festőtehetségének korai megnyilvánulására, csupán gyermekkorának egy kedves emlékét idézi fel vele.

„Nem is emlékezem vissza, hogy ebben az időben a festészet vagy a rajzolás vonzott volna. Azt tudom, hogy sokat furkáltam össze-vissza, anélkül, hogy valakinek a figyelmét felkeltettem volna rajzaimmal. Mikor valamelyik napon egyik lánypajtásomnál felfedeztem a vízfestéket, nagyon szerettem volna hasonlóra szert tenni, és folyton könyörögtem a néninék, hogy vegyen nekem is egy doboz vízfestéket. Milyen nagy volt az örömöm, mikor a drága holmit megkaptam, ecsetekkel és egy lemásolni való képeskönyvvel együtt! Ettől a pillanattól kezdve nem maradt talpalatnyi hely a házban, amit össze ne festettem volna. Nem elégedtem meg azzal, hogy iskolai füzeteimet telepingáltam! Az eredmény az volt, hogy elvették tőlem a festéket – szerencsére csak rövid időre. Így éltem boldogan, bátyám és néném kettős gyámsága alatt.”

³ Az *Emlékeim* francia kiadásában is „a szomszédék lányai” – „les filles des voisins” – olvasható. Viszont amikor Malonyay Dezső, Munkácsy titkára még a francia kiadás előtt, 1894-ben a *Pesti Napló*-ban először közölte Munkácsy önéletrajzi leveleit, ezen a helyen így ír: „lassanként megbarátkoztunk a szomszéd kis lányával”. A valóságnak tehát ez a szöveg felelne meg.

Mialatt Miska gondtalanul tölti délutánjait Steiner néninél, Reök neve gyakran szerepel a hivatalos iratokban.

Még Miska megérkezése előtt műkedvelő társaságot szervezett a szarvasi evangélikus gimnázium és főiskola támogatására. Az első híreket a *Magyar Hírlapban* – a kor magyar nyelvű újságjában – olvashatjuk: május elsején Gál *Szerelem és champagnei* című „mulatságos vígjátékát” adták elő. „Ha az előadást nem tekintjük szigorú műbírói szemüvegen keresztül, s ha a színhelyről távozó közönség megelégedését tanúsító arckifejezései után indulunk, az egészet a műkedvelők játékaiknak sikerültebbjei közé számíthatjuk” – írja a tudósító, akinek „r” betűje mögött alighanem Reök Istvánt sejtethetjük.

A megyefőnöktől azonban megfeledeztek engedélyt kérni, mert Bonyhády megyefőnök május 8-án utasítja a csabai főszolgabíró, engedélyeztessék nála az előadandó darabokat. Polner főszolgabíró nem tudja a tervezett darabok nevét közölni, mert Reök távol van(!), de közli a szereplő személyek nevét: Reök István ügyvéd, igazgató és 16 „játszó személyek”. Mindjárt az elején Lehotzky Viktor, Polner helyettes szolgabírója, Szeberényi Lajos tanító, aztán járásbírói és városi tisztviselők (Sztraka György – Reök házigazdájának fia –, Popovics János, Vilim János és Kállay Alajos) s három nőszereplő: Omaszta Teréz, Vidovszky Matild és Jeszenszky Hermin kisasszonyok. Végül a ságó: Szeberényi Andor segédlelkész.

A város fiatal értelmiségei vagy földbirtokos ifjak alkották tehát Reök műkedvelő társaságát. Többségükben ismerős nevek Csaba múltjának kutatói körében, nem eggyel mi is találkoztunk még tanulmányunkban. Sőt, köztük van Reök későbbi, második felesége is.

Hazaérkezése után Reök május 31-én pótlólag közli a megyefőnökkel az előadandó darabok címét, két franciából fordított egyfelvonásost: *A fiatal keresztanya* és a *Kérek két pengőt*. A szünetben és az előadás végén a férfiak vokálnégyest kívánnak előadni, így *A szerelem* című népdalt is. Az énekesek közt találjuk Reök István nevét is.

Ha visszagondolunk Reök eperjesi diákoskodására, amikor a diákszínészek között a legkitűnőbb volt, s színésznek készült, elképzeltetjük csabai szerepléseit, hogy a legkiválóbb lehetett a kis társulatnál.

A műkedvelő társaság iratanyaga azért különlegesen érdekes számunkra, mert a megyefőnöki iratokból az derül ki, hogy Reök május 8-án már nem volt Csabán, s csak 31-én jelenti a darabok címét a megyefőnöknek. Három hétig volt távol! Ebben a három hétben halt meg Munkácsy édesapja – május 14-én –, tehát távolléte összefügghetett a halálesettel, s ebben az időben hozhatta Csabára az árván maradt Miskát. (Emlékezzünk a Papp-féle levélre: a nagybácsi Miskolcon volt, előbb meggyógyította Miskát Papp édesanyjával, utána indulhattak el Csabára.) A miskolci adatok és a békéscsabai dokumentumok együttesen azt bizonyítják, hogy május végén érkezettek Csabára, különben Reök előbb írt volna a megyefőnöknek.

Miska Csabára érkezésének időpontját tehát elég pontosan meg tudjuk határozni.

A megyefőnök bekéri az ismeretlen francia darabok, sőt a népdal szövegét is, de aztán június 14-én engedélyezi az előadást.

Július 10-én Kisfaludy Károly *Csalódások* című darabját kívánják előadni. A megyefőnöktől megkapják az engedélyt, de a főszolgabíró itt is köteles jelen lenni polgári biztosként, hogy a kellő rendre felügyeljen, és hogy a „műkedvelő társaság semmi más politikai színezetű tárgynak vitatkozásába ne avatkozzon”. (Egyébként a próbák idejét is be kellett jelenteni a főszolgabírónak. Így ellenőriztek mindent a szabadságharc leverése után.)

A *Csalódások* előadása megtörtént, erről a *Magyar Hírlap* augusztus 5-i számában értesülhetünk. Minden bizonnyal most is Reök tudósította az országos hírlapot.

Ha Reöknek nem is tudunk ebből az időből más foglalkozásáról, némi magánügyvédeskedése kivételével, ezek a próbák eléggé leköthették délutánjait és néha estéit is.

S az esték?

Munkácsy szomorúan jegyzi meg, hogy az estéket nem tölthette nagynénjénél. Különösen télen korán sötétedett, és bajos volt a hazamenetel.

„Mihelyst sötétedni kezdett, lámpásokkal a kezünkben nekiindultunk az útnak, ezt az előljáróság parancsolta meg, hogy lámpa nélkül nem szabad az utcára lépni. Egész különös képet mutatott a sok, táncoló kis lámpás, ahogy felvillantak a sötétségben. Úgy látszott, mintha maguktól mozognának, aki vitte őket, láthatatlan maradt.”

Ezután azt írja Munkácsy, hogy az első tél

„minden emlékezetes esemény nélkül múlt el, még csak testvéreimről sem hallottam semmit”.

Majd mindössze a vízfesték történetét említi, meg három-négy sor általános összefoglalót életéről, amikor ismét a tél leírásába kezd, mintha közben egy év telt volna el minden különösebb esemény nélkül. Mindjárt az elején arról beszél, hogy bár tél volt, majd minden este a nagynéninél maradt.

Munkácsy tehát két telet említ közvetlenül egymás után, s a másodikban fog bekövetkezni az az emlékezetes rablótámadás, amelybe nagynénje belehal. Tekintve, hogy szerintünk Munkácsy 1852 májusában került Békéscsabára, a rablótámadás pedig – mint később bizonyítjuk – ugyanannak az évnek decemberében volt, így két tél nem telhetett el, s a leírt események 1852 májusa és decembere között történhettek.

Az *Emlékeim* következő soraiban, a csabai esték leírásában Munkácsy a bukott szabadságharc utáni ország hangulatát adja vissza. Steineréknél összejöttek a szomszédok:

„Dacára, hogy tél volt, majdnem minden estére a néninél maradtam. Ide eljárógtak a szomszédok és a város minden számottevő családja. Omasztra, az öreg házibarát sohasem hiányzott, s rendszerint már délután négy órakor beállított. Mikor mindnyájan együtt voltak, a politikáról folyt a szó, és azt is hallottam, hogy az ország szomorú sorsáról beszélgetnek. Ma már megértem, hogy mennyire szükséges volt ez a kölcsönös kibeszélés, ami a lelket tartotta a kis csoportban, akik sokat szenvedtek hazafias érzésük miatt a nagy elnyomatás alatt. Alig mertek hangosan beszélni az utcán, hiszen minden pillanatban elfogásokról hallottunk. Apró semmiségekért, egy szóért, megjegyzésért, vagy valamelyik hazafias vers szavalásáért üldözték az embereket. Aki pedig börtönbe került, az sokáig várhatott, míg ismét visszanyerte szabadságát! Emlékszem, hogy egy öreg tanítót azért csuktak be, mert Petőfinek valamelyik kézírását őrizgette...

Ha azokra a téli estékre gondolok, még most is kísért, mint valami szellem, az elmúlt idő tompa, suttogó hangja, a sóhajtás és a sok panasz... Gyakran látom, ahogy összegyülekeznek barátaink, újságot olvasnak, vagy megbeszélik az eseményeket és én figyelek, mert már elértem azt a kort, amikor érezni lehet, ha nem is értünk meg mindent. Nagynéném, aki energikus, okos asszony volt, szintén részt vett a megbeszéléseken.”

Az utolsó sorok azt is bizonyítják, milyen mély emléket hagyott ez a kor Munkácsyban, milyen kitörölhetetlenül élt benne a téli esték hangulata.

Hogy mennyire igaz ez a kép, szólaltassunk meg két kortársat a bizonyítására. Az egyik Fábry Károly csabai ügyvéd visszaemlékezése erre a korra.

„Gyermekkoromból élénken emlékszem még rá, mikor disznótorban vagy más családi összejövetelen rá akartak gyújtani egy jó kurucnótára, jó édesapám előbb kiment s körüljárta a házat, nem lappang-e ott valahol valami besúgó kém, vagy megbízhatatlan bestia... Az egész ország meg volt szállva... cseh beamter és idegen katonasággal... még otthon sem volt biztos az ember családja körében, mert nem tudhatta, hogy az ablak alatt nem kullog-e spicli.”

De ugyanígy ír a nép hangulatáról a csabai főszolgabíró is kötelező havi hangulatjelentésében: *„... A nép átaljában, tót úgy mint magyar, vagyonosabb úgy mint szegény, értelmesebb s műveltebb osztályú és köznép, mindenütt csendes és türelmes ugyan: de ezen csendes lepel, ezen türelmes arc, a belső nyugalom hiányával vagyon. A nép általában aggódó és az elégedetlenség jelei, – melyek fájdalommal vegyítvék látszanak, tetteiben, magaviseletében, gondolatjaiban. A*

nép most is egy más jövőendő idők megérkezését remélve várja, s azok után sóvárog. Oka ezen várakozásnak, részint a leélt idők emlékezetében, részint pedig a népet érintett csapásokban rejlik, mert úgy érzi a nép, hogy családi és némely anyagi tekintetben sok veszteséget szenvedvén, s annak nyomait érezvén semmi jóval nem kecsegteti magát. – Ezen jelentésemet teszem úgy, mint kívántaték, hűen és lepel nélkül.”

Kik voltak e vigasztalan esték szereplői? Aligha vállalkozhatnánk felsorolásukra. Valakit azonban be kell mutatnunk, mert továbbra is állandó szereplőnk lesz: az „*öreg Omasztrát*” – ahogy Munkácsy nevezi –, azaz Omaszta Zsigmondot. Tulajdonképpen csak Miskának volt öreg. Egyébként Steinerrel egyidős, ötvenes özvegyember. Két gyermekével, Lászlóval és Terézszel – a családban inkább Mária, mindkettő felnőtt korban – élt együtt a szomszédos Körösparti házában. Teréz születésekor, 1832-ben felesége meghalt. Ügyvéd, majd uradalmi fiskális, megyei táblabíró volt. „*Ügyes tervcsináló. Ő eszközölte leginkább az úrbéri válságot, a’ legelő-elkülönülést, a’ mulató kertet (a mai Népkertet – Cz. I.), a’ casinot, mellynek több ízben elnöke volt. Csabán tagadhatatlanul legokoszerűbb (legkorszerűbb) gazda. Ha benne annyi kitarítás volna, mint a’ mennyi a jó akarat, páratlan lenne a’ maga nemében*” – írja róla a kor csabai monográfiája, Haán Lajos. Reformkori politikus, Kossuth Védegylete Békés megyei fiókjának volt az elnöke, majd 1848–49-ben Gyoma országgyűlési képviselője. Mint ilyen, a szabadságharc után köteles volt jelentkezni az osztrák hatóságoknál. Pesten perbe fogják. A pesti haditörvényszék 1850 elején szünteti meg a pert az ellen a 250 képviselő ellen, akik nagyobb „bűnt” nem követtek el, így Omaszta is hazajöhet. Júniusban amnesztiát kapva végleg elejtették perét. Ez azonban nem akadályozta meg a rendszert abban, hogy mint „kompromittált” egyént állandóan megfigyelés alatt tartsák, s kéthetenként – később havonta – kötelező jelentést kértek az előljárástól a „kompromittáltakról”.

Ennek a jelentésnek köszönhetjük Omaszta szeméyleírását: „*magas termetű, őszes hajú, gömbölyű képű, kékes szemű*” – olvashatjuk a jelentésben. „*Egyedül csak a házi és családi körben él a legnagyobb elvonultságban – minden közéletből és társaskodásból visszavonul, gazdálkodással foglalatoskodik és csak egyedül ennek szenteli minden idejét, mit passióval folytat. – Magaviselete csendes, szerény és visszavonult, sorsával tökéletesen megelégedett, – politikával nem bajlódik és nem is akar, gondolkodásmódja pedig rendelettel megegyező és felsőbbtség irányában hódoló.*”

Úgy gondolom, nem nehéz felfedeznünk az ellentmondást a főszolgabírói jelentés és Munkácsy visszaemlékezése között, amikor Omaszta politikai nézeteiről írunk. „*Politikával nem bajlódik*” – írja a főszolgabíró, nem tudván, hogy minden este összejön Steiner bácsi baráti köre, s másról sincs szó, mint politikáról. Vagy talán nem is akarja tudni? Meglehet. Később látni fogjuk, hogy Polner Lajos főszolgabíró közeli ismeretségben volt Steinerékkal (átellenben, a csatorna túlsópartján lakott, ráláthatott Omaszta és Steinerék házára), s maga is tisztviselő volt 1848-ban.

Hogy mennyire félt az államhatalom a 48-asok tevékenységétől, mennyire tartott a „kompromittáltakról”, a következő esemény is bizonyítja.

1852. május 8-án szokásos engedélyezéssel „táncvigalmat” rendeztek a csabai nagyvendéglőben. (A mai Fiume Szálló helyén.) A szokatlan időben – a tavaszi munkák dandárja idején – rendezett bál elég lanya volt, s látszólag simán véget ért. A nagyváradi császári és királyi katonai parancsnoksághoz azonban azt jelentették, hogy a jövedelmet a börtönökben sínylődő politikai foglyok megsegítésére fordítják, s Omaszta egymaga 15 jegyet vett a cél támogatására. A nagyváradi rendőrigazgatóság jelentést kért ez ügyben a főszolgabírótól. Különösen Omaszta szerepét szerették volna tisztázni, mennyire igaz a vád. Bizonyítani nem tudták, csupán annyit állapítottak meg, hogy a bál szervezője Omasztánál szállt meg – ezt pedig régi barátjától nem tilthatják meg –, s a pénz nem rabok, hanem a szarvasi iskola segélyezésére szánták. (De hogy így sem eshetett méltatlan helyre a segély, bizonyítja, hogy az iskola igazgatóját a következő évben „politikai vétség elkövetése miatt” elfogták, s Pestre kísérték haditörvényszék elé.)

EGY VÉGZETES RABLÓTÁMADÁS

(1852. december)

Lassan eltelt az 1852-es év. Miska boldogan élt a nagynéni, Giza és az Omaszta lány társaságában.

„A néni napról-napra jobban megszeretett és megengedte, hogy mikor kirándul, velem menjek a szép kocsiban. Erre nagyon büszke voltam s éppen úgy éreztem magam, mintha a ház fia lennék.”

Már arról beszéltek, hogy a következő évben gimnáziumba küldik. Közben azonban újabb tragédia történt – egy végzetes rablótámadás.

A szomorú este emlékét így írja le Munkácsy az *Emlékeimben*:

„Egy este éppen így üldögéltünk együtt a szalonban, Omasztra, a néni, a férje, Giza és én. Nem messze tőlünk országos-vásári mulatozás volt, ahol a város egész ifjúsága összegyülekezett. Hirtelen nyílt az ajtó és egy ember lépett be, aki nem hordott álarcot, de feketére volt festve az arca és ál-szakállt ragasztott magának. Téli suba volt a vállára vetve és sáros csizmát viselt a lábán. Ott állott a kis társaság előtt, mely inkább mulatott a meglepetésen, semhogy ijedezett volna. Azt hittük, hogy valaki tréfát űz velünk, sőt gyanítottuk, hogy Reök bácsi rejtőzik az ál-szakáll alatt – tudniillik ez este nem volt velünk. A néni bosszankodott a váratlan, rossz tréfa miatt, a belépő felé indult és éles szavakkal támadt rá, mert nem tetszett neki a dolog: – Legalább a csizmáját takarítaná le!... A csodálkozásból egyszerre ijedelem lett; a fickó ugyanis fegyvert rántott elő a suba alól, a puskatusával eltolta magától a nénit és rákiabált:

– Azt hiszed, hogy a testvéred vagyok!...

Ebben a pillanatban még három alak rontott a szobába, ezek is fel voltak fegyverkezve, és Omasztrára, Steiner bácsira, meg a nénire vetették magukat, aki már eszméletlen volt, úgy ütötték a fejét. A bácsinál és Omasztránál nem volt fegyver és meg sem kísérelték az ellenállást. Gyorsan össze volt kötözve a kezük-lábuk. Egy-két perc múlva két másik bandita a szobába cipelte a megkötözött inasokat, a szakácsnét, a pesztonkát, a kertészt, a kocsist, de egyikőjüket sem bántalmazták. Kijelentették, hogy minden védekezés hiábavaló. Menekülni sem lehet, mert a ház összes bejáratainál örök állanak, akik menthetetlenül elfogják azt is, aki be akar jönni. Omasztrának egyik szolgálja valamit hozott odaátról a néninek, hát a bement a sors érte. Összekötötték és a többiek mellé került ő is. Omasztrák összes lakóit épp úgy meglepték, mint bennünket, és hozzánk hurcolták őket. Mindenkit halállal fenyegettek, aki csak megmozdul, vagy kiabálni merészel. Rettenetes kép volt. Az ijedtségtől megnémult férfiak és nők ott feküdtek a padlón. Gizát és engem összekötöztek a lábunknál fogva, legalább együtt szenvedtünk. Két fickó velünk maradt, a többiek megkezdték a munkát. Hogy írjam le a gyötrelmeket, amelyeket a szegény néni végigszenvedett! A lábait szabadon hagyták, mert vezetnie kellett a rablókat mindenfelé, ahol zsákmányt sejtettek. Először a pénz követelték; tudták, hogy a néni hordja magánál a kulcsot. Odaadta nekik. Még többet akartak, s mikor szegény már nem tudott többet adni, megkezdődött a kínzás: a pamlagra fektették és puskatussal ütötték-verték. Egyik gazfickó ráült a fejére, hogy ne tudjon jajveszékélni.

Mi pedig halálos csendben voltunk a másik szobában, csak néha-néha tört fel a lelkekből egy elnyomott sóhajtás. Az ellenállásnak még csak a gondolata is halált jelentett volna. A banditák kirabolták a pénzszekrényt, aztán az ékszerekre és értékes holmikra vetették magukat. Ahol csak sejtettek valamit, oda magukkal hurcolták nagynénemet, aki végre is eszméletlenül összeesett, s akkor a házfelügyelőt kényszerítették, hogy adja elő az ezüstneműt. Eloldozták a köteleit, mire a lépcső felé szaladt, úgy lát-

szik, hogy menekülni akart. Utána vetették magukat és elfogták. Behozták az előszobába és hihetetlen nyugalommal rálöttek, anélkül, hogy féltek volna a lövés áruló zajától. Akarattal történt-e, vagy csak véletlenségből: a lövés nem talált, csak a lámpát zúzta ezer darabra... és odakint minden csendes maradt! Csak száz méternyire volt a vásári multság és a gazok nyugodtan folytatták a rablást, több mint négy óra hosszat! Minden enni- és innivalót elpusztítottak, s a pincében a földre öntötték a bort, mikor többet már nem tudtak inni. Aztán befogtak a két kocsinkba, az egész zsákmányt felpakkolták, bennünket pedig ott hagytak a kifosztott házban. Összekötözve fekdüztünk a földön és ránk zárták az ajtót.

Mihelyst észrevettük, hogy elmentek, aki csak mozdítani tudta valamelyik tagját, próbált kievickélni a köteleikeiből. A házfelügyelő, akinek kioldozták a lábát, az ablakhoz ment és sikerült neki összekötözött kézzel is felfeszíteni az ablakdeszkát. Bezúzta az üveget és segítségért kiáltozott, de hasztalanul. Csak éjjel után, egy óra felé jött az első segítség; nemsokára aztán az összes szomszédok és az egész vásáros mulatozósereg ott volt körülöttünk. Eloldozták köteleinket és az ájultakat kezdték eszméltre téríteni. Felzavarták a csendőröket és a trombita riadó-harsogása összeolvadt a tömeg lármájával. Azonnal üldözőbe vették a banditákat. Hosszú keresés után hatot elfogtak közülük és nyomban felakasztották őket. De a gazok halála nem mentette meg nagynéném életét. Tizennégy nap múlva meghalt és engem ott hagyott a kétségbeesésben. Ő jelentette nekem a boldogságot, amit azután oly sokáig hajszoltam."

E romantikusnak tűnő történet tökéletesen igazolható. A Békés Megyei Levéltár megőrizte a nem mindennapi rablótámadás iratait. A december 6-án este 6 és fél 11 között történt támadást Polner főszolgabíró távollétében helyettese, Lehotzky Viktor – a később Munkácsy által is megfestett Vidovszky Matild fiatal férje – jelentette másnap Gyulára, Bonyhád (Perczel) Gyula megyefőnöknek. A borítékra ráírta: „*Fellette sürgős*”. A jelentés teljes szövegét közöljük, mert sok új adatot tartalmaz:

„Alulírott kötelességem teljesítendő, nem késem Csabán tegnap este véghez vitt borzasztó eseményt részletesen feljelenteni.

Ugyanis tegnap este hat óra tájban, amennyire tudható, 9 rabló fegyverrel ellátva Steiner Jakab uradalmi inspektor Úrnál megjelenvén, mindenek előtt a házi, úgy a szomszédságban lévő ifj. Omaszta Zsigmond Úrnak cselédjeit összeszerezvén ezeket összekötötték s ezt követve három a szobában lévő Steiner Jakab urat, nejét és ifj. Omaszta Zsigmond Urat megtámadta, sérelmes ütésekkel illetve, kínoztta, sőt agyonlövéllyel fenyegette, és elrabolván a házi úrtól mintegy három ezer ezüst forintot, aranyórákat, láncokat, ezüstneműeket, asztali kendőket, cukrot, szappant s más, nem tudva levő cikkeket, ifj. Omaszta Zsigmond úrtól pedig kétszáz egynéhány ezüst forintot, ezután mindnyájukat összekötözte s magokra hagyván vacsorálni mentek, minek végzetével ismét bementek a legborzasztóbb helyzetben levőkhöz, azokat újfent faggatni, kínozni kezdték, és amidőn borzasztó tettükkal beelégedve voltak, a házi úrnak két fekete lovát kocsijába befogatván Gyula felé vezető úton a Vásártérig s ottan a serháznak fordulva Orosházának véve útjukat 11 óra tájban két kocsin elrobogtak. –

Minthogy azonban mintegy fél óra elteltével az összekötözöttek felszabadítottak, mind a csendőrség, mind a katonaság rögtön értesítettett az eseményekről, kik is riadó fűvés folytán egybegyűlvén éjjel után két és három óra közt a kapott utasításnál fogva Orosháza felé vették útjukat s a gonosztevőket üldözőbe vették.

B. Csabán Dec. 7-én 852.

fősbíró úr távollétében
LEHOTZKY VIKTOR hszbíró"

A jelentés Munkácsy visszaemlékezésének hitelességét bizonyítja, pedig majd négy évtized választotta el a történetektől. A borzasztó élmény annyira belevésődött a nyolcéves gyermek emlékezetébe, hogy évtizedek múltán is emlékezett minden részletére. Maga írja önéletrajzi levelében, amikor a rablótámadás leírását befejezte:

„... annyira élénken átéltem újból ezt az emléket, hogy egész valómban érzem borzalmát... Örülök annak, hogy a rablók akkor nem öltek meg engem is s hogy nem haltam meg rémületemben.”

A vásári mulatozásról Malonyay azt is tudni véli, hogy „átellenben” volt. Azt hiszem, teljes bizonyossággal állíthatjuk, hogy a mai Ifjúsági Ház helyén jó pár éve lebontott évszázados üzletsoron lehetett a mulatozás színhelye, alig 100 méterre a Steiner-háztól, amint Munkácsy is említi. (Más, mulatozásra alkalmas épület nem volt a környéken.)

Éjjel két és három óra között indult el a hat szál pandúr, csendőrökkel megerősítve, a rablók üldözésére. Két és fél, három óra késéssel! Bottal üthették a nyomukat.

Steiner igen nagy összeget, 400 forintot ajánlott fel a rablók kézrekerítőjének. A csongrádi megyefőnök csak január közepén jelenti, hogy egy agyonütött betyárnál megtalálták Steinerné aranyóráját és két aranygyűrűjét, megfelelő igazolás mellett vegye át a tulajdonos. Munkácsy szerint „hosszú keresés után” elfogtak hat rablót. Valóban, még 1853 márciusában is folyt a nyomozás.

A letragikusabb azonban az volt, hogy a szeretett Sarolta néni belehalt a szenvedésekbe. 1853. január 17-én – a támadás után jó egy hónap múlva – hunyt el apoplexiában. Az *Emlékeimben* így olvashatjuk: „tizennégy nap” múlva halt meg nagynénje. (A napok ilyen pontos jelölése nem Munkácsy tévedése. Az a véleményem, hogy ő harminc év távlatából egy rövid, hozzávetőleges időpontot, „két hetet” akart írni, de a francia nyelv ezt így fejezi ki: „quinze jours” = tizennégy nap. S a fordítás sikerült nagyon számszerű pontossággal.) Egy ma is meglévő hagyomány szerint Steiner annyira félt az újabb támadástól, hogy a temetési szertartásra sem mert kimenni az udvarra, a verandáról nézte végig. Maga is beteges ebben az időben – talán a kiállt izgalmak is hozzájárultak ehhez –, márciusban végrendeletet csináltat. Egy adat szerint „hamarosan” elköltözik Csabáról. 1853-ban azonban még biztos tudomásunk van róla, hogy Csabán él. November 4-én ugyanis lemond tizenöt év óta gyakorolt egyházfelügyelői tisztségéről, mivel a „nehéz csapások lelki és testi erejét megingatták, szeme világának fogyásával kell most számolnia s számolni kell teljes megvakulásával”.

Valószínűleg 1854-ben költözött el a városból. Házát Omaszta József városi jegyzőnek – másik szomszédjának – adta el. Törökbálinton telepedett le, nevét is megváltoztatta Kövyre. Munkácsy többször felkereste ott a hatvanas években, s boldog időket töltött a 70 körül járó agastyán családjá körében. De térjünk vissza Csabára! 1853-at írtak.

1853-BAN

„A szomorú éjszaka után másodszor maradtam árván. Nagynéném halála után férje elhagyta az országot – folytatja Munkácsy – és én a bácsimhoz kerültem.

Nagy változást jelentett ez életemben. Nagybátyám szerény >legény-életet élt<⁴ és nagyon boldogtalannak éreztem magam a kis házban, mindig csak vele és az öreg gazdasszonnyal. Sohasem étkezünk otthon, hanem Omasztráéknál. Körülbelül nyolc éves lehettem akkoriban. Legfontosabb élményem ebből az időből: a költözködésünk. A kis házikóból nagyobb, tágasabb lakásba mentünk, a Vidovszkiék szomszédságába...”

Mindössze ennyi, amit Munkácsy fontosnak tart elmondani 1853 első kilenc hónapjáról. Reök tehát továbbra sem vezet háztartást. A házigazdasszerepet a másik barát, Steiner szomszédja, Omaszta Zsigmond vállalja el. Így lesz Reök „gazdasszonya” a 21. évében járó Omaszta Mária – nevezzük ezután Terézt mi is így, ahogy a család nevezte –, s így vehette el egy év múlva „gazdasszonyát”, ahogy az egyik életrajzíró írja. A megtévesztő cím mögött tehát nem házvezetőnője, hanem özvegyen élő barátjának leánya rejtőzik. Ha Miska számára unalmasan teltek is a napok, Reöknek annál eseménydúsabb évet jelentett.

⁴ Régi fordítás: „agglegény-életet élt”.

Mindjárt az év elején a magas politika érdeklődése feltűnő sietséggel irányult rá. Úgy látszik, tevékenységével felkelthette a felsőbb szervek figyelmét, mert Bonyhádi Gyula megyefőnök január 2-án sürgős jelentést kér Reökről: „Felsőbb meghagyás következtében fő Szolga Biró Ur holnap délután két óráig tudósítani sziveskedend arról: hogy Reök István Ügyvéd Ur hol született, hány éves, minő vallásu, élte előbbi korszakában magát miképp viselte. Különösen a forradalom alatt, Csabára mikor s honnét költözött, s jelenleg mivel foglalkozik, minő poiliticai viseletet tanusított a multban s most, leirandván miveltségét s képzettségét, végre annak családi és vagyombeli állapotát.” (A fősztolgabíró másnap megírja jelentését, s ebből már korábban idéztünk.)

A műkedvelő társaság további működésével nem találkozunk ugyan, de Reök újra szervez, s most már nagyobb ügy támogatása áll előtte: a pesti Nemzeti Színház megsegítése. Az akcióra nyilvánvalóan pesti ismeretségi köre által kapott ösztönzést. (Barátja, Bajza József 1848-ig két alkalommal is a színház igazgatója volt, utána Erdélyi János – a másik barát – vezette a színházat.) Májusban kér engedélyt sorsjegykibocsátásra a csabai fősztolgabírótól, kérése megjárja a nagyvárad Kerületi Helytartósági Osztályt is. Júniusban pozitív választ kap, s minthogy az ügy „legfelsőbb helyen is pártoltatik”, engedélyt kap a sorsjegykibocsátásra. Szarvason a Réthy-nyomdában aláírási felhívást és csinos sorsjegyet készített, és kapcsolatai révén széles körű aláírást indít nemcsak Békésben, hanem a szomszédos Arad és Bihar megyékben is.

A felhívás első része logikus, meggyőző okfejtés és hazafiúi vallomás is:

„Felhívás
a pesti nemzeti színház ügyében

Nemzeti színházunk ügyének fontosságát nincs ki be ne lássa. A vészkiáltások és hazafias felhívások, melyekről olvasánk, mindnyájunk figyelmét magokra vonták, és átaljános lett az óhajítás, hogy azon intézetnek, melyet honszeretet emelt és támogatott eddigilé, jövője biztosíttassék.

Mert színház, mely nem üzérkedik és a léha napidivat vezetékén, minden mulékony szeszélynek nem hódol, saját erejéből fenn nem állhat. Színházat, hogy szigorú bírása lehessen balítéleteknek, erkölcsnek; hogy a külföld feltétlen utánzása helyett nemzete jellemét adhassa vissza, históriai és a népéletből merített eredeti művek adása által – mert ha a nemzetet ismerni akarod, tekintsd meg színházát – szóval hogy irányadó lehessen és irodalmunk méltó szövetsége, anyagi önálló polcra szükség emelni, hogy a mindennapi kenyér gondjaitól menten, egész erényét magas feladatának megoldására fordíthassa.

Alkalmazható ez különösen pesti színházunkra, melynek helyzete, különböző ajkú fővárosi lakosok között, dacára a dicséretes pártfoglalásnak hasonlíthatatlanul súlyosabb; melynek feladata színművészetünk pályája kezdetén nehezebb.

Ha tehát nemzeti színházunk jövőjének biztosítása közóhajításunk, szükség, hogy mindnyáján áldozzunk.

Így meggyőződve, én B.-Csabán, több helybeliek közremunkálásával, bő siker biztos reményében, felsőbb engedelemmel, nagyobbyszerű sorsjátékot vélek rendezni, melynek jövedelme a pesti színház gazdagítására fordíttatnék.

Mely célból minden t. c. vidékbelit tisztelettel felhívok, hogy engem jóakarátú vállalatomban, sorsjegyek vásárlása által gyámolítani sziveskedjék.

.....
A sorshúzás hangversennyel lesz összekötve, melynek tartalmasságáról gondoskodva lesz.

Hangverseny után, ha az idő is úgy akarja, a t. közönséget helybeli, kivilágítandó népkertünk fogadandja hol, ha számításunk nem csal, egyik pesti zenekar nyújtand itt ritka élvet.

A húzás és hangverseny napját egyelőre meghatároznunk lehetetlen, arról tehát később értesítendjük idején korán a t. közönséget.

A hangversenyhez külön belépti jegyek lesznek itt helyben kaphatók.

Részvétet kérünk, hogy szép eredményt mutathassunk!

Kelt B.-Csabán Júl. 5-én 1853.

REÖK ISTVÁN”

Hónapokig tartó szervező munka következik. Többször protestál a hatóságoknál, mert akadályozzák a sorsjegyek terjesztését és a „táncvigalom” engedélyezését, végül szeptember 26-án délután megtarthatják a 154 összegyűlt tárgy kisorsolását a „helybeli nagy sétakertben”. Az esti táncvigalom hajnali négyig tartott ugyanitt, miközben a „*pesti Sárközi féle hangások mulattatták a közönséget*”.

Polner, köteleességét teljesítve, október elsején jelenti a megyefőnöknek, hogy a rendezvény rendben folyt le, „*idegenek is voltak, de kevesebben, mint vártattak*” – írja.

Ha valaki átnézte volna a sorsjegyalírási íveket, az osztrák önkénnyel szembenállók legkiválóbbjait találhatta volna együtt, összegyűjtve.

A sorsjegyek ügyét azért követtem ilyen részletesen, mert jó példája a „*rendőri felügyelet*” alatt álló Reök köteleességtudatának, következetes kitartásának. A nemzeti ügy pártolása, mint alapvető követelmény, később is előkerül Reök és a felnőtt Munkácsy levelezésében, s amit számon kér majd a világhírűvé vált festőtől – a hazai művészet pártolását! –, azt maga meggyőződéséből nemcsak vallotta, hanem meg is tette a kor legveszélyesebb időszakában. Erre az időre esik Reöknek több kísérlete, hogy jogi végzettsége alapján biztos megélhetési forrást találjon.

Az Apponyi gróf ügyészi teendőinek ellátása után most az Apponyi-birtokkal szomszédos Trauttmannsdorff grófnő jogi ügyeinek intézéséről tudunk. Augusztusban a csabai árvabizottmány „*törvénytudó ülnöki*” tisztségére is jelölik – évi 310 forint fizetést jelentett volna –, de „*közakarrattal*” a helybeli Eördögh Frigyes, a város 1848-as képviselőjét választják meg. Ettől az állástól tehát elesett. Végre szeptember 10-én engedélyt kap ügyvédi praxisának ideiglenes folytatására, melyet októberben megerősítenek.

Ezzel egyidőben költözik át új lakásába Vidovszkyék mellé, amit Munkácsy is említ. A beköltözés azonban nem ment könnyen.

Még valamikor az év tavaszán kibérelte a város főterén lévő Trauttmannsdorf-féle gazdasági lakást, mint a grófnő uradalmi ügyésze. Közben azonban a csendőrség elhelyezésére sürgős megoldást kellett keresni, s épp ezt az épületet szemelte ki magának a szárnyparancsnokság: nagysága megfelelt, központi fekvése pedig elsőrendű a csendőrség számára. A szárnyparancsnokság akár rekvirálás útján is kész volt a házat megszerezni. Reök protestált, az uraság is, végül a csendőrségnek más, megfelelő lakást találtak.

Alig múltak el a csendőrség által okozott viharfelhők, újabb pályázó akadt: a főszolgabírói lakást és hivatalt kívánták benne elhelyezni. Reök április 21-én a főszolgabíróhoz írt *Nyilatkozat és kérelemben* tiltakozik a tervezett bérlet ellen:

„... azon ház általam már jóval előbb kibéreltetett, miért annak bérbeadása jogom sérelme nélkül nem eszközölhető.

Egyszersmind folyamodom alázatosan, hogy ha csak lehetséges, mi után teljesen szállás nélkül vagyok, mivelhogy a mostanit felmondtam, s az már más által kibéreltetett, engem bérleti jogaimban meghagyni kegyeskednének.”

A főszolgabíroság elhelyezését is megoldották máshol, így Reök és Miska 1853 Szent Mihály napján (szeptember 29-én) beköltözhetett a város főterén álló házba.

„A kis házikóból nagyobb, tágasabb lakásba mentünk, a Vidovszkiék szomszédságába”

– ennyi, amit Munkácsy ír a költözködésről, s mennyivel bonyolultabb volt!

Előkelő háznak számított abban az időben: benne „*utcára nyíló három szép világos szoba található, az udvarra nyíló részében... (lévő) helyiségekből szintén tisztességes szobákat lehet csinálni*” – írja róla az előljáróság, amikor még főszolgabírói hivatalt terveztek benne.

VIDOVSKYÉK SZOMSZÉDSÁGÁBAN

Miska bizonyára jobban érezte magát új – sokkal előkelőbb – lakásában, de elsősorban annak örült, hogy a szomszéd családban meleg otthonra, gyermekeiben vidám pajtásokra talált.

„Rögtön benső barátságot kötöttem Vidovszkiékkel, különösen a velem egykorú gyerekekkel. Most már csak keveset voltam otthon, hogy úgy mondjam: hetedik gyerek lettem Vidovszkiéknál, s miután bátyámnak sem volt semmi kifogása ellene, sokkal jobban éreztem magam náluk, mint odahaza. Vidovszkiné valójában nagyon szeretett és éppen úgy bánt velem, mintha saját fia volnék. A jó asszony lett az én harmadik anyám.”

Ki volt ez a jólelkű család, aki ismét otthont adott Miskának?

Az apa, Vidovszky János, ebben az időben az Apponyi-uraság kasznárja, így Steiner beosztottja volt. Felesége, Urszinyi Karolina, jómódú csabai polgárcsalád gyermeke.

Házasságukból hat gyermek született. János, a legidősebb, Munkácsy idejében már túl járt a huszadik évén. Matild, az egyetlen lány, az előző évben ment férjhez a helyettes szolgabíróhoz, Lehotzky Viktorhoz. (Nevével már találkoztunk a rablótámadás jelentésekor.) Az akkor 13 éves Károly kevesebb tehetséggel rendelkezett, így kereskedő lett belőle. László, a későbbi dobozi gazdatiszt, egy évvel idősebb, Feri, felnötté válva gyomai főjegyző, később csabai árvaszéki ülnök, egy évvel fiatalabb volt Munkácsynál. Ők voltak Miska legkedvesebb barátai – korban is egymáshoz illettek. A legkisebb gyermek, Gyula, a maga három évével aligha lehetett játszótárs, inkább csak lábatlankodott körülöttük.

Az Apponyi-ház hatalmas, három és fél holdas kerttel rendelkezett a város központjában, s kinyúlt egészen a Körös-csatornáig. (Ma a József Attila utca és annak északi oldalán emelt épületek: a régi postaépület, az egykori Megyei Tanács épületei állnak az Apponyi-portán. Mellette, a templom felé eső szomszéd épületben lakott Miska és Reök bácsi.)

Itt töltötte gyermekkorának utolsó boldog éveit Munkácsy.

„Együtt tanultam új barátaimmal, akiknek házitanítójuk volt. Uzsonnára éppen olyan nagy darab vajaskenyeret kaptam – mint ők. Egész nap ott maradtam, késő estig, s csak aludni mentem haza nagybátyámhoz. Milyen boldog órákat töltöttem abban az áldott házban! A nagy udvar és az óriási kert csak növelték boldogságomat, mert állandóan tárva-nyitva voltak előttem. Nyári szünetben itt játszott és verekedett a város többi gyereke is.

Vidovszkiék közül legjobban Ferencet és Lászlót szerettem, mert mind a hárman sokat rajzoltunk. Ferenc nagyon ügyes volt és egész estéket azzal töltöttünk el, hogy a kerek asztalnál, lámpavilág mellett képeket másoltunk. A fiúk anyja be-bejött hozzánk a szobába, ami csak fokozta lelkesedésünket, mert ő volt a bíró, aki rossz osztályzatot adott, ha valami nem sikerült. Legtöbbször ugyan szegény Lászlónak. Így telt-múlt az idő és egyik nap a másikat követte, nem is tudom már, hogy hány hónapon keresztül.”

A Vidovszkyék körében eltöltött időből több apró történetet ismerünk. Néha naivnak vagy jelentéktelennek látszanak, de hozzájárulnak Munkácsy gyermekéveinek megismeréséhez.

Írásban is feljegyezték, és ma is élő hagyomány a következő kis történet: Vidovszky Feri igen ügyes karikatúrákat tudott festeni, jobban rajzolt abban az időben, mint Miska. A gyerekek kinn játszottak az udvaron, Munkácsy félrehúzódtott – rajzolt. Feri bement érte: *„Miska, gyere játszani, úgysem lesz belőled festő”*.

A másik. A Magyar Nemzeti Galéria őriz egy kézirásos feljegyzést Munkácsy gyermekkoráról. Valamelyik Vidovszky fiú írta már felnőttkorában. A visszaemlékezés eléggé pontatlan, a leírt események között időben nagy eltolódások lehettek, ma már ismert eseményeket tévesen mond el. Egy apró epizód azonban ide kívánczok, mert a benne szereplő Steiner-ház miatt csak 1855, Omaszta József beköltözése előtt történhetett.

4. kép. *Vidovszky János és felesége*
Eredeti fénykép. Magántulajdon

Miskának „egyszer sikerült paraszt ruhára szert tennie, s elhatározá magát, hogy Viola szerepét fogja játszani. Tehát megtartottuk az előadást Steiner bácsi házában, de be sem fejezhetük, mert értünk jöttök, hogy haza takarodjunk.”

A kis történet annál érdekesebb, mert tökéletesen igazolhatjuk. 1854. április 21-én ugyanis Nyíri György színigazgató Csabára érkezik, s beterjeszti a főszolgabírónak az előadandó művek jegyzékét. Köztük van a *Viola*. Valamilyen betyártörténet lehetett. Nyilvánvaló, hogy az előadás hatására akarta Miska eljátszani a darabot.

S hogy járt-e színházba?... Nem is akárhogyan!

Zsilinszky feljegyzéseiben olvashatjuk, hogy „*ha lovardai vagy színi társaság jött a városba, Miska azonnal barátságot kötött a társaságnak valamelyik harmadrangú tagjával, hogy annak pártfogása mellett bejuthasson az előadásra. Ha a protekció nem használt, úgy cselhez folyamodott és észrevétlenül beszőkött valamely rosszul őrzött nyíláson. Sokszor éppen akkor dugta ki szőke fejét a pódiumon, amikor a függöny felgördült. Ilyenkor aztán volt taps és nevetés a közönség között; csak Pista bácsi csóválta komolyan a fejét.*”

Nincs jogunk kételkedni a visszaemlékezés hitelességében, mert nemcsak Miska eleveisége élethű benne, hanem a szigorú, mégiscsak diplomás nagybácsi, „tekintetes Reök István úr” tekintélyén esett sérelem is. Eseményeket lehet szépíteni, de történeteket kitalálni – aligha.

Ugyancsak Zsilinszky jegyezte fel a következő történetet: „*A rajzoltatás mellett Miska szerette a zenét is, habár a füttyüléssel kívül soha nem bírt valamely hangszeren nagyobb ügyességgel játszani. Nagybátyja híres zenész, kitűnő hegedűs és általában műkedvelő ember volt. Űres óráiban gyakran hegedűjátékával mulattatta vendégeit. Ilyenkor Miska egészen elmerengett a szebbnél szebb nóták mellett, és gyerekésszel szeretett volna ő is hegedülni. Egyízben, mikor Reök István távol volt, megtörtént, hogy Miska belopózott az irodába, és az ott lévő tiltott hegedűn kezdte próbálgatni ezt az ismeretes nótát: Nézz rózsám a szemembe... Minthogy azonban sehogysem bírta a hangok melodikus rendjét előidézni, dalolás által iparkodott segíteni a bajon.*

Eközben a hazatérő nagybácsi a furcsa zene hallatára megáll az ablaknál és mosolyogva hallgatózik egy ideig. Aztán egyszerre benyit az irodába és szigorú hangon kérdi a fiútól:

– *Hát te mit csinálsz itt?*

Miska meglepetve ijedten állt ott, néhány perc kellett hozzá, míg bátorságot vett magának; ezt felelte:

– *Hát csak próbálgattam, hogy tudnék-e úgy, mint Pista bácsi.*

– *Hja, barátom, azt tanulni kell ám, nem próbálgatni. Tanulás nélkül soha semmiben sem viszed sokra – volt a felelet.*”

A történet folytatása már az eddig aggregényéletet élő Reök helyzetének megváltozásába is betekintést ad:

„*Reök István néha házi mulatságot rendezett. Minthogy a Bach-korszakban semmiféle nyilvános mulatság nem volt megengedve, a művelt családok Csabán és másutt is házi összejöveteleket rendeztek, melyeken hazafias zenedarabok és tiltott forradalmi költemények előadása mellett kerestek szórakozást, azok mellett sírtak és vigadtak. Akkor Sárosy Gyula volt a legnépszerűbb költők egyike, és az ő 'Táncoljatok lányok, táncoljatok...' kezdetű szép költeménye képezte a legkedveltebb szavallati darabot. Reök István jó szavallat lévén, többször felhívott egy-egy ily költemény előadására, amiért rendszeren megtapsolták.*”

Hogy fogalmunk legyen az esti összejövetelek hangulatáról, közöljük a címe alapján teljesen politikamentesnek vélt dal szövegét:

„FARSANGI DAL

*Táncoljatok lányok, táncoljatok!
Hisz úgymint már rég nem táncoltatok;
Magyarország vigalom színhelye:
Éppen most van a táncnak ideje!*

*Tekintsetek Arad és Pest felé,
Ott is járják, – szintúgy fűlnak belé!...
Járják az osztrákok költétáncát,
Csörgetik a zsarnokok rabláncát. –*

*Perényitek nincs, nincs Batthyánytok;
Nagy-Sándor sorsa szinte nem titok;
Elveszett: Aulich, Damjanich, Csányi...
Táncoljatok, magyar hon leányi!*

*Kivégezték a lelkes Szacsqvayt; –
Mi várja még a nemzet jobbjaít?
A rengetegben, kik bujdokolnak
Vadak helyett, – mind vérző honfiak!*

*Kossuth, az Isten második fia:
Külföldön érzi, mint nyög Hunnia...
De majd eljő még Messiásotok,
Addig... ti lányok, csak táncoljatok!*

*Itt táncnak vége-hossza ne legyen:
Mert a hazának dolga jól megyen;
Akasztófákká lettek tölgyeid,
Óh hon!... Azért táncolnak hölgyeid!*

*Táncoljatok, lányok! Táncoljatok!
Hisz úgyis már rég nem táncolatok;
Magyarország vigalom színhelye, –
Éppen most van a táncnak ideje!”*

Sárosi 1850 februárjában a közeli Komádiban írta ezt a költeményt. A mulatozó ifjúság és az ország helyzetének (a szabadságharc utáni megtorlás) szembeállítására kíméletlen vád a közelmúltat feledő, táncoló ifjúság felé. Az utolsó előtti versszakban mintegy összefoglalja mondanivalóját: „Akasztófákká lettek tölgyeid... Azért táncolnak hölgyeid”.

A „dörgelemes hangjával” szavaló Reök hatása ilyen verssel döbbenetes lehetett.

E kis kitérő után kövessük Zsilinszky történetének folytatását!

„Következtek más és más szereplők, mindinkább erősödő tetszésvihartól kísérve.

Egy ilyen alkalommal a taps lecsillapodása után Reök István az őt bámuló Miskára tekintve mondá:

– Mostmár mindenkit hallottunk, csak Miskát nem, állj elő fiú, itt a hegedű, mutasd meg, mit tudsz. Játssz el a: „Nézz rózsám a szemembe...” kezdetű nótát.

Miska röstellkedve eleinte csak szabódott, hogy ő nem tud hegedülni, de sok biztatásra, látva maga körül a derült arcokat, nekibátorodott. Kezébe vette a hegedűt, egész komolysággal recsegetetni kezdte a már sokszor kipróbált nótát, mire az egész közönség végtelen nevetésben és tapsban tört ki.”

És a történet még most sem ér véget.

Negyven év múlva, 1891 körül, Korbay Ferenc külföldön élő zongorapedagógus Londonban kiadja világhírű magyarnóta-gyűjteményét *Hungarian melodies* címmel. A beírt dedikáció szerint örömmel küldi a rég ígért daloskönyv egyik példányát barátjának, Munkácsynak, s benne mindjárt az elején, a második számú dal, a *Nézzél csak a szemembe*:

*„Nézzél csak a szemembe
Mit olvasol belőle?
Ugye azt mondja,
Ugye azt mondja,
Te vagy az angyala,
Ragyogó csillaga.*

*Jól olvasom, látom is,
Hogy a legény mind hamis,
Ugye jól látom,
Ugye jól látom,
Csalogatsz régóta,
Harmadfél év óta.”*

Úgy látszik, Munkácsynak sokáig kedves nótája vagy kedves emléke maradt ez a dal, így kerülhetett a kötet elejére.

Így telt el az 1854-es év. Nappal Vidovszkyéknál, este haza a nagybácsihoz. „Roppant szó-rakozott volt – írja róla a korábban már említett Vidovszky –, a szoba kulcsát nálunk hagyta s a speiz kulcsát elvitte...”

Reök nyilván az ügyeit intézte, gazdaságába járt ki Gerendásra, de találkoznak olyan irattal is, amely szerint Debrecenbe megy fontos tárgyalásra. 1853 végén – ugyanakkor, amikor átköltözik új lakásába és visszakapja diplomáját – újabb terven dolgozik, egy gőzmalom-részvénytársaság alapításán. Az ötletet a szükség diktálta:

„E folyamodványban előhozott okok mind alaposak, és egyről egyre állanak – írja a kérvényt támogatva a csabai főszolgabíró –, amiért is részemről is kénytelen vagyok kinyilatkoztatni, hogy ámbár a vidékünk gazdag és más környékeknek is élelemtáru szolgálhat, mindamellett a közlekedési eszközök hiányában az isten áldását e vidék nem képes pénzzé tenni s így szükségét fedezni nem képes. – Ime jelenleg is bár mostoha termés vala és gabona mindenütt kevés legyen, mégis a természet terményeit nem képes pénzzé tenni, s ha igen, azokat nagy nehezen és olcsó áron kénytelen elveszteni.”

A társaságba csabai birtokosok jelezték belépésüket – közöttük Steiner Jakab 8000, Beliczay József 10000 forinttal –, de ott találjuk Berger Móricz haszonbérlet és Schwarcz Salamon kereskedőt is. Végül is az őrlési adó bevezetésének híre visszaléptette a jelentkezőket, s Reök 1854 januárjában lemond a gőzmalom-alapításról. Ez volt az utolsó kísérlete közszereplésben.

S ezután – 1854-től – munkásságát jó ideig nem bizonyítják levéltári adatok.

Műkedvelő társulat szervezése, sorsjáték a Nemzeti Színház javára, gőzmalom-részvénytársaság terve jelzik nyughatatlanságát, tenni akarását. Tulajdonképpen az utóbbi két év jelentős megmozdulásainak vezéralakja volt Csabán. Igazat kell adnunk tehát Zsilinszkynek, amikor így foglalja össze Reök működését: „... személyes kiváló tulajdonai és magas műveltsége a közönség kedvencévé tették őt. Rövid idő alatt oly társadalmi tekintélyre tett szert, mely kedvezőbb politikai viszonyok között bizonyára magas állást biztosítottak volna neki.”

De így!? – Birtokos lesz Gerendáson, s hosszú időre eltűnik előlünk. Pedig visszkapott ügyvédi foglalkozását folytatja: „... minden tekintetben hűen, igazságosan s kinyert bizalommal működik...” – írja róla a főszolgabíró.

Utoljára hagytam – időben egyébként is most következne – Reöknek egy különös ügyét 1854 első feléből. Még valamikor az év első hónapjaiban útlevélkérelmet adott be, hogy a poroszországi Breszlau városába utazhasson, ahol „... Reök István ügyvédnek, – köztudomásúlag szül. Grobeth Lujza neje javai tárgyában... pörös keresete vagyon, melyhez személyes megjelenésök kívántatik, s – midőn nejének gyengélkedő állapota a fürdők használatát kívánná, kérelmök megadása ellen, – miután mind erkölcsi, mind politikai tekintetben a legszebb oldalról tűnnek elő – észrevételt nem tehetvén, – a kért útlevél kiszolgáltatása a tárgy sürgősségénél fogva mielőbb ... kívánatos volna” – olvashatjuk a kérelmet támogató hivatalos iratban.

Reök tehát feleségével kíván elutazni, hogy első felesége javait perelje. A támogató irat úgy beszél feleségéről, mint jelenlevőről. Ki volt ez a feleség: Grobetti Lujza, aki előzőleg otthagytta, és Munkácsy sem említi soha, hiszen 1852-ben és 1853-ban is „legény-életet” élt a nagybácsi. Vagy Omaszta Mária, akivel a következő évben, 1855-ben már együtt él, és májusban gyermekük született?

Reök májusban Nagyváradon személyesen sürgeti meg az útlevelet a kerületi biztosnál, s pótolja az elmaradt személyleírást: „Méltóztatik emlékezni, hogy szőke vagyok, szemeim kékfélék... Nőm leírása nem tudom, szükséges-e. Ő magas, barna, catholica s szintoly kora mint én.”

Ha koruk egyezik, akkor csakis Grobetti Lujza lehet, hisz ő csak négy évvel volt fiatalabb; Omaszta Máriáról, a 16 évvel fiatalabb második feleségéről ezt nem állíthatta volna még a legfelületesebb személyleírásban sem.

De hogy került ide a felesége? Csak a peres ügy miatt volt kénytelen leutazni Csabára? Az idézett írásból nem ez derül ki. Viszont az adókönyvek Reököt magánosnak mutatják. Ugyanígy ír róla 1853 elején a csabai főszolgabíró: „Neje pedig tőlle elmenvén Pesten lakik.”

A kérdést az útlevelügy egyik iratának „külzete” oldja meg, ahol a következő megjegyzés található: „... Stefan Reök aus Csaba und seiner Gattin Louise Groszbeth...” (Tehát: Reök István Csabáról és feleségének, Groszbeth Lujzának.) Kétségtelen tehát, hogy első feleségéről van szó.

A kérdés további részét – hogy kerül ide felesége? – nem tudjuk megfejtetni, s a feltételezéseket sem folytatjuk tovább. Hadd említsünk meg még annyit, hogy Reök és felesége 8–10 hétig kívánt távol lenni, s előre jelzi, hogy valószínűleg újra ki kell utaznia októberben vagy novemberben a peres ügye miatt.

Ha a különös problémát nem is oldottuk meg, valamit mégis ismét megtudtunk Reökről:

8–10 hétig távol maradt Csabától, és ez az év végén megismétlődik. Ugyanakkor itthon marad a tízéves Miska. *„Annyira nem törődött vele, hogy ha ... nem talált volna Vidovszkyékban melegsívű, szerető pártfogókra, ki tudja, hova jutott volna, mert bizony el lehet mondani, hogy már az elzúllás kezdte fenyegetni”* – írja Fábry Sándor alispán, később temesi főispán visszaemlékezése alapján Takács Zoltán.

Reök birtoka legalább húsz kilométerre van, ami távol tartja Csabától. Hivatala, családi problémái többször utazásra kényszerítik. Úgy látszik, Miska elhanyagolásában nemcsak Reök egyénisége, hanem helyzete is közrejátszott.

A feleség nagyon hiányzott Miska nevelésében.

S a Vidovszkyéknál eltöltött boldog időknek is csakhamar végeszakadt.

1854 szeptembere lehetett.

„Egy este arról kezdtek beszélgetni, hogy a fiúkat gimnáziumba küldik. Csabán ... csak elemi iskola volt; László nemsokára Pozsonyba utazott, s én újra Reök bácsi nyakán maradtam” – írja Munkácsy.

Munkácsy önéletrajza szerint László távozása döntő lesz életében. Újra nagybátyja nyakán maradt, s ezért hamarosan inasnak adja. Igaz ugyan, hogy Feri otthon marad még egy-két évig, hiszen később is említi, hogy mint inas vasárnaponként Vidovszkyéknál egész nap rajzol Ferivel a nagy asztalnál. Mivel akkor a tanítás október elején kezdődött, nyilvánvaló, hogy László 1854 szeptemberének végén távozhattott Csabáról – ha távozott! S a nála két évvel fiatalabb Ferenc 1856 őszén követhette bátyját Pozsonyba. Mai logikánk szerint.

Csakhogy a Vidovszky-fiúkat hiába keressük a pozsonyi középiskolák évkönyveiben. Helyette a szarvasi gimnáziumban találjuk őket, – de csak az 1857/58-as(!) tanévben: mindketten a második osztály tanulói. 1857. október 12-én tettek felvételi vizsgát, mivel előtte a csabai *„magányos tanoda”* tanulói voltak. A gimnázium első osztályát tehát Csabán végezték magániskolában. (A csabai gimnázium őse, egy magán-középiskola 1855-ben indult be Csabán.) A harmadik osztályt ismeretlen helyen végzik, végül csak az 1859/60-as tanévben lesz a pozsonyi ág. ev. gimnázium negyedik osztályának tanulója Vidovszky László (bár körösladányi illetőségűnek említik), s Ferenc még mindig nincs a pozsonyi gimnázium tanulói közt. Végre, amikor 1864–65-ben rábukkanunk az évkönyvekben, akkor is a közeli Szarvason(!) mint végzős gimnazistára. Mindent összevetve: a gimnáziumi évkönyvek szerint László csak 1857 őszén kerülhetett el Csabáról, – s ekkor Miska már két éve asztalosinas volt! (Itt tehát Munkácsy visszaemlékezését nem igazolják a fellelhető dokumentumok.)

Mindez nem zárja ki, hogy László valamilyen okból mégis eltávozott Csabáról 1854 őszén, amint Munkácsy írja – Csabán az egyházi iskoláknak három osztálya volt, a magániskolákat nem ismerjük –, de ennek kevés a valószínűsége.

III.

Az asztalosinas (1854?, 1855–1858)

AZ „ÚRFI” INASNAK MEGY

(1854 nyara vagy 1855. január)

Miska nem sokáig maradt Reök bácsi nyakán. Közel járt a 11. évéhez, el kellett hát dönteni, mi legyen belőle. Tovább taníttatni csak más városban lehetett volna, Csabán legfeljebb mesterséget tanulhatott. Reök a mesterségre adást választotta. A döntést így írja le Munkácsy:

„Egyszer így szólt hozzám:

– Fiam, >nincs módomban, <⁵ hogy taníttassalak. Különb is manapság sokkal jobb, ha valaki független és szorgalmas mesterember, aki a két keze munkájából él, mintha szegény úrféle, aki állás után szaladgál, amit végül is elkapkodnak az orra elől. Nem lennél asztalos?...”

Munkácsy asztalosinassága gyermekkori szenvedéseinek mélypontját jelenti majd. Az *Emlékeim* keserű sorait olvasva joggal vetődik fel a kérdés: mi készítette Reököt, hogy neveltjét ilyen megalázó sorba taszítsa.

Említettük, hogy Miska sorsáról előbb-utóbb dönteni kellett: tovább tanuljon-e, vagy itthon válik valamivé. Ismerve Reök életszemléletét, azt a magatartást, amely nem tűr céltalan semmittevést, ez a döntési szándéka érthető. Munkácsy idézett soraiból is ez a racionális gondolkodásmód rajzolódik ki: az állás után szaladgáló „szegény úrféle” helyzetéhez keserű tapasztalat volt saját élete. Maga is abbahagyja szellemi foglalkozását, s elvonul a pusztára, ahol béresekkal bajlódva gazdálkodik. (Reöknek ez a racionalista életfelfogása később is előkerül Munkácsy életrajzában: 1861-ben Gyulára kerülve a betegeskedő asztaloslegény Miskát Fischer rajztanárhoz küldi, mert ez hasznára válik az asztalosmesterségben. A betegség idejét is igyekezett hasznossá tenni Munkácsy számára.) A másik okra, amiért nem taníttatta Miskát, ugyancsak az önéletrajz ad feleletet:

„Tévedésből se higgye senki, hogy megérttem nagybátyám szavait. A gondolat, hogy asztalos leszek, mindenesetre nagyon tetszett. Meztelen lábbal szaladgálhatok az utcán, az ingujjamat felgyűröm és kötényt kötök magam elé, ahogy ezt a többi inasgyerekektől láttam... A kilátás ragyogónak ígérkezett. Elragadtatással fogadtam az ajánlatot, s azt gondoltam magamban, hogy Istenem, csak nagybátyám valahogy másképp ne határozzon...”

Miért örültem olyan nagyon, hogy asztalos leszek? Nagyon könnyű rá a felelet. Tanulni nem igen szerettem. Kis pajtásom, Vidovszki elutazása után, dacára kölyök-koromnak, éreztem tétlenségem hátrányait. A közös tanulás abbamaradt és féltem, hogy újra bátyám keze alá kerülök. Legelőször is az a gondolat foglalkoztatott, hogy ettől megszabaduljak, azután meg mulattatott az igazi gyalulás, szegezés, fűrészelés, meg a mezítláb való futkosás is kimondhatatlan örömmel töltött el. Ebben a korban még nem gondolkoznak azon, hogy mi különbség van foglalkozás és foglalkozás között. Az érem másik oldalát nem ismertem, hát miért ne örültem volna?”

Munkácsy tehát saját bevallása szerint sem szeretett tanulni. Ez már az önéletrajz korábbi részéből is kiderült. Azt is említettük, hogy ez a magatartás szöges ellentétben állt Reök alaptermészetével, egész életfelfogásával. Reöknek igen rossz véleménye lehetett Miska szorgalmáról,

⁵ A korábbi fordítás („nincs szándékomban”) eltúlozza Reök magatartását.

akarateréről. Ezzel magyarázhatók az *Emlékeim*nek azok a későbbi részei, ahol Reök kételkedik az ifjú Munkácsy következetes, kitartó munkára való alkalmasságában, s ahol felháborodásának egyik rugója épp Miska feltételezett állhatatlansága. (Miska próbálkozásai az asztalosság abbahagyására, majd fogadtatása Gyulára érkezésekor, Reök tiltakozása Pesten Ligetnél, hogy festőt akar belőle nevelni.)

Mindez azonban csak magyarázat, miért mondott le Reök olyan könnyen Miska taníttatásáról. Saját gyermekeinek útját sokkal következetesebben irányította volna, s aligha egyezett volna bele deklasszációjukba. Ezt nemcsak az utókor rója fel, hanem akkori környezete is. Amikor Miska boldogan újságolja Vidovszkynének, hogy asztalos lesz, „*a néni... gondterhesen csóválta a fejét, természetesen nem értettem, hogy ez mit jelent*”. Később pedig, amikor mint asztalosinas egy hideg téli estén a temetőcsősz házába szorul be melegedni, s elmondja, hogy Reöknek és Steineréknek rokona, a csősz felesége meglepődve kérdi: „*Szegény gyerek... Mégis Langinál szolgálsz?*”

Ha le is mondott Reök Munkácsy taníttatásáról, korai inassorba adása még így is indokolatlan. A harmadik ok Reök második házassága lehetett.

Erre Oltványi Imre hívja fel a figyelmünket. Amikor összehasonlította az *Emlékeim* nyomtatásban megjelent magyar szövegét az eredeti szöveggel – Munkácsy francia nyelvű önéletrajzi leveleivel –, néhány nyomtatásból kihagyott részt fedezett fel a kéziratban, köztük Reök második házasságának említését is. Az *Emlékeim* általunk is idézett sora – „*s én Reök bácsi nyakán maradtam*” – után ugyanis az eredeti kéziratban a következő szöveg található (Oltványi fordításában):

„Nagybátyám időközben egy kis tanyát bérelt és újra nősült... azaz helyesebben szólna... hogy is mondjam csak... egyszóval kiköltözött a tanyára az Omaszta-lánnyal és egy kis babával.”

Munkácsy stílusa jól érzékelteti, hogy Reök második házasságában akkoriban volt némi elhallgatni való: Megtöri a mondatot, azaz „kertel”, keresi az elfogadható kifejezést Reök és az Omaszta lány „házasság nélküli” új házasságára. Erre alapozta Oltványi azt a véleményét, hogy az adott „*fonák helyzetben*” Miska sürgős eltávolítása vált szükségessé.

Oltványi véleménye minden bizonnyal közel áll a valósághoz.

Munkácsy 1854 augusztusában vagy 1855 elején kerül az asztalosműhelybe. Reök István és Omaszta Mária első gyermeke, Iván 1855. május 26-án született. Való tehát, hogy Reök István ebben az időben kerülhetett össze második feleségével, akivel azonban nem volt megesküdvé, mert első feleségétől az akkori törvények szerint nem válhatott el.

S a „törvénytelen” házasság döntő lehetett Reök életében is. „*Fonák helyzete*” – ahogy Oltványi írja – valószínűleg lehetetlenné tette azt a vezető szerepet, amelyet két éven át betöltött a csabai úri osztály körében. Elsősorban ezzel magyarázhatjuk hirtelen elvonulását a közel három mérföldre lévő gerendási tanyára, ahol 12–13 évig élt visszavonulva. Reök ugyan 1856 őszeig megtartja városi lakását is – szerződése kötötte, vagy ügyvédi tevékenységét kívánta folytatni? –, de Munkácsy szerint csak vasárnaponként jött be a tanyáról.

Hogy a gyermek születése milyen titkolózásra kényszerítette a szülőket, jól érzékelhetjük a gyermek keresztelésénél: Természetes lett volna, hogy a közeli Orosházán vagy az illetékességi helyen, Békéscsabán kereszteljék, ehelyett Orosházán túl, egy faluban, Bánfalván (a mai Gádosron) anyakönyvezték. A bejegyzés szerint a szülők sem lakóhelyüket, sem a gyermek születési helyét nem fedték fel, bár erre külön felszólították őket – a felszólítás tényét külön bejegyezték az anyakönyvbe –, s helyette vállalták az „*itinerarius*” (vándor) bejegyzést a lakóhely rovatába.

Házasságuk csak 17 év múlva, 1871-ben válhatott törvényessé. Ekkor tudott elválni első feleségétől, s miután második felesége evangélikus hitre tért át, 1871. augusztus 6-án végre megesküdhettek – újságolja majd örömmel a hírt Munkácsynak.

S bár Reök elvonulását elsősorban második házasságával magyaráztuk, ne hagyjuk figyelmen kívül, hogy épp 1854 nyarára megtörtént a Bach-rendszer adminisztrációjának kiépítése.

Olyan rendszeré, amelynek kiszolgálására Reök nem vállalkozhatott. Ez is hozzájárulhatott, hogy feladja szellemi foglalkozását, s birtokot bérelve kövesse a deáki passzív rezisztenciát.

A halála után megjelent nekrológok is politikai tettet láttak gerendási visszavonulásában. S amikor 1860 őszén újra megjelenik a politikai élet porondján, Bach bukását, az alkotmányosság visszatérését ünnepli az ország. Visszaállítják a megerendszert, amelyben a negyvennyolchoz való ragaszkodás jelképeként az egykori negyvennyolcas tisztviselők kapnak helyet – így Reök István is megyei tisztviselő lesz.

Gerendás nemcsak Reöknek adott menedéket. Ide vonult vissza birtokára Beliczay István földbirtokos is, meg Csaba másik ügyvédje, Urszinyi Andor (1848-ban a község bírója, aki épp Reökkel együtt kapta vissza ügyvédi diplomáját 1853-ban), s ki tudja, hányan vannak még, akikről nem szól a krónika.

Hosszan időztünk az okok felsorakoztatásával, amelyek közrejátszhattak abban, hogy Miska elkerüljön nagybátyjától. Szükségünk volt erre, hogy megfelelően értékelhessük azt a tettet, amely mérhetetlen szenvedésnek tette ki a nagy művész gyermekkorát.

S az okok után hadd említsek még egy adatot Munkácsy fiútestvéreiről: a négy Lieb-fiú közül Miskán kívül még bátyja, a Reök Antalnál nevelkedő Emil is asztalosinas lett, pedig nevelőapjuk aligha jutott olyan sorsra, mint Reök István. (A másik két fiút megpróbálták taníttatni, mindkettő meghalt még középiskolás korában.)

Igen ám, de Reök egy nagy tehetség kibontakozását akadályozta azzal, hogy az asztalos pályára kényszerítette, s nem rajta múlt, hogy Munkácsy tehetsége nem veszett el egyszer s mindenkorra! – mondhatnánk! Csakhogy a zsenit nem olyan könnyű a gyermekkorban felfedezni! József Attiláról írta nemrég egy makói tanára, hogy mindössze kiváló tanulót láttak benne, s nem sejtették, hogy a legnagyobb költőink egyike lesz. Pedig Attila akkor már érettségiző diák volt, versei jelentek meg, s a tanár „szakember” lenne a tehetség megítélésében.

Mindezt nem Reök István védelmében mondtuk el, csupán a helyzet összetettebb, realisabb bemutatása volt szándékunkban, s ennek alapján értékelni egy ember tettet, magatartását.

S most térjünk vissza történetünkhöz: az asztaloság kezdetéhez!

Miska beleegyezése után Reök a szerződés után látott:

„Másnap... egy asztalosmester jött el hozzánk, akivel a kitaníttatásom feltételeit kellett megbeszélni. Nagybátyám azt szerette volna, ha jobban bánjak velem, mint a többi inassal. Ami azt jelentette, hogy ne végezzek én is egy csomó olyan munkát, ami nem tartozik az asztalosmesterséghez, így például vízfordást, disznótetést és ehhez hasonlókat. Eltartásomért Reök bácsi évente tizenkét forintot fizet és négy zsák búzát ráadásul. A kitaníttatás ideje három és fél év. Tíz éves múltam hat hónappal, amikor nagybátyám és Langi mester aláírták a szerződést...

A türelmetlenség láza gyötört, már alig vártam, hogy új, azaz első foglalkozásomat megkezdhessem...

Gyorsan kiruháztak. Szalmazsák volt a derékaljam, ehhez adtak párnát és pokrócot. Reök bácsitól megkaptam az ezüst evőeszközt, ami még apám hagyatékából maradt. Aztán Langi mesterhez vittek.”

*

Miska távozása egyben azt is jelenti, hogy ezután nem tudjuk életútját a Reökre vonatkozó levéltári dokumentumok feltárással követni –, bár ilyen is alig-alig akad. Ennek hiányában az asztalosinas életének megrajzolásakor elsősorban Munkácsy önéletrajzára, az *Emlékeimre* kell támaszkodnunk, amely azonban gazdag élményanyagot tartalmaz életének legszomorúbb időszakáról. Nem sokat fogunk hozzátenni ehhez az élményanyaghoz.

Feladatunknak tartjuk viszont, hogy az önéletrajzban említett szereplőket felfedjük, az eseményeket időrendbe helyezzük, s ezzel közelebb hozzuk a korhoz az

önéletrajz eseményeit, hozzájáruljunk Munkácsy gyermekkorának pontosabb megismeréséhez.

*

Kezdjük mindjárt inaskodásának induló dátumával!

Munkácsy szerint tíz éves múlt hat hónappal, amikor Reök és Langi a szerződést aláírták. Ez – nagyon pontosan számolva – 1854. augusztus 20-át jelenti. A csabai asztalos-, molnár- és pintércéh rovatolt pénztárnaplójában a következő beírás őrzi Miska inasbejegyzését: „*Janu(ár) 6 Lángh György szegőttette tanúlját Léb Mihályt*”. A két adat között tehát négy és fél hónap különbség található. Miért e különbség? Meglehet, hogy a szerződés aláírása még nem jelentette az inaskodás azonnali bejegyzését. Szokás volt ugyanis, hogy az inast próbaidőre vették fel, s csak néhány hónap elteltével – ha megfelelt, akkor – jegyezték be hivatalosan is a céhkönyvbe. (Meggyőződésem, hogy Munkácsynál is így történt. Amint látni fogjuk, maga is nyári hónapokról írja első emlékeit az önéletrajzában, tehát nyáron kezdett inaskodni, de elfogadjuk a hivatalos beírást, s 1855-öt tartjuk az inaskodás kezdetének.) Ha életrajzot ír, Munkácsy is 1855-től számítja inaskodását.

LANG GYÖRGY ASZTALOSMESTER

Így hívták Langi uramat, Munkácsy mesterét. A magyar nyelv azonban nem szereti a sok más-salhangzót, ezért a mindennapi ejtésben kapott a végén még egy „i” hangot – így maradt meg Munkácsy emlékezetében is. Munkácsy felfogadásakor 40-41 éves volt, s épp abban az időben a 60–70 tagot számláló csabai asztalos-, molnár- és pintércéh céhmestere – tehát vezetője, első embere – volt 1854-től 1857-ig. (Majd újólaj 1864–1866 között.) Mesterlevele szerint épület- és bútorasztalos. 1851-ben még csak egy legény és egy inas dolgozott műhelyében, de Miska idejében már 5 inas és 4-5 legény állott Lang uram és neje, Bajcsi Zsuzsanna asszony szolgálatára. Tehetős, tekintélyes ember volt tehát a csabai asztalosmesterek között. Nyugodtan állíthatjuk, hogy Reök megválogatta, kihez adja Miskát inasnak. Tudását Munkácsy is elismerte:

„Meg kell említenem, hogy Langi mester a festő és mázoló nemes hivatását is betöltötte, mert az egész környéken nem akadt ilyen mesterember. Ő festette ki az összes útszéli kereszteteket és búcsújáróhelyeket, amelyek a városban és környékén voltak.”

Tegyük hozzá, ővele készíttették el Csaba új községtábláit is, amint ezt egy 1851-ből megmaradt számla bizonyítja a levéltárban.

Később még szemléletesebben mutatja be mesterét, akinek beképzeltségét talán a frissen kapott céhmesteri megbízatása is fokozta. Nagy hatalom volt ez abban az időben: mint a céh első embere személye sérthetetlen volt, aki a céhmestert megsérti, a céhet sérti meg, s a céhgyűlés keményen büntette.

„Langi uram alig nyúlt gyaluhoz – írja Munkácsy. – Azt hitte, hogy ő művész, akinek csak díszíteni szabad, s legnagyobb önmegelégedéssel festette ki a parasztbútorokat, változatos virágokkal és cifraságokkal. Büszkén hordta bútorait a vásárookra és mindig jó áron adott túl rajtuk. Nemcsak fa-bútorokat tervezgetett, hanem kálváriákat is, meg bádog Krisztus-szobrokat, amelyeket aztán kiszínezett. Nálunk mindenfelé szembeötlik a hatalmas fakeresztre kifeszített Krisztus-szobor, ilyeneket készített Langi uram. Olyan büszke volt munkájára, hogy ha hallott volna Memling-ről, annál is különbnek tartotta volna magát. – Én is csodáltam művészetét, s ha most meggondolom, nem minden ok nélkül.”

Ez mind, ami jót írt mesteréről Munkácsy, s ezt sem kevés íróniával. A többi mind lesújtó vélemény. Mert mesterségbeli tudása mellett hirtelen haragú, kegyetlenségig szigorú ember volt. Már a külseje sem valami biztató Munkácsy leírásában:

„Az arcát... habár a teliholdhoz hasonló ábrázatok általában nem ellenszenvesek, mégsem lehet elfelejteni!« Két apró, szürke szem villog a szemöldöke alól, mely úgy néz ki, mintha moly rágta volna össze és a bőre csupa himlőhelyes. A szakállát egyszer egy héten – vasárnap – borotválja, a vöröses bajusz rövidre nyírott és a szája... Óh a szája...”

S az ellenszenves külső hasonló belsőt takart. Zsugoriságáról, kegyetlenségéről lesz még alkalmunk meggyőződni.

A ház, ahol Munkácsy három és fél évet eltöltött, nem volt messze Reök lakásától. A főtértől vezet ki a vasútállomásra az a hosszú fűtca – sarkán akkor még a nagyvendéglővel –, amelynek balra nyíló első keresztutcájában állt Lang uram háza.

„A ház, ahol megálltunk, csak abban különbözött a többi parasztháztól, hogy tisztább volt. Az utcára néző két ablak nagyobb volt a rendesnél és a zsalugáter zöldre volt festve.

Ahogy beléptünk az udvarra: fűrészelés, gyalulás, ácsolás és kopácsolás zaja fogadott, ami belevegyült a legények fütyülésébe és hangos nótázásába. Jókedvűnek látszott ott mindenki. Az udvaron köröskörül, a falnak támasztva deszkák sorakoztak, a földön farakások tornyosodtak, és frissen festett bútordarabok száradtak a napsugárban. Hosszú folyosó vezetett a műhelybe, amely tömve volt régi, javításra szoruló bútorokkal és festett ládákkal. Odébb bádognál való Krisztus-szobor állott, két keresztberakott gerendán, még festetlenül, Lángi mester ecsetjére várva... Elragadtatva bámultam a folyosón álló ládákat, ágyakat és paraszti bútorokat, amelyekre kék alapon zöld és fehér virágokat mázoltak, a magyarok jellegzetes, tarka tulipánjait...

Különösen az udvarban felállított kereszt tetszett nekem, amely egyre fokozta képzelődésemet és meghatározatlan sejtéseket ébresztett fel bennem, amelyek elvárásoltak az udvar szűk szögletéből, ki a nagyvilágba... Áhítattal bámultam a Krisztust a keresztben s csak az izgattott, hogy mit jelentenek a tekervényes véres hurkák a szobor testén. Úgy hiszem, hogy Langi uram az Üdvözítő beleit akarta szemléltetni, ahogy a haláltusa szenvedéseiben rángatóznak... De ez sem tartott vissza attól, hogy a művet olyan büszkén bámuljam, mintha csak én alkottam volna. Boldogan és örömmel vettem tudomásul, ha vevő akadt, aki megvizsgálta, aztán magával vitte” – írja későbbi inaskorából Lang uram művészi fantáziájának alkotásairól.

De most még csak a kezdetén járt, a legelején:

„Ahogy a műhely felé tartottunk, szembe jött velünk a mester. Sohasem fogom elfelejteni, ahogyan görnyedten cammogott, nehézkes medveléptekkel és karján felgyűrte az inget.

... a mester elének jött és a műhelybe vezetett. Tágas helyiség volt, tömve bútorokkal, minden munkaasztal előtt hegymagasságra nőtt a gyaluforgács és a legények gyalultak és fűrészelték. Nagybátyám egy pillantást vetett az egészre, aztán a mesterrel együtt félrevonultak, hogy utolsó kívánságait tolmácsolhassa. Az udvaron tőlem is elbűcsűzött. De csak akkor vettem egész bizonyosra, hogy ott maradok, mikor már az utcán volt és becsapódott mögöttem az ajtó.”

A KISINAS

(1854 nyara?, 1855. január–1856. október)

Az első nap mély emlékeket hagyott Munkácsyban, s teljes részletességgel leírja mindazt, amit látott, ami szokatlan és új volt számára.

„Tehát asztalos vagyok! Mikor egyedül maradtam, a mester újra a műhelybe vezetett. Mostantól kezdve ő parancsolt: »mintha máris valami változást vettem volna észre arcán, amint lassan és döcögve ment; s ha nem kábított volna el a gyalulás öröme, bizonyára felismerhettem volna új mesterem elragadó jellemét.« Legnagyobb örömömről azonban ruhát cseréltem, azaz levettem cipőt, kabátot és mellényt, aztán felgyűrtem az ingem ujját és kék kötényt kötöttem magam elé, ahogy a műhelyben szokás volt...

Mihelyt átöltöztem, a mester a legények és inasok elé állított, akiknek engedelmeskednem kellett; a legényeknek azért, mert joguk van hozzá, hogy parancsoljanak, az inasoknak pedig azért, mert öregebb és régibb inasok voltak nálamnál. Mindnyájukra emlékszem, még most is látom őket; legkivált az öreg Jánost, akit németesen Johann-nak neveztek, ő éreztette velem legelőször a tekintélyét. Megparancsolta, hogy enyvvet megégtsek. Egyik inastársam – a bácsi gazdasszonyának fia (Torányi Jánosnak hívták, fél évvel korábban került a műhelybe. – Malonyay Foranginak említi – Cz. I.) – azonnal elvezetett a sötét kamrába, amely nem volt nagyobb egy négyzetméternél. Itt, mint valami Veszta-tűzhelyen, az enyves fazék alatt, a hamuban örökösen pislogott a parázs.

Addig kellett fújni, míg lángra nem kapott, és az enyv olvadni kezdett. Az első kísérletre örökké emlékszem, mert a szegény gyerekek óriási erővel kellett lángra keltetni a paraszt, hogy megérintsem és megtanuljam én is. Végre felreppentek a szikrák és tovaszálltak a kéményen át; cikk-cakkos vonalban szálltak, szálldogáltak a sötét háttérben, s végre eltűntek a levegőben. A tűz csak lassan gyulladt fel a hamu alatt, de hála a száraz gyaluforgácsnak, egy pillanat alatt magas lánggal égett. A fazék a háromlábú állványon megmelegedett és az enyv elolvadt. Mihelyt folyékonnyá változott, vilával el kell kapni a fazekat és a legény urak elé lehet állítani.

Ez volt az első, amit megtanultam, s ez volt első tevékenységem ezen a pályán. Mennyivel szívesebben gyalultam volna szép, nagy gyalupadon!... De meg kellett élegetnem egy hosszúnyelű késsel, meg néhány centiméternyi, apró deszkadarabbal, amelyből kis léceket hasítottam. Ez a foglalkozás már valamivel kedvemre valóbb volt, és egész délután hasítgattam az öreg Jánosnak a kis léceket. Az egész műhely ismerte a családomat és csodálkoztak, hogy közéjük kerültem. Legelőször is megkérdezték, hogy miért nem akarok tanulni. Mit válaszolhattam volna? Nem tudtam semmit se szólani, és az egyik legény mondta helyettem:

– Buta ez ahhoz, hogy tanuljon!...

A másik hozzátette:

– Biztosan lusta, semmirekellő!...

Kicsit rosszul esett, mégis boldog voltam, hogy ott lehettem. Így vagdostam egész idő alatt a vékony fa-szöveget, ezzel múlt el az első nap. Hét óra után – forró nyár volt – egy kövér, hatalmas nő, aki úgy nézett ki, mint valami kétlábú tehén, odajött a folyosóra vezető üvegajtóhoz és tó túl bekiabálta, hogy kész a vacsora! A legények, akik a mesterrel egy asztalnál ettek, azonnal abbahagyták a munkát, a gyalupadról felvették zsebkendőjüket, fésülködni kezdtek, sőt akadt olyan is, aki megmosakodott. A korszóból vizet vettek a szájukba és úgy spricceltek a kezükbe, mint valami csőből; aztán egyenként, méltóságteljesen vonultak ki a tornác végére, ahol a terített asztal várta őket. A majszter és a majszterné már ünnepélyesen elhelyezkedtek. A négy legény helyet foglalt, jó étvágyat kívántak a házaspárnak, akik – gondolom, jó példával akarván előljárni – csak nagyon keveset vettek a tányérjukra. Majszterné asszonyoság folyton

panaszkodott, hogy nagyon fáradt a munkától, Majszter uram pedig rendszeren attól félt, hogy megterheli a gyomrát az egyszerű ételektől. (Óh, igen, nagyon egyszerű ételek voltak!) Mihelyt azonban a legények felkeltek az asztaltól, titokzatos mozgolódást lehetett látni a tornác végében. A gyanús zaj elárulta, hogy új fogások kerülnek az asztalra, a kövér szolgáló könnyelmű pillanataiban kifecsegte, hogy zsíros, nagyszerű ételek. Abban a korban éhesebb az ember, mint most és első nap, látva, hogy a legényeket asztalhoz hívják, türelmetlenül kérdeztem: – Hát velünk mi lesz?...

Éppen azon gondolkoztam, hogy mért nem engednek minket is oda ülni és vajjon mikor kapunk már enni, de nem sokáig törhettem a fejemet, egyszerre csak jött a kövér szolgáló az óriási mosogatódézsával – ha ez a szó nem tetszik, nevezzük fazéknak – és oda állította a földre, az ajtó elé. Valósággal megrohanták, s pillanatok alatt üres lett. A hadművelet végrehajtásához a szolgáló kanalat adott. Első alkalommal meglepett a közös étkezésnek ez a módja. Félve húzódtam a fazék mellé, de csakhamar rájöttem, hogy itt nincs helye a szerénykedésnek. Öten voltunk a közös fazékhoz és ez volt a jelző: – kiki magának, az Úr Isten mindnyájunknak!

Láttam, hogy milyen villámgyorsan merítették társaim a kanalakat a piszkos, barna lébe és szédítő kapargálással keresgéltek a fazék fenekén. Idejekorán felvilágosítottak arról is, hogy nem szabad a fazék alján ülő komoly ételhez nyúlni és nem szabad véletlen kanalazással kihalászni a húsdarabokat, míg fel nem kanalaztuk a levest. Minden húst, ami napfényre kerül (akárcsak az iszapban ragadt halak, ha már a víz lehűzött), becsületesen el kell osztani. Sajnos, nagyon sokszor történt meg velünk, hogy ilyen módon sem volt részünk valami szerencsés halászatban! Az elosztás kényes dolog volt, és feszült érdeklődéssel kísértük mindannyian. Aki osztott, az nem választhatott. Meg kellett neki elégednie azzal, ami utoljára maradt. Ezzel aztán kényszerítve volt, hogy pártatlanul végezze az elosztást. Mindez újdonságszámba ment előttem, mert ha odahaza nem is éltünk fejedelmileg, de mindig tisztán és bőségesen kaptam enni. Mikor láttam, hogy így kell enni, nem is mertem elővenni szépséges, ezüst evőeszközömet.

Az első estebéd más okból is emlékezetes maradt. Mi még ott ültünk a fazék körül, mikor a legények már felkeltek az asztaltól. Egyikőjük átugrotta a fazekat, mire a szolgáló elkezdett vihogni. Erre megfogdosta a cseléd lábszárát és elszaladt, majd visszajött és leteperte a földre. Valóságos verekedés kezdődött, amely azután is gyakran megismétlődött a leány és a legények között. Ez volt a rendes szórakozásuk és – Istene! – a miénk is. Mulatságos jelenet volt, ahogy a kövér szolgáló védekezett a legények támadásai ellen, bőségesen osztogatta a pofonokat, aztán a verekedés végén felkapta a fazekat meg a kanalakat és kipirulva, lihegve szaladt át a másik tornácra. Még most is hallom durva nevetését és a szitkokat, amelyeket nem is lehet kimondani. Aztán aludni mentünk.

Nyár volt és a majszter úrékon kívül mindnyájan a szabadban aludtunk. Ki az udvaron, ki a tornácra, kedvünk szerint, ahogy jött. Ez is tetszett nekem módfölött. Ki-ki előhozta a szalmazsákját és oda állította, ahová akarta. Az inasok szalmazsákjaikat rendszeren a tornácra rakták. Az első éjszaka nem is tudtam aludni. Nagyon türelmetlenül vártam már a reggelt, amikor a műhelyben ismét megkezdődik a munka. A rövid éjszakai nyugalom szinte örökkévalóságnak tetszett. Minden pillanatban felköltöttem szomszédomat, hogy megkérdezzem, nincs-e még itt az öltözködés ideje? Végre dühös lett és olyan mérgesen mondta, hogy most is hallom:

– No hiszen, nemsokára megcsömörlesz majd a felkeléstől!...

Újra elaludt, én meg szótlánul vártam a felkelő napot, amely végre is felragyogott. Alig virradt, nem nyugodtam tovább; nemsokára talpon voltam és csodálkozva néztem, hogy a többiek a világoosság dacára, milyen jóízűen alszanak. Végre, nagsokára, előkászálódott a szolgáló és hangosan elordította: – Chlapci horka!... Ez a két tót szó híven megmaradt az emlékezetemben. Annyit jelent: – Fiúk, felkelni!...

Öt óra volt. A borzas fejek rögtön előbújtak a pokróc alól. Tulajdonosaik ásítónak, nyújtózkodnak, végre feltápázkodnak a földről. Ki-ki összeszedi az ágyneműjét, s beviszi a hálószobába, amelyről nemsokára még mesélni fogok.”

Említettük már, hogy a céhkönyvek bizonyossága szerint Munkácsy 1855 januárjában került Lang György műhelyébe. Az udvaron alvó és tettvágytól fűtött első nap leírása nem illik a téli időpontba, hiszen mindez nyáron történt, s az első nap élményében nem tévedhetett Munkácsy. Erre alapoztuk azt a véleményünket, hogy Miska 1854 nyarán került – próbaidőre – Lang meszterhez, s 1855 januárjában írták be hivatalosan is inasnak. Ha 1855 januárjában állt be inasnak, mire a nyár bekövetkezett, ilyen élményt már aligha élhetett át, akkorra alaposan megcsappanhatott a munkavágya. Ezt a feltételezést Munkácsy is megerősíti néhány oldallal később a következő sorokban:

„Hetek, hónapok múltak el, s minden nap szétfoszlott egy-egy álmom. Hol járt már az az éjszaka, melyre oly türelmetlenül vártam a hajnal hasadását...”

Tehát néhány hónap múlva ez a türelmetlen tettekreánság már nem játszódhatott le. Aztán következett a napi robot, benne az asztalosság legunalmasabb munkája, a festéktörés.

„A háziúr csak hét óra után vonult be közénk és szokása szerint csipőre tett kézzel, kiüllesztett hassal megállt a műhely közepén és méltósággal körülnézett a birodalmában. Meg volt elégedve a fa-szögekkel, de más munkát adott. Elvezetett a sötét sarokba, ahol egy asztal tetején négyzetes márványtábla állott, a polcra leemelt egy papiros-zacskót s ami benne volt, elibém öntötte a márványlapra. Festékpör volt, szétszórta, olajat öntött hozzá és megmutatta, hogy hogyan kell festéket keverni. Aztán rám bízta, hogy folytassam. Eleinte nagyon tetszett az új szórakozás, pedig ez lett később legszomorúbb szenvedéseim egyike. Alig telt belé egy fél óra, tetőtől talpig zöldes színű lettem, a műhely nem kis gyönyörűségére. A festék mindenfelé folyton le akart csöpögni a márványról és legnagyobb rémületemre nem tudtam visszaterelni a közepre. Egyre csak igyekeztem és pancsoltam a ragadós masszában, amely már untatott. Ehhez járult a legények rengeteg megbízatása, amit ugyan szívesen vállaltam, mert némi változatosságot jelentett. De a festéktörést folytatni kellett másnap is, sőt harmadnap is, minden reggel előlről kezdődött az egész.

Nemsokára beletanultam, s már úgy együvé tudtam terelni a márványlap közepén az egész masszát, hogy nem csurgott le soha. De mind kevésbé és kevésbé tudtam magam türtöztetni amiatt, hogy egész nap a márványlap körül álldogáljak, s azt az utálatos pépet keverjem, edényekbe öntsem, mialatt a többiek vidáman gyalulnak és fűrészelnek. Néhány nap múlva már nem bírtam az ellenszenves, nehéz munkát, és könnyek törtek elő a szememből. A majster hozzám jött és rám támadt, hogy mi bajom van:

– Hát téged mi szomorított el?

– Nem akarok több festéket törni – mondtam.

– Micsoda? Te ostoba! Nem akarod tovább a festéket törni? Hát mit akarsz tulajdonképpen? Azt hiszed, hogy ingyen tartalak el? Várj csak, majd szólok a nagybátyádnak!

Újra nekiláttam hát a festéktörésnek, s most a feketére került a sor, jó sok fekete festékre! Néha-néha könnyeim is lepereregtek az olajos tábla fölé, de csak forgattam megadással a sulykot, mint egykor Sámson a malomkövet. Mondanom sem kell ugye-e, hogy ezután már nem nyugtalanítottam koránkeléssel a társaimat!”

A festéktörés sok keserű napot okozott még életében.

„Mikor megláttam, hogy papírzacskókkal és az olajos bödőnnel közeledik – elfogott a félelem, mert tudtam, hogy festéktörés következik. Sürgős mázolómunka volt, szigorú utasításokat adott – és Miskából megint Sámson lett, aki szünet nélkül forgatja a malomkövet. A festéktörést a lehető legunalmasabb és legostobább foglalkozásnak tartottam a világon. De mázolás közben még jobban szenvedtem.”

Természetesen más munkája is akadt a fiatal inasnak.

*„Enyvet olvasztottam és ehhez hasonlókat végeztek velem, s minden változatosság-
nak végtelenül megörültem. Egy napon az öreg János abban a megtiszteltetésben ré-
szesített, hogy megkért, fogjam meg a fűrész másik végét, aztán együtt fűrészeltünk le
asztalláb nagyságú darabokat. Ezt a tisztséget mindig irigyeltem a többi inasoktól,
akiket János felszólított és most boldognak éreztem magam. Csakhogy még kicsi vol-
tam és gyenge, nem valami jól ment a munka, s minden pillanatban attól féltem, hogy
le kell köszönnöm e tisztségről. Szerencsére az öreg jóindulatú volt és türelmes és nem-
sokára meg is tanultam a dolgot. Később aztán szabad kezet engedtek, gyalultam,
fűrészeltem; három hónap múlva pedig egyes-egyedül elkészítettem egy asztalt. Ami a
formát és minőséget illeti, nem volt éppen mestermunka – hiszen ez természetes is – de
mégis asztal volt, négy lábon álló, fiókos, tetejes asztal. Nagyon büszke voltam a mun-
kámra és eldicsekedtem vele Vidovszkiéknek, ahonnan vasárnaponként egyszer sem
hiányoztam.”*

Így teltek a hétköznapiak. A mostoha körülmények megtanították, hogy apró dolgoknak is
örülni tudjon:

*„... nem sok kellett hozzá, hogy »én se legyek mindig elkeseredve«. Elég volt ehhez,
hogy a majszterné nagyobb fazékban küldjön ebédet, s már valósággal boldog voltam.
Szombat este például rendszerint nudlis-tésztát kaptam, amit én – hacsak nem volt egé-
szén elrontva – nagyon szerettem. A nudlis-tészta miatt aztán egész héten türelmetlenül
vártam a szombatot, pedig az nagy kellemetlenséget hozott magával: a műhelyt kellett
rendbehozni, jól kitakarítani, felmosni, késő este lett, mire ágyba kerültünk. Másnap,
vasárnap, aztán kipihenhetjük magunkat.”*

Vasárnapja – úgy látszik – szabad volt. Vidovszkyné azzal búcsúzott tőle, hogy a vasárna-
pokokat azért ezután is náluk töltsse. Munkácsy évtizedek múlva is meghatottan ír a Vidovszky-
házról s Vidovszkyné szerető gondoskodásáról:

*„Isten áldja meg jószágát. Mennyi örömet és vigaszt jelentett nekem az ő szívbéli szere-
tete!... Már megszoktam, hogy ünnepnapokon Vidovszkiékhez menjek látogatóba...
Áldott, úri életet éltek abban a házban. Vasárnap az összes uradalmi tisztek – így ne-
vezték őket – bejártak hozzájuk a városba, vendégségbe. Néha, jól emlékszem, huszon-
öt-harminc ember ült az asztalnál. Nagybátyámmal csak ott találkoztam. Amióta
Langi mesterhez kerültem, nem voltam nála látogatóban... Ferencsel egész nap raj-
zolgattunk a kerek asztalnál, s én eközben elfelejtettem egész heti nyomorúságomat.”*

Aztán Feri is elkerült a háztól, de Miska ezután is Vidovszkyéknál tölti vasárnapjait:

*„az asztalnál várt a rendes helyem és a terítékem, s nagybátyám – aki csak vasárnap
jött be a tanyáról a városba, szintén ott volt.”*

Meglehető az a nemtörődömség, melyet Reök tanúsított Miska iránt. Lett volna alkalma,
hogy egyszer-egyszer kihívja vasárnap a tanyára, de Miska csak másfél év múlva látogatja meg,
akkor is majdnem visszazavarja. Nyomós oka lehetett ennek a magatartásnak! Csökönység,
rögeszmévé vált véleménye a fiúról? Vagy más? A már idézett Fábry Sándor szerint a fiatal-
asszony nem tűrte a háznál Miskát. Az *Emlékeimből* nem ez derül ki. Sőt Miska mindkét szöké-
sekor „Mari néni” volt az, aki igyekezett elsimítani az ügyet, lehetővé tenni Miska maradását.

Nem hívja sem Reök, sem Mari néni a tanyára, hogy éreztesse hozzátartozásukat. Helyette
Vidovszkyékhoz jár minden vasárnap.

*„A rövid vasárnap természetesen csak szomorúbbá és elviselhetetlenebbé tette a
hosszú hétköznapiakat. Társaim irigyeltek és nagyon haragudtak rám, hogy Vidovszki-
ékkal jó barátságban vagyok, legfőképp pedig Langi uram, akinek csak mint valami alá-*

rendelt idegent kezeltek Vidovszkiék. Ha náluk dolgoztunk, akkor a jó asszony mindig az asztalukhoz hívott, s akármilyen piszkos is voltam, együtt ettem a gyerekekkel. Ha tudta volna, hogy utólag mindannyiszor meglakolok ezért!...

Munkácsy maga is többször leírta, hogy nem a munka miatt borzadt az asztalosságától. Az igazi asztalosmunkát szerette:

„Mikor először kaptam kézhez a gyalut, ...munka közben boldogan vettem lélegzetet és úgy éreztem, hogy testem-lelkem újraéled, mialatt kis szöveget faragok a fából, akárcsak valami mesterművet teremtenék.”

Ilyen megnyilatkozását máshol is találánk. Mestere, a környezet magatartása, a kisinasnak járó rabszolgáélet tette elviselhetetlenné helyzetét:

„Nem akarom magamat olyan színben feltüntetni, mintha mindig ártatlan áldozat lettem volna, aki csak a rövidebbet húzza, általában sorsom éppen olyan volt, mint a többi kisinasé.

Tudja mindenki, hogy az inaskodás nem a legnagyobb gyönyörűség. »Én azonfelül érzékenyebb is voltam, mint a többiek«, hiszen nagyon fiatal voltam még, s nem olyan környezetben nőttem fel, mint inas-társaim. Mikor visszaemlékeztem régebbi életemre, nagyon szomorú perceket éltem át, amit még kellemetlenebbé tett társaim irigységese.”

Munkácsy ezekben a sorokban az asztalosévek szenvedéseinek kulcsát adja: *„Nagyon fiatal voltam még s nem olyan környezetben nőttem fel”*, és a régi otthon emléke is élt benne – mindezek tették elviselhetetlenné életét.

Ugyanezek az élmények másokból esetleg nem váltottak ki ennyi keserűséget. Aki megszokta az élet keményebb, durvább oldalát, az könnyebben is viseli el azokat. Miska – a magas rangú sőtisztviselő fia – más környezetben nőtt fel, más igényeket szokott meg, így nehezebben tűrte az igénytelen körülményeket és környezete durvaságait.

Másrészt Munkácsy másként foghatta fel a világot is. Nemcsak azért, mert fiatalabb volt – mint maga is írja –, hanem mert a művészlélek érzékenysége a gyermekben is megnyilvánulhatott már. Ami „jó hecc” lehetett társainak, számára megalázó tett, szenvedés volt; az asztalosmunka fantáziátlan, monoton részét mások természetesnek vették, őbenne keserűséget váltott ki.

Idézzünk ezekből a keserű emlékekből! Mindenekelőtt az öreg Jánossal történt csereberéj, annál is inkább, mert a legények között ez bánt vele a „legjobban”:

„Valahányszor Vidovszkiéktől estefelé visszatértem a műhelybe, mind kevésbé találtam ott meg azt a gyönyörűséget, melyet hajdan elképzeltem. A jó ebéd és vacsora után hozzá sem nyúltam a fazékhoz, amit a kövér Ancsa, azaz Anna a földre helyezett. A jó-ságos Vidovszkiné sohase engedett el üres kézzel, ami aztán öröömre azt a látszatot keltette, hogy a család pártfogoltja vagyok. Társaim ezért nagyon irigyeltek, bár mindig megosztottam velük kincseimet.

»Egy nap egész kalácsot és sok gyönyörű almákat kaptam. Hogy eloszthassam, szükségem volt ezüst evőeszközökre. Ahogy előszedtem, meglátja az öreg János és kérdően mutat a szép holmi felé:

– Hát ez mi?...

Büszkén mutattam meg neki kincseimet. Megnézte és így szólt:

– Semmi szükséged itt erre a holmira, nem adnád el nekem?

Egy ezüst tallért mutatott, olyan régi forintosat. Nem a pénz kedvéért, inkább, hogy szolgálatára álljak, átadtam neki az evőeszközt, tokkal együtt és senki ne kérdezze, hogy meg voltam-e elégedve a vásárral? Örültem az ezüstpénznek és boldogan aludtam el. Másnap az öreg János meggondolta a dolgot: nem is volna olyan rossz, ha a pénzt is visszakapná, meg az evőeszköz is az övé maradna!

Hogy tervét végrehajthassa, reggelizés közben egy piros, nyakba való kendőt szedett elő ládájából.

– Mit szólsz hozzá? Ugye, gyönyörű? – kérdezte.

– Igen – válaszoltam ragyogó arccal.

– Rendben van. Neked adom azért a pénzért, amit tegnap kaptál...

Így lett az övé az eszköz meg a tallér is. Legközelebbi vasárnapon nyakamba csavartam a piros nyakkendőt, a két vége szabadon lógott a mellemen és büszkén siettem Vidovszkiékhoz. Éppen ott volt nagybátyám is. A kendő általános feltűnést keltett.

– Miféle holmi ez? Kitől kaptad?

– Nem kaptam. Vettem... – feleltem.

– Honnan szerezted a pénzt?

Elmeséltem, hogy mi történt. Nagybátyám rendkívüli módon felháborodott és az üzletre verést is kaptam ráadásnak...

Azóta is sokat gondolok vissza az evőeszközökre...»

Az inastársak irigykedésének nemcsak Vidovszkyék barátsága lehetett az oka. Lang György két inasa iskolába járt vasárnap, Miskát nem találjuk a vasárnapi iskolások névsorában, helyette Vidovszkyéknál ette a jó falatokat. Neki nem kellett iskolába járni: vagy mert már túl volt a vasárnapi iskola követelményein, vagy mert mint katolikust nem kötelezhették az evangélikus iskola látogatására. Hát lehetett nem irigyelni?

Meg a mestere is „kivételezett” vele!

Reök szerződésben kötötte ki, milyen munkákat nem végezhet Miska.

„A bácsi azt akarta, hogy valamivel elnézőbben bánjanak velem, mint a többi inással, s csak műhelymunkákat végezzek, mert komoly, derék mesterembert akart belőlem nevelni, amihez Langi uram tanítása csak az előzetes iskola. Még fiatalnak tartott ahhoz, hogy idegen, nagy városba kerüljek. Langi uram azonban – úgy látszik – elfelejtette a kikötéseket, csak egyet tartott észben, hogy nekem nem muszáj a városból vizet hordani. Mert a házban nem volt ivóvíz és messzire kellett menni érte. Egész Csabán csak három »vagy négy« kút volt és a legtöbb család a Körösből merítette a vizet. Ez a foglalkozás azonban egy cseppet se lett volna lealázóbb és kellemetlenebb azoknál, amelyeket a műhelymunkán kívül végeztem. Sajnos, a szerződésbe szóról-szóra be volt írva, hogy vizet hordanom nem szabad, pedig ez nem is esett volna nehezemre, sőt örömet szerzett volna. A kútnál találkozott az egész város ifjúsága, s változatos kerülő utakon lehetett oda szórakozva elsétálni. Ha sokáig tartott a vízhordás, mindig előállhattam volna a kifogással, hogy a várakozóktól nem lehetett mindjárt a kúthoz férni. Ez bizony sokszor így is volt. De a várakozás nem volt unalmas, különösen jó időben nem. Nagybátyám gondoskodása tehát csak arra való volt, hogy megfosszon ettől a szórakozástól és inastársaim haragudjanak rám.

Egyébként, a vízhordástól eltekintve, minden, de mindennemű munkát végeztem. Bútorokkal megrakott talicskát toltam és a fejem tetején nehéz asztalokat cipeltem, amelyek majd agyonnyomtak, télen és nyáron át, sárban és porban, harminc fokos hidegben éharcban harminc fokos melegben egyaránt. De főként festéket törtem >több héten keresztül<, mert sok festék kellett az utcaajtók és ablakok >meg a temetőben a rácsok festéséhez a sírokon<. Amit legjobban szerettem volna: az asztalosmunkát, ahhoz alig jutottam. Valóságos ünnepnap volt, ha megengedték, hogy a legegyszerűbb parasztbútor elkészítem. Gyalultam a deszkákat és a fehér deszkák úgy csábítottak! Nem tudtam ellentállni a kísértésnek és telerajzoltam a deszkákat különböző alakokkal, de gyorsan le is gyalultam mindet. Hányszor hajoltam boldogan a deszkák fölé és hányszor próbálkoztam szenvedelmesen ilyen haszontalan kísérletezéssel, mert a durva ács-ceruza nem

⁶ Régi fordítás: „irgalmatlanul”.

⁷ Régi fordítás: „meg a templomudvaron korhadó fakeresztek bemázolásához”.

akart kellően engedelmeskedni! Rajzolgatás közben mindent elfelejtettem, nem láttam és nem hallottam semmit, álmodozásomban egyszerre csak a majszter úr oldalba vág és visszataszít a valóságba. Macskaléptekkel, nesztelenül került mindig a hátam mögé.”

Miska különös szenvedélye is szálla lehetett társai szemében. Ő maga nem említi ugyan, de más forrásokból ismerjük, hogy a műhelyben gúnyolták érte.

S hogy társai valóban úgy érezték, a mester kivételez vele, ennek bizonyítására megszólaltunk majd egy asztalosinast, aki később került Munkácsy mellé.

Az első évhez még egy emléke fűződik Munkácsynak, a nagy kolera. Igaz, ő asztalossága végén említi, de mivel bizonyíthatóan 1855-ben volt, előre kell hoznunk ezzel kapcsolatos élményeit.

A középkor félelmetes járványai közül a fekete himlő és a pestis után harmadik változatként jelentkezett a kolera. Utoljára 1849-ben tombolt az országban, amikor a hadiesemények következtében terjedt el, s különösen nagy pusztítást végzett a cári seregben és annak útvonalán – így Békésben is.

Hat év múlva, 1855-ben már ismét rettegésben tartotta a vidéket. Július 23-án egy hároméves kislány halálához jegyezték be először a csabai evangélikus egyház anyakönyvébe a rettegett szót: „*cholera*”. Augusztus elejéig napi négy-öt áldozatot szedett, de augusztus 7-én elemi erővel tört ki: 16 halott! Másnap 19, majd 11, 15 és így tovább.

Munkácsy így emlékezik vissza önéletrajzában erre a szomorú időszakra:

„Az asztalosműhelyből koporsógyár lett. Alig győztük a sok munkát, s heteken át csak koporsót ácsoltunk. Már irtóztam a nádvesszőtől, amit behoztak a műhelybe, hogy a halott hosszát jelezzék vele.”

A járvány ellen az egészségügyi szabályok szigorú betartása nyújtott némi védelmet. Különösen veszélyes volt a mosatlan gyümölcs fogyasztása. Nyilvánvaló, hogy a kolera elsősorban a szegények és gyermekek közül szedte áldozatait, akik kevésbé tartották, tarthatták be az óvintézkedéseket, s a gyermekek közt Miska sem volt kivétel:

„A kolera nem gátolt meg abban, hogy valahányszor Vidovszkiék kertjébe mentem: megrakjam zsebeimet éretlen, zöld almával. Rögtön megzabáltam a gyümölcsöt, aztán féltem és reszkettem, hogy beteg leszek, és mindig megfogadtam, hogy soha többé nem csinállok ilyen bolondságot...”

Szerencséje volt. A koporsót rendelő rokonok mindennapi látogatása, az éretlen gyümölcs fogyasztása ellenére is betegség nélkül vészelté át a szörnyű járványt. S bár a vész augusztus második felében alábbhagyott, még szeptemberben is naponta szedte áldozatait. Végül szeptember 26-án jegyezték be az utolsó kolerás halottat. Két hosszú hónap telt el, mire az emberek fellélegezhettek: megmenekültek, életben maradtak.

„*Végre az idő mindent elvitt és a kolerát is...*” – fejezi be Munkácsy a szomorú időszak leírását. Csaba történetírója 3–400-ra teszi az áldozatok számát.

Elmúlt a nyár. Éjszakára beszorultak a hálókamrába, melynek leírását olvasva a dickensi nyomortanyák embertelen világa jut eszünkbe.

„A mi éjszakáink azonban sohasem lettek hosszabbak, mert télen, nyáron öt órákor keltünk; Anca nem kegyelmezett és nem engedett el egy percet sem. A ‚Chlapani horka’ minden reggel kíméletlenül felharsant, mint az ítélő bíró szava. Milyen nehezen ugrottam ki a jó – majdnem azt mondtam: a jó ‚ágyból’; mert nagyon szerettem ezt a kemény deszkára vetett, gömbölyű szalmazsákot, amelyen kettesével feküdtünk. Nyolcankilencen aludtunk a két méter széles és négy méter hosszú hálókamrában, aszerint, hogy hány legényt tartott a majszter úr.

A legényeken és az inasokon kívül a szűk ketrecnek volt még egy állandó lakója, aki csak nagyon ritkán hagyta el az ágyat, hogy öreg kutya módjára a napon sütkérezék. A majszter apjára gondolok, szegény, öreg ember, valamikor cipész lehetett, s az

idő, meg a betegség tehetetlenné, munkaképtelenné nyomorította. Az ágyban köpködött és köhécselt éjjel-nappal; úgy nézett ki körülötte, mint valami mocsrár, s mikor felkeltünk, állandóan kerülgetni kellett, hogy bele ne lépjünk valamibe. Mégis jó dolog az a pipa!... Ha jól meggondolom, nagyon sajnálom, hogy nem szeretek dohányozni. Mert ha már minden földi öröm búcsút vett tőlünk és a szív kihűlt, mint az öreg, használt urna, amely a hamu melegét sem tartja és már az emlék is mind elszállott és minden vágyakozás kihalt, ha az ember azt érzi, hogy elhagyatott, mint a vén lump a korcsmasarokban, ha minden érzés elmúlt és a saját nyomorúságunk sem gyötör, – a pipás embernek megmaradt egyetlen vigasztalása, a hű barátó, aki nem hidegül el az utolsó pillanatig sem: a pipa!

A boldogtalan öregnek is ez volt egyetlen szórakozása. Isten bocsássa meg neki, nemcsak nappal, de egész éjszaka is pipázott. Látom reszkető, szikkadt kezét, ahogy szorongatja a rövidszárú pipát és szívja még akkor is, mikor már rég kialudt: olyan volt, mint a csecsemő, akit holt anyja emlőjétől sem lehet elszakítani. Csupán olyankor panaszkodott keservesen, zokogásba fulladó hangon, mikor nem kapott dohányt. Egyszer a cseléd – szokás szerint – bevitte neki az ebédet az ágyba. A tálcán, a leveses tányér mellett, egy másik tányérban, vágott, parasztdohány volt, majdnem úgy nézett ki, mint a nudlis-tészta. Evés után az öreg meg akarta tömni a pipáját és keservesen panaszkodott, hogy nincs dohányja.

Apóka, hiszen hoztam be dohányt – mondta neki a lány. – Hová tette?...

Össze-vissza kerestéltek, de a tányéron alig maradt egy-két morzsa a dohányból. Apóka bizony tényleg nudlinak nézte a dohányt és jóízűen megette; csak éppen száraznak találta egy kicsit.”

Megfigyelhettük, hogy Munkácsy önéletrajzának nem egy részletéből kiérezhető a festő látásmódja. Szinte érezzük, hogy egy táj, enteriőr, zsánerkép leírásánál akkor is fest, amikor tollal írja emlékeit. Ezek a gyermekkori élmények sokáig elkísérték, s jó néhány képének lettek ihletői.

Nos, ebből a nyomortanyából, ebből a dickensi világból tizenöt év múlva világhírű festmény lesz: az *Ásító inas*.

*

1855 vagy 1856 teléhez fűződik Munkácsy asztalosságának egyik legszomorúbb emléke, a festés a csabai temetőben.

„Mázolói pályafutásom egyik legszomorúbb emléke az, amikor... egy kegyetlen téli napon – nem is tudom már hány fok hidegben – a csabai temetőben egy sírt ⁸ kellett festenem. Fagyott, havazott és hideg szél fújdogált körülöttem. Egy lélek se mozdult ki a házból, üres és elhagyatott volt a téli táj. A nagy, fehér mezőn apró kereszték szóródtak el, jobbra és balra hajladoztak az egyszerű sírjelek, amelyek az elmúlást hirdették. Néhány jobban gondozott sír az emberi kegyeletre emlékeztetett, néhány köemlék a sírontúli egyenlőség ellen tiltakozott. A szomorúfűz panaszosan lehajló ága a sírok fölé borult, majdnem nyögve a súlyos hótakaró alatt, amelyből a kóbor varjak szárnycsattogása le-leszórt egy keveset. A temető közepén nagy feszület állott, mintha Krisztus kiterjesztett karjai az emberiséget oltalmaznák, vagy vigasztalni akarnák a nyomorúságban – de hasztalanul!... (Kitűnő tájleírás ez! Valóságos festmény! De ne feledjük: ezt már a negyvenéves Munkácsy írta, azaz festette – tollal, szavakkal. – Cz. I.)

Elszorult a szívem. Szinte reszkettem a hidegtől és a félelemtől. Olyan elhagyatottan éreztem magam, mintha én lennék az utolsó, aki életben van a kihalt világon. De a munka sürgetett, az ecset már kiesett a kezemből és a hóból kellett kikaparnom. Szomorúan bámultam a zöldremázolt rácsos-kerítést, amely itt-ott élesen kivirított a nagy

⁸ Régi fordítás: „a csabai templomudvarban sírkerítést”.

fehérségből. Mindenki tudja, hogy milyen rettenetes érzés ez a halotti csend, milyen borzasztó nyomással nehezedik az emberre, s a legcsekélyebb zaj, ahelyett, hogy megnyugtana, még jobban elrémít. A félelem egyre nőtt, növekedett. Léptek ropogását hallottam a hóban, ijedten néztem hátra, hát a sírásó jött felém. Egy pillantást vetett a munkámra és megszólalt:

– Jó nehéz munkába fogtál, öcsém. Gyere be hozzám egy kicsit melegedni...

Örömmel szedtem össze festékes bögréimet és boldogan mentem vele. Kis kunyhóban lakott, kétszáz lépésnyire a síroktól. Leírhatatlanul jól esett az a barátságos meleg, amely a nyomorúságos viskóban fogadott. – Ki tudja boldog-e ez az ember? – gondoltam magamban. Mindenesetre irigylésre méltó, hiszen kényelmes otthona van. Az arcom és az ujjam már félig megfagyott, mintha újra éledtem volna a barátságos szegénységben. Annyi gyermeke volt, mint a rosta lika, a bölcsőben aludtak, a mestergerendán lógtak és az asztaltetején, a padon, a földön, mindenfelé, ahová csak néztem: gyerek, gyerek, gyerek... A boglyas kemence olyan nagy volt, mint a fél szoba és a padkán bundás kutya szunnyadt. Asók és lapátok voltak a sarokba támasztva. (Itt egy kitűnő zsánerképet „festett” számunkra Munkácsy. – Cz. I.)

Minden, minden nagyon tetszett, s nem tudtam rászánni magam, hogy elmenjek. Az asszony kérdezgetni kezdett, s nagyon meg volt lepve, mikor elmondtam neki, hogy Reökék és Steinerék rokona vagyok...

– Szegény gyerek – sajnálkozott. – Mégis Langinál szolgálatsz?

Az asztalfiókból elővett egy nagy kést, s egy jó karaj friss kenyeret szegett le belőle, ami éppen most sült ki a kemencében. Most már értettem, hogy a kenyérsütés miatt van ilyen meleg a szobában, s megfájdult belé a fejem. Megettem a kenyeret, megköszöntem szépen és elbúcsúztam a derék emberektől. Ahogy elmentem, már sötétedni kezdett. Az ég alja sárga lett és az egész környék abba a mélabús ködbe burkolózott, amely a sík, csendes puszták sajátos hangulata. Valósággal borzongva vágattam a sírok között, a \blacktriangleright temető \blacktriangleleft kijáratá felé. Nem néztem hátra, mert féltem, hogy a halottak utánam kiabálnak, s mintha a feszületen azért tárult volna szét a két kar, hogy hívjon, csalogasson:

– Jöjj!... Jöjj!...

Most már szaladtam. A szél füttyörészett és a szemem tele lett könnyel. Mikor először lopva hátrapillantottam, a temető ködbe borult, s csak a Krisztus-szobor emelkedett ki hívogató két karjával a homályból.

– Jöjj!... Jöjj!...

Csak akkor nyugodtam meg egy kicsit, mikor már kértem az országútra, s egy szénásszekérrel találok, amelyet két ökör vontatott. A szekér mellett parasztok lépkedtek, a szájukban füstölő pipával. Hozzájuk csatlakoztam, s mire a csabai útkereszteződéshez értünk, már korom sötétség lett.

A műhelyben vidám munka folyt, azaz a legények vidáman füttyülgettek és danolászta. Időről-időre abbamaradt a munka, beszélgettek, vitatkoztak, pipára gyújtottak, vagy szitkoztak, okkal vagy ok nélkül. Mihelyst beléptem, rögtön megparancsolták, hogy enyvet melegítsek. Legalább én is melegedtem. Hiszen nem is emlékszem vissza, hogy egész életemben valaha jobban fáztam volna, mint ezen az estén. Végre Ancsa is megjelent az ajtóban; most még nagyobb szeretettel örültem neki, mint máskor.

Langi uram imádta a sonkát és a kolbászt és sok dísznót hizlalt. Őt-hat koca rőfögött állandóan az istállójában s napról napra meglelédezőn nézte, hogy mennyit híztak. De a magyar dísznő sonkája csak akkor finom, ha nagyon jól táplálják az állatokat. A dísznők meg is követelik a jó moslékot, különösen, ha olyan arisztokratikus hajlamúak, mint a Langi uraméi!... Legjobban szeretik a kukoricát. A majszter annyi-

⁹ Régi fordítás: „templomudvar”.

ra a kedvükbe járt, hogy megkímélte a disznókat a kukoricacsutka ropogtatásától, s az inasokkal morzsolgatta le a szemeket. A hízlalás ideje alatt, a kemma mellett, már minden este várt ránk szakajtó-számra a kukorica, s ez barátságossá varázsolta a téli estétet. A hosszú-hosszú esték kukoricamorzsolással teltek el, néha éjfélig is elszóraztunk a tetet-lelket üdítő munkával.

De vissza akarok térni arra az estére, mikor a temetőből hazajöttem. A disznókat még nem hízlalták, nem volt kukoricatörés, s azt reméltem, hogy vacsora után az édes álom azonnal elringat lágy karjaiban. Mihelyst megvacsoráztunk, aludni mentem, a többiek pedig az izzó kályha köré telepedtek. Már félig aludtam, mikor éreztem, hogy hálótársam végigmászik a fejemen és a mellemen, ahogy elfoglalta mellettem a helyét. Mint a heringek a sóshordóban, olyan sűrűn feküdtünk a hálókamrában mi is. De a sors nem engedte, hogy azon az estén nyugodtan álmodjunk. Alig hunytam le a szememet, valaki kopogott az üvegajtón. Félálomban láttam, hogy az ajtónyílásban megjelenik Langi mester, s egy szál gyertyával világít magának. A gyertya lángja táncolva lobogott az erős huzatban. Majszter uram lengő nádvevessőt tartott a kezében. A kísérteties világításnál, kezében a magasra emelt vesszővel, úgy nézett ki, mint valami éjjeli szellem. Legszívesebben elbújtam volna, de hová? A takaró alá? Már késő. Hálótársam gyorsan lerúgta magáról a pokrócot, s egyúttal rólam is. A beáradó friss levegő valahogy kiverte az álmat a szememből. Majszter uram már eltávozott, de én még mindig láttam a lengő nádszálát. Olyan nádszál volt, amilyent már említettem. A halott hosszát mérték vele. Mindnyájan felkeltünk és nekiláttunk a munkának, hogy megcsináljuk a koporsót. Két legény és az inasok reggel három óráig dolgoztak, amíg elkészült. Nem panaszkodom, de nagyon boldogtalan voltam egész éjszaka, pedig gyalulhattam, fűrészelhettem kedvemre... Ne higgye senki, hogy másnap reggel ilyenkor csak egy órával is tovább aludhattunk! A rendes időben, pontban öt órakor felhangzott Ancsa ébresztése:

– Hlapci horka!

És az éjszakai sötétségben már megkezdődött a nappal...

Reggeli után Langi uram megparancsolta, hogy ismét menjek a temetőbe, a rácsokat festeni. De mekkora volt a lompos medve csodálkozása, mikor kereken megtagadtam az utasítását! Ragaszkodott a parancs teljesítéséhez, s a tekintélye megóvásának kedvéért elkezdett ütni, verni, persze már nem először. De a kis Miska inas ezúttal makacsul tartotta magát, s mennél inkább páholták, annál keményebben ismételte: nem... nem!...

Valósággal üvöltöztem fájdalmamban és bosszúságomban. Sohasem felejem el a fejét: egyre dühösebb lett, s kékes ajkát harapdálta, meg vicsorgatta rám csúnya, sárga fogait.

– Hát nem mégy?...

– Nem, nem, nem. Nem akarok... Megyek a nagybácsihoz és mindent megmondok neki!

Langi előlről kezdte az egészet, s most már nadrágszíjjal ütött. A műhelyben borzadva nézték sorsomat, az inasok szűkültek, mint a kutyák, mikor menekülni szeretnének, ha a veszélyt érzik maguk körül. A legények is odajöttek, s én csak ordítottam: – Nem, nem, nem!... Majszterné asszonyság berohant a műhelybe, nekiesett az urának, hogy visszatartsa. De ez ellökte magától a feleségét s újra ütni kezdett. A legények szerencsémre kibájtak a karjaiból, mert már ők sem tudták tovább nézni a vad dühöngést. Mikor a majszter egy kicsit megnyugodott, újra felém fordult:

– Mi bajod van a temetővel? Miért nem engedelmeskedel a parancsnak?...

– Félek egyedül kimenni és nagyon fázom...

És újra tiltakoztam:

– Nem megyek... Nem és nem!...

Látta, hogy úgysem tehet semmit, nem tud rámparancsolni és megfenyegetett,

hogyan bepanaszol a nagybátyámnak. De nem szólt a bácsinak ő sem, és én sem dicsekedtem el, hogy mit kaptam. Nem voltam benne biztos, hogy mit szól Reök bácsi az engedtlenségemhez... Különbem sem tudtam volna a mázolást befejezni, úgy helyben hagyott Langi. Nyolc napig tartott, míg meggyógyultam. A műhelyben ezalatt megvittatták az esetet, s nekem adtak igazat:

– Jól tetted – mondták az inasok. – Ne használjon ki bennünket mindenre. Nem muszáj ezer dolgot elvégezni!...

A majszterné is mellettem foglalt állást. Azon a napon, mikor a műhelyben eddig példátlan eset megtörtént: elhívott a konyhába és vajaskenyeret adott. Most sem értem, hogy miért volt olyan barátságos és jóindulatú? Talán félt, hogy elárulom nagybátyámnak az ura gonoszságát...

Így élt akkoriban a kis asztalos-inas."

Hol volt ennek a szomorúan végződő történetnek a színhelye?

Valamelyik „templomudvarban” – amint az *Emlékeimben* olvashatjuk. A helyismerettel rendelkező kutató zavarban van, mert a főtéren egymás közelében magasodó csabai templomok körül Miska idejében nem voltak sírok. Egyébként is olyan távol lehetett az események színhelye a városközponttól, ahol a templomok vannak ma is, hogy este lett, mire Miska a festésből hazaért a műhelybe. Valami itt nincs rendben. A megoldást Munkácsy önéletrajzában, az *Emlékeim* eredeti, francia kiadásának szövege jelentette. Munkácsy ennél a résznél a következő kifejezést használja: „un tombe au cimetière de Csaba”, azaz: egy sír a csabai temetőben. Tehát egyértelműen temetőről s nem templomkertről vagy templomudvarról van szó. Ez a szövegrész késztetett arra, hogy az *Emlékeim*nek más, fontosnak tartott helyein is ellenőrizzük a régi fordítást. S most már elindulhatunk a temető keresésére.

Beesteledett, mire a város közepébe ért, az általa útkereszteződésnek nevezett városközpontba, így távol kell keresnünk. Az említett Krisztus-szobor a római katolikus temetőhöz vezet bennünket, s így találunk rá a Szarvasi út mentén lévő temetőre. A szobrot azóta felújították, de a hatalmas temetőkert ma is nyomasztó méretű, akkoriban még szántóföldek is övezték a túlloldalát. A piciny csőszház bizony ma százados épületnek látszik, talán ez adott helyet Miskának azon a szomorú napon.

*

1856 őszén jó néhány változás történt az asztalosműhelyben. Mindenekelőtt tágabb lett a hálókamra: meghalt apó.

„Az első tél vége felé nagyon elgyöngült és állandóan nyögdecsejt, ami persze nem tetszett a lakótársaknak. A legények panaszkodni kezdtek és nem akartak tovább egy szobában aludni vele. A majszter megnyugtatta őket, hogy majd szépen rendbehozatja és kitararítatja a szobát – hiszen úgy sem tart sokáig! De a jó öreg görcsösen ragaszkodott a pipához és amire türelmetlenül vártak, csak nem következett be. Míg végre egy éjszaka erős, szaggatott fuldoklás ébresztett fel bennünket, s egy mély, hosszú sóhajtás után – apóka meghalt. Észrevettük és mindnyájan kiugrottunk az ágyból, én természetesen legelsőnek, mert nagyon megijedtem. Meggyújtottuk a lámpát, s csakugyan ott feküdt, megmerevedve, elnyúlva a csupasz ágyon. Azonnal értesítettük a fiát, aki szokott nyugalmával cimmogott a holttesthez. Azt hiszem, magában ezt gondolhatta: Végre, csakhogy bekövetkezett!...”

A halottal a szokásos gondossággal bántak el és megkezdődött a koporsó ácsolása. A koporsó!... Nem ez volt az első eset, hogy koporsócsinálás szakította félbe éjjeli nyugalmunkat. A jó csabai polgárok nem tisztelik az élők éjszakai pihenését. Ha valaki örökre elalszik közülük, hozzátartozói azonnal az asztalozóhoz rohannak, éjjel, nappal, későn, korán, az egyre megy. Hogy is hívják azt a növényt, ami vízben nő és két-három méter magas? Olyasmi, mint a bambusz és a parasztek azzal fedik be a házaikat. Egyszóval egy szál ilyen kákafélét kirántanak a háztetőből, gyorsan megméri

a halott apa, anya vagy gyerek hosszát és vágtatnak az asztalozhoz. Megrendelik az örök nyugalom ágát és kizavarják ágyából az élő, ártatlan asztalosinast. Hány éjszakt tölöttünk el így, koporsócsinálással!...

A majszter úr sajátkezűleg festette be ezt a koporsót és aranyos betűkkel pingálta tetejére apóka nevét és életkorát. Harmadnap volt a temetés. Szegény, öreg apóka! Senki se beszélt róla többet...

Néhány nap múlva kimeszelték a kamránkat. Egy kicsit szabadabban mozoghatunk benne, több helyünk volt, mióta az öreg elment. Ez maradt utána örökségül."

Munkácsy ugyan a Langinál eltöltött első tél végére teszi ezt az eseményt, de bizony Lang apja, Lang János csizmadiamester az anyakönyvi bejegyzés szerint csak a következő évben, 1856. szeptember 21-én halt meg. (Ennek megfelelően az *Emlékeim* eseményeit itt is át kellett rendezni.)

A halál ilyen közelsége borzasztó élményt jelentett a tizenkét éves Miska számára.

„Napokig nem tudtam aludni az izgalomtól. Félelem és rossz álmok gyötörték és kellemetlen érzések között vártam a ‚Chlapci horká’ -t. Én voltam a legfiatalabb, nekem kellett tüzet rakni a kályhába, de ezt a dicsőséget szívesen átengedtem volna másnak!... Az öreg halála óta félttem egyedül bemenni a műhelybe, s akkoriban még nem volt olyan egyszerű dolog világosságot gyújtani... Biztosan ismerték már a gyufát, de a műhelyben nem tartottunk. Ha a Veszta-tűz, vagy a kövér Ancsa konyhájában a hamu alatti tűz kialudt, akkor kovával kellett tüzet csiholni. Egy kis kosár tele volt finom gyaluforgáccsal és fa-szénnel és e fölött kellett a tűzközből szikrát csinálni; a szikrák a forgács közé pattantak, ez aztán meggyulladt, hol lassan, hol gyorsabban, ahogy a véletlen szerencse diktálta. Hányszor csapkoztam, ütöttem egymásba a tűzkövet, anélkül, hogy sikerült volna! Már-már örökkévalóságnak tetszett! Aztán a forgácsot a szén fölé raktuk és tele tüdővel élesztettük! Mindez korán hajnalban, fogvacogtató, szibériai hidegben, amikor a befagyott műhelyablakokra szeszélyes alakú jégvirágokat rajzolt a tél! Ha végre sikerült tüzet teremteni, akkor öt perc alatt vörös lett a kemence, mert fűtőanyag volt bőven. Azután a kályhához vonultunk, a korsóból vizet vettünk a szájunkba, s ez volt a csap, amelyből megmostuk az arcunkat.

Ha eltűnök a múlt emlékei fölött, bizony, jó sok zsánerkép-témám akad. De hol vannak már a modelljeim?..."

Ezekben az időkben – 1856 őszén – végre megszabadul a kisinasnak kijáró munkáktól: új inas kerül a műhelybe.

„Eltelt másfél esztendő, vagy kettő is, amíg új inast vettünk fel a műhelybe, aki aztán az örökömbbe lépett. Ezalatt az idő alatt egyik inas előlépett. Szép szál, békési (a céhkönyv szerint mezőberényi – Cz. I.) parasztfiú, talán húsz esztendősen lehetett, amikor legényé avatták."

Munkácsy itt pontosan emlékszik az eltelt időre: Az általa Andrásnak nevezett öregebb inas, Harmati András felszabadulása megtalálható a céhkönyvekben. 1856. október 5-én jegyezték be a legények közé.

A céhszokások eléggé ismertek a céhtörténeti irodalomból. Sokan leírták a legényavatás, a mesterré válás és más ünnepi alkalmak ceremóniáit. Munkácsy most akarva-akaratlan különös leírással gazdagítja ismereteinket: az inas szabadításának a mester otthonában történő ceremóniáját örökíti meg a belső szemlélő, átélő élményével.

„Észrevettem rajta, hogy valósággal reszket, és állandó izgalomban van az előléptetés előtt. Attól félt szegény, hogy nemsokára ő is a nagy asztalhoz kerül, pedig nem is járatos az etiquett szabályaiban.

– Mit csináljak – kérdezte tőlem – ha egyszer a majszterné mellé kerülök? Hogyan vágjam el a húst és azt sem tudom, hogy vegyem kezembe a villát?

Aztán a kabát, nadrág és mellény fölött ábrándozott, amit majd Langitól kap az ünnepélyes alkalomból. Végre, egy vasárnap megjelent a szabó és óriási csomagot cipelt magával. Óvatosan a gyalupadra helyezte, s nemsokára előkerült a nadrág, a mellény és a fényes, fekete szövetből készült frakk-szerű kabát is és egy negyedóra alatt valóságos majom varázsolódott a derék András gyerekből. Soha nem láttam olyan mulatságos alakot. Társai körülfogták, vizsgálgatták, aztán kijelentették, hogy fekete posztókabát sokkal jobban illene neki. András komolyan mustrálta magát, forgolódott, szemlélődött és élvezte a dicsőséget. Anca is megjelent, megelégedő beleegyezését adta az egészhez. Aztán felajánlotta, hogy a szerencsés halandót szívesen bekíséri majszter uramhoz, mikor megköszöni ezt a nagy kegyet. Valóban megindultak, s mi csak bámultunk utánuk, ahogy végigmentek a folyosón. Az ajtó előtt András megáll, még egyszer végigsimítja új ruháján a ráncokat és zsebkendőjét a nadrág zsebébe igazítja, úgy, hogy egyik vége kilóg. Végre eltűnik a konyhában, mert innen vezet az út jóltevőjéhez. Következő vasárnap legénnyé avatták. Sohase felejttem el, hogy milyen izgalomban volt és mennyire aggódott, mielőtt először leült a majszterek asztalához...”

András „felruházása” tehát legénnyé avatása előtt egy héttel, 1856. szeptember utolsó vasárnapján történt, s a következő vasárnap, október 5-én jegyezték be a legények könyvébe. Ekkor vált hivatalosan asztaloslegénnyé.

András felavatása után „egy-két nap múlva egy kis osztrák gyereket hozott el az apja a műhelybe. Ő volt az utódom, aki hivatalomat örökölte”. Az osztrákot ugyan csakhamar elvitte az apja, de nemsokára új helyettese akadt Miskának, s „csak attól kezdve lettem igazi asztalos” – írja. 1856 októbere volt.

AZ ÖREGINAS

(1856. október–1858. május)

Nagyot lélegezhetett Miska, amikor átadta „hivatalát” az új kisinasnak. Minden bizonnyal megmutatta, hogyan kell festéket törni, tüzet csiholni s mindent, ami a kisinas létével összefüggött, amit rettenetesen unt már. Végre „igazi asztalos” lehetett:

„Ha naphosszat dolgozhattam, valóságos emberfeletti boldogságban éltem és szívvel-lélekkel végeztem a munkámat. Kedvem szerint ugyan, legeslegjobb lett volna festegetni, de ez már túlságosan sok lett volna a gyönyörűségből.”

Abban az időben ugyanis szokás volt a parasztbútorok festése, márpedig Lang műhelyében ilyenek készültek többségében, fényezett bútorra alig akadt rendelő. Bútort általában kiházásitáskor készítettek, hozzátartozott a hozományhoz épp úgy, mint a végvásznak, párnák és egyéb szükséges holmik.

A bútorfestést legtöbbször a mester tartotta meg magának, „művész”-hajlamait már a bemutatáskor ecseteltük. Úgy látszik azonban, hogy Miska tehetsége már a bútorfestésnél is megmutatkozott, s gyakran vette át ezt a szerepet mesterétől. Erre utal egy még élő emlékezés:

Fél évszázaddal később, a XX. század első évtizedében, egykori inastársa, a Miskával egyidős Uhrin János mesélte unokájának – s a hetvenes években az unoka a szerzőnek – Munkácsyról: „*Lieb Miska* – mert mindig megjegyezte, hogy akkor még nem Munkácsynak hívták – *nagyon szépen tudott bútort festeni, meglátzott, melyiket festette ő. Ezért 'különleges helyzetben' volt a műhelyben. Gyakran nem asztalosmunkát végzett, mint a többiek, hanem bútorokat festett. Ő is – Uhrin János – Miskától tanulta a bútorok festését s erre mindig büszke is volt.*”

Másik forrásunk a már említett Vidovszky feljegyzése: „*Miska nagy örömmel készítette az ily dolgokat (bútorfestést – Cz. I.), olyan ügyes kivitelt produkált, hogy a publikum, ha rendelést*

tett, kikötötte, hogy a festést a kisasin végezze. Ez később Langinak hiúságát sérté is és a legények irigylését vonta maga után...”

Munkácsy asztalosságának egy-egy emlékét őrzi a Magyar Néprajzi Múzeum és a békéscsabai Munkácsy Mihály Múzeum. Két teljesen azonos tulipántos láda. A felirat szerint 1857-ben készültek, s tulajdonosa Pálinkás Ilka volt. A zöld alapszínű ládán fehér, kék, piros, sárga virágokból font biedermeier ízlésű füzérek, koszorúk, csokrok találhatók.

A ládát Bartóky Lászlóné – egy csabai gyűjtő, Munkácsy barátjának felesége – ajándékozta még 1885-ben a Néprajzi Múzeumnak, így hitelességében nem kételkedhetünk. Mindezt azért bocsátom előre, mert Munkácsy különös ellenszenvvel viseltetett a tulipántos láda festésének emlegetése iránt.

Amikor 1882-ben egy gyulai tulipántos ládáról kérdezik, amelyet a hagyomány szerint ő festett, tagadólag így válaszol:

„Tulipános ládát én sohasem festettem, mert a ‚majsztrom‘ nem bízott annyira a tudásomban, hogy a ládafestést rám merte volna hagyni.”

Nyolc év múlva, 1890-ben egy csabai tulipántos ládát mutattak meg Aradon a hazatérő mesternek, „amely mint az ő asztalómunkája szerepel rég idő óta, de a művész nem ismerte fel a ládát. Nem emlékszem – úgymond –, hogy valaha deszkára tulipánt festettem volna.”

Asztalosmesterségét sohasem tagadta, de a tulipántos ládák festését egyik alkalommal sem vállalta. Különös magatartás! Azt hiszem, a bagatell ügyvel való előhozakodás okozhatta – esetleg még kellemetlen szituációban is –, hogy könnyebben esett Munkácsynak, ha nemet mond a kellemetlenkedőknek. De ugyanezen az aradi találkozáson mintegy két tucat ládát fog mosolyogva szignálni. Vagy talán a ládafestés emlegetéséhez fűződött rossz emléke? – Mint később látni fogjuk, ez a legvalószínűbb.

De folytassuk az „öreginas” életének bemutatását!

5. kép. *Munkácsy tulipántos ládája*
Munkácsy Mihály Múzeum, Békéscsaba

„Majszter uram és az öreg János egyszer összevesztek. Az öreg felmondott és elment, ami nagyon fáj nekem, hiszen ő állandóan jószívvel volt hozzám. Nem jött másik legény a helyébe, és gyalupadját az egész műhely általános irigykedésére – magam sem tudom hogyan – én örököltem. Akkor fejeztem be első igazi munkámat, egy szép politúros szekrényt. Azt hiszem, asztalos-művészetemnek ez volt egyetlen befejezett és önálló eredménye, mert soha többet nem jutottam ilyen megbízatáshoz.”

Az inaskodás második felében bekövetkezett változás érezhető az önéletrajza további folytatásában is: megszűnik a panasz a kisinas kiszolgáltatót sorsa miatt, bár az asztalosors sokszor elkeseríti még. Viszont újabb kínos élmények következnek, amelyek foglalkozása miatti deklasszalódásával jártak, s amelyekre előbb-utóbb rá kellett ébrednie a kamasszá váló Miskának.

Az egyik épp egykori kis szomszédjához, Bartóky Ilonkához fűződik. Még abból az időből ismerte, amikor Reök bácsinál lakván Vidovszkyéknál töltötte napjait.

„Náluk találkoztam néha a hajdani szomszéd kis leányával is, akit szívembe zártam. A nevét is nyugodtan megmondhatom, hiszen ő nem is sejtette a vonzódást, ami hozzá fűzött. Bartóky Ilonkának hívták. Bájos, kedves kis lány volt, de kegyetlen, nem akarta soha észrevenni lángoló érzelmeimet.”

Házuk, szemben Reökékkel, a mai színházzal átellenben volt. Apja tehető vas- és fűszerkereskedő, több száz hold saját birtokkal, kétezer hold bérlettel, így a város gazdag polgárai közé tartoztak. Mindez természetessé tette, hogy Vidovszkyékkal tartottak kapcsolatot, s hogy Ilonka együtt játszott a Vidovszky fiúkkal és Reök ügyvéd nevelt fiával, Miskával, akivel éppen egyidős volt.

Inaskodása idején a házuk előtt járt el vasárnaponként Vidovszkyékhoz, s ott többször láthatta titkos imádoztóját. Tizenhárom évesek múltak mindketten. Miska kamasz fiúvá, Ilonka serdülő lánnyá vált, elég nagy már ahhoz, hogy felfogja társadalmi helyzetét, s másokkal is éreztesse. Így történt ez Miskával is.

„Tél vége felé majszter uram nagy csomó sárga okker-festékkel állított be a műhelybe és két márványlapra volt szükség, hogy az egészet összekeverjük. Mikor a munka megkezdődött, újra iszonyat fogott el, mert tudtam, hogy az új inassal ketten végezzük el az egészet. Langit akkor bízták meg >egy nemrég befejezett nagy híd festésével a Körös folyón, amely kettészeli a várost<.¹⁰ Mártíromságom újra kezdődött: festéket kevertem. Az első szép tavaszi napon megindult a festés és a négy inasra bízták. Csak azért említem meg ezt a dolgot, mert olyasvalami történt ezalatt, ami most is, sok hosszú év után, fájdalmas emléket hagyott szívemben.

Négy inas felkapta az ecseteket és a festékes vödöröket, s megindult a munkára. Meztelen lábbal, kalap nélkül, csupasz karral, az ing ujját vállig felgyűrve, a gatyaszárat is (ami olyan, mint valami bő vászonalsónadrág) felhúztuk a tisztesség megengedett határáig. Egyszóval a lábunk szára és a comb is meztelenül maradt. Kötényt kötöttünk magunk elé, ami a sok rászáradt festéktől majdnem olyan kemény volt, mint a cink. Ilyen rongyosan, piszkosan vágattunk >a főutcán<¹¹ a híd felé. Ahogy mendegettünk, a gyalogút deszkapallóján megpillantottam kis ideáloimat, éppen sétálgatott a nevelő kisasszonyával. Mikor megláttam, elfelejtettem, hogy mocskos és elhanyagolt vagyok, hogy meztelen a karom és a combom is, megfeledeztem az ecsetről, a festékről és a munkáról, csak őt néztem, ahogy feltűnt a porfelhő között, mint valami silhuetta, a nevelő mellett. Mint a villám, úgy ugrottam ki a sorból és rohantam feléje.

» – Óh, a kis koszos, hogy értett már ahhoz, hogy nézzen és ne lásson. A könnyű,

¹⁰ Régi fordítás: „éppen a Köröshíd festésével, amely a városon keresztül folyó vizet ívelte át”.

¹¹ Régi fordítás: „országúton”. (Nem az „országúton”, hanem a mai Andrassy úton, ezt követően a Fő vagy Nagy utcán juthattak a hídhoz. Munkácsynál is így olvasható: „la grande rue”. – Cz. I.)

megvető fintor, amivel meleg köszöntésemet fogadta, elárulta, hogy milyen sikerem lehetne, ha tovább kísérném. De nem akartam teljes vereséget szenvedni barátaim előtt, akik húsz lépésről követtek: megkockáztattam, hogy félénken dadogjak valamit. Semmi válasz. Szívem hevesen dobogott, arcom piros lett. Bátorságom elszállt és lassan elmaradtam mögöttük, mialatt ők tovasiettek. Egyre messzebb és messzebb távolodtak tőlem, végre az imádott szépség eltűnt az utcasarkon...» Három inasbarátom gúnyolódott:

– Hát persze! Jó volna fiatal lányok után szaladgálni!...

Kínos percekét éltem át és mérgemben szerettem volna beleugrani a hídról a Körösbe. Különben az sem használt volna.

Máskor az történt, hogy barátaimmal éppen fürödtünk a folyóban. Ahogy kikászálódunk a vízből és a híd felé szaladtunk, hogy újra beleugráljunk a folyóba, >egy csapat fiatal lány jött ki az iskolából, és arrafelé mentek<.¹² (Ti. a híd felé. – Cz. I.) Közöttük volt Ő is, s mikor észrevettem, szerettem volna elsülyedni szégyenemben. Későn! Legjobb lesz, ha visszarohanok a vízbe – gondoltam – és a híd sarkánál megfordultam. Így aztán Ádám-kosztümben díszmenetet rendeztem a csabai szüzek előtt!...”

Csabán akkor mindössze három híd volt, s a leírt események színhelye a mai Munkácsy Múzeum melletti híd lehetett.

„A lemenő nap pirosuló sugarai bearanyozták a friss festést és a fáradságos napi munka után boldogan vonultak be az inasok a sötét, hűvös műhelybe. De az olaj és a firneisz szaga és a festék színe még tovább is ott élt az emlékezetemben, szinte úgy éreztem, hogy az egész világot elárasztja körülöttem. Máskor meg az történt, hogy egy gazdag zsidó kereskedő házában ajtót festettem. A nap süttött, égette a koponyámat és persze a homlokomat; a létra forrósága áttüzesítette mezítelen lábaimat és a zsidó széles karimájú szalmakalapjában ott álldogált a lépcsőn, úgy ügyelt az utolsó ecsethúzásokra. Közben azt hittem, hogy lefordulok a létráról. Már túlságosan megelégettem a mázoló-munkát!”

Az utolsó sorokból az is kiderül, hogy Miska erre az időre nagyon beleunt mesterségébe, amelyet néha elég mostoha körülmények között kellett gyakorolnia.

„Minden mesterembert irigyeltem, aki nincs kitéve a nyár forróságának, vagy a tél hidegének. Legelső sorban is a szabót. A létra tetejéről ragyogó színben képzeltem el, ahogy a hűvös, nyári műhelyben, vagy a fűtött téli műhelyben a szabó serényen kapkodja a varrótűjét, s nagyon szerencsésnek tartottam azokat a boldogokat, akik így dolgozhatnak.”

Miska vonzódását a szabósághoz mások is lejegyezték. Zsilinszky szerint eredetileg ez akart lenni, de nagybátyja nem egyezett bele, inkább legyen asztalos.

A másik emlékező, Rózsa Miklós, még Munkácsy életében, 1896-ban említi ezt az epizódot, és nagyon közel áll az Emlékeim feljegyzéseihez. Kiegészíti azonban Munkácsy „ambícióit”. Szerinte ugyanis maga Munkácsy beszélte egyszer, hogy valami „tisztább, úriasabb” foglalkozásra vágyott: „... ami mellett ne kellene ujjával az enyven babrálnia s a gyaluforgácsot a földről fölszedgetnie. Aztán szeretett volna tisztességesen ruházkodni, de ingujjban, köténnyel, papucsban, brr! ettől irtózott. És mikor egyszer találkozott valami kis kollégájával, aki akkor szabadult fel úri divatüzletben, felsírt belőle a kielégítetlen ambíció.

– Istenem, Istenem! Miért nem lehetek én legalább – szabó!”

Elhatározta, hogy pályát változtat. A legközelebbi vasárnap felkereste nagybátyját és közölte vele a tervét.

¹² Régi fordítás: „fiatal lányok tűntek fel a híd előtt, szép sorjában, kettesével sétálgatva”.

„Elpanaszoltam tengernyi bánatomat, bajomat, szomorúságomat – hiába volt minden. Szigorúan visszaparancsolt az asztalosműhelybe... Milyen boldogtalan voltam! Langi uram állandóan belém kötött, sokszor minden ok nélkül. Gyakran eltűnődtem, hogy vajjon mit vétettem megint? Annyit szidott, és annyit gorombáskodott, hogy a kétségbeeséstől álmatlanul fetrengtem éjszakákon át. Akkoriban már megint a folyosón aludtunk, s egy éjszaka sírógörcsőt kaptam. Hangosan felzokogtam, már nem tudtam elfojtani keserűségemet. Hálótársaim mind felébredtek, és kíváncsian kérdezték, hogy mi bajom? Minél jobban faggattak, annál erősebben bögtem. Elszaladtak a majszterért, s ahogy ő felém közeledett, betetőződött a keservem. Mihelyst megpillantottam, gyorsan elbújtam a takaró alá.

– Mi bajod van? – förmedt rám szigorúan.

Sírástól felcsukló hangon válaszoltam:

– Sírok. Apámat, anyámat síratom...

Nem hazudtam. Őmiattuk sírtam. Mostanáig alig-alig gondoltam rájuk, de ezen az éjszakán olyan elhagyatott voltam és olyan egyedül éreztem magam, hogy egész múltam kísértett, mint valami szellem. A Vidovszki-gyerekekre gondoltam, akiket az anyjuk mindig kényeztetett és dédelgetett és ezerszeresen éreztem a magam nyomorúságát és a szomorú jelent. Tíz évvel öregedtem meg ezen az éjszakán. A reménytelen jövőt láttam és a szegénységet, meg a fenyegető örök szükséglet és a halálos harcot a nehéz étellel. A másik oldalról pedig új kép kecsegtetett. Tudtam, hogy mindent elérhetek, és rettenetes vágyat éreztem, hogy megszabaduljak ebből a környezetből. Ezen az éjszakán meghalt bennem a gyermek és új ember született. Mikor állatias gazdám ott hagyott és morogva cammogott a csillagos ég alatt szobája felé, valami megmagyarázhatatlan, új erőre ébredtem, ami az ismeretlenség és vágyaim teljesülése felé vonzott. Ebben a pillanatban elhatároztam, hogy nem maradok tovább a háznál. Reggel aztán elhangzott a ‚Chlapci horka‘, megint gyorsan felöltözök és újra előttem állott a könyörtelen jelen... Megkezdődött a munka. A legények bosszantottak, mert éjszaka sírtam, ők csak röhögtek, én meg bánatosan mondogattam:

– Anyám után sírok... anyám után...

Nem is törődtem semmivel. Mikor az udvaron akadt dolgom, ellenállhatatlan erő vonzott magával a kapu felé. Gondolkozás nélkül mentem ki az utcára. Egy pillanat alatt >az utcán<¹³ voltam.”

(Ti. az Egri utcában. Az ott lévő Lang házat egy épület választotta el a Kétegyházi úttól – ma Bartók Béla út –, amelynek folytatása volt már akkor is az Orosházi országút. Ez vezetett Gerendásra és Orosházára.)

Munkácsy közvetlenül a kolera utáni időre teszi szökését. Mi későbbre helyezzük. Mivel – mint később látni fogjuk – a szökéskor egy etetőszékben trónoló fiúcskát lát nagybátyjánál, az 1855 májusában született Iván még 1856 nyarán nem trónolhatott önállóan az asztalnál, így a szökést csak 1857 nyarára tehetjük. Egyébként ő is asztalossága végére helyezi az eseményeket. 1857 júliusa volt.

„Repülni szerettem volna szétfeszített szárnyakkal, mint a madár, amely kiszabadult a kalickából. Hová? Merre? Pillanatig eltűnődtem ezen, aztán nyakamba vettem a lábam és futottam nagybátyám tanyája felé. Fél óra múlva kiértem a városból; megálltam és körülnéztem, de nem láttam mást, csak a három csabai templomtornyot, ahogy kiemelkedtek a házak fölött. Most aztán mihez kezdjek?

Előttem a végtelenbe húzódó országút, jobbról és balról óriási szántóföldek határolják és a kalászos rónaság úgy hullámozott, mint a tenger. Itt-ott kukoricás, a szemhátár alján apró házak, s még reggel volt, de a nap már égetően tűzött le a környékre. Parasztszekerek kocogtak az úton, nyomukban felszállt a por, mintha ködfelhő volna és

¹³ Régi fordítás: „országúton”.

állandó szürkésébe burkolta a virágos mezőt. Madarak csicseregtek a fákon és vidám muzsikájuk beleolvadt a természet egyhangú nyugalmába. Szép, júliusi nap volt. A termékenység lehellelte áradt szét a környéken és a földek fölött, s szinte érezni lehetett, hogy percről-percre érik minden. (Munkácsy itt ismét „belefeledkezett” egy nyári kép festésébe. – Cz. I.) Cél nélkül, gondolkodás nélkül mentem előre az országúton. Néha futottam, néha lassítottam. Egy szekérre felkapaszkodtam, a gazdája szívesen elvitt egy darabon. Nem messzire, mert más irányba haladt. Az apostolok lován léptettem tovább. Meleg volt és forró por sütötte csupasz talpamat.

Mit szól hozzá majd nagybátyám? Vajjon mivel fogad? – gondolkoztam magamban.

Egyre tovább és tovább vándoroltam, mert tudtam, hogy a hátam mögött Langi uram van, előttem pedig a nagy világ. Nem is pihentem. Egyszerre csak feltűnt a délibáb. A magyar pusztá éppén úgy ismeri ezt a természeti tüneményt, mint az afrikai síkságok. Az egész délibábos alföld összefolyik egy óriási tengerben, amely millió hullámot ringat, vagy egyetlen tükörsima víztáblát. Csalóka kép, amelyben visszaverődik minden, az egész környék. E délibáb ott volt előttem, átvágta az utat, eltűnt, majd újra megjelent, a házak megduplázódtak, mint a tükörben, és a víz elárasztotta az egész látóhatárt. Szerettem volna megfürödni ebben a szép, tiszta vízben, de akárhogyan kergettem, mindig csak a porban jártam, amely már perzselt, úgy, hogy lefeküdtem az országút szélére. Aztán tovább mentem, órák hosszat, porban, napsütésben. Időről-időre megálltam egy kútnál, mely úgy tűnt fel, mintha kegyetlen bosszúból szívná a föld vérét. Istenem, milyen szomjas voltam! A vályú körül mozgalmas élet volt. Itatták az állatokat és a parasztok letelepedtek falatozni. Erről tudtam meg, hogy dél van. A gyomromban ugyan már régóta ebédre harangoztak, de éreztem, hogy még messze kell mennem, amíg asztalhoz kerülök. De mennél közelebb jutottam, annál jobban izgatott, hogy mit mondjak nagybátyámnak és akármit mondok, mit fog rá válaszolni?... Megható beszédre készülődtem, amelyben nyomorúságomat mesélem el neki – gondolkoztam éppén – és lesz, ami lesz... – Ha nem érek célt – annál rosszabb!... Hirtelen kocsi állt meg velem szemben, amelyben Reök bácsinak egy barátja ült:

– Nézze meg az ember – itt a Miska!... Hová készülsz? Mit keresel az országúton?...

– Nagybátyámhoz megyek...

A jó ember látta, hogy nagyon félek és rábeszélte, hogy üljek be a kocsijába, majd visszavisz Csabára, Langi uramhoz.

►– Nem – válaszoltam –, köszönöm.

– Folytatni fogom az utamat ön nélkül. Gyerünk! ◀¹⁴

Két óra lehetett, mikor a kis tanyai házat körülölelő fákat megpillantottam. Beárnyékolták a szalmafödelet, s a szívem hevesen dobogott, mikor odaértem. A jó sorsra bíztam mindent; a házőrző kutya nem ismert, s hangos ugatással fogadott. Egy perc múlva már a konyhaajtóban álltam, ahol étvágygerjesztő, jófajta illatok csiklandozták az orromat. A cseléd nem ismert és barátságatlanul bámult felém, biztosan csavargónak nézett. Megnyugtattam és úri módon bemutatkoztam neki. Aztán – a szívem majd kiugrott – de kinyitottam a szobaajtót.

– Nini, Miska!... – szólt nagynéném.

Éppén bevégezték az ebédet. Hárman ültek az asztalnál. A harmadik egy kis gyerek, aki magas székből trónolt, ►hárman egy családi csoportot alkotva◀,¹⁵ most látam először.

¹⁴ Régi fordítás: „– Köszönöm a szívességét, de nem fogadhatom el – mondtam. – Nem megyek vissza, s magam is eljutok oda, ahová akarok...” (Munkácsy visszaemlékezésében a kis Miska nem beszélt ilyen választékosan.)

¹⁵ Régi fordítás: „Nagyon szép családi kép volt”. (Munkácsy nem használ jelzőket itt az Emlékeimben.)

(„*Most láttam először.*” Fontos megjegyzés ez, amely talán megfejtí Reök eddigi magatartásának okát. Úgy vélem, ezt a családi hármast akarta Reök eltitkolni, amikor Miskát fiatalon inasnak adta, és másfél évig nem hívta a tanyára! Mint ahogy titkolta kilétüket a gyermek megkeresztelésekor is. Ez a családi hármás lehetett Reök eddig érthetetlen magatartásának kulcsa!)

– *Mi az ördög hozott ide? – kérdezte nagybátyám mérgesen és dörgő hangon.*

Erre a megszólításra minden bátorságom eltűnt. Némán és félénken reszkettem az ajtónyílásban...

– *Megszöktem... nyögtem ki végre. És sírva fakadtam.*

– *Mit csináltál? Megszöktél?... Na, ez szép dolog. Azonnal visszatakarodsz! Megértetted? Azért adtalak oda, hogy ott maradj. Itt nincs semmi keresni valód! Egykettő, pusztulj! Nem is akarlak látni!...*

Azt hittem, hogy Reök bácsi majd csak megváltoztatja a tervet és nem mentem ki a szobából. Erre újra megismételte a parancsot, most már olyan hangon, hogy minden reményem elveszett. Hát jól van! Gyerünk!... Nem ellenkeztem tovább, s mentem ki a szabad ég alá, amely tán sohase látott olyan szerencsétlen gyermeket, mint én voltam.

Most aztán hová menjek?... Enni – ez volt a legfontosabb, mert a forróságban nagyon eltikadtam és megéheztem a vándorlásban. Első pillanatban a szolgáltól akartam kérni valami ételmaradékot, de büszkeségemben elálltam ettől a tervtől. Inkább elhatároztam, hogy elmegyek az Apponyi-gazdaságig, ahol >mindenkit ismertem<.¹⁶ Odáig még egy jó órát kellett gyalogolnom, ami valósággal lehetetlennek látszott, úgy el voltam csigázva, de nem akadt más választásom és bátran nekivágtam az útnak.

Már messze jártam a tanyától, mikor nagybátyám úgy látszik megszelidült és minden irányban kiküldte embereit, hogy megkeressenek. Visszamenjek? Soha! De egy óriási parasztgyerek megfogott és nem engedett el addig, míg nagynéném is oda nem érkezett. Kérlelt, hogy menjek vissza. Le kell szögezmem, hogy nagy elhatározásba került, amíg engedtem a szándékomból. A néni úgyszólván erőszakkal cipelt vissza magával és útközben azt erősítette, hogy nagybátyám csak tréfált velem. A szolgált közben észrevette, hogy egy kis családi dráma játszódott le a familiában, s felmelegítette az ebéd maradványait. Nagyon, nagyon ízlett az étel, pedig könnyeim valósággal elszórták, mert sűrűn potyogtak a tányérba. Nagybátyám ezalatt faggatott, hogy mi történt velem és én minden szónoki képességemet összeszedve elpanaszoltam keserveket és kijelentettem, hogy szabóinas szeretnék lenni.

– *Majd meglátjuk mi lesz – felelte. – Addig is, míg eldőlt, itt maradsz nálunk!...*

Most már nem törődtem vele, hogy Langi uramék mit szólnak a szökésemhez. Két-három napig tartott a boldog élet. Nem tanultam és nem dolgoztam, enni-inni volt bőven, a jó ebéd után pompás vacsora következett! Mégis kíváncsi voltam, hogy mi lesz ennek a vége? Nagybátyám nem is említette, hogy visszaküld, sőt azt vettem észre, hogy jókedvűen hagy rám mindent. A boldog semmittevésnek adtam át magam, mire egy reggel így szólt:

– *Tulajdonképpen elég volt a lustaságból. Biztosan jól tudsz festeni, hát mázold be a kocsimat!*

Kétkerekű talyigáját gondolta és sorsának senki sem szegülhet ellene!... Másnap már újra festéket kevertem, hogy bemázoljam a kocsi, sőt az ajtókat is és azon tűnődtem, hogy tulajdonképpen semmi különbség nincs aközött, hogy valaki a nagybátyja holmiját festegeti, vagy a csabai polgárok kerítéseit.

Alig készültem el ezzel a munkával, bútorokat javítottam. Mikor aztán a konyhában nem akadt egy rozoga szék sem és egyetlen asztal lába sem döcögött az egész ta-

¹⁶ Régi fordítás: „volt egy ismerősöm”.

6. kép. *Vidovszky Feri szarvasi diákok között 1863-ban (x)*
Eredeti fénykép. Magántulajdon

nyán, szóval >öt hét<¹⁷ múlva, mikor mindent, mindent elvégeztem, amit csak rám bízta: nagybátyám komolyan beszélgetett velem.

– Látod, látod: már egészen a szívedhez nőtt az asztalosmesterség. Gyere, menjünk vissza Csabára!

Úgy is történt. A majszter úr és az inas újra összekerültek és kölcsönös kimagyarázkodások után: megint ott voltam a régi helyen. Nem bántam meg, amit tettem és nem sajnáltam az egészet, annál is inkább, mert ez a >hat hét<¹⁸ beleszámítódott az inaskodás éveibe.”

Zsilinszky szerint nem ment ilyen simán a megegyezés. Reök kifogásolta, hogy Miskát a szerződéssel ellentétben műhelyen kívüli munkára kötelezi mestere. Lang ragaszkodott elveihez. Az ügy végül a járásbíró elé került. (Kis Péter, Steiner egykori szembeszomszédja volt akkor a járásbíró – Kiss Ernő aradi vértanú tábornok rokona.) Reök is ragaszkodott a szerződéshez, de a járásbíró kijelentette, hogy az inas arra való, hogy dolgozzék. S ezzel a bölcs döntéssel vége lett a „pör”-nek.

Újra inas lett tehát – utolsó évét töltötte. Munkácsy nem sokat jegyez fel erről az időszakról, csupán egyetlen epizódot említ, a Vidovszky fiúk hazaérkezését. Ezt is csak azért, mert újra érezhette azt a társadalmi különbséget, amely fokozatosan alakult ki ő és környezete között, s melynek következtében már egyszer olyan kellemetlen helyzetbe került a Bartóky lánnyal való találkozásakor.

„Negyedik nyáron ettem már Vidovszkiék kertjében az éretlen gyümölcsöt. A gyerekek, akik egész évben a gimnáziumban voltak, éppen vakációra jöttek haza. Mihelyst meghallottam az örömhírt, alig vártam a vasárnapot, hogy hozzájuk repüljek. A vasárnap gyorsan eljött, sajnos csak azért, hogy álmaimból felébresszen.

Anélkül, hogy tehettem volna róla, az idő óriási különbséget varázsolt közém és a Vidovszki-gyerekek közé. Ők egyre fejlődtek és felfelé haladtak a létrán, míg én elmaradtam és lefelé sülyedtem. Ezt a távolságot nagyon is éreztem...

A gyerekek éppen látogatóban voltak. Az utcaajtóban vártam, hogy hazajöjjenek. Az ebéd ideje már elmúlt, mikor feltűntek a saroknál.

– Szervusz Laci! Szervusz Feri! – rohantam feléjük.

– Szervusz Miska!

Kezet fogtunk, de ez a kézszorítás olyan hűvös volt, hogy majd megfagyott belé a szívem.

– Na, tudsz-e már szép tulipánokat festeni a >ládáidra<¹⁹ – kérdezték gúnyosan és én elsápadtam. (Íme a parasztládafestés rossz emléke, ami miatt – mint később látni fogjuk – kellemetlenné vált az említése is! Munkácsy három évtized múltán is belevette az Emlékeimbe ezt a mondatot!)

– Velünk jössz? – mondták aztán.

– Igen – feleltem egész megzavarodva és féltéken.

Az a pár lépés, az utcáról a házba valóságos kálvária volt rám nézve. Zavarodottan lépkedtem mellettük. Ők meg vidáman beszélgettek, közbe-közbe felém fordultak egy pillanatra, jó szívvel, udvariasságból. De éreztem, hogy régi, meleg barátságunk megszakadt, hosszú-hosszú időre, talán örökre...”

¹⁷ Régi fordítás: „négy-öt hét”.

¹⁸ Régi fordítás: „öt hét”.

¹⁹ Régi fordítás: „parasztládákra”. (Munkácsy még bántóbbnak írja ezt a megjegyzést: „sur tes coffres” = ládáidra. – Cz. I.)

LEGÉNYAVATÁS

(1858. május)

Letelt a három és fél év – ha kissé szűken is. Elérkezett a szabadulás ideje. A csabai asztaloscéh rovatolt céhkönyvében szöveg nélkül az 1858-i évnél a következő bejegyzés található:

„33. máj. 2.	Lang György	szab.(adította)	Torányi Jánost	1,30
34. „	„	szab.	Lieb Mihályt	1,30”

Miska tehát a céhkönyvnek 34. felszabadított inasa volt, s 1858. május 2-án szabadult.

Vasárnap volt. 3 év, 3 hónap és 26 nap telt el azóta, hogy inasnak bejegyezték – ennyi volt az inaskodása. (Ha viszont 1854 augusztusától számítjuk az inaskodást, 3 év, 7 hónap s néhány nap jön ki. Épp annyival több, mintha megtoldották volna a szökés négy-öt hetével a kialakított három és fél évet!)

S a következő vasárnap, május 9-én, Lieb Mihály asztaloslegényt beírták a céhlegények közé is. A rovatolt pénztárkönyvben a következő bejegyzés örökíti meg nevét a legények között:

	„1858. Május 9-kén	fizetett
36	Torányi János	2.45
37	Liebb Mihály Asztalos Segédek Társphárba	2.45”

Semmi szöveg, csak két név: az övé és előtte Torányi Jánosé. (Reök egykori gazdaasszonyának fia is vele szabadult.) Nevük után még a pénztári rovatban a 2 korona 45 krajcár bejegyzése, amelyet a céhlegények kasszájába névbeírásért és társphár-megváltásért befizettek.

A céhkorszakban ugyanis a legényavatás nem kis ceremóniával járt, s ennek végén az új legény megvendégelte legénytársait: ez volt a „társphárivás”.

S talán ugyanezen a vasárnapon ő is megköszönte mestere „jóságát” – amint ez szokásban volt –, és ettől kezdve ő is ott ebédel mestere családjá és a legények társaságában.

„Főlszabadultam és azt hittem, hogy most kezdődik az élet, az igazi... szabad leszek és boldog. Ezekkel az érzelmekkel távoztam Lángi uramtól...”

Ennyi Munkácsy megjegyzése a szabadulásáról és az azt követő időszakról. Mert – ellentétben önéletrajzával – a dokumentumok szerint nem távozott azonnal Lang uramtól.

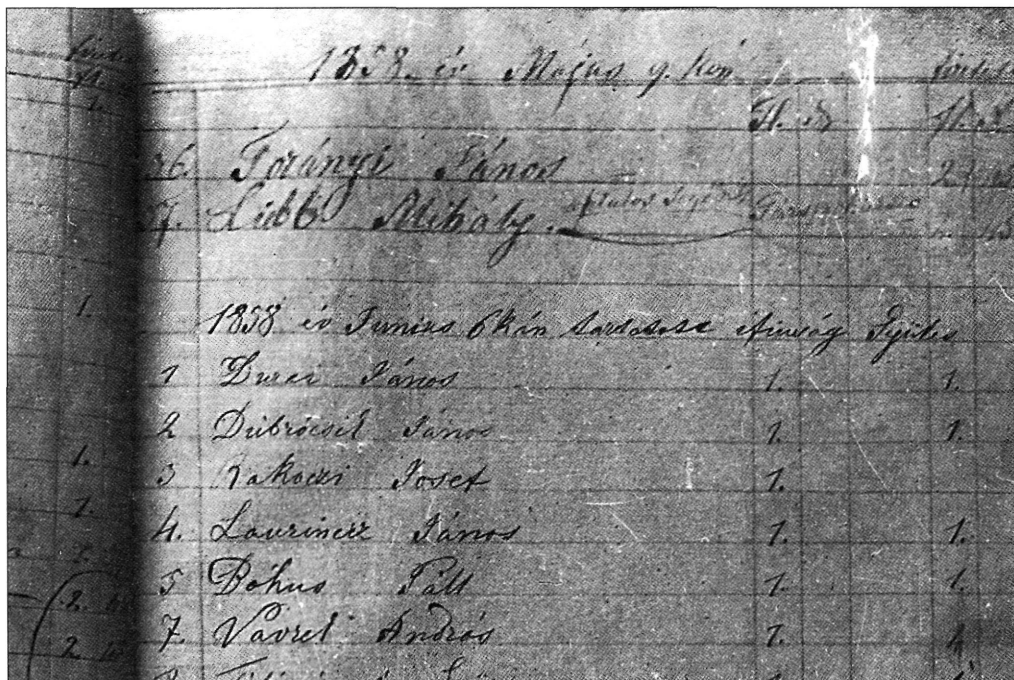
MÁJUSTÓL OKTÓBERIG

Egy hónap múlva, június 6-án ismét ott találjuk a legénygyűlés tagjai között: most Torányi 28., „Liebb Mihály” 29. tagként szerepel a céhkönyvben. Ez azt jelentette, hogy mint segéd tovább dolgozott Langnál. Ezt sem ő, sem mások nem említik.

De a céhkönyv adatait Munkácsy elbeszélése nyomán is bizonyíthatjuk – egy kis számításokkal. Önéletrajza szerint, amikor mesterétől eltávozott, előbb néhány hetet nagybátyjánál töltött, s október végén utazott Aradra. Mindez októberben történt.

Igen ám, de mi történt a május 2-i szabadulásától elutazásáig (októberig) eltelt négy-öt hónap alatt? Hol volt? Nem tudunk rá feleletet adni, csakis azt, hogy tovább dolgozott Langi uramnál, amint ezt az említett céhkönyv júniusi legény-nyilvántartása is bizonyítja.

Szokás volt ugyanis, hogy a felszabadult legény bizonyos ideig, általában fél évig, még mesterénél dolgozott – néha kevesebb bérért. Úgy látszik, a szokást Munkácsy is követte. Némi keresetre volt szüksége, hogy elindulhasson a kötelező vándorútra, vagy csak a szokás kötötte? Mindenesetre némi anyagiakra tehetett szert ezalatt az öt hónap alatt.

7. kép. Munkácsy („Liebb Mihály”) neve a céhlegények között 1858. május 9-én
Munkácsy Mihály Múzeum, Békéscsaba

A Munkácsy által írt időpontokat visszaszámolva október elején vagy közepén távozhatott véglegesen Langi uramtól:

„... legelőször is nagybátyám birtokára, hogy ott megbeszéljük jövőd terveimet és döntsünk a további sorsom fölött. >Néhány<²⁰ hétig pihentem, aztán megállapodtunk, hogy Aradra megyek, ahol a két kezem munkájával keresem majd a kenyerem.”

Munkácsy nem tévedhetett: „néhány hétig” pihent csak a nagybácsinál, s elérkezett az elutazás ideje.

„Egész magamra voltam utalva. Sok jó tanácsot és öt pengő forintot kaptam útravalónak. Nagybátyám pedig velem jött és bekísért Csabára.

Október vége felé volt, amikor köd ül a szürke tájékon és a természet gyászruhába öltözködik. Nemsokára az állomáshoz érkeztünk – nemrégén építették az arad-szolnoki vasutat – és mélységes meghatódás fogott el. Csaba egészen beleolvadt a ködbe, csak a templomtornyok emelkedtek ki a házak fölött és a harangozó szomorúan kongatta a toronyban a négy órát. Aztán a mozdony fütyölt és szívem elkezdett vadul kalapálni. Vajjon nem a feltámadás trombitája-e a mozdony sívítása, amely megnyitja előttem a gyermekévek képzelt ábrándjainak valóságát? Határozatlan vágy ragadott magával, az ismeretlen, várva-várt jövőd csábított és nyugtalanul kérdezgettem magamban: hát most mi lesz? Nem is tudom leírni, hogy mit éreztem, mikor megöleltem nagybátyámat és beszálltam a harmadik osztályú kocsiba.”

Mint később kiderül, Miska szombati napon, s mint említette, október végén utazott Aradra.

²⁰ Régi fordítás: „egy-két”.

1858 októberének utolsó szombatja október 30-ára esett, ekkor távozott Munkácsy Csabáról a sárgára festett harmadosztályú kocsiban. Feltételezésünk pontos. Előbb ugyanis nem is utazhatott volna, mert a szolnok–aradi vasutat néhány nappal előbb, október 25-én nyitották meg. Nagy „vivát” fogadta az első „Personenzugot”, azaz személyvonatot a csabai állomáson, s most, öt nappal a megnyitás után egy elárvult asztaloslegény indult el rajta – újabb szenvedések felé.

Úgy látszik, az elutazással megvárták a vasút megnyitását. Így kényelmesebb vagy olcsóbb lehetett az utazás.

*

Távozásával elmúlt egy korszak Munkácsy életéből: a Csabán töltött gyermekkor és az asztalosinas Miska időszaka, az 1852–1858 közötti hat év.

Munkácsy is keretbe foglalja ezt az időszakot. A Csabára érkezést az őszi nap tájleírásával kezdi, s a harangok zúgása jelzi, hogy megérkeztek a városba. Most, hat évvel később az állomás felé haladva ismét a ködbe vesző városképpel zárja sorait, s a harang ismét megszólal: „*a harangozó szomorúan kongatta a toronyban a négy órát*”.

Úgy vélem, ez a keret nem lehet véletlen műve: a „szépíró” Munkácsy eddig is gyakran tapasztalt sikeres írói próbálkozásának eredménye. Annál is inkább, mert – a meglévő adatok szerint – a harangozó nem jelezhetett négy órát. Az országos lapokban egy héttel korábban kiadott menetrend szerint ugyanis a pest–aradi vonat 12 óra 7 perckor volt Mezőtúron, 14 és 14,30 között lehetett Békéscsabán (a csabai időpontot a menetrend nem közli), s 16 óra 43 perckor már Aradra érkezett. – Ha nem késett. A harang csak a két órát jelezhette Csabán.

Munkácsy tehát beírt egy hozzávetőleges délutáni időpontot, mert a melankolikus búcsúzáshoz szüksége volt a harang többszöri kongatására.

Amíg a művész csillaga felragyog (1858–1869)

AZ ASZTALOSLEGÉNY ARADON

(1858. október–1860)

Munkácsy alig négy-öt oldalt szentelt önéletrajzában az Aradon először eltöltött két évnek. Mi – más forrásokat is felhasználva – megpróbáljuk kibővíteni ismereteinket Munkácsy aradi életéről.

Abban az időben a céhszabályok előírták, hogy a felszabadult legény legalább három évet a megyén kívül vándorlásban töltsön, hogy így gyarapítsa ismereteit, s csak ezután jelentkezhetett a céhnél, hogy „remekét” elkészítvén felvétesse magát a mesterek közé. Munkácsy is így tett. Ezért utazott a „megyén kívültre”, a közeli, alig hatvan kilométerre lévő Aradra.

„Magam maradtam, gondolkozni kezdtem, azaz álmodozni és a vonat robogása csak növelte képzelődéseimet. Megtapogattam zsebemben az öt forintot, s azt hittem, hogy most már nem kell visszariadnom semmitől, nem érhet semmi baj és semmi veszedelem. Útitársaimnak gyors nyíltszívűséggel mindjárt elmeséltem körülményeimet, s az egyik rögtön védőszárnyai alá fogadott. Mikor hat óra táján megérkeztünk Aradra, segített is nekem, hogy ládámat a ‚herberg’-be bevigyelem.”

A herberg a legények átmeneti szálláshelye volt a céhkorszakban. Akár átutazóban voltak a városban, vagy azért érkeztek, hogy munkahelyet szerezzenek, a herbergben kellett megszállniuk, s 24 órán belül a legényeket felügyelő „atyamesternél” kellett jelentkezni, az jelölte ki a soron következő mestert a legénynek. Ezt a céhszabályok írják elő.

Munkácsy egy ilyen nagyvárosi herberg világát festi le a következőkben, de mestere kiválasztásakor – úgy látszik – eltértek a céhszabályoktól, amit egyébként üldözendő tettnek tekintett a céh. De hallgassuk őt:

„A Herberg >egy helyszerző-féle helyiség volt, ahová minden mesterség munkásai jöttek munkát keresni <.²¹ Szerencsétlenségemre éppen szombat este volt, s >ez a Népház telve volt <.²² Az egyik sarokban kártyáztak, a másikban nevetgéltek, ettek-ittak az emberek, egyszóval olyan élet volt itt, mint amelyet Zola szokott lefesteni a regényeiben. Nem tudnék versenyezni vele ebben a festésben, hát nem is próbálkozom, csak azt akarom elmesélni, hogy én hogy nézhettem ki ilyen környezetben. (Íme: Munkácsy olvasta Zolát, s ha nem is versenyzett vele, nemegyszer igyekezett hasonló leírásokra, mint Zola regényeiben! – Cz. I.) Egyedül, elhagyva, bambán és tájékozatlanul tévelyegtem az emberek között. Nem mertem leülni sehová se. Pedig egyre az járt az eszemben, hogy most már olyan vagyok mint a többiek, felszabadult mesterlegény, egyenjogú, egypajtás – mégis inasnak, alárendeltnek éreztem magam s ez nagyon szerencsétlenné

²¹ Régi fordítás: „helyszerző-féle kocsmá volt, ide jártak az összes állástalan mesterlegények”. (A „kocsmá” téves beállítás. Munkácsy pontosan bemutatja a helyet: „comme un bureau de placement où les ouvriers de tous métiers venaient chercher de l'ouvrage”.)

²² Régi fordítás: „már nem kaptam szállást”. (Munkácsy pontosan megnevezi a herberg nevét: „cette Maison-du-Peuple était plaine” = ez a Népház telve volt.)

rett és elszomorított. A herberg gazdája észrevette zavaromat, s megígérte, hogy segítségemre lesz. Bevezetett a társaságba, ahol legelőször is egy régi törzsvendég fogott velem kezét, aki jóindulattal közeledett felém, sőt barátjának nevezett, aztán leültetett maga mellé egy asztalhoz, ahol ő kártyázott a többiekkel. Néhány perc múlva elmeséltem neki mindent, elejétől az öt forintig, s ettől kezdve a tizenöt éves legény és az ötven éves ember bizalmasak lettek. Őszintén szólva büszke voltam barátságára, s azt hittem, hogy most már biztosítva van jövőm, hiszen ez az ember vett pártfogásába! Ittunk, beszélgettünk és szórakoztunk, öreg barátom emellett szenvedélyesen keverte a kártyát. Egész melléje bújtam és osztás közben egyszerre csak ezt súgta a fülembe:

– Nem adnád kölcsön egy pillanatra az öt forintot?

– Nagyon szívesen – válaszoltam.

Gondolkodás nélkül odaadtam neki, hiszen úgymint rettegettem állandóan, hogy még el találok veszíteni a zsemből. Most legalább biztos helyen van – állapítottam meg magamban –, és nyugodtan aludni mentem, ő még tovább kártyázott a pénzemmel.

Másnap, vasárnap reggel, ígéretéhez híven, új barátom egy műhelybe vezetett. Micsoda műhely volt!... sötét, piszkos odu, ahol a mester dolgozott a kis fiával. Mit csináljak? Jobb hiányában beszegődtem. Ígérte, hogy ennem ad és szállást kapok nála. Arra már nem emlékszem, hogy mennyi bérben állapodtunk meg. Gondoltam, addig itt is maradok, míg valamelyik nagy műhelyben nem kapok állást, ahol aztán tovább tanulhatok. Másnap, hétfőn, munkába álltam. Barátom újra elkísért, s én leírhatatlanul szomorú lettem, mikor észrevettem, hogy ez az ember, akiben megbíztam, köszönés nélkül kiszökik egy ablakon és eltűnik az öt forintommal. A kis műhely bizony nyomorúságos volt, de elszántan láttam munkához, csak nagyon boldogtalan voltam.”

Így kezdődött az önálló élet, s az életben kapott első tapasztalat után következett a második.

„Az első hét elmúlt, s én vasárnap a városba mentem, hogy széjjelnézzek. Visszafelé sehogyse találtam haza, eltévedtem. Órákhosszat vándoroltam összevissza, de már nem lehettem messze a műhelytől, mert a gazdám kis fiával talákoztam. Boldogan üdvözöltem és megkérdeztem, hogy merre vezet az út hazafelé? A kis csirkefogó éppen az ellenkező irányba mutatott, s én újra sokáig kóboroltam, míg holtra fáradtan megérkeztem a műhelybe. Félig holtan estem össze, hiszen egész nap nem ettem semmit. A kölyök pedig kacagott, s a markába röhögött, hogy becsapott engem. Akkor eszméltem rá, hogy már legény vagyok, s neki rontottam az inasnak, aki pedig nagyobb és erősebb volt nálamnál. Kézzelfoghatólag akartam neki megmagyarázni, hogy milyen tisztelettel tartozik a feljebbvalójával szemben. Sajnos, az erő legyőzte az igazságot – fejezi ki finom iróniával az eredményt Munkácsy –. Egész nap nem ettem semmit, egész héten nem kaptam fizetést, de most jó verést kaptam... az egész család nekem rontott: apa, anya és a fiú. Így léptem a világba.”

Ez volt hát Miska újabb tapasztalata a világról.

Munkácsy szerint egy hétig maradt e nyomorúságos műhelyben. A családi perpatvar után ugyanis így folytatja önéletrajzát:

„Gyorsan összeszedtem a cókókómat és visszamentem a herbergbe. Azt hittem, hogy majd csak kapok másik állást.”

Erre joga is volt. Ha ugyanis a kijelölt mester nem felelt meg a legénynek, az otthagyhatta, s a másik mestert már maga választhatta meg. Nem kellett sokáig várnia.

„Szerencsémre nagybátyám levelet írt egy aradi ügyvéd barátjának, akit megkért, hogy szerezzen nekem olyan helyet, ahol tovább tanulhatom a mesterségem. Így kerültem abba a műhelybe, ahol két esztendő tölthettem el.”

Zsilinszky feljegyzése szerint Albrechtnek békéscsabai sógora, Szekeres János ajánlotta be Miskát. Reök ismerte Szekereset, s úgy látszik, ezt az ismeretséget használta fel Miska „protezsá-

lására”. Albrecht befogadta Miskát, de mint ifjú legényt, kevesebb bérért alkalmazta, mint a gyakorlottabbakat. Albrecht műhelye a hosszú aradi főtér bal oldalán a Marosra nyúló utcák egyikében, a Megyeház utca 1. sz. alatt állt. Maga a mester 52 éves lehetett ebben az időben, s több inast és legényt foglalkoztatott.

„Nem akarom olvasóimat untatni apró-cseprő eseményekkel, melyek életem új állomásán történtek. Képzeljének el egy tizennégyesztendős kölyköt, aki alig ért valamire, s önállóan kell eltartania magát. Hetenkint két forintot kerestem, néha ötven krajcárral többet is. De már megszoktam a nyomorúságot és a gondot és nem is jutott eszembe, hogy jobban is lehetne élni! A legnagyobb nélkülözést is egész természetesen találtam. Mindenesetre azt reméltem, hogy később majd csak megváltozik a helyzet, hiszen nem maradhatok örökre ilyen körülmények között. Aztán hirtelen megundorodtam a foglalkozásomtól, s ettől kezdve még rettenetesebb volt minden. Mártíromságomat az okozta, hogy nap-nap után öt órákor munkába álltam és ez a munka nem volt kedvemre és a kivezető utat nem találtam meg, hasztalanul kerestem mindenfelé...

Egyetlen vigasztalásom volt, hogy este, hét óra után, mikor a műhelyben bevégeztük a munkát, felkerestem csabai barátaimat, akik Aradon jártak gimnáziumba. Az estét mindig velük töltöttem.”

Kik lehettek ezek a barátok? Az aradi gimnázium évkönyveiben Szulimán Ödön neve – Szulimán gazdatiszt fia – szerepel ezekben az időkben Békéscsabáról meg Omaszta jegyzőtársa, Hücke jegyző fiai, „*kik otthonról ismerték, rendesen vele voltak*” – olvashatjuk egy 1887-ben kelt levélben. (S ugyanebben az évben, a IV. osztályba jár a közeli Zámból egy 12 év körüli fiúcska, aki később Munkácsy festőtársa s legmeghittebb barátja lesz Párizsban – Paál László.)

„Ők tanultak, s másnapi feladataikat írták füzetükbe. Azt gondolják, hogy én rajzoltam az alatt? Oh, nem! Abban az időben egy csepp kedvem sem volt a rajzoláshoz... Fekete betűket firkáltam a fehér papirosra, rímeket faragtam és irodalmi vágyaim voltak. A műhelyben természetesen sokszor kigúnyoltak e miatt, úgy, hogy jól megfizettem új álmainnak az árát. Sok ízléstelen tréfát tűrtem el e miatt.”

No, itt szaván fogjuk Munkácsyt! A békéscsabai múzeum Munkácsy-relikviái között ugyanis egy 19 lapos, barna fedelű, sima lapú füzet található, fedelén három sorban a következő címmel: „*Jegyző könyv / Lieb Mihály / 1859*”, s benne Miska irodalmi próbálkozásainak bizonyítékai minden rend nélkül: megkezdett versek, áthúzott sorok, néhány befejezett „vers”. Az egyiknek két változata is van, mi a másodikat közöljük:

„A KULACSHOZ

*Ugye édes kis kulacsom
Szájad, ha szájamhoz hozom
Ugye édes csókot adol
talán el is andalitol”*

Hát ez elég gyenge Csokonai-utánzat! Nem is idézünk többet a füzetből, inkább egy másik forráshoz fordulunk. Gyöngyössy Imre, későbbi budapesti tekeasztal-készítő 1858–1861 között Albrecht-nél dolgozott Munkácsyval együtt. Gyöngyössy szerint legjobb barátja volt Miskának, egy ideig egy ágyban is aludtak. Munkácsy halálának évében az aradi újságban megírta emlékeit, s ő is közöl egy nála maradt verset Munkácsytól:

<i>„Vigyázz kondás a csürhédre, Jobban a feleségedre, Mert tudom Élned kell, A nélkül nem lehetsz el.</i>	<i>Multkor estve arra mentem A házadnál észrevettem, Így bizony, Úgy bizony, Feleséged rossz asszony.”</i>
---	--

No, ez már jobban sikerült, de nem is a minőség az érdekes, hanem annak bizonyítása, hogy Munkácsyban megvolt az alkotás, az önkifejezés kényszere, amely nélkül nem válik íróvá, művésszé az ember. S ami az irodalomban nem sikerült neki, kifejezi majd ecsetjével mint festőművész.

De a kis verseskönyv néhány rajzot is tartalmaz: fejtanulmányok, bútorrészletek, kartanulmány, amely ellentmond Munkácsy emlékezésének: „Egy csepp kedvem sem volt a rajzoláshoz.” Épp ellenkezőleg: versfaragás közben sem tudta megállni, hogy ne rajzoljon. Gyöngyössy szerint munka közben is rajzolt, gipszfigurákat szedett össze, s azt másolta, rajzait meg is mutatta. Néha el is maradt miattuk a munkájával. Így volt-e vagy nem, nem tudjuk bizonyítani. Az azonban tény, hogy az Arad főteréről jobbra nyíló egyik mellékutcában emléktábla jelzi, azon a helyen állt egykor Nagy Péter rajziskolája, ahová Munkácsy járt rajzoktatásra. (A Templom utcai elemi iskola falán 1902. június 15-én avatták fel ünnepélyes keretek között azt az emléktáblát, amellyel Arad városa megörökítette Munkácsy emlékét.) Gyöngyössy azt írja, ő ismertette meg Munkácsyt az akadémiai festővel. Ő készítette ugyanis a képrámákat Nagy Péternek, de azok nem nyerték meg a festő tetszését, ezért a munkát átadta Munkácsynak. Így került egymással kapcsolatba Miska és az aradi rajztanár.

Munkácsy első aradi tartózkodásának idejéből két befejezett rajza maradt meg: az egyik Albrecht Ferdinánd kezdetleges portréja, a másik Kristyóri Jolán arcképe. Munkácsy bejáratos volt a jómódú földbirtokos Kristyóri családhoz, a fiúkkal jó barátságban volt, így készülhetett el a „számára kedves Jolkánka” portréja.

Mindkét rajzot az aradi múzeum őrzi.

Negyedszázaddal Munkácsy aradi tartózkodása után valaki kereste Munkácsy aradi éveinek emlékeit. Ennek eredménye az alábbi levél, amelyben szerzője beszámol az Albrecht környezetéből gyűjtött emlékekről. A levél írója – mint később kiderült – Frint Lajos aradi evangélikus lelkész volt.

„Nagyságos Felügyelő Úr!

Múlt év december hó 12^{én} kelt nagybecsü s engem bizalmával megtisztelő kedves levelére csak ma adok választ s egyszersmind elnézésért esedezem a késedelemért. . .

Áttérve nagybecsü soraira Munkácsy aradi életéről keveset tudhattam meg és pedig azért, mert volt mestere Albrecht Ferdinánd asztalos mester 77 éves agg, ki személyzetére már nem igen emlékszik vissza. A mire emlékszik, a következőkben adta elő:

Lieb Mihály 1855^{diki} (valójában 1858-ban – Cz. I.) ősz felé Albrechtnek Szekeres János bcsabai sógora által melegen ajánlatott, ő befogadta ez ajánlat folytán üzletébe s heti 1 frt 50 váltó krajcárban állapította meg fizetését. Nem volt nála inas, hanem olyan legény, ki éppen az imént fölszabadult, s ezért volt oly csekély fizetése. Az itteni asztalos műhelyekben az a szokás dívott, hogy minden legényt és inast a születési helyéről neveztek el; Lieb pedig Munkácsról való lévén, őt Munkácsinak neveztek el, s e nevet meg is tartotta. Mint 17-18 éves ifju került Albrechthez, a kinél 3-4 hónapig (közel két évig – Cz. I.) dolgozott. Minthogy idejövetele alkalmával csak paraszt butorokat tudott készíteni, Albrecht munkavezetője csak könnyebb butor darabokat adott néki elkészítés végett, gondolva, így könnyebben gyakorolhatja majd be magát. A mi reá volt bizva, azt lelkiismeretesen, nagy igyekezettel és elég ügyességgel készítette el. Kivált igen megbízható volt. Albrecht könyvvezetője, jelenlegi veje, Kneffel Károly – hívünk – beszélt el nékem a következő esetet, a melyet Albrecht is hitelennek mond:

Albrechtnek a csanádmegyei főispán lakását kelle 3000 frt erejéig bebutoroznia. Akkoriban vasút nem lévén, kocsin pedig a szállítás által a butorok igen szenvedettek volna, a Maroson hajón küldték Makóra. Sem Albrechtnek, sem könyvelőjének nem volt érkezése a szállítmány elkísérésére, átadására s a lakás berendezésére. A könyvelő szeme a csinos, rendes és lelkiismeretes Lieben akadt meg. Megkérdezé, hajlandó lenne-e a szállítmányt elkísérni, Makón átadni s érette a 3000 frtnyi vétel-össze-

get átvenni? Ő késznek nyilatkozott; elis indult a hajóval. Hat napig nem hallottak róla semmit sem, a hetediken azonban beállított porosan, kiizzadva a könyvelő szobájába s csak ezt mondá: „megjöttem uram.” „Elvégezte a megbízatást” kérdé a könyvelő. „El uram.” „A nyugtát is átadta?” „A pénz is elhoztam” – inge alá nyult s kivette a kendőbe burkolt 3000 frtot minden hiány nélkül. Mind a könyvelő mind Albrecht elcsodálkoztak a hűség felett s 25 p. frtot adtak neki. E pénznek ő nagyon megörült, mert ennyit még soha nem vallhatott egyszerre a magáénak. Első dolga volt egy képnek a megvásárlása, a melyet a Bettelheim testvérek könyvkereskedésének kirakatában látott. E kép 3 frtba került s egy férfi alakot ábrázolt, – többre nem emlékeznek –, vett magának, már előbb is apródonként, de most nagyobb mennyiségben rajzpapirost, ceruzákat s úgy sejtik festéket is. Nagy jártassággal bírván a tulipános ládák szabad kézzel való festésében, bizonyosan gyakorolta magát ezekben, s minthogy új tárgyakat talált, a melyeknek technikája ingerelte rajzolni vágyó lelkét, – ez új alakzatok új képzeteket szültek. A könyvelő emlékszik, hogy a falak tele voltak az ő és társai rajzaival, de kivált az ő szokása volt, hogy a mosdó és éjjeli szekrények belsejébe alakokat, leveleket, tulipánokat festett és rajzolt, a mit be is kellett néki tiltani.

A legények nem háltak a műhelyben, hanem fogadott lakásban, melyet nekik kellett fizetni. Munkácsy szegény fiú volt kevés fizetéssel, s azért nem tehette, azért a műhelyben aludt, s minthogy még ágyneműje sem vala, valószínűleg hol az egyik, hol a másik inassal.

Innen 3-4 hónapi tartózkodás után Budapestre ment. Már mint Albrecht műhelyben itt nem dolgozott. Albrecht műhelye a megyeház utca 1. sz. alatt volt, a hol most, mint emlékezni méltóztatik, Nikodém úr háza van. A veranda féle hátulsó épület már akkoriban állott.

Ennyi az, a mit Albrechtől megtudhattam. Mint hallom egy Gyöngyösy nevezetű címfestő többet tud róla, de nem bírtam még vele beszélni. Milyest ezt megtehetem, értesíteni fogom Nagyságodat a hallottakról.

Magamat kiválló kegyeibe ajánlva,

kitűnő tisztelettel vagyok

Nagyságos Felügyelő Urnak

Aradon 1887 jan. 10^{én}

alázatos szolgálója

FRINT LAJOS”

A levél téved az adatokban (Munkácsy érkezése, tartózkodási ideje), de a leírt emlékek értékesek.

Mindenekelőtt el kell fogadnunk Munkácsy szakmabeli tudásának fogyatékoságát. Csabán csak parasztbútorokat készített, így egyszerűbb darabokat bíztak rá. (Inastársra is csak arra emlékszik, hogy éjjeliszekrényeket készített.)

Elégge ismeretlen a marosi hajóút története, s Munkácsyra vall a 25 forint felhasználásának módja is.

A levél írója szerint Munkácsy a műhelyben aludt, s azt is feltételezi, hogy valamelyik inastársával egy ágyban. Ezt Gyöngyösy is így említi később: egy ideig egy ágyban aludt vele Miska. A két, egymástól független adat erősíti egymást.

A mindent összefirkáló Miska itt is előkerül, akárcsak korábban Csabán vagy később Gyulán. A leírt emlékek értékét növeli, hogy Gyöngyösy nevét csak a levél végén említi, így Gyöngyösy élménye nem befolyásolta a leírásban. Ezt a firkáló Miskát idézi fel Dunajecz László a *Művészet* 1969. novemberi számában: „Itten Munkácsy nem csak ládákra, bútorokra festett szebbnél szebb tulipánokat, hanem – főnöke nem kis bosszúságára – a műhely falait, a bútorok belsejét is arcképekkel és virágokkal rajzolta tele. A „hibáját” főnöke csak azért nézte el, mert a fiatal legény ügyes, lelkiismeretes asztalos munkájával nagyon meg volt elégedve.” Honnan vette ezeket az emlékeket a cikkíró, nem közli. Régi újságcikkek alapján vagy a szájhagyományból? Száz évvel az események után a kettő könnyen összekeveredik.

De folytassuk tovább Munkácsy aradi életét! Gyöngyössy levele még egy fontos adatot tartalmaz: Munkácsy keveset keresett Albrechtnél, 2 forintnál többet nem tudott „összehozni”. A nyomort jókedvűen tűrte ugyan, de kosztja napi 15 zsemlye volt: 5 reggel, 5 délben és 5 este. Meleg ételhez olykor vasárnap sem jutott. A legények le is nézték, s elnevezték Zsemlés Miskának.

Hasonló élet rajzolódik ki Munkácsy önéletrajzából:

„Úgy éreztem, hogy napról-napra szerencsétlenebb vagyok, hiába néztem a jövőbe, mindenfelé el volt zárva az út. Még csak reményem sem volt, hogy megszabadulok a környezettől, amely napról-napra elviselhetlenebbnek tetszett. Nemcsak lelkileg, hanem testileg is megtörtem, összeestem. Így például hat hónapon át nem ettem meleg ételt, csak kenyeret, néha egy kis darab szalonnát, vagy sajtot és egy korty bort ittam hozzá. (Végvárinál: „Persze, soha egy korty bort se.” – Cz. I.) Ez az életmód természetesen nagyon legyengített. A második év végén már nagyon rossz bőrben voltam, alig volt jártányi erőm és gyakran kiütött rajtam a láz, úgy, hogy dolgozni sem tudtam. Mi lesz velem? – aggódtam magamban. – A magad embere vagy, másra ne számíts – zúgott fülembé állandóan nagybátyám figyelmeztetése.

►Pénzem a végét járván (szó szerint: anyagi lehetőségeim végén), kimerülve, betegem nem volt más választásom, mint visszatérni Reök nagybácsihoz. Időközben nagyon szerény állást szerzett magának Gyulán, a mi pátriánkban. Ez az a hely, ahová boldogan visszatértem.◀²³

(Ez utóbbi, a nagybácsi házát pozitívan bemutató mondat eddig kimaradt a fordításokból!) Ezzel elkezdődik Munkácsy életének gyulai időszaka.

„AZ ASZTALOSSÁG ÉS A MŰVÉSZET KÖZÖTT” – GYULA

(1861)

Az ország politikai helyzete 1860-ban alaposan megváltozott. A rákényszerített Bach-rendszer nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, s Ausztria a külső és belső kényszer hatására feladta az önkényuralmat. Az 1860. október 20-án kiadott *Októberi diplomában* ismét a megyékre bízta az ország közigazgatását.

Békés megye az elsők között szervezte újjá a megyerendszert, s a megyei közigazgatás november 18-án megkezdte működését. A nemzet az 1848-hoz való ragaszkodását azzal fejezte ki, hogy a negyvennyolcas tisztviselőket helyezte vissza állásaikba. *„Megható jelenet volt együtt látni a megye azon fiait – írja a szemtanú a tisztválasztó ülésről –, akik a hazáért küzdöttek, börtönt szenvedtek, és látni a választó közönség azon őszinte ragaszkodását és lelkesedését, mellyel azokat mintegy jutalmul a megye tisztí állásaira helyezte.”*

A 48-as Radical-párti Reök István is helyet kapott a megválasztott tisztikarban, noha 1848-ban még nem Békés megyében élt. Már 1860. október 22-én Gyulán találjuk, ahol előbb a városi tisztikarban „tiszttartó tanácsnok”, majd 1861 márciusától a megyénél „fizetési törvényszéki bíró”. Otthagytta hát a gerendási tanyát, s 1860 utolsó negyedében Gyulán a Pacsirta utcában bérelt lakásba költözött.

²³ Régi fordítás: *„Betegen, agyonhajszolva, összetörve visszaindultam nagybátyámhoz. Csak annyi pénzem volt, hogy éppen elutazhattam hozzá. Most már Gyulán lakott, ahol időközben nagyon jó állást szerzett magának.”*

Így került Miska Gyulára, amikor nagybetegen „hazajött” nagybátyjához.

„Nem mondhatom, hogy túlságosan szívesen fogadott. Fogalma se volt arról, hogy nyomorgok és beteg vagyok.

– Mit csináltál megint? – kiáltott rám. – Ilyen semmiség miatt otthagytad a helyedet? ... Másnap nagy lázam volt, s mikor ezt látták, gyorsan elküldtek az orvosért, aki váltólátzat állapított meg és gondosan kezelte.”

Reök bácsi tehát Miska váratlan megjelenésében valami „Jugendstreik”-ot vélt – amire volt is már példa, amikor megszökött Langi uramtól Békéscsabán –, s csak az orvosi vélemény változtatta meg magatartását.

S talán ez a betegség mentette meg Munkácsyt a festészetnek. De erről inkább beszéljen ő, ahogy az *Emlékeimben* megírta:

„Néha egész jól éreztem magam, csak gyenge voltam nagyon. Minden második napon aztán jött a láz és ezen az orvos sem segíthetett. Úgy feküdtem, mint az élő halott, tétlenül és nagyon unatkoztam. Rajzolni kezdtem, hogy valamivel eltöltsem az időt. Néha újra elfogott a vágy, hogy régi álmaim teljesüljenek és áhítattal bámultam a falon a metszeteket. Egy szép napon a legnagyobbat és legnehezebbet leemeltem a szegről és boldogan nekiültem, hogy lerajzoljam.

Az volt a baj, hogy nem élvezhettem nyugodtan ezt a gyönyörűséget, mert mindig az jutott eszembe, hogy ha meggyógyulok: visszaküldenek az asztalosműhelybe. Istenem, hányszor gyötört keservesen ez a gondolat! Így hát ne csodálkozzanak, ha bevalom, hogy nem is akartam meggyógyulni. Két lázas nap között mindig volt egy lázmentes napom, amikor zavartalanul rajzolhattam. Az orvos utasításait nem igen tartottam be, legkevésbé azt, amelyik az étkezésre vonatkozott. A láz után mindig nagyon éhes lettem, s bár az orvos megtiltotta, utána állandóan teleettem magam. Így húztam-húztam a betegséget, s arra használtam fel az időt, hogy a szobában levő összes metszeteiket lerajzoljam.”

Szóval mégiscsak volt egy kis „Jugendstreik” Miskánál, s az álmainak élő fiatalembernek nem sok biztatásra volt szüksége, hogy jövőjét ne a gyalupad mellett képzelje el.

S ezt a biztatást épp a nagybátyja adta meg. Egy este Széchenyi arcképét szedte le a falról. Két gyertya közé állította, s elkezdte rajzolni. Nagybátyja elment valahová, nagynénje aludni tért, így zavartalanul mélyült bele a munkába.

„Olyan boldog voltam, mint a szerelmes, akit végre magára hagynak a kedvesével, s nyugodtan, zavartalanul élvezheti a boldogság édes perceit. Pontosan emlékszem erre az estére. Minden perc az eszemben van még, ahogy előrehaladtam a rajzolással. Milyen türelmetlenül vázoltam fel először a körvonalakat, aztán milyen boldogan kezdtem el, hogy a szakállat, a bajuszt és a szemet megrajzoljam... Lassankint kialakult a rajz és a papíron megjelent Széchenyi feje, valóban hasonlított az eredeti képhez. Hirtelen megszólalt valaki a hátam mögött:

– Te még nem alszol?

A nagybátyám, ki közben hazajött. Félttem, hogy kikapok tőle. Ő csak odanézett a rajzomra, látszott rajta, hogy nagyon meg van lepődve és hosszan szemlélte az arcképet, amely már majdnem teljesen elkészült. Végre megszólalt örvendezően:

– Nna! Talán még festő is lehet belőled!...

Égész éjszaka nem tudtam aludni és másnap újra nagy láz gyötört, de én csak reszketve és vacogó foggal motyogtam magamban: – Talán még festő is lehet belőled!...’

Istenem, remélhetek-e ennél szebbet? Festő, festő!... Még nem is gondoltam rá, hogy valóban az leszek, de tudom, hogy ettől kezdve már nem firkáltam tovább összevissza céltalanul. Éreztem, hogy alaposan kell rajzolnom és nem azért, hogy csak az

8. kép. *Reök és Munkácsy lakása Gyulán*

Fénykép

unalmat elkergessem. Komoly tanulmányzámba ment mostantól minden ceruzavonásom.

A láz nem múlt, s >több hónap<²⁴ telt el anélkül, hogy javult volna az állapotom. (Az egyik rövid önéletrajzában pedig így ír: „szerencsémre a hideglelés egy egész esztendeig tartott’.) Arzént szedtem és sok gyümölcsöt ettem, de ezeken kívül minden mást is, amit az orvos megtiltott. Csak azért, hogy minél tovább Gyulán maradhassak, betegen, gyengélkedőn. Közben megérlelődött bennem az elhatározás, hogy festő leszek. Az asztalosműhelyt már egészen elfeledtem, minden bajjal és szomorúsággal együtt. Kísértetnek tűnt fel előítem az egész mesterség, ami elől bottal és kővel kergetnek. Nemsokára aztán a nagybátyám ezekkel a szavakkal fordult hozzám:

– Ha olyan szívesen rajzolsz, vehetsz >néhány leckét<²⁵ hiszen ezt a tudományt hasznodra fordíthatod mint asztalosmester is!...”

A mindig pragmatikus Reök Istvánra ismerünk e sorokban. Ha Miska ennyire szeret rajzolni, s ereje is van hozzá, ne csak kedvtelésből rajzoljon, hanem úgy, hogy „haszna” is legyen belőle. Reöknek ez a magatartása még gyakran előfordul Munkácsy és Reök István kapcsolatában.

„Örültem is, meg nem is az ajánlatnak. Megint a gyalupad mellé álljak? A fejem búbjától a lábam hegyéig elfogott az utálat. Most már beleszoktam a gondolatba, hogy festő leszek és nem akartam visszamenni az asztalosműhelybe. Mindenesetre nem ellenkeztem, gondoltam, a rajzórákat semmiképen sem szabad elszalasztanom. Másnap

²⁴ Régi fordítás: „nagyon sok hónap”.

²⁵ Régi fordítás: „egy-két rajzórát”.

nagybátyám elvitt egy Fischer nevű német festőhöz. Azt mondta, ez a legalkalmasabb mester, akitől sokat tanulhatok.”

Karl Fischer bécsi akadémiai festő 1857-ben került Gyulára, az akkor megnyílt rajziskolai állás betöltésére. 1856-ban ugyanis a helytartósági osztály utasította a megyét, hogy tegyen eleget az előző évi rendeletnek, és a gyulai főelemi iskolában egy külön rajziskolát állítsanak fel, vagy a rajzot egy hozzáértő személy megfelelő tiszteletdíj fejében tanítsa. A felszólításra szervezik meg az iskolánál a rajztanítói állást, betöltésére Karl Fischer még 1857 januárjában beadta pályázatát, amelyet el is fogadtak. A rajziskola a belvárosi (ma Petőfi téri) iskola földszinti termében működött. 1861 tavaszán, amikor Miska felkereste, négy éve lakott már Gyulán, de *▶alig néhány szót tudott magyarul◀*.²⁶ Teljesen visszavonulva élt, egész nap alig mozdult ki műteremből: cégtáblákat, cégéretket, szentképeket festett, a portrékat általában másolta.

„Leírhatatlan örömmel indultam el Fischerhez, egész úton gyönyörűséges tervek és gondolatok kergették egymást a fejemben. Elfogódva kopogtam be az ajtón, és mennyei hangnak tetszett az invitálás:

– Tessék! (Munkácsynál: „Herein!... Entrez!...”) – Tehát Fischer németül mondta, s Munkácsy lefordította franciára – Cz. I.)

Vajon ki ő, aki megnyitja előttem a világ kapuját, s megmutatja az utat, amely bizonyítlan cél felé vezet, de ellenállhatatlan varázs készletet, hogy csak induljak el rajta... – Tessék! – hangzott belülről egy éles hang, eszményképem hangja... Nem ábrándoztam tovább, rátettem kezem a kilincsre, kinyitottam az ajtót és beléptem a szobába. Óriási karosszékekben ült a mester, a lába a levegőben lógott és pipázott. Valóságos füstfelhő vette körül, úgy, hogy alig látszott ki belőle.

Egy pillanatra semmit sem láttam a füsttől. Mikor már a szemem megszokta, észrevettem a bútorok körvonalait. És láttam, hogy festékes paletták, lécekre szegezett vászon, megkezdett vázlatok és az állványon egy munkában lévő cégér hever szerte-szét a szobában, s művészi rendetlenség uralkodik mindenfelé. Olyan művészi rendetlenség, amikor a festő rengeteget dolgozik, de nem ad el semmit. Valami jóleső, nagyszerű érzés fogott el. Boldogan szívtam be a levegőt, s úgy éreztem, hogy a nehéz, fojtó pipa-füst rózsaszínű felhő, amely a sasmadár helyett magával ragad, s második Ganymedesként elrepít a végtelenbe. Olyan volt, mint egy korty víz, amit utolsó percben nyújtanak oda a szomjúságtól haldoklónak...

Ő volt hát a „mester”, akitől tanulnom kellett, s akit megkértem, hogy hetenkint három órát adjon nekem.

– Szívesen. Miért ne?... – válaszolta.

Öt perc alatt megegyeztünk. A mester szűkszavú ember volt, de ha keveset beszélt is, annál többet pöfékelt és füstölgetett. Másnap papírt, ceruzát szereztem és úgy mentem el hozzá. Az öreg Fischer a sarokba vezetett, leültetett az asztalhoz és egy mintát tett elém, hogy másoljam le. Minden, amit magam körül láttam, a vásznak, a festék, az ecsetek, a gipszlenyomatok és paletták úgy zavarba hoztak, hogy nem is tudtam dolgozni. Őszintén szólva nem is voltam megelégedve azzal a mintával, amelyet elibém tett. Sokkal szívesebben kezdtem volna bele valami nagyobb, komolyabb dologba. Az órának gyorsan vége lett és Fischer atya nagyon rendszerető volt, egy perccel sem hosszabbította meg az időt. Mikor a mutató az óra végét jelezte, pontosan elbúcsúzott tőlem, nem várt egy pillanatig sem. Pedig olyan szívesen maradtam volna tovább is a műteremben, de ez a kívánságom csak nem teljesült!...

Mégis boldog voltam és borzasztóan lelkesített minden, amit nála láttam. Otthon folyton-folyvást rajzolgattam. Egy darab rajzoló-szenet loptam el a műteremből és már útközben telepíngáltam a házak falát mindenféle emberi alakkal.

²⁶ Régi fordítás: „egy szót sem tudott magyarul”. (Ez néhány évi itt-tartózkodás után nehezen volt hihető. – Cz.I.)

9. kép. **Gyula központja Munkácsy idejében**

Részlet a város 1859-i térképéről. Békés Megyei Levéltár, Gyula

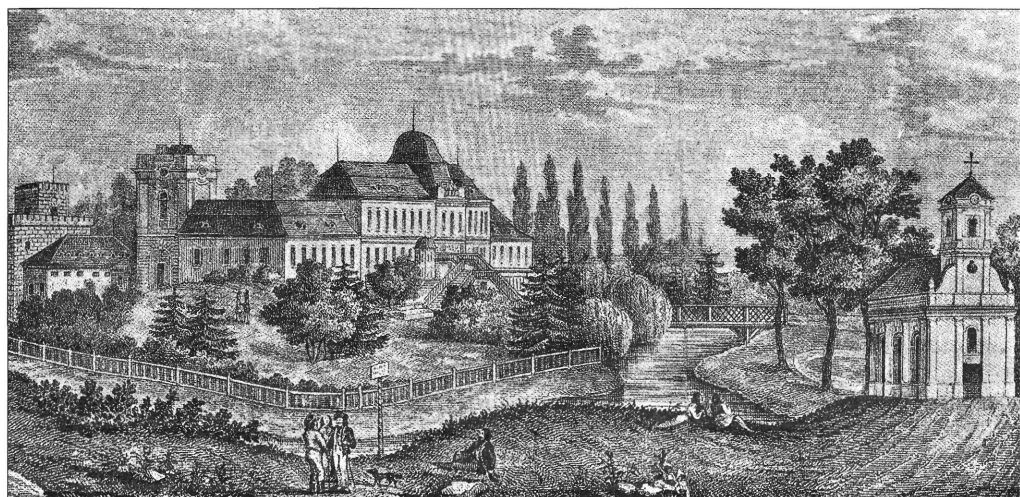
1. Reök és Munkácsy lakása. 2. Fischer rajziskolája. 3. A Wenckheim-kastély. 4. A gyulai vár

Mikor nem voltam lázas, pontosan jártam az órákra és hetenkint háromszor állandó látogató voltam Fischer mester műtermében. Örömmel és áhítattal jártam el ide, nem a tanítás miatt, hiszen az öreg úr édes-keveset foglalkozott velem, hanem azért, mert benne élhettem a műterem levegőjében, megfoghattam az ecseteket és a festéket, a kezembe vehettem a palettát és nézhettem, ahogy Fischer dolgozik. Az utóbbi élvezetben ugyan csak ritkán volt részem.”

Munkácsy nem említi önéletrajzában, hogy Fischernél nemcsak ő tanulta a festészet első fogásait, hanem egy másik legényke, Kratochvill (későbbi művésznéven: Gyulai) László is.

Már Gyula monográfusa, Scherer Ferenc is írja, hogy Munkácsy egyik legbensőbb barátja, Gyulai Laci is Fischernél kezdte a rajztanulást. E feltételezés – szerencsénkre – bizonyítható. A két ifjú Gyulán kezdődő barátsága ugyanis Munkácsy távozása után is megmaradt, sőt néhány év múlva újra találkoznak Pesten, majd mindketten állami ösztöndíjjal kerülnek Münchenbe, az ottani festészeti akadémiára. Müncheni tartózkodásuk idején együtt is laktak. Elválásuk után levelezéssel tartották a kapcsolatot, s Gyulai egy 1871-ben írt levelében említi a Fischernél együtt töltött időket: „*Kedves Barátom Miska! Ki hitte volna mikor együtt Fischerhez jártunk még zsenge korunkban, hogy majd oly nagy művész leszünk, az az lettél...*” Gyulai Laci a helybeli üvegkereskedésben kezdte pályáját, amit Munkácsy is megerősít, mert maga említi Laci „üveges korát” az említett levélre írt válaszában.

Fischer rajzórái után Miska még visszakerülhetett volna az asztalosműhelybe. Munkácsy élete azonban olyannak tűnik, mintha előre eltervezték volna, hogy neki Gyulán festővé kell válnia: a különös betegséggel járó unalom újra kiváltja benne a festészet iránti érdeklődést, Fischernél megismeri a műterem alkotásra ösztönző légkörét – elhatározza, hogy festő lesz –, s

10. kép. *A gyulai kastély Munkácsy idejében*
Metszet. Mogyoróssy János: Gyula hajdan és most... Gyula, 1858

mintha csak erre az elhatározásra vártak volna, megjelenik az az ember, aki nemcsak a festészet közvetlen környezetét adja tanítványának, hanem igyekszik beavatni a festészet műhelytitkaiba is, és elindítja gyorsan ívelő pályáján.

A szerencsés véletlenek ilyen egymásutánja kevés embernek adatik meg.

„Telt-múlt az idő. Már tudtam, hogy festő leszek, s ennek a gondolatnak életem. Alig hat hét óta jártam Fischer mesterhez, amikor egy napon kopogtattak az ajtón. – Tessék... – hangzott belülről a felelet. Erre a szóra nyílt az ajtó és egy >harmincöt év körüli, finom megjelenésű úr <²⁷ lépett be a műterembe, akit láthatóan meglepett a cigány-csendélethez hasonló kép, amely fogadta. A sűrű füsttengeren át ugyan nagyon keveset láthatott, csak odament a mesterhez és bemutatkozott. Azt mondta, hogy ő is festő, aki a gyulai Wenckheim-palotába jött, hogy a régi családi arcképeket másolja. Németül beszélgettek, nem értettem, miről van szó. Az idegen aztán felém fordult és magyarul kérdezte:

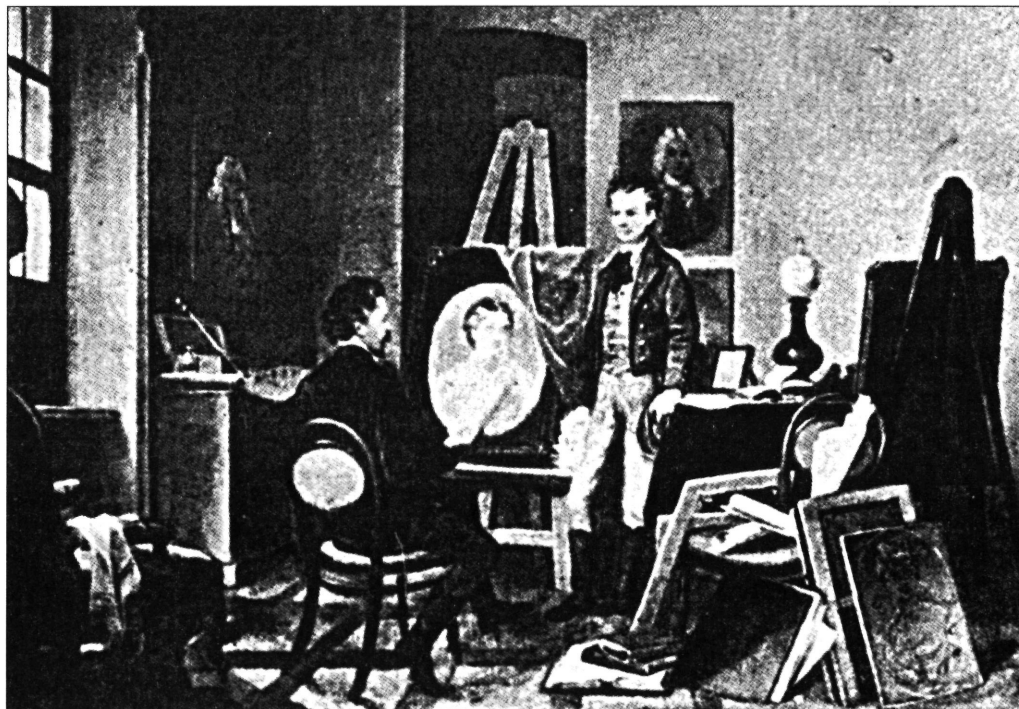
– Szeret rajzolni?

– Nagyon.

Elmeséltem neki, hogy hetenkint háromszor jövök Fischer mesterhez, de szívesen ittmaradnék akár örökre is. Úgy látszik, az idegent érdekelni kezdte a dolog. Alaposan kikérdezett minden dolgom felől, aztán meghívott, hogy menjek el hozzá, s vigyem el összes rajzaimat.

Természetesen nem vártam sokáig és hamarosan felkerestem. A hónom alá szedtem minden munkámat és a kastélyba siettem, ahol éppen munka közben találtam a mestert. Óriási nagy teremben dolgozott, ahol semmi más nem volt, csak egy csomó portré a falon. Parókás ősök képei, eredetiek és másolatok. A mester láthatóan örült jövetelemnek, megnézte rajzaimat és kijelentette, hogy bármikor szívesen lát, csak jöj-jek el hozzá és dolgozzam nála. Képzelték örömeimet! Ettől kezdve, amikor csak nem volt lázam, mindig nála dolgoztam. Jóltevőmet Szamosy-nak hívták. Mialatt festegettem, meséltem neki életemről és sírva panaszkodtam, hogy vissza kell mennem az asztalosműhelybe.

²⁷ Régi fordítás: „egy ötven év körüli öreg úr”.

11. kép. *Munkácsy bemutatja rajzait Szamossynak*
Fénykép Szamossy Elek? festményéről. Repr. Magyar Művészet, 1938

– Dehogyan kell – mondta. – *➤ Azzal a tehetséggel, amelyet észrevettem önben, ²⁸ többre viszi, mint valami asztalos!...*

– *Ezzel a mondattal dőlt el a sorsom.*”

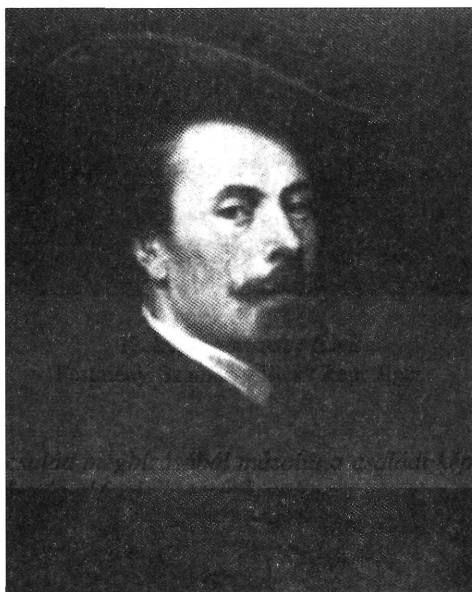
Nagybátyjának nem mondta meg nem várt szerencséjét, aki így abban a tudatban élt, hogy neveltje szorgalmasan jár Fischerhez. Miska pedig hamarosan beköltözött Szamossy műtermébe.

Jobb kezekbe nem is kerülhetett volna. Igaz, mestere nem volt nagy tehetség, de lelkiismeretes ember, aki ismerte a művészek feladatát: átadni az utódoknak mindazt a tudást, amit magának megszerzett. 35 éves volt Szamossy ekkor, még nőtlen ember. Előbb papnak készült, de a szabadságharc kitörésekor otthagya a bécsi papnevelőt, és honvédnek állt be. A szabadságharc bukása után a bécsi festőiskolában tanult, majd Olaszországba utazott, hogy a festészet szülőhazájában tanulmányozza a régi itáliai mesterek művészetét. Itt vált a festészet lelkiismeretes képviselőjévé, „széles látókörű, józan ítéletű, nagyon fejlett ízlésű” emberré – amint egyik méltatója írja. Olaszországból hazatérve hívták meg a Wenckheim-kastélyba, így került 1861 tavaszán Gyulára.

A kastélyban hosszú ideig tartó munkára számított. Megszokta a vándorfestők mozgalmas életét, a változó környezetet és a baráti kör új meg új csoportjait, amelyet – ha nem akart elvonultan élni – magának kellett kialakítani. Ezért tartja kötelességének a gyulai festőkolléga felkérését.

Miska felfedezése örömet jelentett számára: felismerte ritka tehetségét, s az árva fiú

²⁸ Régi fordítás: „Hiszen ön oly ügyes és tehetséges, hogy...”

12. kép. **Szamosy Elek**
Festmény. Szamosy Elek? Repr. Ilges

család megbízásából másolta a családi képeket. Három hónapon át minden délután kizárólag festéssel foglalkoztam.”

Itt találkozott a nála hét évvel fiatalabb Lieb Miskával.

„Egészen iskolászerűen folyt az oktatás. Szamosy nagy szorgalommal másolta a családi képtárat. Bámulatos hűséggel hozta ki a legnehezebb feladatokat. Kitűnően értett a színek vegyítéséhez. Sokat tanultam abból, a mit tőle láttam.

Hol én mentem Szamosy háta mögé bámulni, hol Lieb Miska. Néha egymás munkáját néztük meg és így szövődött közöttünk, mint tanítványok között egy kis barátság.”

Miska a kezdet kezdetén tartott még. A műterem egyik távol eső részében rajzolgatta a mintákat. Ha készen volt, új feladatot kapott mesterétől. „Nem volt még a rajzban elég előrehaladott” – írja Odry.

Odryt közelebb ültette magához Szamosy, s Paolo Veronese egyik tanulmányfejét festette, a mester pedig bámulatos ügyességgel másolta a családi képeket. Szamosy időnként felállt, megnézte Miska rajzát, majd Odry festményét, s néhány megjegyzéssel illette munkájukat.

Miska nagy szorgalommal másolta a mintákat, de aztán az történt vele is, ami minden művésznövendéknél előbb-utóbb bekövetkezik: unta a rajzgyakorlatok egyhangúságát, a csak technikai feladatokat. Az alkotásvágy, amely a festészethez vonzotta, nem elégszik meg szolgai másolatokkal, az igazi öröm mindig csak az önálló gondolatok több-kevesebb sikerrel való kifejezésében található meg.

„Kora hajnaltól késő estig szívvel, lélekkel dolgoztam – írja Munkácsy. – Nappal Szamosynál voltam és másoltam a portrékat, este aztán odahaza próbálgattam a magam lábán járni. Ahogy elnéztem nagybátyám lakásában a rézmetszeteket, az jutott eszembe, hogy ezek nem másolatok, hanem a művészek eredeti munkái! Feltettem magamban, hogy én se csinállok szolgai másolatokat, csupa eredeti dolgokat fogok rajzolni. Egy-két új vázlatomat megmutattam a mesternek, aki egyik ámulatból a másikba esett, amikor végignézte azokat.”

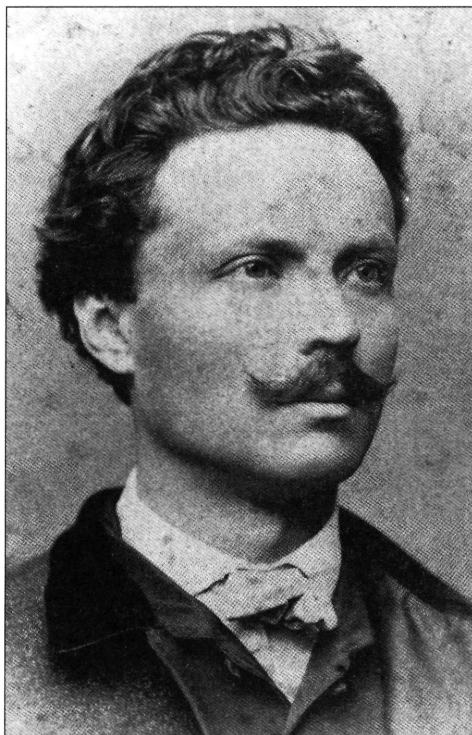
csendes magatartása, a festészet iránti rajongása annyira megnyerte tetszését, hogy maga mellé fogadta.

És a szerencse ismét mellénk áll. Miska és Szamosy együttlétének szemtanúja lesz egy festegető vándorszínész.

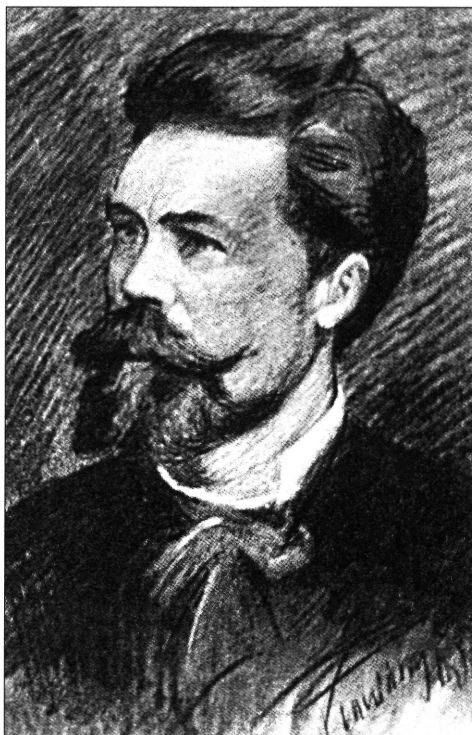
Alig néhány hete lehetett Miska Szamosynál, amikor új művészbárát jelentkezett a műteremben: Odry Lehel – Odry Árpád édesapja –, akkor még alig 24 éves ifjú baritonista. Odry 1908-ban közölte visszaemlékezését, ezt felhasználva tudunk beszámolni a három „festő” kastélybeli életéről.

„1861 tavaszán Horváth György szinigazgató társulatával, mint népszinmű-énekes, Békés-Gyulára kerültem. A társulattal három hónapon át működtem ott. Már az első napokban megismerkedtem Szamosy Elek festőművésszel, a ki később hangomért is kedvelt. Elmondtam neki, hogy rajztanulással is foglalkozom és hogy szeretnék tőle a festőművészetben oktatást nyerni.

Tetszett Szamosynak igyekezetem és magával vitt a Wenckheim-féle kastélyba, a hol az alsó földszinti teremben műterme volt és ott a grófi

13. kép. **Odry Lehel 1875-ben**
Eredeti fénykép. Országos Színháztörténeti
Múzeum Fotóarchívuma, Budapest

14. kép. **Gyulai László**
Repr. Vasárnapi Újság, 1911

Miska „alkotásairól” Odry is megemlékezik: „A nagy terem egyik sarkában kiselejtezett, széthullott könyvek heverték. Miska egy alkalommal arra kérte Szamossyt, engedné meg, hogy a kiselejtezett könyvek képeiből azokat, a melyek a római időkből való háborúkat harcokban mutatták be, hazavihesse. Szamossy megengedte. Miska azokból a képekből külön csataképet rajzolt. Nagy rajz volt ez. Egy nagy ív regal papiros... akkor így nevezték – tele volt vele rajzolva. Egy hétig is bajlódhatott vele Miska. Bemutatta tehát kompozícióját Szamossynak és nekem.

Szamossy nagy kacagással fogadta ezt a kompozíciót, a mely egy csatát ábrázolt. A nagy csatakép távlatának a közepéből egy ágaskodó mén vált ki, vagdalkozó hősével együtt, a mely minden távolság dacára nagyobb volt, mint az előtérben harcolók alakja. Azért elismerésre méltatta Szamossy a rajzban kifejtett szorgalmát.

Elmondhatom tehát, hogy én láttam Munkácsy – akarom mondani Lieb Miskának – első kompozícióját.”

A szorgalomnak meg is lett az eredménye. Odry megjelenése után hat héttel Szamossy már közelebb ültette magához. Egyre nagyobb rajzokat bízott rá, s mind többet mondott el a festészet műhelytitkaiból. Megtanította őket nemcsak az ecsetmosásra, de a festővászon elkészítésére is, hogy segíteni tudjanak magukon, ha nem kapnának festővásznat. Nagy gonddal magyarázta a festmények aláfestését, a színek keverését és összhangját. Különösen szerette a nagy olasz festők festőmodorát elemezni.

Néha apróbb meglepetéssel is kedveskedett tanítványainak.

„Szamossy szeretett bennünket. Egy napon Miskát meglepte és a míg egy rajzzal volt elfoglalva, crayonnal leportraitirozta.

Kitűnő arcképe volt ez Munkácsy Miskának 15 éves korából... Megvan-e még valahol, ki tudhatná?"

Odryt nagyobb ajándékkal lepte meg: egy színpadi függönyt készített Odry jutalomjátéka alkalmára.

Az előfüggönyt először Szamossy festette meg kicsinyben. Egy nagy íves, szétnyitott függönyű oszlopcsarnokot ábrázolt, a csarnok bal oldalán Vörösmarty talpazaton álló szobra, a kép háttérében a Lánchíd Buda várával. A kész festményt Szamossy kockákra osztotta be. A terem falára kifeszítették a nagy vásznat, ezt is kockákra osztották be, s erre kellett átmásolni a kis kép rajzait. Szamossy Miskára bízta a másolást.

„Egyik nap délutánján a szokott órában festeni siettem. A műteremben már folyt a munka. Miska egy állványon állva, korommal, szénnel rajzolta a kezében lévő mintáról az előfüggönyt.

– Hát maga mint fest, Lieb barátom? – kérdeztem Miskát.

– Színházi függönyt – volt a válasz.

Ekkor adta tudtomra Szamossy, hogy a függöny az én jutalomjátékomra készül.”

Miska ügyesen dolgozott. A Vörösmarty-szobor azonban túlhaladta erejét, ezt Szamossynak kellett megrajzolnia.

A jutalomjátéokra kész is lett a függöny. Tetstett Odrynak, s úgy látszik, a gyulai közönségnek is, mert – ha hihetünk a gyulai hagyományoknak és a korabeli újságnak – még egy előfüggönyt készített Munkácsy. A *Békés* című újság negyven év múlva írja: *„Munkácsy festette a műkedvelő társaságnak ma is (1900-ban!) használatban lévő és a gyulai várkastélyt ábrázoló előfüggönyét.”*

Említettük, hogy Odry néha délelőtt is felkereste Szamossyt. Megtörtént, hogy korán érkezett a kastélyba. Ilyenkor a mester kinn sétált a parkban, mert folyt a műterem takarítása. Miskának volt ez mindennapi feladata, aki megjelent a kertben, ha befejezte a takarítást.

– Készen vagy, Miska?

– Kész” – idézte vissza Odry negyven év távolából a rövid párbeszédet.

A színtársulat három hónap múlva eltávozott Gyuláról. Odry is elbúcsúzott barátaitól. Az élet változatlanul folyt tovább a kastélyban.

„Feltűnt előttem, hogy az asztalosinas soha sem járt munkába, mindig ott volt Szamossynál: tehát már nem volt asztalosinas, hanem tanítvány.”

Odry visszaemlékezése még egy meglepetést tartogat: Munkácsy külsejének leírását. *„Lieb Miska a bemutatáskor kék asztaloskötényt viselt. Ingujja fel volt gyűrve, mint aki munkát végzett. Egészséges, szép termetű, 14-15 éves (valójában 17 – Cz. I.), kék szemű fiú volt, bozontos szőke, égfelé meredő sűrű kreppszerű hajzattal, vastag szájszélekkel és szemöldöke fölött erősen ki-domborodó husos homlokkal.”*

Ez volt hát Lieb Miska, s öt idézi fel kissé ünneplősebb öltözetben özv. Dubányi Jánosné egykori visszaemlékezése: *„Csitri lányok voltunk. Munkácsy fekete bársony kabátban, pepita nadrágban járt. Nagy sörénye volt, s vihogtunk rajta.”*

15. kép. *A festegető asztaloslegény*
Gyulai László akvarellje. Magántulajdon

Ha végigolvassuk Munkácsy önéletrajzát, elszorult szívvel vesszük pártfogásunkba Miskát, aki másfél évtized alatt annyi szenvedést s oly kevés örömet élt át. Megható kép, de vajon igaz-e? Kétségkívül ez volt gyermekkorának lényege, később is gyakran beszélt erről bizalmasabb barátainak.

Élete mégsem ennyire egysíkú. Nem szépíteni akarom Munkácsy gyermekkorát, csak kiégszíteni az általa megrajzolt életet.

Odry visszaemlékezése valamivel közelebb hozta hozzánk Miska hétköznapjait: Szamossy és Miska együttlétének baráti hangulatát, a műteremben dolgozó Miskát örököltette meg.

Egy másik emlékező az asztalosműhelyben lábatlankodó legényt idézi fel. Az elbeszélő, Portörő Károly, Munkácsynak öt évvel fiatalabb kortársa, maga is asztalosinas volt abban az időben. S hét évtized múlva, 1935-ben a *Békés* című helyi újság riportere szólaltatta meg az öreg mestert: „Az öreg Portörő úgy emlékszik vissza Miskára, mint aki „tudományos” volt s inkább rajzolt, mint a mesterségét folytatta. Minduntalan faképnél hagyta a műhelyt és Gyulát s megugrott Békésre meg Csabára. „Csak hajkurászta a mesterségét Miska” s gondolata mindig csak azon volt, hogy mit és hogyan rajzoljon le s elég volt neki csak meglátni valamit, „már firkantotta is, olyan fráter-vót’ ... s mikor Oláh György asztalosmesternél a kapu alatt a koporsókat festette, vetvén rájuk az ornamentumot, mert akkor festették és nem papírból ragasztották, Miska vidáman füttyörészett és betyárkodott. Füttyörészett és betyárkodott, ha gondolatban is, nem sokat törődve vele, hogy örökhajlékon futkároz az ecsetje. Koporsó, tulipános láda, igencsak egyre ment nála, ha kedve jött füttyölt, vagy törte a fejét a fráter’, hogy mit kellene firkantani’ ...”

A visszaemlékezés stílusa, szóhasználata lehet egyéni – s ebben az esetben nagyon is érezhető az öreg asztalosmester gyors beszéde –, de az érzékelhető valóság mégiscsak Munkácsy életének egy sajátosan gyulai vonása: a mesterségét csak „hajkurászó” asztaloslegény alakja. Ne feledjük! Portörő 12 éves inas volt, akiben így rögződött Miska különös asztalossága: egyszer jelen volt a műhelyben, máskor meg „megugrott” onnan. Így csak az viselkedhetett a céhvilágban, aki nem volt leszerződve, s csak szórakozásképp, unaloműzéseképp ment le a műhelybe, amely bérelt lakásuk udvarának végében volt.

Első pillanatban ellentmond ennek Munkácsy önéletrajza:

„Az asztalosműhelyt elfeledtem, minden bajjal és szomorúsággal együtt. Kísértetmésének tűnt föl minden emlékem mesterségemről...”

A mesterség „hivatalos” részét valóban elfeledhette, de az asztalosműhelyt aligha. A gyulai szájhagyomány ugyanis erősen állítja, hogy Munkácsy „inaskodott” Gyulán. Ennek első írott emléke a *Békés* egyik cikke 1900-ból: „...itt dolgozott mint asztaloslegény, festette a tulipános ládákat, amelyekből régi gyulai földműves családok körében számos darab található”. Néhány évtized múlva ugyancsak a hagyományra hivatkozva állítja Kohn Dávid újságíró, hogy sokat dolgozott Oláh György asztalosmesternél tulipános ládákat festegetve. Régi gyulai családok emlékezetében gyűjtésem idején – mintegy negyven éve – élt ez a hagyomány. Magam is beszéltem olyan emberrel, aki 1905 körül hallott Munkácsy gyulai asztalosságáról. Egy másik, akkor már 90. évét is meghaladó egykori asztalosmester Munkácsy után húsz évvel került Oláh György műhelyébe. Szerette a mesterségét, s kis játékbútorokat készítve igyekezett minden bútor darab elkészítését megtanulni. A mester meg is becsülte szorgalmát, s egy alkalommal azzal dicsérte meg, hogy „lassan olyan ügyes leszel, mint Munkácsy volt”.

S ha még mindig kételkednénk, hogy Munkácsy nem feledhette el az asztalosságot, mert Oláh György műhelyében mindennapos volt, szólaltassuk meg Oláh György unokáját, akivel még gyűjtésem idején – az 1960-as években – beszélhettem: „...csak arra emlékszem, hogy nagyapa nagyon haragudott rá, mert mindent összefirkált”.

Elég közvetlen bizonyítékok ezek ahhoz, hogy ne kételkedjünk hitelességükben.

Bebizonyítsuk azt is, hogy Munkácsy szeretett firkálni? Maga említi, hogy Csabán mennyire csábították a fehér deszkák a rajzolásra, amit azonban rögtön le is gyalult. Gyulán Fischertől hazafelé a házak fala csábította firkálásra, sőt később Aradon is haragudott rá Albrecht, mert mindent összefirkált.

Azt hiszem, minden kételkedés nélkül elfogadhatjuk a Munkácsy asztalosságáról fennmaradt hagyományt – egy kis helyesbítéssel.

A visszaemlékezők természetesnek vették, hogy a műhelyben foglalatostudó Miska csakis inas vagy legény lehetett. S itt tévedtek. Munkácsy nem volt és nem lehetett inas, sem segéd. Ezt nemcsak hónapokig tartó betegségével bizonyíthatjuk, hanem Odry visszaemlékezésével is, aki nek feltűnt, hogy Miska sohasem járt munkába, mindig Szamossynál tartózkodott, „*tehát már nem volt asztalosinas*” – állapítja meg.

Mi tehát a valóság? Portörő visszaemlékezése egyszerűen a lakásuk udvarán szabadon élő Miska alakját eleveníti meg. Mennyire egyszerűbb ezután a „tudományos” Miskát elképzelni, aki csak „hajkurászta” a mesterségét, és „már firkantotta is”, ha meglátott valami érdekes témát. A füttyörésző Munkácsy is valóság, s még felnőtt korából is ismert, hiszen nemegyszer szórakoztatta ezzel vendégeit.

Munkácsy ugyan nem említi, de bizonyítható, hogy ebben az időben ki-kijárt nagybátyja gerendási birtokára is. A hagyomány szerint Reök bácsi küldte ki néha, hogy a béreseket ellenőrizze, maga a megyei ügyekkel volt elfoglalva. 1861-hez fűződnek első gerendási emlékei, s ebből az időszakból maradtak fenn első rajzai. Később – 1862-ben és 1865-ben – ismét visszatér Gerendásra, de akkor már nagybátyjával együtt kinn is lakik, így gerendási tartózkodásával kapcsolatos emlékei közül az 1861-ben történtek több-kevesebb biztonsággal elkülöníthetők.

Ezek az emlékek az örökké rajzoló Miska alakját idézik.

Rendszeres rajzórakat ugyan még Aradon. Nagy Péter rajziskolájában kezdett venni, de „főfoglalkozásává” csak Gyulán vált a rajzolás. Érthető hát, ha régi szenvedélyének hódolva örökké témát keresett, s alig törődött mással.

Első megmaradt vázlatkönyve is ebből az időből származik, benne nem egy rajz keltezése bizonyítja, hogy 1861-ben rajzolta. Köztük a *Reök bácsi kunyhója* címűt – Munkácsy datálása szerint 1861. május 30-án – nyilvánvalóan Gerendáson. Ehhez a rajzhoz fűződik a legismertebb hagyomány:

Nyár küszöbén jártak. A gerendási birtokon a munka dandárja közeledett, szükség volt Miska jelenlétére, hogy a béresek munkáját vigyázza. Ő azonban ahelyett lerajzolta a csósz kunyhóját. Itthon megmutatta a rajzot nagybátyjának, akiből azonban előbb a gazda bosszankodása tört ki: „*Kutya terengette, hát még most se igazították helyre a vityilót!*” – s csak aztán értékelte Miska ügyességét. A rajz mindenestre megmaradt, a kis történet pedig nagyszerűen mutatja Miska és nagybátyja két külön világát.

Zsilinszky szerint „*Munkácsy különösen szeretett a pusztán lakni. Ha csak tehette, kiment, azon cím alatt, hogy segít a gazdaság körül. De az ő segítése abban állt, hogy verebekre lövöldözött, madárfészket keresett, lóháton nyargalászott, tejes köcsögöt és befőttes üveget vizsgált – és a szomszéd bérlők lányainak udvarolgatott.*”

17 éves volt. A Gerendásra kijáró Miskáról szól a már említett Vidovszky feljegyzése is: „*Nyáron kinn lakott Gerendáson a tanyán, de azért gyakran be is jött, s mint Pista bácsi mondá, ott sem lehetett használni, mert egy alkalommal, mikor éppen nyomtatás volt, Miska a szerűn nem volt lelhető, hanem benn volt a szobában egy öreg béres fiának lerajzolásával foglalkozva, ki igen jó modellnek vált be, mert roppant csendes volt.*”

Ugyancsak korai gerendási történetnek tekinthetjük Munkácsy esetét az ottani betyárokkal. A történetet Lázár Béla jegyezte fel:

„*Mielőtt Szamossyhoz került volna, betegeskedvén, Gyulán tartózkodott. Nagybátyja a gazdaságban, Gerendáson foglalkoztatta. Szabad idejében azonban szenvedélyesen rajzolgat. Egy kis kalandját beszélte el nekem egykori szomszédnője, egy szakiskolai felügyelő özvegye.*

Abban az időben nagyon elszaporodtak az alföldön a szegénylegények. Munkácsy nagyon szeretett volna egyet elevenen látni, mind azon törte a fejét, hol találhatna ő egy ilyen igazi betyárra. Hallja aztán, hogy a gerendási csárdába gyakorta betérnek ilyen vendégek. Felkeresi hát a csárda Fikker nevű bérlőjét, s megkéri, hogy egy este, ha szegénylegény vendégei lesznek, küldjön érte, mert szeretne egy ilyent lerajzolni.

A kocsmáros megígérte, hogy tudatja vele a jó hírt: Itt vannak a betyárok. Csakugyan megérkezett egy csapat, szíverősítőt kaptak be egy új vállalkozás előtt. Miska hírt vesz, odamegy, leül egy sarokba és elkezd rajzolni az egyiket, akinek a fizimiskája különösen jellegzetesnek tetszett. Egy ideig nyugodtan dolgozott, a legények rá sem hederítettek, de aztán az egyik, akit Miska erősen szemügyre vett, feláll és odamegy hozzá, megnézi, mit csinál ott ez a legényke? A kocsmáros észrevette, sietett Miska segítségére és biztosította emberét, hogy Miska egy ártatlan rajzoló s a legény mintha megnyugodott volna. De a bandavezető élt a gyanúperrel. Hiszen erről a rajzról – mondja – emberemet fel lehet ismerni. Talán a vármegye számára csinálja ez a gyerek a rajzot! Egykettő! Miskát kipenderítették a kocsmajtón. A rajzot szétszaggatták, s utánahajították. Még ugyancsak örülhetett, hogy épkézláb menekülhetett.”

A történet nyilvánvalóan hiteles, a helyszínt azonban aligha tudjuk megrajzolni. Fikker György nevű csárdabérlő valóban élt, 1855-ben a békéscsaba-orosházi országútban ma is meglévő szentmiklósi csárdában találjuk, de 1860 körül nem találkozunk a nevével. Egy adatközlő szerint Fikker-csárdának a nagygerendási vagy Inkey-csárdát nevezték. Reökhöz azonban sokkal közelebb volt a kiserendási csárda, melyet 1860-ban egy Wagenhoffer nevű cipész bérelt, s közel volt az Apponyi-majorsághoz. A másikat, Steinernek egykor a betyárok miatt rossz híru csárdáját a betyárüldözés idején, az 1850-es években megszüntették. Ez épp a Reök-birtokon lehetett. Még a betyárok jelenléte is bizonyítható ebben az évben, mert a megye 1861. október 5-én körjáratot rendel el ellenük, hogy megpróbálja kézre keríteni a 9 főből álló betyárbandát.

A vázlattömb rajzai mellett Munkácsy egyéb műveiről is tudunk, így első festményének tartott Madonna-képeről. 1861-ben Békéscsabán több képet rajzol. A Szulimán család jó ismerőse volt Reöknek. Szulimán István szintén gerendási bérlő volt, fia, Ödön aradi gimnazistaként Munkácsy pajtása. Most a kisebbik fiút, Ákost rajzolja le a jegyzet szerint Szulimánék Gyulai úti házában 1861-ben.

Ismertebb a Szulimán Jolánról készült rajz születése. Fia – ifj. Bartóky József – a századfordulón maga mondta el az édesanyjáról készült kép történetét: Munkácsy sokszor megfordult házukban Reök Istvánnal és még inkább egyedül. A fiúkkal jó barátságban volt, akik nem gúnyolták művészi hajlamaiért. Egy ilyen alkalommal megkérte édesanyját – akkor még Szulimán Jolánt –, engedné meg, hogy lerajzolhassa. „Édesanyám szívesen vállalkozott erre, s mialatt Munkácsy rajzolt, évdött vele, hogy a gyöngyöket a nyakán szépen megrajzolja ám! Munkácsy elkészült a rajzolással, s volt nagy nevetés, hogy egypár gyöngyszemet csak azért is négyszögletesre rajzolt. Az arckép hasonlósága ellen nem volt kifogás, és a képet be is rá mázták. A kép azóta megszakítás nélkül a mi tulajdonunkban van.”

Gyula, Csaba, Gerendás a tanúi Munkácsy életének 1861-ben.

16. kép. Szulimán Ákos arcképe, a kép születését bizonyító jegyzettel. Munkácsy ceruzarajza. Békéscsaba, 1861. Munkácsy Mihály Múzeum, Békéscsaba

S most adjuk át a szót ismét Munkácsynak!

„Csakhogy a láz nem múlt el, s napról napra gyengébb lettem. Néha összeestem, elájultam, de mindez csak élesztette bennem az új lángot. Nagybátyám végre is aggodni kezdett folytonos betegeskedésem miatt, s megunta az orvos egyhangú receptjeit. Kijelentette, hogy ő maga fog meggyógyítani: homeopátiikus módszerrel, amelylyel – szerinte – csodákat lehet elérni. (A homeopátiikus gyógymód lényege az, hogy olyan gyógyszereket alkalmaznak kis mennyiségben, amely nagyobb adagban az egészséges szervezetben a gyógyítandó betegséghez hasonló jelenséget hoz létre. A gyógymód fénykorát épp Reök idejében élte – Cz. I.) A házi gyógyszerládából orvosságot adott, amit bevettem és megparancsolta, hogy koplaljak. Nagyon éhes lettem. Átkutattam a konyhát és a szekrényeket, végre is felfedeztem egy nagy fazék káposztát. Megkóstoltam, bizony nagyon jól esett. Élet és halál közt választottam. Koplaljak tovább, vagy haljak meg a káposztától? Csak rövid ideig gondolkodtam, s az utóbbi jobban tetszett. Óriási étvágygal gyorsan nekiláttam a nagy fazék káposztának.

Csak vártam a hatást, de a halál nem jött, sőt csodálatos módon a láz is elmaradt. Két, három nap is elmúlik, s még mindig nincs itt a láz! Őt, hat nap – és csak nem jelentkezik! Nagybátyám tombolt örömeiben, mert azt hitte, hogy az ő csodagyógymódja segített rajtam. Sejtelve sem volt a fazék káposztáról.

Csak nagynéném tudott a dologról, aki halálos izgalmakat állt ki a káposztaevés után, mert nem tudta, hogy mi lesz a vége. Mikor aztán minden jóra fordult, előállott a titokkal és leleplezett nagybátyámnak, aki dühösen kifakadt:

– Nem lehet tudni semmit. Nem biztos, hogy a káposzta gyógyította meg, valószínűbb, hogy a csodakúra!...

A fő az, hogy tényleg meggyógyultam. Csak nem akartam erősödni és az ájulások nem múltak el. ➤De azért gondolni kell arra is, hogy újra fel kell venni a munkát; – legalább is egy napon ezt mondta nekem a nagybácsi, nagy meglepetésemre.

– Hogyan? – kiáltottam fel, de...

– Micsoda! – szakított félbe durván.

– De, én festő vagyok! – tettem hozzá. <²⁹

Képzhetik, hogy milyen arcot vágott.

17. kép. **Szulimán Jolán arcképe**
Munkácsy ceruzarajza. Békéscsaba, 1861.
Szönyi István Emlékmúzeum, Zebegény

²⁹ A régi fordítás kissé feszültebbé teszi a párbeszédet, és a francia eredetiben nem létező mondatot is beleszó:

„Vissza kellett volna térnem a gyalupadhoz. Legalább is nagybátyám rám rivallt egy reggel:

– Micsoda? Nem akarsz menni?

– Nem.

– Miért nem?

Gőgösen feleltem erre:

– Mert festő vagyok...”

- Mit mondtál? – Festő? ... Tán megbolondultál?
- De bácsikám, hiszen te is mondtad, hogy még festő is lehet belőlem...
- Ostobaság! Hát komolyan vetted?...
- És Szamossy mester is azt mondta... – próbáltam közben megjegyezni.

Elmeséltem, hogy megismerkedtem Szamossyval, aki biztatott és ösztönzött, hogy ne csüggedjek, mert szép jövő vár rám. Reök bácsi nagyon meglepődött. Egészen oda volt, hogy milyen szilárd az elhatározásom. Aztán ijesztgetni kezdett és előadást tartott a festészetéről és a művészetéről, a pálya összes nehézségeit leírta, tanulásról, szorgalomról beszélt, történelemről, esztétikáról, anatómiáról, távlat-tanról és általános műveltségről, amely nélkül festő nem boldogulhat. – Éveken át kellene szorgalmasan tanulnod – tette hozzá –, hogy festő legyél!...

Ha tudtam volna, hogy nagybátyámnak igaza van, talán meghajoltam volna akaratára előtt. De nem is sejtettem a valót és gyerekes ártatlansággal hazudtam neki, hogy Szamossy mindezt már elmondta. Egyébként már értek is a festészetéhez, ceruzával nagyon jó portrét rajzolok és hogy mindezt bebizonyítsam: megkértem nagybátyámat, hogy üljön nekem modell.

Szegény ember. Tulajdonképpen igaza volt, mégis belekerült a csapdába, ahonnan nem tudott kiszabadulni. Ő tudta, hogy milyen nehézségekkel jár a festő pályája. De azt már nem érezte, hogy a festő könnyen elviseli a nehézségeket.

Elfogadta ajánlatomat. Először is megmutattam neki összes vázlataimat, amelyekről nem is tudott. >Volt egy albumom, tele rajzokkal, amelyek természet után készültek az utcában és nálunk.<³⁰ S ő a ceruzarajzokban felismerte a szolgálot, >a szomszéd susztert<,³¹ a házakat és az utcasarkot. Most már nem volt más hátra, mint az, hogy saját arcképe jól sikerüljön. Rögtön megkezdtem a munkát. Csak nagynénémnek volt egy-két kifogása, mindenki más el volt ragadtatva. A suszter nagyon dicsérte:

– Szakasztott a Reök úr! Éppen olyan! Mintha csak a szájából köpte volna ki! ... >Miért kell töprengeni még?<³²

Nagybátyám – mit tehetett egyebet – a fejét csóválta és beleegyezett:

– Isten nevében, legyen! Csak azt mondd meg, hogy akarod megkezdeni? Hiszen jól tudod, hogy nem áll módomban az anyagi támogatás!...

Ez volt a legkisebb gondom, nem is törődtem vele. Nagybátyám végzését szentesítette a doktor határozata is, aki alaposan megvizsgált és kijelentette, hogy valószínűleg veszedelmet jelent, ha visszaküldenek a gyalupadhoz. Olyan gyenge vagyok, hogy el se bírnam a szerszámokat!...

Végre... Végre...

Nem is tudom leírni, hogy mit éreztem abban a pillanatban, amikor eldőlt, hogy nem leszek asztalos! Nem, nem, soha többé!... Ez a kísértet, amely legédesebb álmomat is megzavarta, egyszerre eltűnt, elszállt örökre! Szerettem volna az egész világnak odakiabálni:

– Nem leszek asztalos!

De csak magamban mondogattam, hiszen a világ úgyse sokat törődött volna velem.

Most hát megnyílt előttem a pálya, s a gyerekkor ártatlan álmodozása valóra vált. Természetesen azt nem is sejtettem, hogy mi lesz belőlem, milyen festő leszek. Csak festő akartam lenni, aki dolgozhat. Ez volt egyetlen kívánságom. Művészi törekvésem nem terjedt túl azon, amit eddig láttam, ahol egy nagy teremben a mesterem másolta a képeket. Szamossy ugyan gyakran mesélgetett nekem híres festőkről, Tizianról, Veronese-ről, akadémia, ahol remekműveket látott és örökbeccsű képekről mesélt, miközben egyre festett és én ott álltam mellette és azt hittem, hogy mindaz, amiről szó-

³⁰ Régi fordításban csak ennyi: „Elibe tettem az albumot.”

³¹ Régi fordítás: „a szomszédokat, a susztert”.

³² Ez a mondat hiányzik a régi fordításból.

lott, éppen olyan, mint drága, aranyos mesterem sok-sok képe. Azt hittem, hogy ő éppen olyan híres, mint azok. Csak csodáltam és úgy éreztem, hogy az elmúlt világban lehetett sok nagy festő, de az élők között egyedül ő számít: Szamosy mester!

Folyton dolgoztam, s különböző tanulmányokat rajzoltam, amiből azt hittem, hogy később nagy hasznom lesz. Reggel öttől nyolcig történelmet, nyelvtant és mythológiát tanultam – mindenképp csak egy keveset. Nyolc órától tizenkettőig természet után, vagy gipszfigurákat rajzoltam. Délután anatómiával foglalkoztam és estefelé terveztem. Az idő gyorsan múlt, nagyon gyorsan. Szamosy már befejezte munkáját a Wenckheim-palotában és útra készülődött. Elhatároztam, hogy vele maradok, akárhová megy is.

– Miből fogsz megélni? – >kérdezett a nagybácsi<. ³³

– Még nem tudom, de majd csak lesz valahogy!...

Nemsokára azután Szamosy tényleg elutazott, én Gyulán maradtam és vártam az értesítést, hogy hová menjek utána.”

*

Munkácsy sorsa eldőlt. A szerencse mellépartolt az árva asztalosinasnak: olyan irányítót adott neki, aki rábírta a rendszeres, kitartó munkára, s aki tanácsaival, bátorításával igyekezett beleoltani a felemelkedéshez szükséges akaratot. A véletlen elvezette a művészpályára, a többi már akarat és szerencse dolga volt.

Mi lett volna Munkácsyval, ha betegsége Gerendáson vagy másutt folyik le? Ha nincs Fischer s főképp Szamosy? Utat tört volna akkor is a művésztehetség, vagy elkallódott volna ugyanúgy, mint száz meg száz parasztszeni, akik nem tudtak felemelkedni az ismeretlenség homályából, s lett belőlük pusztai faragóember vagy falusi ezermester?

Munkácsy maga is érezte, s nemegyszer kijelentette, hogy élete szerencsés alakulása Gyulán dőlt el.

Szeretett mestere iránti háláját pedig egész életében hangoztatta. Ez a hála ösztönözte írásra, amikor Szamosy szerepéről téves nézetek láttak napvilágot az újságokban, s válaszul megírt egy rövid életrajzot a *Vasárnapi Újság*ban. Máskor Szamosy fiának útját egyengette a festészetben. Hálájának legszebb kifejezését azonban akkor adta, amikor dicsőségének tetőpontján állott.

1882-ben Magyarországon is bemutatták *Krisztus Pilátus előtt* című képét. A nagy eseményre az akkor már világhírű mester is hazajött. Az egész ország ünnepelte, egymást érték a fogadások. Február 20-án a Hungária Szálló nagytermében rendezett lakomán az ország vezetői köszöntötték. Munkácsy egy pillanatra megszakította a pohárköszöntők sorát:

„Uraim! – szólalt meg megindultan. – Legyen szabad most a szívnek is megadni a maga jogát és hallatni a hála érzetének hangját. Van itt közöttünk egy férfiú, kinek én sokkal, nagyon sokkal tartozom. Midőn az asztalosság és a művészet között állottam, sorsom oly ember közelébe vetett, ki jobban ismert engem, mint én ismertem magamat. Ez Szamosy Elek úr! Ő biztatott, ő tanított a művészet ábécéjére. És itt egy őszinte vallomást kell tennem. Ismerem szerénységét; nem akarom megsérteni. De legyen szabad nyilvánosan megmondanom, hogy úgy szólván neki köszönhetem, ami vagyok. Az ő egészségére emelem poharamat. Sokáig éljen!”

Minden szem Szamosy felé fordult. Az ősz mester válasza Munkácsyt igazolta; egyszerű szavak, telve szerénységgel:

„Uraim! Az öröm és kiüntetés e magasztos percében eszembe jut az egyszerű csikszéki gazda, ki elvitte Károlyfehérvárra fiát tanulni. Ott megmutatta neki a nagy püspöki

³³ Régi fordításban: „akadékoskodott nagybátyám”. (A francia eredetiben nincs ilyen feszültség, csak egyszerűen „kérdezett” – „me demanda”.)

rezidenciát s azt mondta: Ha te jól tanulsz, ez mind a tied lesz. A fiú hozzáfogott a tanulásához és pedig oly sikerrel, hogy később Erdély egyik legtudósabb és legnépszerűbb püspöke lett. Midőn én egykori kedves tanítványomat látom, a csikszéki gazda jut eszembe.

Én vezettem őt be a művészet templomába, megmutattam annak kincseit, mert magam azokkal nem bírtam s azt mondtam neki: igyekezzék azokat elsajátítani. És ő püspök lett.”

Ez volt Szamosy és Munkácsy igazi emberi kapcsolata.

*

Munkácsy gyulai tartózkodásával kapcsolatban többen említik, hogy Miskát gyakran látták egy Gyulán állomásozó katonafestővel, akivel kijártak a város szélére cigányokat rajzolni.

A *Békés* 1900. szeptember 30-i száma is megemlékezik egy *Peeres* nevű ulánus ezredesről, aki nagy műbarát volt, maga is festegetett, és – a szerző szerint – sokat foglalkozott Munkácsyval és Gyulai Lászlóval. (A helyi újságokban igen sok a tévedés, gyakran kevernek össze emlékeket, „elegyítik” az emlékanyagot. Vonatkozik ez majd minden vidéki lapra. Itt a Peeres név csak hasonlít az eredetire, s Gyulai Laci is minden bizonnyal Munkácsy barátságára révén került be a történetbe.)

A *Művészet* nyolc év múlva részletesebben ír Karl Berres és Munkácsy kapcsolatáról: „A festő-katonatiszt különös típusa volt a múlt századbeli osztrák festőművészetnek. A háborús, mozgalmas évek fölvirágoztatták a katonai genre-t; a béke beköszöntével e műfaj nemsokára ismét eltűnik. A katonatiszt kivetkőzik az egyenruhából, a művész néha megmarad.”

Ezek közé a Magyarországon járt festő-katonatisztek közé tartozott a Pettenkoffennel (Nevés osztrák festő, a szolnoki művésziskola egyik létrehozója – Cz. I.) egyidős Berres is, de míg Pettenkoffen hamarosan leszerelt a katonaságtól, Berres végigharcolta Dél-Európát, s mint tábornok vonult nyugdíjba.

A cikk írója (R. D.) nemrég beszélt e „négyzetes tömbhöz hasonló hatalmas”, 85 éves tábornokkal, s kiderült, hogy Munkácsyhoz is volt némi köze.

Berres Békés megyében, Gyula és Csaba körül állomásozott. Szabad óráiban ki-kijárogatott a mezőkre, s akkor először hódolt nemesebb szenvedélyének: a festészetnek. „Ilyen alkalommal, amint el volt merülve munkájában, megszólítja őt egy suhanc formájú, rossz günyájú legény, s bevallja nagy restellkedés között, hogy ő is szokott néhanapján szabad idejében ekképpen rajzolgatni. Szavainak illusztrálása okából elő is húzott kabátja belső zsebéből egész sereg rajzot, tanulmányt, vázlatot. Berres kézbe veszi őket s meglepetten rivallt a fiúra:

– De hiszen fiú, te művész vagy, vagy legalább azzá kell lenned, az Isten is annak teremtett. Szegény Miska legény kételkedve rázta a fejét:

– Nem hiszem én azt kérem alássan, a tiszt úr csak tréfálgozik velem.

– Nem tréfa ez, hanem komoly valóság – hangzott a válasz. – A gyalupadot ott kell hagynod, hamar, amiként lehet. Rajziskolába kell lépned, hogy festő válhassék belőled. – Ennyiből állott a tanács.”

Néhány évvel később, 1866-ban Berres Münchenben, Piloty iskolájában látogatta meg egy barátját. Ott találta Munkácsyt, aki elmondta elégedetlenségét Pilotyval, s hogy Párizsba akar szökni. Berres Düsseldorfot ajánlotta, s ott Knaust, a híres festőt – és Munkácsy Düsseldorfba utazott Knaushoz.

Később Párizsban találkoztak. Akkor Munkácsy már befutott festő volt. Együtt mentek el Munkácsy óriási műtermébe, s amint Berres meglátta a *Krisztus Pilátus előtt* című képet:

„Szót sem szóltak.

Az ötven éves ember nyakába borult fiatal barátjának, s mindketten zokogtak. Így végződött a békési epizód.”

Ha talán ki is van színezve a történet egy-egy részlete, ha négy évtized távlatából nem is pontos az emlékezés, a történet magva mindenképp hiteles: Munkácsy és Berres valóban talál-

koztak Gyulán, s a 2-3 évvel idősebb katonatiszt barátsága nem volt hatástalan Munkácsyra. Hogy Munkácsy nem említi ezt az *Emlékeimben*? Sok mindent nem említ ő, ami nem tartozik az események fő vonalába. Márpedig Gyulán a két döntő mester Fischer és főleg Szamossy volt. Fischer is csak azért, mert nála találkozott Szamossyval, különben ugyanúgy kimaradt volna az önéletrajzból, mint az aradi Nagy Péter.

*

Említettük, hogy Munkácsy egy „albumba” gyűjtötte Gyulán készült legjobb rajza-
it. Ezt az albumot tette nagybátyja elé, amikor meg akarta győzni arról, hogy tud rajzolni,
s aki felismerte benne a szolgát, a szomszéd susztert stb. Féltett kincsként őrizte élete végéig.

Szűkebb baráti körben megmutatta az albumot, de a nagyközönség előtt 1897-ig egyetlen
rajza vált ismertté, a *Parasztmenyecske gyermekével*, mint Munkácsy első rajza. 1897-ben egy
párizsi művészeti folyóiratban mintegy tíz rajzot tesznek közzé a gyűjteményből, s négy évtized-
den át ez a tíz rajz volt ismeretes. Az albumot elveszettnek hitték, Malonyay Dezső még az
eltűnés pontos körülményeit is leírja. Később, 1938-ban azonban Pogány Kálmán báró Hat-
vany Ferenc gyűjteményének rendezésekor megtalálja, s nyilvánosságra is hozza az album tar-
talmát. Huszonegy 30,5×23,8 cm nagyságú fehér sima lapból áll a fekvő alakú album, egyik
keskeny oldalán összefűzve. A rajzok vonalzóval keretezettek. A rajzok közül 15 ceruzával, 5
tollal, egy (*A gyulai vár*) szénrel készült. A rajzok sorrendje és elnevezése a következő:

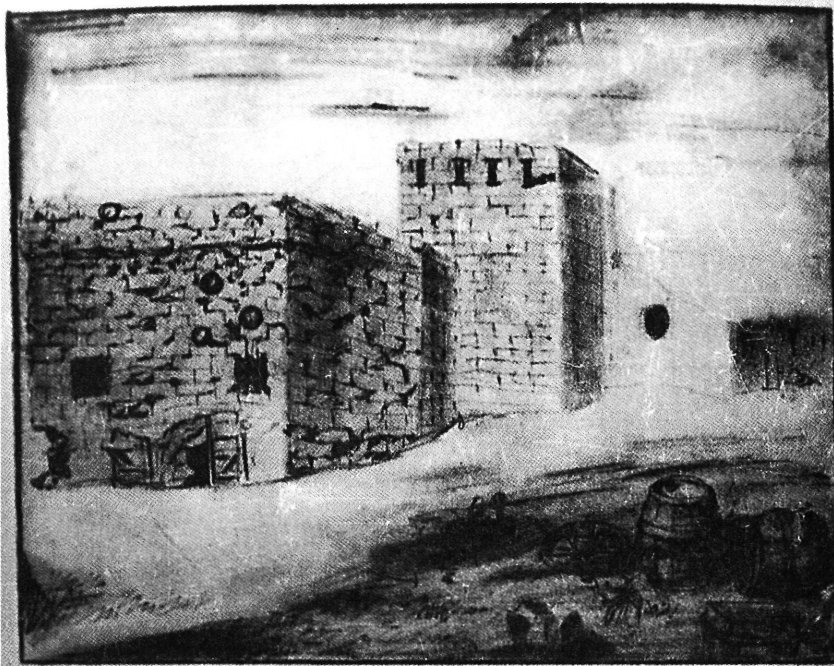
1. *Parasztmenyecske gyermekével.*

Rajta jelzés: „*M. Munkácsy B. Gyula
1861.*” A lap alsó szélén: „*Premier dessin
de Munkácsy en 1861.*” (Munkácsy első
rajza 1861-ben – Cz. I.). – Mindkettő
Munkácsy írása, de későbbi időből.

2. *Paraszt szolgáló*
3. *A gyulai vár*
4. *A lovag látomása*
5. *A kiásott csatabárd*
6. *Két arcképtanulmány*
7. *Magyar vezér*
8. *Juhászlegények*
9. *Lólegeltetés*
10. *Mester uram felolvas*
11. *Szomjas szegénylegény*
12. *Tehénfejés*
13. *Szalonnapirotás*
14. *Reök bácsi kunyhója.* Jelezve lent jobbra:
„*Rajzolta Lieb Miska 861. május 30.*”
15. *Tömlőcbe zárt boszorkány*
16. *Rom.* Jelezve lent jobbra:
„*Lieb Mihá.. 861. Juli. 23.*”
Valószínűleg a gyulai vár egy részlete.
17. *Hazatérő aratók*
18. *Drapériatanulmány*
19. *Aradi gimnazista*
20. *Munkácsy édesanyja*
21. *Botra támaszkodó férfi*

18. kép. *Parasztmenyecske gyermekével*
Munkácsy gyulai vázlatkönyvéből.
Ceruzarajz. 1861. Magyar Nemzeti Galéria, Budapest.
Repr. Pogány, 1938

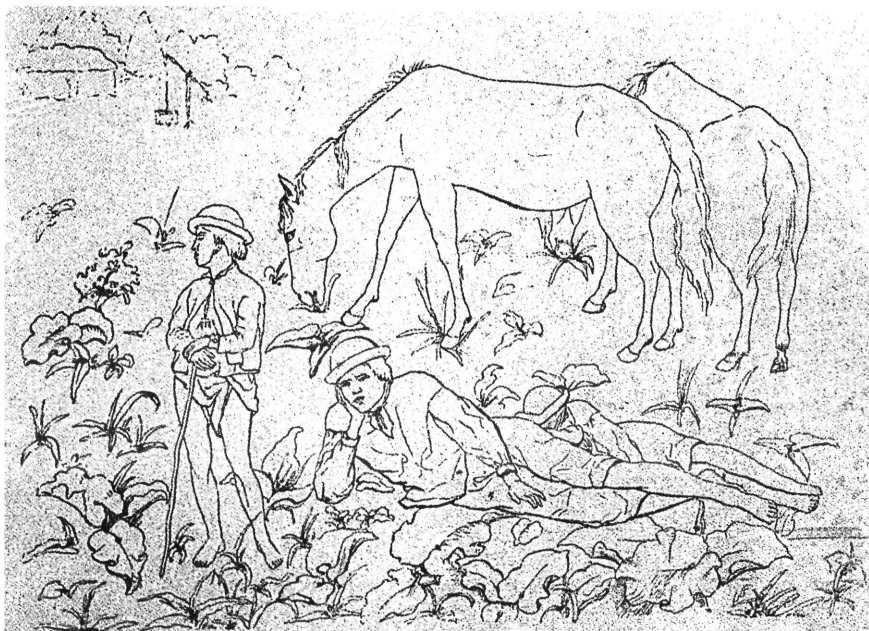
19. kép. *A gyulai vár*

Munkácsy gyulai vázlatkönyvéből. Szénrajz. 1861. Magyar Nemzeti Galéria, Budapest.
Repr. Pogány, 1938

20. kép. *Juhászlegények*

Munkácsy gyulai vázlatkönyvéből. Ceruzarajz. 1861. Magyar Nemzeti Galéria, Budapest.
Repr. Pogány, 1938

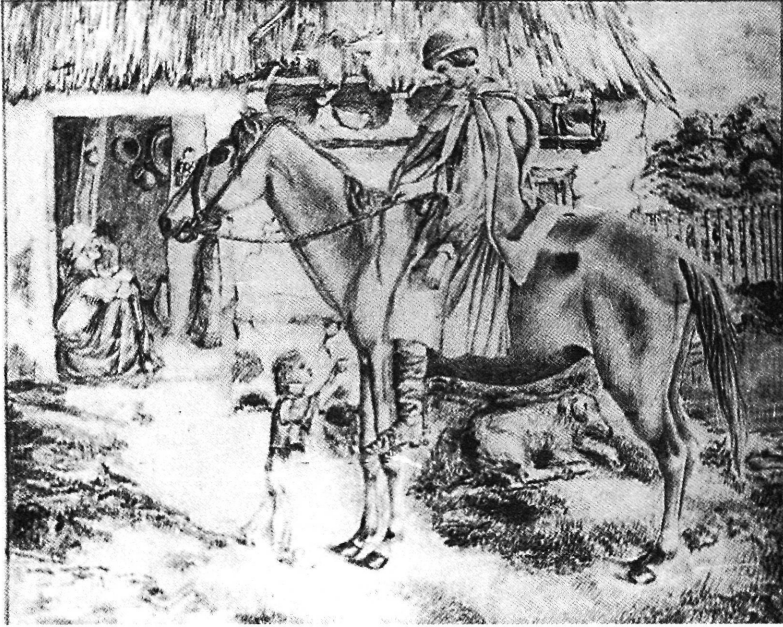
21. kép. *Lólegeltetés*

Munkácsy gyulai vázlatkönyvéből. Ceruzarajz. 1861. Magyar Nemzeti Galéria, Budapest.
Repr. Pogány, 1938

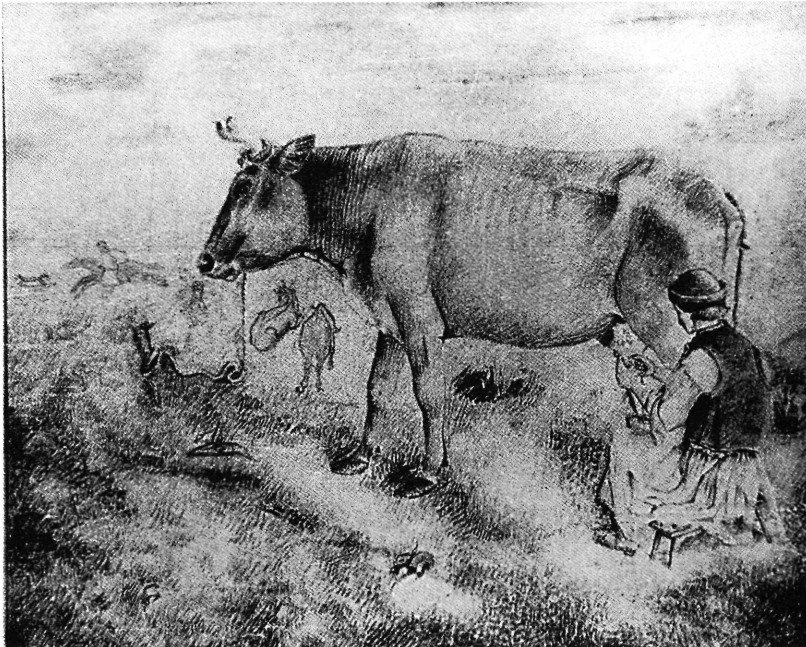

22. kép. *Mester uram felolvas*

Munkácsy gyulai vázlatkönyvéből. Ceruzarajz. 1861. Magyar Nemzeti Galéria, Budapest.
Repr. Pogány, 1938

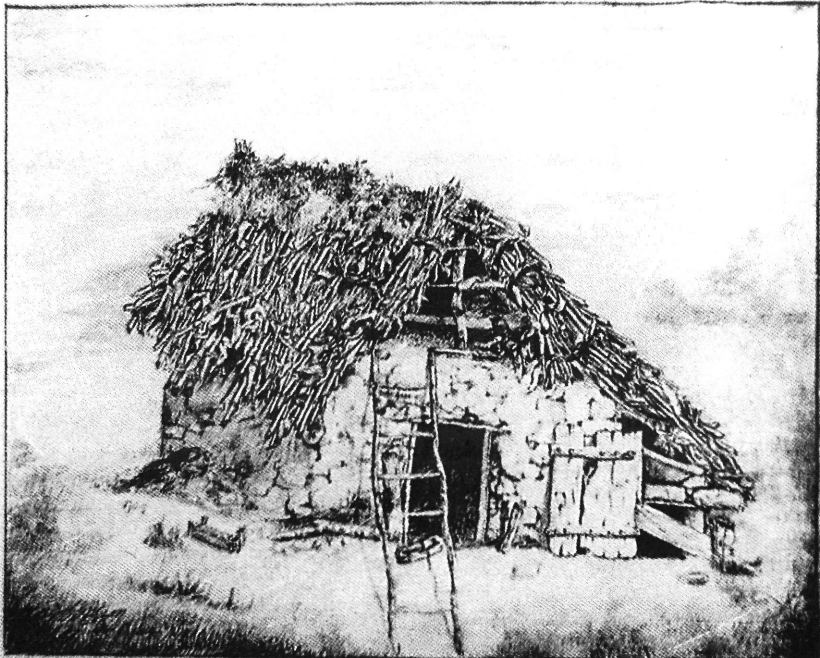
23. kép. *Szomjas szegénylegény*
Munkácsy gyulai vázlatkönyvéből. Ceruzarajz. 1861. Magyar Nemzeti Galéria,
Budapest. Repr. Pogány, 1938

24. kép. *Tehénfejés*
Munkácsy gyulai vázlatkönyvéből. Ceruzarajz. 1861. Magyar Nemzeti Galéria,
Budapest. Repr. Pogány, 1938

25. kép. *Szalonnapirítás*
Munkácsy gyulai vázlatkönyvéből. Ceruzarajz. 1861. Magyar Nemzeti Galéria,
Budapest. Repr. Pogány, 1938

26. kép. *Reök bácsi kunyhója*
Munkácsy gyulai vázlatkönyvéből. Ceruzarajz. 1861. Magyar Nemzeti Galéria,
Budapest. Repr. Pogány, 1938

27. kép. *Aradi gimnazista*

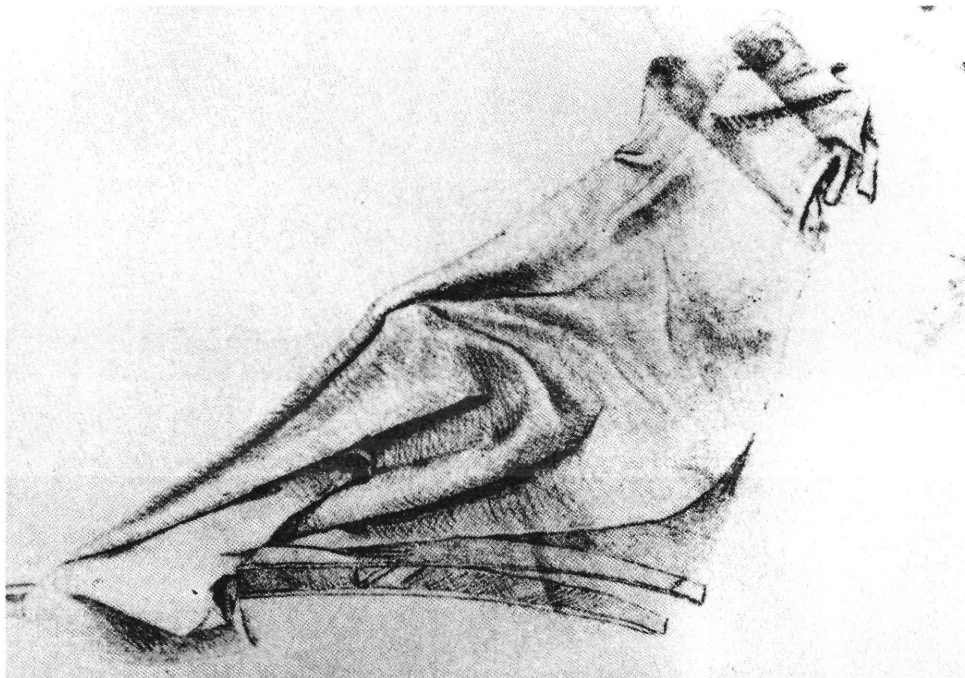
Munkácsy ceruzarajza. Arad, 1862. Magyar Nemzeti Galéria, Budapest. Repr. Pogány, 1938

Érdeemes megfigyelni a rajzok témavilágának változását. Az első három kép után történelmi témájú rajzok következnek, valószínűleg könyvillusztrációk után készültek – ahogy Odry leírta –, majd a 8. rajztól népi tárgyú életképekkel találkozunk. Emlékezzünk Munkácsy szavaira: Elhatározza, nem csinál „szolgai másolatokat”, hanem eredeti képeket fog rajzolni. Témájuk rokon, s datálásuk (a 14. és 16. rajz dátuma!) a rajzok időrendiségére enged következtetni, de a 17. kép is júliusi témát ábrázol. Az *Aradi gimnazista* valószínűleg később készült, a két utolsó rajzot pedig Pogány ragasztotta az albumba, eredetileg nem tartozott a gyűjteménybe.

Az albumon kívül egyéb rajzairól, festményeiről is tudunk, amelyek Gyulán készültek.

Lerajzolta Reöknek Csete Mihály nevű hajdúját és annak családját. Egy-egy ovális képet festett a Strausz-házaspárról, a kaszinó vendéglőséről, ahol – állítólag – ebédelt egy időben. Gyulai Laci testvére, Szénásy József is őrzött néhány Munkácsy-képet. Egy 54×65 cm nagyságú festményt, a *Madonnát* hálából festette Kratochvill Józsefné Szénásy Évának (Gyulai Laci édesanyjának), „akinek házábanál második otthonra talált”. Ugyancsak a Szénásy család birtokában volt egy 23×46 cm-es krétarajz, melyet még Aradon rajzolt 1862-ben Szénásy Józsefnek. A szójhagyomány szerint lerajzolta azt a Dubányinét is (még lánykorában), akinek visszaemlékezését idéztük.

Ugyancsak a Dubányi családban maradt fenn a következő hagyomány. A két család összejárt, s egyik alkalommal Reökek voltak Dubányiéknál. A nők varrtak. Miska – mi mást csinálhatott volna – rajzolt. Özv. Dubányi Jánosné úgy emlékezett rá, hogy haragudtak Miskára, mert akadályozta őket a munkában. Egy alkalommal épp be akarták fejezni a varrást, s egy

28. kép. *Drapérianulmány*

Munkácsy gyulai vázlatkönyvéből. Ceruzarajz. 1861. Magyar Nemzeti Galéria, Budapest.
Repr. Pogány, 1938

anyagot akartak eltenni a heverőről, amikor Miska megszólalt: „*Tessék hagyni, olyan szép az esése!*” Azonnal le is rajzolta, s elkészült egy drapérianulmány. Az a különös, hogy az album rajzai között is szerepel egy drapérianulmány. Nem lehetetlen, hogy ennek a rajznak a születését őrizte meg a Dubányi családban megmaradt szájhagyomány.

ÚJRA ARADON – SZAMOSSY MELLETT

(1862)

Szamossy Gyuláról Aradra ment Zselénszky grófékhoz, „*azaz jobban mondva a gróf megengedte, hogy egy üres házba beköltözzék*” – írja Munkácsy. A lengyel származású gróf Arad megye egyik legjelesebb gazdája volt. Újaradon kívül – ahol Munkácsyék is laktak – öt másik falut is mondhatott magáénak, s uradalmát mintagazdasággá fejlesztette.

„*Az egész házban nem lakott senki, csak a kapus. Hely volt hát bőven, s ez volt a szerencsém. Szamossy írt és utána mentem. Nagy elégtétellel szemléltem most Arad városát, amelyet éppen két évvel ezelőtt hagytam el.*

➤*1862 kezdetén voltunk.* ↵³⁴ *Szamossy a második emeleten lakott, egy szobában és egy előszobában. A szoba volt a szalon, a műterem és a háló-helyiség és nem lehet*

³⁴ Régi fordítás: „1862 januárjában volt”.

ráfogni, hogy gazdagon volt berendezve. Szamossy mester festőállványokból ágyat épített. Ládákra és kofferekre rakta az állványokat, szalmzásákat dobott az építkezés tetejére s – ha nem tévedek – egy szőnyeget is, de ez aligha Smyrnából került ide. Csak éjszaka volt ágy ez az alkotás, nappal diványnak használták. Az asztal egyúttal a mosdó szerepét is betöltötte – ez volt a híres bútorzat. Egy hónapig az előszobában aludtam. Este a padlóra vettem meg a vackomat, reggel aztán felszedtem és összepakoltam. Nem akartam, hogy Szamossy takarítónőt fogadjon és gyönyörű rendben tartottam a lakást. És így is volt rendjén, mert Szamossy szerette a tisztaságot és a kényelmet, s mással úgysem tudtam volna neki meghálálni rengeteg figyelmét és jóindulatát.

Mert tényleg úgy volt. Szamossy igazán szeretett, s nemcsak festeni tanított, de nevelt is. Nagyon művelt ember volt, s szomorúan látta, hogy én mennyire tudatlan vagyok. Így aztán igyekezett fogyatékos képzettségemet kipótolni. Minden napra adott felleckét, s ha este otthon maradt: mesélni kezdett a történelemből és írásbeli dolgozataimat javítgatta. Egyszóval arra törekedett, hogy ha nem is nagyon, de olyan általános műveltségem legyen, amellyel bátran a világ szeme elé kerülhetek. Világi és művészi ismereteim gyarapítása közben teltek-múltak a napok. Az elsőtől azért foglalkoztam, mert tudtam, hogy szükséges, a másodikhoz pedig szívvel-lélekkel vonzódtam.

Találkoztam csabai barátaimmal is, akikkel már asztaloskoromban összejöttem. Ők gimnazisták voltak, de úgy láttam, hogy a társadalmi létrán már följük kerültem, s most már nem éreztem magam olyan rosszul a társaságukban. Mennyit szenvedtem titokban, a szívem legmélyén, amikor azt hittem, hogy utainknak el kell válni, mert én belefulladok a gyaluforgácsba, a porba, a piszokba, mialatt ők előre haladnak! Most már mindez elmúlt, s az aradi diákok maguk közé fogadtak, s közéjük kerültem, a baráti társaságba.

A diákok között én voltam az egyetlen festő. Nagyon vigyáztam hát magamra, mert azt akartam, hogy csupa jót tartsanak felőlem. Persze ez nem ment olyan könnyen, azért mégis nagyszerűen éreztem magam a társaságukban, hiszen már asztaloslegény-koromban úgy irigyeltem őket. A hosszú, téli estéken, négytől hétig minden áldott nap összejötünk valamelyikünk szobájában és ötten, hatan is dolgoztunk a három négyzetméternyi kamrában. Vidám és boldog esték voltak, s majd megfulladtunk a füsttengerben, mert barátaim már a felsőbb osztályokba jártak és sok rossz dohányt elcigaretáztak, elpipáztak.

Eleinte mindnyájan a dolgunkat végeztük és lassan, csendesesen kezdődött a multság. Később aztán tornászni kezdtünk, ami nagy lármával járt. Én csak nagyon ritkán vettem részt a ramazuriban, mely a későbbi órákban már valóságos tombolássá fejlődött. De ne gondoljanak semmi rosszra! Csupa tréfából ugráltunk, játszadoztunk, hancuroztunk. Nem voltunk vásott gyerekek, csak éppen nagy gyerekek voltunk. Vacsoraidőben rendesen otthagytam barátaimat, akik mindig házigazdájuknál ettek, ahol a szobát bérelték. Én meg a kapushoz jártam, aki egy házban lakott velem.

A kapusék nagyon nagyon szerényen éltek. Az ebéd és a vacsora jóval kevesebb volt, mint abban a szomorú időben, amikor még a gyalupadnál tömtem magamba a szalonnát és a kenyeret, vagy a földre állított fazékban kotorásztam. Honnan jöttem és hová megyek? Nem lett volna szabad összehasonlításokat tennem, sajnos, mégis gyakran megtörtént. Régente kevesebbel is beértem, most már az is rosszul esett, hogy a kapusékkal egy asztalhoz kell leülni. Mégse jutott az eszembe egyetlen egyszer sem, hogy Reök bácsitól támogatást kérjek. Egyébként is az vigasztalt, hogy nemsokára majd annyit keresek, hogy a magam ura leszek, a saját asztalomnál. Előbb, vagy utóbb – gondoltam – egyre megy...

Ceruzavázlatokat, apró genre-képeket csináltam és kiállítottam mindet egy kirakatban, a város legforgalmasabb helyén. (A Bettelheim-könyvkereskedésben – Cz. I.) 3-4, sőt 8 forintjával adtam el darabját, úgy, hogy havonta 10–12 forintot kerestem. Szamossy nemsokára bejuttatott rajz-tanítónak egy családhoz, ahol az ellátás volt a

hérem. Nagyon boldog voltam és búcsút mondtam a kapuséknak, akik őszintén sajnáltak, mert a család minden tagját lefestettem. – Mégis otthagytam őket és elköltöztem két gyerektanítványom szüleihez.

Hirtelen nem is tudtam, hogy hogyan kezdjem el a tanítást? Mindjárt az első órán láttam, hogy már értenek is a rajzoláshoz. Egész jól lemásolták a mintalapokat, s a tanár úr jobban reszketett korrigálás közben, mint a növendékek. Mit mondjak nekik? Úgy éreztem, hogy nem sokkal tudok többet náluk, s ha folytonosan ezt mondogatom: „nagyon jó”, „kitűnő”, – akkor majd azt hiszik, hogy nem is tudom megítélni a munkájukat. Általában attól féltem, hogy egyszer csak rájönnek arra, hogy milyen keveset értek a rajzoláshoz és – felmondanak. Ez nagy csapás lett volna, mert már egész hozzászoktam a jó túrósréteshez és a lencsefőzelékhez.

Azt hiszem, hogy kezdettől fogva túlbecsültek, és én nem is tudtam róla. Az órák alatt folyton unatkoztam, s szórakozásból én is elkezdtem rajzolgatni. Valahogy hát agyonütöttem az időt, közbe-közbe egy pillantást vetve a tanítványok rajzaira is. Apró alakokat és kis genre-jeleneteket frkálgattam, ami nagyon tetszett növendékeimnek. Így hát a túrósrétes egyelőre biztosítva volt! Sőt! Tekintélyem napról-napra növekedett. Nemsokára megengedtem tanítványaimnak, hogy természet után dolgozzanak és emlékezetből rajzoljanak le egyet-mást. Ezt a módszert egyetlen tanárnak se ajánlanám, nálam mégis bevált. Bizonyosságul az volt a legjobb jel, hogy az asztalnál kétszer is megkínáltak a tálból, én persze sohasem utasítottam vissza az ételt, mert akkoriban telhetetlen és nagy evő voltam.

Innen mindig Szamosshoz mentem, ahol szorgalmasan dolgoztam. Mialatt ő portrékat festett, én vázlatokat csináltam, amit kijavított. A tervezésben is gyakoroltam magam, s rajztudásom egyre javult. Akkor még azt hittem, hogy a festő csak kigondol valamit s rögtön neki is állhat a festésnek. Nem kell tanulmányoznia a nagy mesterek alkotásait, rájuk se szabad nézni, mert akkor a saját munkája nem lesz eredeti, csak közönséges szolgálai másolás. Közben azért a Szamosy életmagságú portréit is lemásoltam. Egy órát naponta az anatómiának szenteltem. Gipszöntvényekről tanultam ezt a tudományt, amelyeket aztán fejből lemásoltam. Egyébként úgy dolgoztam, ahogy jött. Reggel a vásártérre mentem, ahol vázlatokat csináltam a természet után. És máskor is, mindig, ha olyan mozgást, vonalat, vagy erőt akartam rajzaimba belevinni, amit képzeletből nem találtam meg: rohantam az utcára, hogy megkeressem. Azt hittem, hogy ha modell után dolgozom, akkor nem vagyok igazi művész. Legfeljebb akkor vettem igénybe modellt, ha valamilyen tanulmányt csináltam, amelyhez be kellett állítani egy-két alakot a háttérbe.

Szamosy engedte, hogy úgy dolgozzam, ahogy akarok. Valószínűleg nehezebbre is esett volna, ha az akadémia módszerével kellett volna oktatnia. Nem is akart sokáig magánál tartani, tudta jól, hogy ide-oda vándorlása közben nem lesz ideje, hogy velem is törődjék, csak a legelső alapismeretekre akart megtanítani, hogy aztán komolyan tovább fejlődhessek. En pedig boldogan éltem, s nem sokat törődtem azzal, hogy mi lesz velem ezután?

Az éjszaka csöndjében néha mégis elfogott a nyugtalanság. Hátha nem sikerül? Ki tudja, nem tévedtem-e rossz útra, amelyről vissza kell térni a gyalupadhoz? Rémekeket láttam: újra ott voltam a műhelyben, s körülöttem álltak a gúnyolódó legények, akik csúfondárosan kacagtak. Ilyen és ehhez hasonló rossz álmaim voltak, nem hagytak nyugodni, s egy-egy átvérgődött éjszaka után a nappal is elveszett a komoly munka számára.

Nem is tudom, hogy közben mennyi idő telt el. Csak tervezgettem és sok portrért festettem. Rendesen szabók jöttek hozzám megrendelésekkel. Egy télikabátért lefestettem apát, anyát, gyermekestől. Egy nadrágért másik szabócsaládot festettem le. Ilyen módon lassankint szépen felöltözködtem, még csak a cipő hiányzott. De susztermodell sehogy sem akadt, bármennyire is kerestem az egész városban.

Közben a könyvkereskedésben kiállítottam apró képeimet, s lassankint felém terelődött a közönség figyelme. Nemcsak az az öröm ért, hogy megvásárolták a rajzokat, hanem az a meglepetés is, hogy egy ismeretlen társaság minden tagja egy forint segélyt ajánlott fel tanulmányaim folytatására havonta. Azt akarták, hogy a fővárosba utazzam és iratkozzam be az akadémiára. Képzeltetik örömeimet! Rögtön elutazhattam volna, de olyan hirtelen jött a meglepetés, s annyira lekötve éreztem magam Szamossy mellett, hogy nem tudtam magam egy-kettőre rászánni az elmenetelre. Továbbra is Aradon maradtam és kuporgattam a pénzt, hogy legyen későbbre is. Egész keresetemet félrerakhattam, mert lakásom és teljes ellátásom volt az óraadásért.

Milyen igazam volt, hogy nem dobáltam könnyelműen a pénzt! Alig >három<³⁵ hónap múlva már hiányzott négy-öt forint a könyvkereskedőnél letett szokásos havi tizenöt forintból. Majd hat, sőt nyolc forint hiányzott... Nemsokára már nem is volt érdemes a boltba menni, úgy lefogyott a havi segély-összeg. Különben pedig sohasem tudtam meg, hogy kik az adakozók és miért gondolták meg a dolgot? Talán, mert látták, hogy úgysem megyek el a városból? Ki tudja? Nem is volt olyan fontos, hiszen nagyon boldog voltam, hogy ott maradhattam..."

Nyolc-kilenc hónapot töltöttek Aradon, amikor Szamossy meghívót kapott régi barátjától, Ormós Zsigmondtól Buziásra. Ez a Temes megyei fürdőhely messze van ugyan Aradtól, még inkább Békés megyétől, csupán azért említtem meg, mert Ormósnak gyulai kapcsolatai voltak: testvére, Ormós János Gyulán élt, s a Buziáson töltött egy hónap jelentősen hozzájárult Munkácsy művészi fejlődéséhez. De beszéljen erről inkább Munkácsy:

„Tizenöt, tizenhat hónapja voltam már Szamossynál, mikor őt Ormos barátja, aki műpártoló, esztetikus és író volt egy személyben, meghívta magához látogatóba. Ormos is Gyulán élt, akkor én még nagybátyámnál voltam, s néhányszor látott Szamossynál. Sőt azt is tudta, hogy azóta sem váltam el tőle. Meghívott hát engem is... Összepakoltunk s elutaztunk egy kies kis fürdőhelyre: Buziásra, ahol nagyon kellemes heteket töltöttem.

Külön kis házikóban laktam, egészen egyedül, úgy, hogy azt csináltam, ami tetszett. Éppen csak étkezésnél találkoztam derék, szíves házigazdámmal. Élvezettel hallgattam, mikor Szamossyval a művészetéről beszélgettek. Ormos nőilen ember volt és magánosan éldegélt. Legszívesebben a régi, nagy mesterekről beszélgetett, annál is inkább, mert sok, értékes képe volt, amelyet ők festettek. Tudták, hogy minden egyes képet milyen szemmel kell nézni, s a festés technikájáról vitatkoztak. Nekem mindez újság volt, de tanulságos, hasznos újság. Ormos könyvet is írt a velencei képzőművészetéről és sokáig élt ott, hogy tanulmányokat gyűjtsön. Ott ismerkedett meg Szamossyval is, s ott kezdődött a barátságuk.

Mesélgettek a híres olasz remekekről, s megmutatták a legnevezetesebb alkotások rézmetszeteit. Így ismerkedtem meg a nagy mesterekkel, s azóta sem ismerem őket másképp, pedig Velencében is, Rómában is jártam, mielőtt Párizsba jöttem...

Nagyon jól éreztem magam ebben az áldásos környezetben. Végre szabadon lélegzettem. A nap legnagyobb részét kint töltöttem, s azt rajzoltam le, ami kezem ügyébe esett...

Hat hétig vagy két hónapig tartott ez a boldog élet, aztán folytattuk a vándorlást."

Szamossyt Karácsonyi grófék hívták meg Buziás közelébe egy kis faluba, Beodrára. Munkácsynak Szamossy mellett volt a szobája, de étkezésnél a lakájok közt, az asztal végén kellett helyet foglalnia, s ezt annyira zokon vette, hogy kiköltözött a kastélyból a helybeli mézszárosékhoz. Nappal Szamossyval volt, de kosztra és kvartélyra a mézszároséknál maradt.

³⁵ Régi fordítás: „egy-két”.

„Már rég elutaztam volna a faluból, csak nem tudtam otthagyni drága mesteremet. De meg volt írva a sors könyvében, hogy mégis el kell válnom Szamossytól, s vissza kell térnem Reök bácsihoz, ahonnan újra útra indulok. Már ideje volt. Legfőbb szükség volt rá, hogy lássak és tapasztaljak. Ormos társaságában teljesen kinyílt a szemem, s éreztem, hogy az akadémián van a helyem.”

A „sors könyvéről”, amely Munkácsyt visszavezeti nagybátyjához, Szamossy önéletrajza veti le a fátylat: „... midőn Karácsonyi Guidó gróf által hosszabb időt igénylő munkák elkészítésével bizatván meg, Miskát nagybátyjához küldöttem azon utasítással, hogy folyton természet utáni rajzolásal foglalkozva, várja be az időt, midőn megbízatásom teljesítése után együtt Párizsba fogunk utazni”. Egyszóval Párizsba készültek. (Az említett munka azonban három évig tartott Karácsonyi grófnéknál Beodrán és Budán, így kettőjük sorsa másképp alakult.)

Így érthetjük meg, miért „kísérte” Szamossyt Aradig:

„Szamossyt egészen Aradig kísértem. Ott aztán festéket vásároltam, s elhatároztam, hogy mihelyst nagybátyámhoz érek, hozzákezek a komoly festéshez. Elbúcsúztam a derék Szamossytól. Nagyon érzékeny volt a búcsú. Hiszen még most is és örökké hálás vagyok neki azért a sok jóért, amelyben részesített. Az élet hívott, s nem tudtam ellentállani. Meg kell kezdenem a munkát – gondoltam – nem is fontos, hogy mi lesz a vége... Milyen rövidnek tűnt fel ez az idő!... Éppen tizenhét hónapja, hogy Szamossy tanítványának fogadtam...”

Közel negyedszázad múlva, 1885-ben, Ormós Zsigmond kérésére írt önéletrajzában Szamossy Elek – akkor már nyugdíjban lévő nagyváradi rajztanár – így emlékezik meg Munkácsy felfedezéséről:

„Velencéből négy évi ott tartózkodásom után visszatérve, előbb Bécsbe, később Harucker és Wenckheim családok történelmi arcképeinek festésével foglalkozva a békés-gyulai várkastélyban töltöttem tíz hónapot. Itt ismertem fel az asztalostanonc Lieb Miskában ama ritka művészi tehetséget, mely megnyerő magaviselettel párosulva, annyira megnyerte rokonszenvedtem, hogy az árva fiút magam mellé vettem, nevelő nagybátyja ellenzése dacára rábeszéltem, hogy festőművészi pályára lépjen. A gyors fejlődés az ellenkező nézetű nagybátyját engedékenységre bírván, Miskát gondjaimra bízta, s munkám végeztével Gyuláról távozva, őt mint kedvelt, reményteljes tanítványomat vittem Aradra, innen Zselénszky gróf meghívása folytán Újaradra, később Buziásra, hol Méltóságod vendégszerető házában töltöttem egy hónapot Miskával, ki az oláh népből több sikerült alakot, s néhány arcképet rajzolt. Buziásról Beodrára, a vidéki Maecénások egyikétől a másikkhoz, mindenütt hónapokat töltve családi arcképek festésével. Ezen idő alatt Miska vezetésem mellett, folyvást természet után rajzolt apróbb jeleneteket a népéletből, s rajzait csekély összegekért ugyan, de mindig értékesítve, zsebpénzre is szert tett.”

Ezután következett a már említett Karácsonyi gróf meghívása, amely elválasztotta Miskától. Vállalja Miska eltartását, s igyekszik minden tudását átadni a „festőinasnak”. Nem mindennapi önzetlenség!

Az utókor mindezt azzal hálálta meg, hogy mint Munkácsy felfedezőjét, tehetségének megmentőjét, Szamossy nevét beírta a magyar művészettörténet ismert művészei közé.

*

Itthon is nagyot változott a világ. A nemzet és a Habsburg-ház első kiegyezési kísérlete eredménytelennek bizonyult. Az országgyűlést feloszlatták, a megyerendszer megszűnt, visszaállt az abszolutizmus. Reök is távozott Gyuláról. 1861 októberében azonban nem Gerendáson, hanem Pesten találjuk. A belvárosban az Aranykéz utca 3. számú házban laknak, innen keresztelteti második gyermekét, Ilonát.

Ha Reökék valóban Pesten maradnak egy ideig, Miska pedig csak 1862 januárjában távozik Gyuláról, igaz lehet az a gyulai hagyomány, hogy Reökék távozása után Miska Strausz

vendéglősnél ebédelt egy ideig. Így készülhetett két ovális képe a Strausz házaspárról, a kaszinó vendéglőséről.

Reök nyilván hamarosan visszatér Gerendásra, ahol tovább gazdálkodik, de közben mint Csaba első közjegyzője hivatali teendőket lát el. Zsilinszky szerint 1859-től közjegyző. Mi csak azt tudjuk bizonyítani, hogy az 1861. szeptember 18-án kelt megyeszéki végzés alapján biztosítékot tesz le, s ezt 1867 áprilisában feloldják hivatala megszűnésekor.

De térjünk vissza 1862-höz!

Munkácsy önéletrajzát olvasva az a véleményünk alakul ki, Reök ismét lemondott arról, hogy unokaöccséről bármiképpen is gondoskodják. Amikor Miska eldöntötte, hogy festő akar lenni, nagybátyja kétkedve fogadta a pályaválasztás értelmét, és ismét kijelentette, hogy nem áll módjában segíteni. Munkácsy ezután nem is beszél a nagybátyjával való kapcsolatáról, s csak akkor említi ismét, amikor Szamossytól elválva Gerendásra jön, hogy némileg összeszedje magát a pesti tanulmányokhoz.

Pedig Reök nagyon is tudta, mire vállalkozott Miska, és „akadékoskodása” onnan eredt, hogy sem kirtartásában, sem anyagi erejében nem bízott. Hogy mennyire átérezte Szamossy tetteinek mély humanizmusát, az Reöknek ebben az időben Szamossyhoz írt leveléből nyilvánvalóvá válik. A levél azt is bizonyítja, hogy Reök és Munkácsy kapcsolata nem szakadt meg, nem akart kitagadott gyermeket csinálni Miskából, és ha ritkán is, de ebben az időben is találkoztak:

„Tisztelt Szamossy úr!

Nem veszi kegyed rossz néven, ha Miskát családi összejövetelünk (alkalmából – Cz. I.) hazakívántam. Ő annyi hálával nyilatkozott kegyedről, hogy kegyed iránt új és új kötelezettséget nem éreznem nem lehet, bár módom volna egykor a nemes tettet, hasonló módon viszonzozhatni, noha tudom, hogy amit tesz, cselekszik, azt ön nemes keble sugallatából, önzetlenül teszi. Legmelegebb óhajtásom, hogy kegyed, szép de – napjainkban – nehéz pályáján elérje a célt, mely után hivatásteljes lelke sóvárog s melyet az anyagi ember igényelhet.

Említettem Miskának, hogy gr. Apponyi itt a gerendási pusztán kápolnát épített, ő azonnal felfogta, hogy abba legalább oltárképre lesz szükség s hogy minő jó volna, ha annak alkotásával kegyed bízhaték meg. És én nem késtem a grófnak e tárgyban írni s nem késtem, hogy ha már nem intézkedett, kérésemet meghallgatandja. Mihelyt választát veszem, kegyed azonnal értesíteni fogom.

Addig is Isten áldja meg kegyedet, legyen meggyőződve, miképp meleg hálával van eltelve

tisztelő szolgája

Gerendási puszta június 20. 862.

REÖK ISTVÁN”

Tehát Miska 1862 pünkösdjén rész vett a Reökök szokásos családi összejövetelén nagybátyja külön kérésére. Különös hangulat árad ebből a levélből. Írója legalább olyan szimpatikus, mint az *Emlékeim* asztalosinasa. S az *Emlékeim*ben mégis mindig feszültség érezhető kettejük viszonyában.

A családi összejövetelt egy évtized múlva is felidézi Reök. Ismét hazakészül Mezőkeresztesre, akkor írja Munkácsynak: „... jól emlékezel, mikor Gerendásról szintén oda utaztunk, mily jól éreztük magunkat, mily jól mulattunk”.

Miska tehát családtag maradt a Reök családban. Ez a kapcsolat egyre erősödik, ahogy Munkácsy felnő, és előrehalad a festészetben, mintegy bebizonyítva, hogy nagybátyja tévedett Miska tehetségének megítélésében. Reök pedig annál értelmesebb, mintsem ne tudná felfogni, mire vállalkozott unokaöccse.

Tulajdonképpen ettől kezdve már támogatja Munkácsyt előrehaladásában. Kétkedik még kissé, de aztán egyre tudatosabban igyekszik irányítani tehetséges unokaöccse tanulmányait. Eddig lelkiismeretes, mesterségbeli tudással rendelkező asztalost kívánt faragni belőle, most a magyarságnak egy új tehetségét véli felfedezni benne, akinek egyetlen kötelessége van: tudását

a legnagyobb tökéletességre vinni, s majdan a haza szolgálatába állítani. Reök magatartásának ez a fordulata 1862–63-ban következett be. Fokozottan alakul ki ez az új magatartás, de már ott érezzük kezdetét, amikor Munkácsy mint Szamossy reményteljes tanítványa mesterétől elbúcsúzza először tér haza a gerendási tanyára.

ELŐSZÖR GERENDÁSON

(1862. ősz–1863. május)

Gerendás! Jó néhányszor említettük már ezt az isten háta mögötti pusztát, ahová jó félnapig gyalogol végeláthatatlan búzatáblák mellett a mesterétől megszökött Miska, s ahonnan Reök is csak egyszer egy héten, vasárnaponként jár be Békéscsabára.

Ezután még gyakrabban találkozunk Gerendással, mert Munkácsy több alkalommal is hosszabb időt tölt Reök bácsi tanyáján, s több fiatalkori festménye készül itt.

Illő tehát, hogy közelebbről is megismerjük!

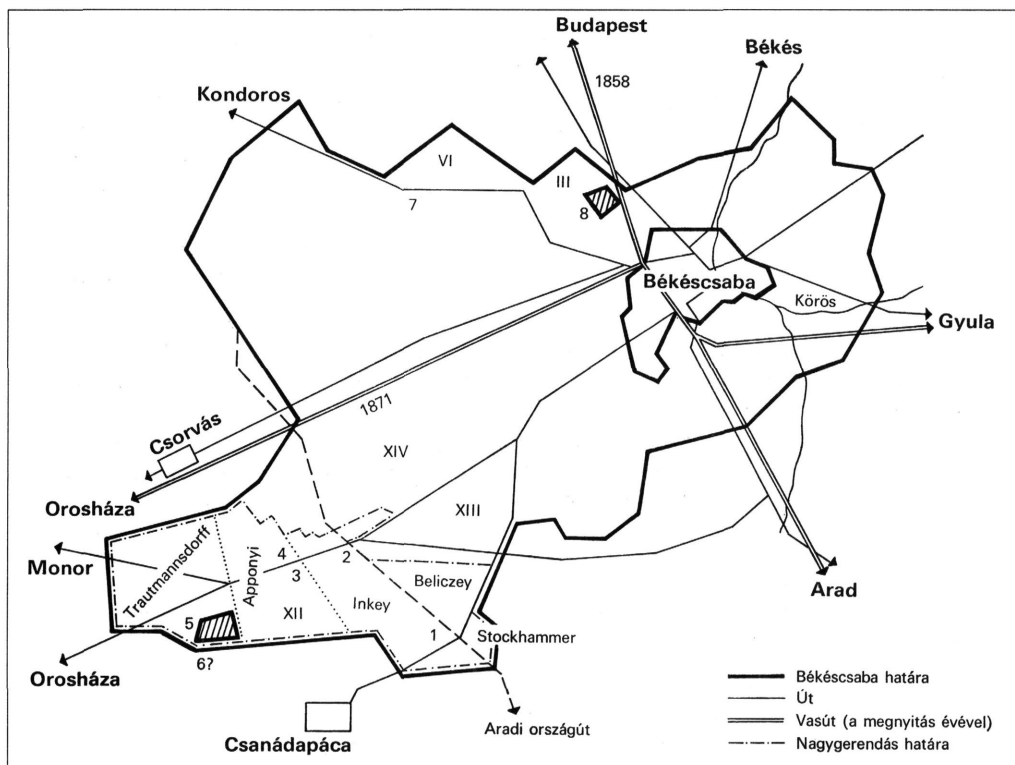
Az orosházi úton, Csabától két mérföldnyire – tizenöt kilométer – van a pusztta központja. Amikor 1845-ben – az országgyűlés által megszavazott önkéntes örökváltás lehetőségét kihasználva – Csaba megváltotta magát a földesúri szolgáltatások alól, ez a terület – több más pusztával együtt – földesúri birtok maradt. Köztük a leghatalmasabb gróf Apponyi Györgyé. (A nagy hatalmú úr néhány évvel előbb még Kossuth legádázabb ellenfele, a Konzervatív Párt vezetője, Bécs kiszolgálója volt.) Túl rajta, Orosháza felé, a Csabától legtávolabb eső részen a Trautmannsdorff-birtok terült el, a csorvási pusztta, Orosháza és Apáca (ma Csanádapáca) szögletében.

A Trautmannsdorff-birtokon bérletgazdálkodás folyt. 12 rátára osztották a 3500 kisholdas birtokot: 4-4 darab 374, 230 és 255 holdas rátára. A birtokot az orosházi út elágazása osztotta három részre, melyek mindegyikét négy-négy egyenlő részre osztva kapjuk meg a 12 rátát. Köztük a legdélebbre fekvő, a tizenkettedik található Reök István csabai lakos bérletében „*gr. Apponyi [birtoka] és Kis-Apáca mellett*” – olvashatjuk a bérleti szerződésben. 255 kishold. Ennyi bérletéről tudunk már 1852-ben is, nyugodtan állíthatjuk tehát, hogy egész gerendási idejében ezen a parcellán gazdálkodott. (Talán Steinertől vett át egy rátát, aki az 1850-es évek elején ugyancsak a déli részen bérelt 780 holdat, csárdája is ott volt Apáca mellett.)

Az egész Trautmannsdorff-birtok szántó volt, „kizárólag termelési használatra” bérelheték, de a föld termőerejének megóvása érdekében egyharmadát kapásnövényvel volt köteles művelni a bérlő. Abban az időben a fő kapásnövény a dohány volt itt. Tudunk Reök dohánykertészeiről, sőt néhányan a nevét is ismerjük. (Nem egy közülük Munkácsy modellje lesz hamarosan.) A birtok bérleti díja holdanként 6 forint 30 krajcár, így Reök bérletének évi díja 1606 forint 50 krajcár volt, melyet két egyenlő részletben volt köteles fizetni a grófnő orosházi prefekusi hivatalában. A bérleti díj biztosítésként lekötötte minden ingó és ingatlan vagyonát, különösen pedig a bérbe vett területen levő épületeit. Mert a tanya az övé volt. A szerződés nem tiltotta ugyanis az épületek emelését, de azokért a bérlő kárpótlást nem várhatott.

A tanyák nagyon megsaporodtak ebben az időben Csaba határában. Az 1830-as években még hatalmas legelő volt ez a terület Csabától Orosházáig és Szarvasig. Most, elsősorban a város alatti apró parcellákon, gomba módra szaporodnak a kis szalmatetős épületek. A legelő eltűnik, s különösen a krími háború idején, az 1850-es években egyre-másra törik fel a hamarosan gazdagon termő földet.

Más a helyzet az Apponyi-birtokon. Itt gazdatisztek irányítják a gazdálkodást, s épp ebben az időben modernizálják a birtokot. 1858–1862 között kiépül a nagy majorság: gazdatiszti házak, cselédlakások, gazdasági épületek sorakoznak a birtok központjában. Egész kis település alakul ki a major körül, s a néhány tucat cseléd helyett kis falut talál már itt a hazatérő Munkácsy.

29. kép. **Reök István birtokai Békéscsaba határában**

Térképvezet

1. Beliczey-csárda. 2. Inkey-csárda. 3. Kisgerendási csárda. 4. Gerendási major. 5. Reök bérlete 1852–1867 között. 6. Steiner-csárda. 7. Szentmiklósi csárda. 8. Reök birtoka 1867 után Kismegyeren. III. Kismegyer. VI. Szentmiklós. XII. Nagygerendás. XIII. Gerendási legelő. XIV. Gerendási telek. (III–XIV. Határrésznevek.)

Így érkezett 1862 őszén Gerendásra, Reök bácsi tanyájára.

„Hozzámentem és biztosítottam (szó szerint: azzal a biztos bizonyítékkal), hogy új foglalkozásomból meg tudok élni. Mióta Szamosssynál voltam, nem kértem segítséget senkitől, ³⁶ – sőt húsz forint készpénzt hoztam haza! De ez a pénz nem volt elég, hogy útra keljek, pedig engem már Pestre hajtottak vágyaim. Nem akartam a kis tőkét felélni, s elhatároztam, hogy keresni fogok. Képeket festek és eladom. Gondosan megtettem az előkészületeket. Sajnos, csak a legszükségesebb festékeket tudtam megvásárolni, s az ecseteket magam készítettem. Úgy, ahogy Szamosstól láttam, aki még a vásznat is maga szötte. Asztalostudományomnak mindenesetre nagy hasznát vettem, mikor a léckereteket csináltam. És rögtön hozzáálltam az első képhez. Fiatal leányt festettem, aki

³⁶ Régi fordítás: „Hozzámentem és bejelentettem neki, hogy legyen egész nyugodt, új foglalkozásomból meg tudok élni. Mióta Szamosssynál voltam, egy krajcárral sem támogatott a családom.” (Amint láthatjuk a fenti új fordításból, Munkácsy nem említi a családját – általánosságban nem kért senkitől sem pénzt: „je n' avais demandé de secours à personne”. Ezt a szokását később is megtartotta. Ha mégis megszorult, zálogba hagyott valamilyen értéket.)

a szobában ül, kissé oldalt hajolva, mintha várna valakire. Hogy milyen nagy volt a kép? Természetes nagyság, ha szabad megjegyznem. ! Egy kis lámpa segítségével az esti hangulatot is sikerült odavarázsolnom.

Végre! Végre! Hittel és rendkívüli lelkesedéssel dolgoztam. Az ecset lett a legjobb barátom. S mindezt mégis csak Szamosy tanításainak köszönhetem. Ő mondta mindig, hogy a képet először alá kell festeni, teljesen készre, azután könnyű ecsetvonásokkal újra végig kell menni rajta. Azt állította, hogy a nagy mesterek mind így dolgoztak!... Talán igaza volt, egy-kettő biztosan így csinálta... Nos hát – gondoltam magamban – a kép aláfestését éppen úgy kell csinálnom, mintha ceruzával, vagy szénrel dolgoznék. Először nem szabad törődni a színekkel! Mihelyst megvan az alap, a többi már jön magától...”

Ezek voltak az utolsó sorok, amelyekkel önéletrajzának eseményeit befejezte. Lezárultak a hányattatás évei, következnek a tanulmányok a kor festőiskoláiban. S néhány év múlva a világhírnév, a *Siralomház* megfestésével.

Ehhez az úthoz készült most Gerendáson. Festett, hogy pénzt szerezzen, önállósulhasson. Az említett fiatal lányról készült képe elveszett. Megmaradt viszont egy másik képéről, a *Levél-olvasásról* készült fénykép: szegényes szobabelsőben olvassa fel a falu nótáriusa a menyecskének az uratól jött levelet. Íme az első kép, amely Gerendáson született! S az elsőt jó néhány követi még.

Szamosy korainak tartja Munkácsy vállalkozását, és megfeddi nagy tervei miatt. Munkácsy 1863. március 12-én írt levelében megnyugtatja mesterét, és meghatódva mond neki köszönetet gondoskodásáért:

„Kifejezhetetlenül megindultam azon édes tapasztalástól, hogy Tisztelt Mesterem, reám, atyai gondoskodását a távolból is kiterjeszti, s azon szokatlan részvétet, melynek alapját nem is tudom hol keresni máshol, mint tisztelt Szamosy úr önzetlen emberbaráti emelkedett jellemében; s a művészet iránti nemes áldozatkészségében. Nem teszek hiú fogadalmakat – ám tapasztalja jó Mesterem, hogy kegyes tetteit nem pazarolja hálátlanra.

Mennyire becsesek nekem Tisztelt Szamosy úr mesteri oktatásai, azt most van alkalmam leginkább tapasztalni, midőn pályámon vezér nélkül tapogatózkodom.”

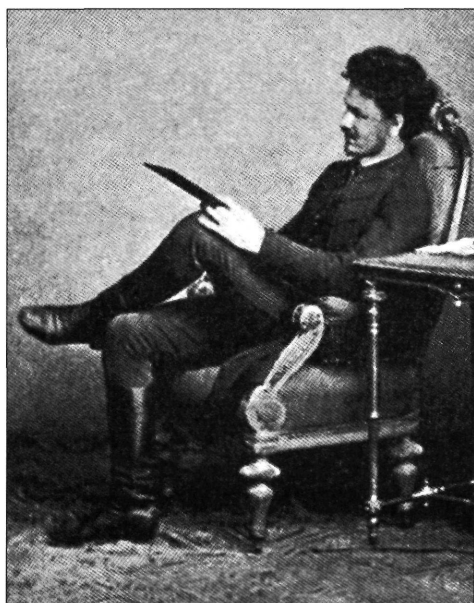
Gerendási munkásságát idézik még vázlatkönyvének más darabjai, így a *Levélolvasáshoz* készült tanulmányok: *Nő gyermekkel*, *Öreg paraszt*, egy apró rajz Reök bácsiról (*Reök bácsi gyertyával*), valamint a *Regélő honvédhez* készült tanulmányok gerendási eredete is nagyon valószínű: *Pipázó férfi* és a kép kompozíciós vázlata.

A festés mellett kellemesen telnek szabad napjai is: vadászik, udvarol, ahogy kedve tartja. Függetlensége, 19 éve feljogosítja erre. Környezete később néhány apró történetet jegyzett fel gerendási életéről. Bár ezek a történetek nem tartoznak a Pestre törekvő Munkácsy tudatos készülődéséhez, gerendási mindennapjait közelebb hozzák az olvasóhoz.

Az alábbi történetet Zsilinszky kérésére Vidovszky János jegyezte fel a szemtanú, Sohár Kálmán elbeszélése alapján:

„1862–3-ban Reök Gerendáson árendált Sohártól nem messze, az időben Miska nála tartózkodott, s mint szomszédhoz gyakran ájtárt Sohárhoz (notabene Sohárnál egy csinos unokahúga volt látogatáson, aki tetszett Miskának), néha 3-4 napot is ott töltött. Sohár egy kordét... bocsátott rendelkezésére 1 lóval, melyen leginkább Csorváásra szokott átrándulni, cigányokat festeni s rendszerint egy-egy megrajzolt cigány életképpel tért vissza.

Egyízben vacsora után jutott eszébe 11 órakor, hogy haza kell mennie, mert korán reggel Pista bácsinak szüksége van reá. Meg is indult gyalog, magával vivén Sohár tötletlen puskáját. Amint a majorból kiérve az országúton haladott, észrevette, hogy az árokparton egy kocsi áll, s a homály dacára is kivehette, hogy ember nincs rajta – gazdájának tehát az urasági földön kellett lennie. Óvatosan oda közeledett, és látta, hogy két... ember kaszálja az urasági herét, mellyel már félig meg volt rakva.

30. kép. **Munkácsy 1863-ban**

Eredeti fénykép.

Repr. Malonyai, 1897

31. kép. **Levélolvadás**

Munkácsy olajfestménye.

Gerendás, 1863. Ismeretlen helyen

Miska felugorva az árokspartra harsányan rájuk rivallt: Mit csinálnak? A két nagy ember úgy megijedt, hogy a kasza kiesett kezükből, de mikor meglátták, hogy egy fiatal gyerekekkel van dolguk, vérszemet kaptak, és durván azt felelték: Mi köze hozzá! (Az egyik régebben az uradalomnál szolgált elcsapott cseléd volt.) Miska keményen rájuk parancsolt, hogy most a lopott herével be kell a majorba menni, ő majd bekíséri, s midőn ezek a kocsihoz szaladva fel akartak ug-rani, azzal fenyegetvén Miskát, hogy 'Ne okoskodjék az úr, mert rosszul jár', Miska felkapta a töltetlen dupla fegyvert s ezen szavakkal, 'Mindkettőtöknek jut a puskából egy golyó, ha mozdulni mertek', teljesen képtelenné tette őket az ellenszegülésre, megadták magukat. Miska nem engedte őket a kocsira ülni (nehogy elvág-tassanak), hanem rájuk parancsolt, hogy gyalog a két lovat vezessék a majorba – ő pedig a kocsi után lépdelt, lövésre készen tartva az üres fegy-vert. Csakugyan be is érték 1 órára a kasznárlak elé. Sohárék már lefeküdtek, de a nagy lármára, kutyaugatásra Kálmán felébredve kijött és Mis-ka egész ünnepélyességgel átadta neki a here-tolvajokat; azzal, mint aki dolgát jól végezte, a marasztalás dacára visszafordult, hogy hazamenjen, mert reggel Pista bácsinak okvetlen szüksége van rá.

Ugyanezzel a puskával egyszer megjárta Miska – majd nem megölte őt – akkor persze meg volt töltve, mégpedig öreg söréttel, mert tűzokat szeretett volna löni.

A fegyvert vállára akasztva és annak tartó-szíját fogva éppen indulóban volt, mikor az előbb említett unokahúga a szobába lépett. Mis-ka gavalléros pozícióba vágta magát, a köszönés alatt bal kezét a szíjon lerántva a felhúzott puszka kakasát érintette meg és a könnyen járó, kilőtt fegyver elsült, az egész töltés Miska fejétől pár hüvelyknyire ment föl és a plafonra fűrődött. Az-tán le is mondott a tűzok vadászatról."

A következő történet ugyanezt a témát is-métli, de mégis megérdemli, hogy megmentsük a feledéstől:

„... a szomszéd majorban Sohár Kálmán-nak szép nővére(?) volt, akivel Miska szeretett tréfálgatni. Kiváló öröme volt, ha megijeszthet-te. Véletlenül meglátja a falon függő pisztolyt – leveszi és az ajtón bejövő leánynak tartja e sza-vakkal: Vigyázzon, lelövöm. A leány vissza-hökken, a pisztoly, Miskának nagy rémületére, elsült – de szerencsére nem talált. Csak azután

méregette tétének lehető következményeit, mikor első rémületéből magához tért és a jelenvoltak által megdorgáltatott.”

Úgy látszik, kevés szerencséje volt a puskákkal. Kár, hogy az utókor nem a festegető Munkácsyról jegyzett fel emlékeket!

De hogy a vadászgató Miska valóban gyakori jelenség lehetett a gerendási pusztán, szólaltassuk meg őt magát! Jó néhány évvel később egy alkalommal Andrassy gróf vendégeként vadászaton vett részt, ekkor mondta a következőket: *„Isten tudja, mikor járt puská a kezemben. De ha járt is valaha, Gerendáson, Pista bátyám majorjában, legföljebb verebekre durrogattam. Hanem azért mulattatott a dolog.”*

Elérkezett a búcsúzás ideje. A Gerendáson festett képekkel, vázlatokkal s talán némileg megszaporodott pénzzel távozott nagybátyjától.

1863 májusa volt.

*

Reök aligha segítette és segíthette. 1863 rendkívül aszályos évnek indult, tönkremenéssel fenyegette a gazdákat. (Az év folyamán jelentős ínséggabona kiosztását kellett kérni a kormánytól.) Leveleket ír azonban befolyásos ismerősökhöz, rokonokhoz, támogatást kérve Pestre kerülő unokaöccse számára.

Pesten Munkácsy először Harsányi Pált, az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat titkárát kereste fel. Nyilván Reök bácsi tanácsára kezdte ott a kísérletezést. Harsányi, aki közeli ismerőse volt Reöknek és a Reök családnak, így emlékezett vissza az első találkozásra:

„... 1863-ik évi nyár elején egy fiatal ember keresett föl a gerendási pusztáról, régi jó ismerősömtől, Reök Istvántól levelet hozván nekem, melyben az őtet, mint elhalt nővére vagyon-talan árváját, pártolásomba ajánlaná, hogy állásomnál fogva a Képzőművészeti Társulat gyá-molítását eszközöljem ki javára, ha ugyan érdemes, ő nem tudván megítélni, vajjon a hajlam és a szorgalom, melyet kevés tanulás után is tapasztal nála, valódi tehetséget is tanúsít-e.

Ezen ifjú Munkácsy Mihály volt.

Én az alakjára nézve is rokonszenvet ébresztő ifjút annál szívélyesebben fogadtam, mivel néhai édesanyját, sőt nagyanyját is jól ismertem...”

Reöknek ebben az időben Munkácsy támogatását kérő levelei közül megmaradt egy, amelyet unokahúgához, Hunfalvy Pálné, Röck Karolinához küldött. Férje tudós nyelvész, etnográfus, ebben az időben az Akadémia könyvtárosa; apja, Röck István ekkor már elismert gyáriparos Pesten. A levél első része tartalmában nagyon hasonlít ahhoz a levélhez, amelyet Harsányi emlékezetből idézett:

„Édes Linim!

Nem tudom, levelem Pesten talál-e. Pedig kéréssel fordulok hozzád, szegény Czili árvája, Lieb Miska érdekében. Ő Pesten üti fel sátorfáját magát a festészetben képezendő. A fiú szorgalmas és jó erkölcsű, talán válik belőle valami, de Pesten csak úgy lesz maradása, ha eleinte pártfogásra talál, mert nekem nincs módomban, hogy őt mindennel ellássam. Miből álljon rokoni pártfogásokat, meg nem határozhatom, segítsétek őt azzal, ami terhetekre nem esik. Irok, folyamodom mindenfelé, s remélem, itt vagy ott kérésem sikere el nem marad.”

Reök tehát több hasonló tartalmú levelet írt ismerőseinek Munkácsy érdekében. Ha ennyi dokumentumot ismernénk 1863-ból, a lelkiismeretes nevelőapa lenne előttünk. Nem tudta megítélni unokaöccse tehetségét, de ellátta olyan ajánlatokkal, amelyek tehetsége birtokában döntőek lehetnek számára. Harsányi hamarosan azt válaszolhatta Reöknek, hogy *„hosszám küldött öccsében kitűnő tehetség lévén, bízást gyámolíthatja ő is, mert ha csak véletlen közbe nem jön, az kárba nem menend”*.

Pestre érkezve ugyanebben az évben, 1863-ban ismerkedett meg Munkácsy Ligeti Antallal is, a Nemzeti Múzeum képtárának későbbi vezetőjével. Ligeti úgy említi, hogy 1863 ősztén *„egy*

32. kép. *Munkácsy 1864-ben*

Eredeti fénykép.

Magyar Nemzeti Múzeum Történeli Fényképtára, Budapest

borzas fiatalember” kereste fel, bemutatta rajzait, és engedélyt kért, hogy többször is meglátogassa. Ligeti barátsága éveket tartó gondoskodást jelentett Munkácsy számára.

Ligeti visszaemlékezése szerint nem sokkal Munkácsy megismerése után történt a következő eset: „Munkácsy nagybátyja, Reök István (a híres 48-i körmerő volt titkára és igen nagy képzettségű férfiú) Békés-Csabáról Pestre jövén engem is meglátogatott, és elmondta, hogy már rég óhajtott velem megismerkedni, miután öccse sokat írt neki felőlem, mint pártfogójáról, és mindjárt kezdetben azt kérde tőlem, hogy mivel érdemelte ki öccse jó akaratomat? és hogy mi céloom van vele? – Erre én azt válaszoltam, hogy én Miskában oly tehetséget észlelek, mely ha kiműveltetik, belőle a művészet terén még nagy ember válhatik. E meggyőződése alapján karoltam fel ügyét és céloom az, hogy képességének fejlesztését tehetségem szerint előmozdítsam. Tehát ön komolyan hiszi? – kérde – ,hogy belőle művész válhatik?’ ,Igen’ – feleltem határozottan. Akkor fölugrott ülhelyéből, és izgatottan kiáltá: ,Miska és művész!’ ,Hiszen uram’ – folytatá – ,nekem is vannak némi fogalmaim azon kellékekről, tanulmányokról, melyeknek elsajátítása minden művésznél első alapföltétel. Miskát pedig csak az írás és olvasásra is csak nagy nehezen tudtam megtaníttatni, azért adtam asztalosmesterségre, és valóban, most is azon szándékkal jöttem nélküle önhöz, hogy fölkerjsem, sziveskedjék reá való befolyásával oda törekedni, hogy hagyjon föl hasztalan törekvéseivel, és térjen vissza tisztességes mesterségéhez.

De miután látom, hogy ezt öntől nem várhatom, tehát isten önökkel, tegyenek meggyőződésük szerint, csak aztán meg ne bánják!’”

Ez az ismert Reök-kép, aki a végsőkig igyekszik visszatartani Munkácsyt a festőpályától, mert nem hiszi, hogy a kitarító munkát igénylő pályára alkalmas lenne, s még akkor is visszaköveteli, amikor már áldozatkész kezek irányítják pályáját.

Ez volt Reök utolsó kísérlete, hogy Miskát eltérítse a bizonytalanak vélt festőpályától.

De akkor melyik Reök írta néhány hónappal előbb a leveleket, hogy támogassák Miskát, talán lesz belőle valami? Miért kérte, ítéljék meg tehetségét, mert ő nem ért hozzá? Reök magatartásának kettősségét aligha magyarázhatjuk meg, legfeljebb annyit olvashatunk ki Ligeti sorai-ból, hogy továbbra is kételkedik Munkácsy tehetségében, s a pályához szükséges akaraterőben. Nemcsak Reök volt így. Ligeti véleményében kevesen osztoztak, s „egysektől még megtámadtatást is kellett irányában kifejtett buzgalmamért eltűrnöm” – írja Ligeti.

Néhány év múlva, amikor Munkácsynak a külföldön aratott sikereiről „a jó hírek hazafelé kezdtek szállingózni, nagybátyja akkor már Pesten lakván (1870–1872 között – Cz. I.) gyakran fölkeresett, s fejét csóválva mondogatta : ,Ki hitte volna’” – írja Ligeti.

Az idézett részletek azonban más vonatkozásban is figyelemre méltóak: Reök Istvánt mutatják be a pestiek szemszögéből. Már eddig is tudtuk, hogy mint az Ellenzék Kör jegyzője, ismerte Teleki Lászlót, Bajzát és Vörösmartyt, akit csak „Miska bácsi”-nak nevezett. Most kiderül, hogy Harsányinak is jó ismerőse nemcsak Reök István, sőt anyja is. Ligeti elismeréssel szól róla („igen nagy képzettségű férfiú”!), unokahúga, Röck Lini férje pedig az Akadémia munkatársa. Egyszóval művészi és tudós körökben is nagyra becsült ember. Csak a sors, a szabadságharc utáni időszak vidékre kényszerítette.

GERENDÁS – BÉKÉSCSABA

(1865. szeptember–1866. február)

Mintegy húsz hónapig élt Munkácsy Pesten, majd első külföldi tanulmányútja következik: Bécsbe megy Rahl híres festészeti Akadémiájára – 21 évesen. Fél évet marad itt. Tanulmányai mellett megfesti a *Felolvasás* és a *Húsvéti locsolás* című képeit, meg néhány arcképet. Készülő munkáihoz parasztruhákat kér nagybátyjától, aki hiába próbálkozik kérésének eleget tenni. Munkácsy-nak 1865. június 10-én még Bécsből írt levelére július 8-án válaszol:

„...a paraszt ruhával hónapok óta kecsegtettek, most erről a comissióról végképp lemondok, próbáltam így s amúgy, sehogy se sikerült venni, egész ruhatárt ki nem futja, amúgy pedig ígérik, de nem kapni, nincs a parasztnak felesleges ruhájuk s nem örömet adják ám kölcsön. Azonban e részben másképp segíts magadon, vagy nézz be az országba, nem kell a viseletnek épp alföldinek lenni, vagy ha mód s idő lesz, látogass meg. Ha lejöhetsz, itt néhány arcképet festenend lesz alkalom – úgy hiszem.”

Munkácsy még júliusban otthagyja Bécset, s előbb Pestre, majd Reök invitálására s a kecsgetető gondolatra, hogy arcképet festhet – ami a legelőnyösebb kereseti forrás volt –, leutazik nagybátyjához Gerendásra.

Gerendási életéről hosszú levélben számol be egykori bécsi lakótársának, Engel Gyula orvosnövendéknek:

„Gerendás pusztja (u.p. Csorvás, Békésmegye)

1865. szept. 22.

Kedves Gyula pajtás!

Bécsből elutazván Pesten tartózkodtam egy kevés ideig. Innét utamat továbbfolytatva, lejöttem az Alföldre, s beszegődtem pusztai betyárnak. Lakom a bátyámnál, gondom oly kevés, hogy egyszerre könnyen a nyakamba veszem s bebarangolom vele a tanya környékét. Ahol szép lányt sejték, betekintek hozzá egy pár pislantásra és ez oly szíves, magyar vendégszeretben részesít, hogy egészen otfelejtem magam; úgyanynyira, hogyha reggel mentem, azon veszem észre magam, hogy rám esteledett. Ekkor aztán ismét hazasietek, egyet alszom az ilyen kedvesen telt nap után, s reggel, megelőzve a napot fölkelésben, kilesem szemében az örömkönnyet, amely benne ragyog, midőn első sugaraival szerelmesen átkarolja a földet, s felcsókolja a zöld gyepp harmatját. Ilyenkor megállok a puszták közepén, s eszembe jut Petőfi az Alföld című költeményének ezen verse:

*„Lenn az Alföld tengersík vidékin
Ott vagyok honn, ott az én világom;
Börtönéből szabadult sas lelkem,
Ha a rónák végtelenjét látom.*

*Felrepülök ekkor gondolatban...
Túl a földön, felhők közelébe,
S mosolyogva néz rám a Dunától
a Tiszáig nyúló róna képe’*

S ezt oly igazán érzem, hatása oly anynyira átjárja lelkem minden rétegét, hogy az mintegy magasra emelkedve diadalittasan néz le a közel múltra, melynek ugyan azért vettem alája magam, hogy lelkem nemesbítse, de a céljától eltérve, inkább elnyomni igyekezett. Most tehát, pajtás, én is oly lelkesedéssel írhatok, mint te írtál, midőn engem a nyomorúságban Schiller költeményével akartál vigasztalni, mondván, hogy gondoljak azoknak isteni szavaira és könnyebben fog csúszni Keizler marciája... Ugy látszik, nagyon egyforma nótát

33. kép. **Munkácsy 1866-ban**
Eredeti fénykép.
Magyar Nemzeti Múzeum Történeti
Fényképtára, Budapest

fúj nekünk a gondviselés, te is csak akkor érzed jól magad, ha nem érinted a leplet, mely jövődet takarja, hanem csak úgy bekötött szemmel engeded magadat műzsád által vezetetni, csak arra nézvéni, hogy jelenedet használd és élvezd. Már hiszen igaz, hogy nekem is magyar szabó varrta a sorsomat, mégpedig oly szűkre, mintha csak díszmagyar nadrágot akart volna belőle szabni, amiben sokat feszelegni nemigen lehet, mert kiszakad.”

A gondtalan fecsegés, amely néha költői eszközökkel is megpróbálkozik, Munkácsy felszabadult lelkivilágáról tanúskodik. Bőven ontja magából a szót, bizonyítván, hogy nincs más gondja. Jólesik neki elégedetten élni ott, ahová nyomasztó kétségbeesés, keserű gyermekkor emlékei kötötték eddig.

De nemcsak mindennapjait élvezi, távolabbi terveit is megírja barátjának:

„Mindazonáltal én legközelebbi indulásomat Berlinbe vagy Münchenbe akarom intézni, s ez okból festek itthon is egyre-másra, hogy pénzre szert tehessek. Talán a környéken akad is, aki magát lefestetné, ez a keresetmód volna a legjobb, de nem merek rá számítani, hanem csak úgy Isten nevébe dolgozom. Éppen most van készen egy gerképem, a kedvesét váró leány fonás mellett, estvéli világításnál, életnagyságú, térden aluli egyes alak. Ez, amint mondom, kész, most nem tudom, mit csináljak vele, felküldjem-e a kiállításra, vagy itt próbáljak vele szerencsét? Kijátszani (kisorsolni – Cz. I.) akarnám. Most megint hozzá fogok két nagyobb képnek, melyeknek egyike fogja ábrázolni munka után a nyomtatókat, a másik pedig egy alföldi árvizet a menekültekkel. Én, mint mondom, Berlinbe szándékozom, de hogy miből és miképp jutok ki az osztrák birodalomból, mielőtt a katonaság alól fölmentetem, azt még mind nem tudom, csak most gondolkodom rajta. E hó folytán egy hirdetett művészi ösztöndíjért is folyamodtam, azonban semmi reményem hozzá, mert csupán csak a folyamodvány ment fel, rövid lévén az idő bizonyítványokat szerezni.”

34. kép. *Tanulmány a Búsuló betyárhoz: Főhős*

Munkácsy ceruzarajza. Gerendás, 1865. Magyar Nemzeti Galéria, Budapest

35. kép. *Tanulmány az Estebéd a pusztán c. képhez: Könyöklő férfi*
Munkácsy ceruzarajza. Gerendás, 1865.
Magyar Nemzeti Galéria, Budapest

37. kép. *Tanulmány a Búsuló betyár c. képhez: Sípot fúvó cigány*
Munkácsy ceruzarajza. Gerendás, 1865.
Magyar Nemzeti Galéria, Budapest

36. kép. *Tanulmány az Estebéd a pusztán c. képhez: Térdeplő férfi*
Munkácsy ceruzarajza. Gerendás, 1865.
Magyar Nemzeti Galéria, Budapest

A folyamodványhoz szükség volt a helyi közigazgatás igazolására. Íme a békéscsabai múzeumban őrzött bizonyítvány:

„Bizonyítvány

BCsaba városa részéről ezennel hivatalosan bizonyíttatik miként Lieb Mihály úr festész úgy erkölcsi mint politikai tekintetben kifogáson kívüli egyéniség, a' miért is őt kiképzése tekintetéből szándékba vett külföldrei utazhatásra megkívántató engedély kinyerhetésére ezennel ajánlani bátorkodunk.

Kelt Csabán November 2^{án} 1865.

SZEMIÁN SÁMUEL
jegyző

BCsaba város elöljárói
SUCH JÓZSEF bíró

DRJENYOVSKI GYÖRGY esküdt
HRABOVSKI PÁL esküdt

Munkácsy levele szerint pénzből most is szűkében volt:

*„Bécsből a lejjövetelre Balogtól vettem jegyet az órámért. Hogy pedig egyéb szükség-
letemet fedezzem, a gyűrűmet hagytam szegény Krumpelnél 25 frtba, a mit azonban ki-
váltani erős szándékom, mert még mindig többet ér, dacára annak, hogy szeme hiány-
zik, meg aztán kedves emlék.”*

Sokat dolgozik Reök bácsi tanyáján. Egy hónap múlva, október 20-án arról értesíti Ligetit, hogy berlini utazásához a pénz dolgában már kissé előrehaladt: *Fonó lány* című képét Gyulán a kaszinóban a főispán tiszteletére rendezett közebeden kisorsolták 150 forintért. (A képet Huszka Mihály gyulai táblabíró nyerte el – Cz. I.) Most pedig még két képet kezdett:

*„...egyik ábrázolja a parasztok estebédjét, szabadban a pusztán; másik pedig egy bú-
suló betyárt, aki muzsikáltat magának harmadfél cigány által s amellett kesereg. Eze-
ket szeretném valahogy a műegyesületnél eladni, hogy a hiányzó összeget kikapjam
belőle. A pusztai jelenet már kész van, s ezután megkérem majd kedves Ligeti urat,
hogy legyen ajánlója e képeknek, ha el tudnék belőle legalább egyet adni. A pusztai je-
lenet nemigen sikerülhet nekem, egy estveli táj s abban a figurák összhangzata; inkább
a másikba helyezem reményemet.”*

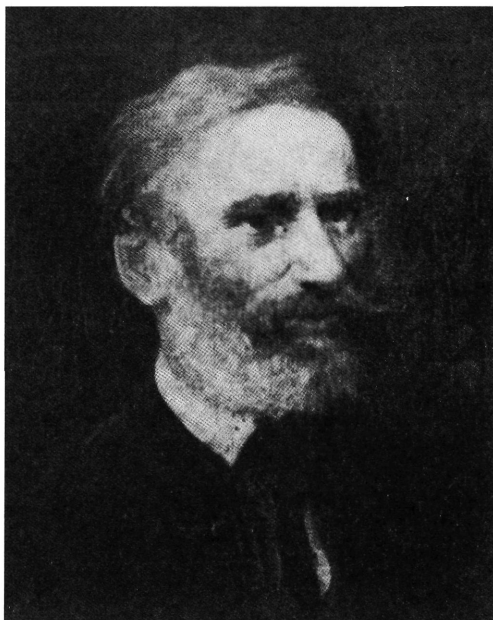
Munkácsy több festményének készülésétől ír ebben a két levélben. Még szeptemberben megfestette a „*kedvesét váró leányt*” fonás közben, s ki akarja sorsolni. Egy hónap múlva örömmel írja Ligetinek, hogy *Fonó lány* című képét a gyulai kaszinóban kisorsolta. Ennek a végül is *Fonó nő várakozás közben* címen katalogizált képnek csak a vázlatát ismerjük.

Szeptember végén készül hozzáfogni a „*munka utáni nyomtatókat*” ábrázoló képhez, s Ligetinek már azt írhatja, hogy megfestette a „*parasztk estebédjét, szabadban a pusztán*”. Ez az *Estebéd a pusztán* című olajfestmény megmaradt vázlatával együtt.

A harmadik kép témája megváltozott. Engelhez írt levelében még az alföldi árvizet tervezi megfesteni menekültekkel. Úgy látszik, lemondott a nehézneked ígérkező témáról, s visszatér a régi témához, a betyárvilághoz, s elkészül a *Búsuló betyár*. (Nem tartjuk kizártnak, hogy az 1861-ből említett kipenderítése a Fikker-csárdából, kapcsolatos ennek a képnek a születésével. Nem dönthető el ugyanis, hogy az esemény mikor történt, csupán azért tettük 1861-re, mert a pusztára kijáró Miska szerepel benne, most pedig kinn él a pusztán. A kijárás azonban lehet későbbi hozzátoldás is a történethez.)

Ligeti közbenjárását kéri, írjon Knausnak Berlinbe, van-e hely, mert ha november 15-én valamelyik képét eladná, rögtön utazna. Intézi az útlevelet is: „*Útlevéleért éppen most írja bátyám a folyamodványt*” – írja levelében. November 10-én arról értesíti patrónusát, hogy a megyei főispánnál megtette a lépéseket útlevele ügyében, s esetleg Pesten fog utánanézni, ha eddig nem érkezne meg.

A dolgok szerencsésen alakulnak. A Képzőművészeti Társulat havi 20 forintot szavaz meg számára 10 hónapi időtartamra. „*Már mostan tehát közelebb állok célomhoz*” – írja novemberben Ligetinek, amikor értesül a Társulat határozatáról.

38. kép *Vidovszky János arcképe*
Munkácsy olajfestménye. Békéscsaba, 1865.
Magántulajdon

39. kép *Vidovszky Jánosné arcképe*
Munkácsy olajfestménye. Békéscsaba, 1865.
Magántulajdon

November 15-ére ugyan nem tudja felküldeni a Társulatnak az ígért képeket, de a hó végén vagy december elején maga kívánja felvinni. Nem akarta ugyanis sietve készíteni képeit, sőt megfogadta Ligeti tanácsát, hogy „*tűzre vele, ami nem jó*”. Különösen a pusztai alkonyattal nincs megelégedve.

„Itt a pusztán bátyám házánál különben jól vagyok, dolgozgatom s amellet nem is vagyok minden szórakozás nélkül, éppen az este későn jöttem haza egy kellemes agarászatról, ahol több jó pajtások voltunk együtt, de akinél egyikénél sem hagyott a lovaglás annyi nyomot, mint az én árva testemen, aki nem lévén megszokva a lovagláshoz, egy álló napig folytonos lovaglás úgy megtört, hogy jelenleg alig bírok mászkálni. Pedig holnap Csabán követválasztási bál lesz, tehát ha bemegyünk, mert nem bizonyos, nem tudom, hogy fogom én ott a magam táncporciómat lerobotolni.”

Változott a világ: fest, vadászik, követválasztási bálon vesz részt – a hét éve még boldogtalan asztalosinas.

December elején sem indul vissza Pestre, csupán képeit küldi fel. Szeptemberben még rezignáltan írja, hogy „*arcképet nem volt alkalmam festeni, nem is lesz*”, és most épp arcképfestés miatt marad Békéscsabán. December elején ugyanis már búcsúzni jött be Csabára, „*midőn egy pár úriember megcsípett, hogy általam magát lefestesse, én pedig kapván az alkalmon, felvállaltam, ugyanis van még hely az útravaló körében.*” Megfesti a Vidovszky család három tagját: Vidovszky Jánost, feleségét és Matildot. Aztán Dudits orvos és felesége, valamint két *Díszmagyaros férfi* képe bizonyítja tevékeny munkásságát.

Hét arckép, az *Estebéd a pusztán*, valamint a művészi körökben nagy feltűnést keltő *Búsuló betyár* volt e négy-öt hónap ismert terméke.

Malonyay szerint még két népviseleti képét is kisorsolták ebben az időben Csabán. Malonyaynak ez a közlése valószínűleg azonosítható a következő történetben szereplő két kép-

pel: Munkácsy ebben az időben Csabán a főtéren bérelt szobát Vidovszkyékkel szemben. Nyilván a megszorodott munka készítette, hogy huzamosabb időre benn lakjon a városban, s külön szobát béreljen. A házbért azonban nem tudta fizetni, ezért felmondták a lakást. „A lakáskérdés nagyon elkeserítette és teljesen lehangoltan ült szobájában, midőn beállít hozzá Bartóky László.

– Mi bajod Miska – kérde ez.

– Ki akarják tenni a szűrömet, nem tudom a házbért fizetni.

Bartóky adhatott volna neki kölcsön, de ismerte Munkácsyt, ki soha senkitől sem fogadott el kölcsön pénzt, nem merte tenni az ajánlatot, tudta előre, hogy azt visszautasítja.

– Vannak festményeid, Miska, adj ide néhányat, majd csinállok én abból pénzt.

– Ugyan ne tréfálg! Ki ad azért valamit?

– Fele sem tréfa, add csak ide!

Munkácsy a szekrény tetejéről előszedett több képet, és Bartóky kiválasztott azokból kettőt, búcsút vett a kétségbeesett festőtől azzal a vigasszal, hogy majd lesz pénz. Bartóky berámaztatta a képeket – hitelben, ívet rovatoztatt és száz számmal ellátva elvitte a kaszinóba kijátszás végett. Egy szám ára 50 kr volt. Rövid

idő alatt megvolt az 50 frt, és a húzásnál Bartókyknak kedvezett Fortuna istenasszonya, az ő számát húzták ki, és ma is birtokában van Munkácsynak ifjúkori festménye. A begyűlt összesen a kétségbeesett festő kifizette nemcsak a régebbi házbért, hanem még előre is valamit...”

Egy 1879-i újságcikkből tudjuk, hogy a Bartókyknál levő két kép Munkácsynak még Buziáson rajzolt két krétaraja volt: a *Román menyecske* és a *Román család a ház előtt*. Bartóky néhány évvel a sorsolás után megmutatta a két rajzot Munkácsynak, aki tréfásan azt ajánlotta, hogy csak őrizze gondosan azokat, mert ha ő már világhírű művész lesz, „nagy beccsel fog az bírni. Akkor maga sem hitte, hogy a tréfa teljesüljön” – jegyzi meg az újságcikk írója.

A felsorolt képek mellett „vázlatkönyvének” több rajza őrizi gerendási és csabai munkásságát. A rajzok melletti tréfálgató megjegyzések az Engelhez írt levél élcelődő hangjának fennmaradását bizonyítják. Természetes, hogy a 31 lapos vázlatkönyv sok vázlata nem azonosítható, hiszen nem mindegyik kötődik tervezett képhez. Jó néhány azonban a gerendási képekhez készült, és itt találjuk az *Ásító inas* egyik vázlatát is:

4. lap. Verso. *Estebéd a pusztához* négy tanulmány és kompozíciós vázlat.

9. lap. Recto. *Estebéd a pusztához* vázlat. (Térdeplő férfi kanállal.)

11. lap. Recto. *Estebéd a pusztához* tanulmány. (Ülő férfi kanállal.) Felirat: „Vajon min töri olyan nagyon a fejét.” Verso. *Pipázó férfi*.

13. lap. Recto. *Búsuló betyárhoz* tanulmány: Főalak. Felirat: „Ne keseregj, légy víg, nem lesz ez mindig így.”

14. lap. Recto. *Búsuló betyárhoz* tanulmány: Hegedűs cigány.

15. lap. Recto. *Búsuló betyárhoz* tanulmány: Sípót fúvó cigány. Felirat: „Csak szépen.”

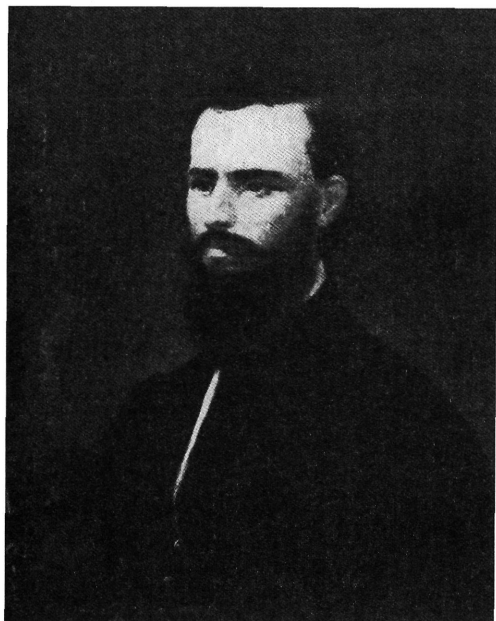
17. lap. Recto. *Ásító inas*, vázlat. Felirat: „Hát te miszándékban vagy?” „Munkácsy.”

Verso. Naplószerű feljegyzés 1866. szept. 10-ről, egy kirándulásról.

18. lap. Recto. *Női arckép*. J. l. b.: Munkácsy. Felirat: „Dudits Andor dajkája. Békéscsabán varga az ura.” Verso. A naplófeljegyzés kezdete.

40. kép. **Vidovszky Matild arcképe**
Munkácsy olajfestménye. Békéscsaba, 1865.
Magántulajdon

41. kép. *Dudits orvos arcképe*
Munkácsy olajfestménye. Békéscsaba, 1865.
Magántulajdon

42. kép. *Dudits orvos feleségének arcképe*
Munkácsy olajfestménye. Békéscsaba, 1865.
Magántulajdon

Ezenkívül lótanulmányok, parasztszekér rajza stb. gyanítatják, hogy a felsoroltakon kívül még több gerendási és csabai rajzot is őriz a vázlatkönyv.

Munkácsy annyira biztos a maradásban, hogy egy műkedvelő társaság tagjaként Szegligetinek *A mama* című vígjátékát próbálják és adják elő 1866. január 6-án a csabai nagyvendéglőben. Munkácsy Berky Ákos szerepét játssza, a mamát Dudits orvos felesége, s végül ott találjuk Vidovszky Ferit is Ugri Miska szerepében.

Február elején csaknem végzetessé váló betegség lepte meg Munkácsyt. Asztalossága idején szerzett betegsége fellobbant, és megvakulással fenyegette. Dudits orvos vette észre a bajt. Reök azonnal táviratozott Ligetinek: „Miska veszélyben van, hogy szeme világát elveszti.” Ligeti másnapra Pestre rendelte, s Munkácsy este 9-kor már Pesten volt. „Amint a kijáróhoz érkezők zöme ritkulni kezdett – emlékezik vissza Ligeti –, keresésére indultam, s csakhamar egyik kupé ajtajában egy álló alak tűnt föl, lecsüggesztett fővel s bekötött szemekkel – Munkácsy volt. A kupéból lesegít-

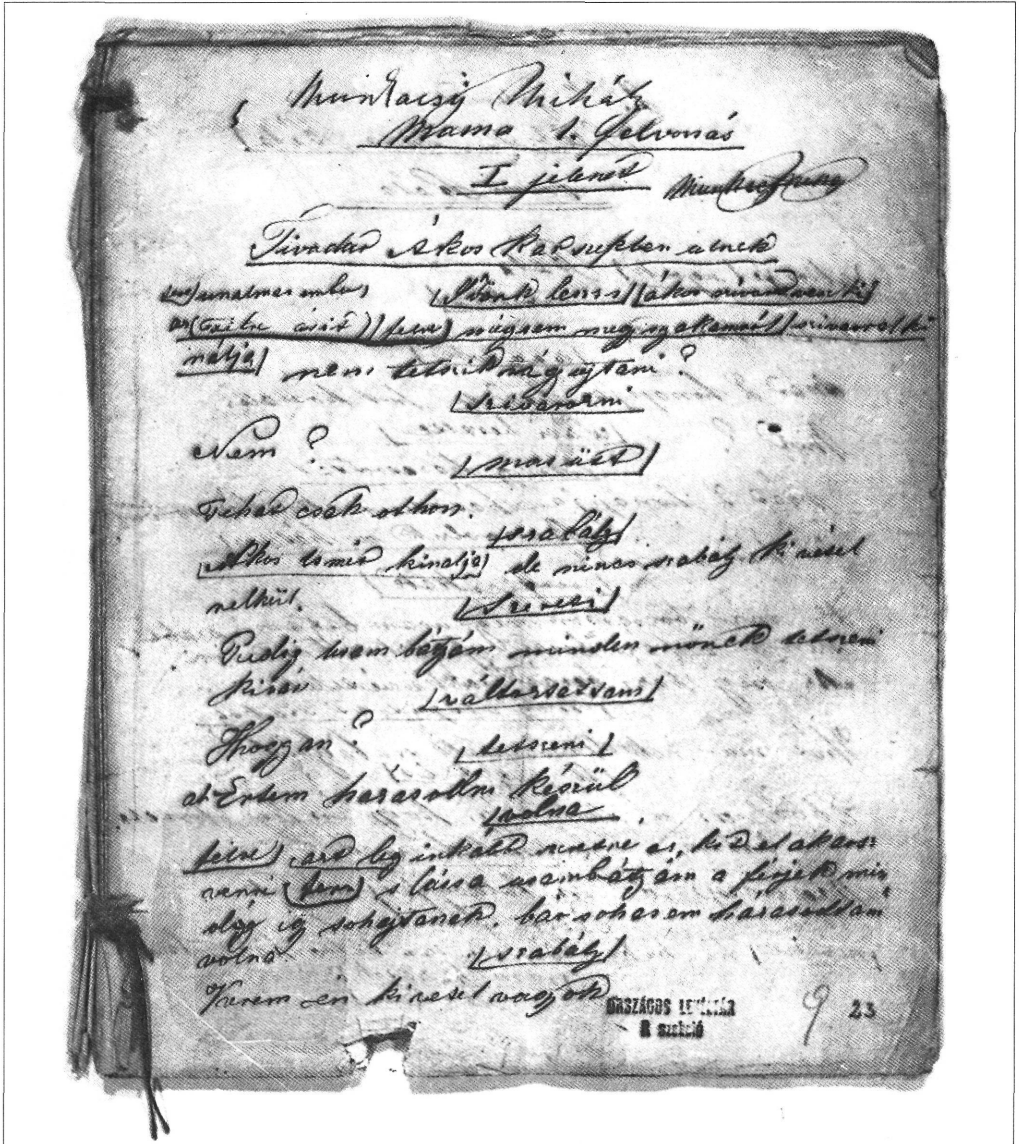
Műkedvelők által, a pesti hássonszevi körház alap-
tőkéjére.
A nagy vendéglő teremében.
B.-Csabán
szombaton, 1866. évi Január 6-án
adattik:
A MAMA.
Eredeti vígjáték 3 felvonásban, írta Szegligeti.
(A gróf Teleki alapítványból 100 arannyal jutalmazva)

Helyesítők:

Megerőlt	—	—	—	Dulka M. et. a.
Celli István	—	—	—	Geyer Ist. K. a.
Berk Ákos, Csill. Fejő	—	—	—	Munkácsy Mihály sr.
Boskó Ádám, Megerőlt ruhosa	—	—	—	Harsányi Alajos, K. a.
Szűcs Tibor, ügyvédgyűjtemény	—	—	—	Leoner Károly sr.
Örné Róza, által ügyvéd	—	—	—	Thomka Emil sr.
Ugri Miska	—	—	—	Vidovszky Ferenc sr.
Egy sr.	—	—	—	Urmasz György sr.
Én	—	—	—	Hajnóczy sr.
Pásztor	—	—	—	Leoner Lajos sr.
Szabolcsy	—	—	—	Kécsy Corolla K. a.
Történeti Pósta, az első felvonás Megerőlt házában, a második a fogadóban, a harmadik Megerőlt házában és a fogadóban.	—	—	—	—

Helyesítők: Zártauk 1 fr. Földszint 50 kr. Gyermekjegye 30 kr.
Jegyek előre váltathatók: Leoner Sr. az hercekedésben
Kezdete pontban 7 órakor. 22.
Nyomtatott Gyula, Dobay Alajos. Budapesti Levéltár. 2. sz. 2. sz.

43. kép. *A mama c. színmű színlapja*
Országos Levéltár, Budapest

44. kép. Munkácsy szerepének első oldala
Országos Levéltár, Budapest

vén, a megindulástól alig tudtam hozzá egy pár bátorító szót rebegni, karjaimba fűzve, mint tehetetlen gyermeket vezettem kocsimba.”

Így távozott a derűs hónapok után 1866. február elején Csabáról.

Hirschler orvos gyors közbeavatkozása megmenti mindkét szemét. Hat hétig marad kórházban, aztán hosszabb pihenés után dolgozni kezd. Kijár Törökbálintra Kövyékhez, az egykori Steiner bácsi vendégszerető házába. (Az eddig gyermektelen Steinernek második házasságából több gyermeke született, Kövy Alfonz képét meg is festette Munkácsy.)

*

45. kép. *Nagy Irma arcképe*

Munkácsy olajfestménye. Békés, 1865–1866.
Ismeretlen helyen. Repr. Pesti Hírlap, 1925

A gerendási és csabai időszakból való még néhány más Munkácsy-rajz és -kép. 1863 és 1865 között rajzolta le Reök gerendási bér-lő szomszédját, Simay Gergelyt és feleségét. Ugyancsak ebben az időben készülhetett leg-ismertebb rajza is Reök Istvánról.

Egy családi hagyomány alapján békési-nek kell tekintenünk a Nagy Irmáról készült Munkácsy-képet. Nagy Mária ugyanis – vagy ahogy a családban nevezték: Irma – Nagy Jó-zsef békési főszolgabíró leánya volt. A művé-szettörténet 1866–1867-re teszi a kép születé-sét, mi – hitelt adva a családi hagyománynak – 1865-ből valónak tartjuk.

Említettük, hogy Munkácsy 1865-ben azzal a határozott szándékkal utazott Gerendásra, hogy képek festésével pénzt gyűjtsön külföldi útjához. Nyilvánvaló, hogy ebben – ismeretségét felhasználva – nagybátyja is se-gítette, sőt elsősorban reá támaszkodhatott. A Nagy Irma családjában fennmaradt hagyom-ány szerint a kép festésének története a következő: Egy alkalommal Reök a csabai vá-sáron találkozott békési barátjával, Tóth Ist-vánnal, s ajánlotta neki, festesse le magát uno-kaöccsével, de az azt válaszolta, hogy ilyen öreg, ráncos arcot nem érdemes lefestetni. Ha-

nem jöjjön át Békésre, s fesse le lányát, Matildot. At is ment. Amikor Tóth Matildot festette, ennek barátnője, Nagy Irma meglátva, milyen szép képet fest Munkácsy, kérte apját, róla is csináltasson képet. Így festett egy helyett két képet Békésen. Szerencsére. Mert a Tóth Matildot ábrázoló kép ismeretlen, Nagy Irmáét pedig ismerjük.

A családi hagyomány szerint Nagy Irma 15 éves volt, amikor a kép készült (1865 őszén már közelebb járt a 16-hoz, de valóban csak a 15. évét töltötte be), s ennek alapján állítjuk, hogy a kép csakis 1865-ben készülhetett. Ugyancsak a hagyomány állítja, hogy Munkácsy feleségül is kérte Matildot, de a házasság – ma már ismeretlen okból – elmaradt. A kép egy időben eltűnt, s évtizedek múlva egy hagyatéék árverezésekor került elő ismét. Amikor a képet 1929-ben elárve-rezték, a *Pesti Hírlapban* megjelent cikk szerint a kép egykori tulajdonosa, Rákosi Jenő gyakran mesélte, hogy a „*nagy magyar mester sohasem tudta elfelejteni ezt a fiatalkori szerelmét*”.

ÚJRA GERENDÁSON

(1866. szeptember)

A februári távozás után Munkácsy hét hónapot tölt Pesten, majd – mielőtt külföldre indulna – is-mét meglátogatja nagybátyját Gerendáson. Ezt az eddig feltételezett látogatást az 1865-ben használt gerendási vázlattömbjének két lapján feljegyzett kirándulás bizonyítja. A részletes le-írás a vázlattömb 18. lapjának hátlapján kezdődik, és a 17. lap hátlapján végződik.

„Békés Csabáról mentünk Békésre, ott Vajdáéknál megálltunk, onnan Fásmellékre mentünk, jó nagy kerülettel eljutottunk a Gerlai vámsorompóhoz, hol jó 1/4 órai vára-

kozás után végre megnyílt a sorompó ajtaja és mi a Gerlai erdőbe... szebbnél szebb tájakon keresztül haladtunk, azonban utolért a zivatar és mi jó nagy esőben értük el Dobozt, hol miután megérkeztünk volna, kenyeret kerestünk, egy otromba paraszt asszony elé is hozott 1/2 kenyeret, mit 30 krajcárért akart adni, erre felbőszültünk és otthagytuk – akkor tovább menénk, azonban Gerlai pusztáig a legnagyobb esőben mentünk, Gerlán túl már alább hagyott a zivatar – és este úgy 9 óra tájban átázva, megéhezve Csabára érkeztünk.

1866 September 10.”

Különös, hogy ez a leírás az 1865. évi vázlatok között található, de az 1866-os év semmiképp sem lehet elírás. Évszámot tévedésből lehet írni, de csak az elmúlt évit – megszokásból –, a következő évit soha. Inkább arról van szó, hogy a vázlatfüzet hátlapja üres volt, s ez akadván a kezébe, ide jegyezte a megörökítésre méltó kirándulás emlékét.

S 1866 októberében, egyévi készülődés után valóban elutazott – de Berlin helyett a müncheni festőakadémiára. A kapott ösztöndíj, több műbarát támogatása, meg Reök István segítségével lehetővé tette a kiutazást.

UTOLJÁRA A PUSZTÁN

(1867. augusztus–október)

1867 első felében még Münchenben van, de nem hagy fel tervével, hogy Berlinbe utazzék. Ez év májusában írja Ligetinek:

„Tehát a jelszó Berlin, de hogy? Különbent ezt bízzuk a jövőre. Nekem a bátyám írta, hogy talán a Wenckheim arcképét kell festenem, Békés megye számára, ezt a szünet alatt otthon megcsinálnám, szeretném is, mert néhány studiumot akarok csinálni a magyar életből, aztán meg parasztruhákat összeszedni, minek itt hiját szenvedem.”

Úgy látszik, nagybátyjának is írhatott levelet, a magyar tárgyú képéhez kérhetett segítséget, mert Reök így válaszol Munkácsynak május 25-én: *„Leveledre válaszolva küldöm a járom és rúd rajzot, ha elmegy utána. Nem értek hozzá s főleg most nincs türelmem ilyen részletekhez.”* A rajz nem bizonyulhatott megfelelőnek, mert néhány nap múlva arról értesíti Munkácsyt, hogy írt Lajosnak (Reök Lajosnak Pécsre – Cz. I.), *„fotografáltasson le egy egész szekeret jármostól – megígérte, s remélem megkapod.”*

Munkácsy hazakészül. Reök megpróbál munkát szerezni számára, hogy az utazás költségeit így fedezzék. *„A főispán lefestése elhatározottat de téged ajánlani eddigile nem volt alkalom, s nem tudom, ezentúl lesz-e?”* – írja. Minden bizonnyal Békés megye távozó főispánjáról, báró Wenckheim Béláról van szó, aki a kiegyezés után előbb belügyminiszter, majd miniszterelnök lesz. Munkácsy is a Wenckheim-portré festésének tervét újságolja májusban Ligetihez írt, idézett levelében, de június 10-én már lemondóan írja Reök: *„Wenckheim festéséből se lesz semmi, mert Barabásba szerelmesek és ahhoz fordulnak. Másképp kell hazajöveledekről gondoskodnunk.”* (Barabás Miklós meg is festette a képet Békés vármegye rendelésére 1867-ben.)

1867 júliusában ismét Pesten van.

Eközben az országban nagyot változott a világ. Az abszolutizmus végképp eltűnt. A kiegyezéssel rendeződött a politikai helyzet, visszaállt a megyerendszer. A reformkori politikusok ismét helyet kaptak a központi és megyei adminisztrációban, így Reök Istvánt újból Gyuláról jelölik a megyei képviselő-választmányba. Családi életében is jelentős változás történt: harmadik gyermeke, Erzsébet születik 1866-ban, 1867 áprilisában pedig meghal apósa, Omaszta Zsigmond, és felesége jelentős birtokot örököl a városhoz közeli Kismegyeren.

Ezek a politikai és családi események indíthatták arra Reököt, hogy végképp otthagyja Gerendást. Felmondja bérletét, s 1867/68-ban már mint csabai lakos szerepel az adókönyvekben.

Az 1867 nyarán hazatérő Munkácsy még épp Gerendáson találja Reökéket, így utoljára

46. kép. *Reök István arcképe I.*
Munkácsy ceruzarajza. Gerendás, 1867.
Magyar Nemzeti Galéria, Budapest

47. kép. *Reök István arcképe II.*
Munkácsy ceruzarajza. Gerendás, 1863–65.
Munkácsy Mihály Múzeum, Békéscsaba

48. kép. *Vázlat a Dülő szénásszekér c. képhez*
Munkácsy ceruzarajza. Gerendás, 1867. Magyar Nemzeti Galéria, Budapest

festhetett Gerendáson. Aug. 9-e és 12-e között volt az az aradi országos dalárünnepély, amelyen Ábrányi Kornél társaságában részt vesz, s valószínűleg ezután jön haza nagybátyjához. Végvári szerint ekkor készül Reök Istvánról egy rajz, amelyet egykor még gyermekkori rajznak véltek, de technikája miatt nem lehet korábbi, s végül itt készült a *Dűlő szénásszekér* két vázlata is. Erről a képeről írja a következő év elején Ligetinek:

„... ami ott történik szomorú ugyan, de oly igazság, amit saját szemeimmel láttam, t. i. mikor a szekér tetején heverő lányka helyzetében voltam.”

A szeptember vége még Csabán találja. Ismét pénztelenül állt, amikor hazaérkezett, mert szeptember 29-én aradi barátjához írt levelében kéri a zálogba tett gyűrűjét, amelyet édesanyjától örökölt, és már nem először hagyta zálogba kölcsönökért. Levelének külön érdekessége, hogy Reök költözésének eddig gyanított időpontját is megerősíti:

„Kedves Pajtás!

Ime ide mellékelve küldöm a fölvelt 6 ftot. Kérlek, add át köszönetemet az illetőnek, s kérd meg, hogy gyűrűm küldje rögtön, mert tovább akarok utazni.

Bátyámnak mondtam üzeneted; ígerte is teljesíteni kérésed, most azonban rendezetlen állapotban lévén új gazdasága, hamarjában nem tehet. Én már csak Münchenből fogok írni. Isten veled. Kedves nődnék add át kéz csókomat, tiszteltetem. Dobót is tiszteld ódalba. Kér őszinte barátod

MUNKÁCSY MIHÁLY.

867. szeptember 29-én.

Lakásom Békés-Csabán.

Csak így címezd: Munkácsy Mihály

Reök István úrnál

B. -Csabán.

20 krajcárt is ide csatolok a gyűrűk el küldésének költségére.”

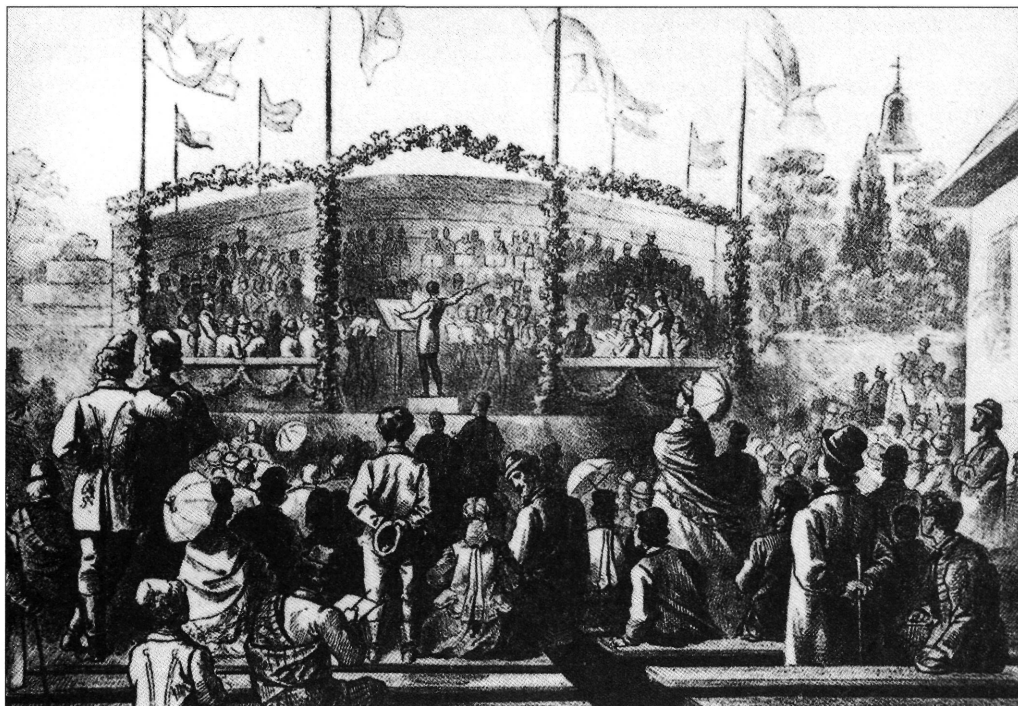
A levél címezte „B. Vilmos” (Bettelheim Vilmos, a már egyszer említett aradi könyvkereskedő család tagja), a levélben említett Dobó pedig Munkácsy másik aradi barátja, Dobó László, később Temes megye főügyésze.

Reök lakása – bérlőként – ekkor a Steiner-házon túl, Omaszta József egykori házában van, itt tartózkodik nála Munkácsy. Az említett új gazdaság pedig a kismegyeri birtok, melyet Mari néni örökölt, s amelyben majd a hetvenes években megépül Munkácsy nevezetes műterme.

Október elején utazott vissza Pestre, s a *Dűlő szénásszekér* terveivel hamarosan Münchenbe. S a régi emlék, sok ihlető forrás színhelye, a gerendási tanya néhány év alatt eltűnik. 1869 ja-

49. kép. **Munkácsy 1867-ben**
Eredeti fénykép. Repr. Malonyai, 1907. 1.

50. kép. **Aradi dalosünnepély**

Metszet Munkácsy után. Arad, 1867. Magyarország és a Nagyvilág, 1867.

nuárjában írja Reök, hogy szállítja a gerendási épületanyagokat. Úgy látszik, a tanya maga megmaradt, átvette az új bérlő, mert egy év múlva így ír a tanyáról:

„Orosházára menet távolról láttam volt tanyánkat, hol te és Iván annyit vitézkedtetek; ahol a levelet olvasó diák, meg a fonó lány, a betyár, az esti kép születtek. (Levélovasás, Fonó lány várakozás közben, Búsuló betyár, Estebéd a pusztán – Cz. I.) Idegen bitorolja e szent helyet – bitorolja, mert megvette azt, de fizetni nem akar. A Simay és Küzdényi tanyáknak már csak romjai vannak, azokból elköltöztek a gazdák. Így múlik, változik minden...”

Öt év múlva már az ő tanyája is omladozik: *„Mily különbség Miskám a gerendási és a mostani állapot közt – írja, arra utalva, hogy Munkácsy pompás műterem, Reök előkelő ház építését tervezi –, s mégis az volt a mostaninak alapja, kiindulása. Sajnálom, hogy míg épen fennállott az a tanya, mint szándékoztam, le nem fényképeztettem. Ma pusztaság, rom az egész, az a kis ház, amely nekünk akkor oly jó hajlékot adott.”*

Erre a levélre válaszolhatta Munkácsy:

„...hogy a gerendási residentia teljesen elpusztult, azt én is sajnálom. Sok gyermekkori emlékeim vannak hozzá kötve. Egy fénykép róla kellemes emlék lett volna.”

Reöknek a kismegyeri gazdaság berendezéséhez pénzre volt szüksége. Munkácsytól is kér. Október 27-én ugyanis – már Münchenből – azt írja Ligetinek, ha a pénzt megkapja egyik képéért,

„...kérem nagybátyámhoz küldeni, egyenesen B.-Csabára, Reök Istvánnak. Már csak azért adom oda, mert nem akarok vele makacskodni, talán máskor is vesz egyet-mást, vagy ha ő nem, akkor más.”

Változott a világ! Ettől kezdve nemegyszer segíti ki kölcsönrel nagybátyját.

Egyébként is bevett szokás lesz, hogy Munkácsy – nagybátyja tanácsára – hazaküldi a képekért kapott pénz egy részét, Reök kamatot számít utána, mintha bankban volna, s rendszeresen küld belőle vissza Munkácsynak. Így véli biztosítva, hogy a pénz ne fogyjon el idő előtt Munkácsy kezében.

*

1867-ben Munkácsy biztosabb anyagi háttérrel utazhatott vissza Münchenbe. 1866-ban ugyanis a Helytartótanács művészeti ösztöndíjat hirdetett meg, amelyet Munkácsy megpályázott. Közben azonban a Helytartótanács megszűnt, helyét átvette az újból felállított magyar minisztérium, így kérését már Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszterhez írta meg 1867. február 18-án.

A pályázatban Munkácsy hivatkozik arra, hogy árvasága ellenére küzdötte fel magát a festészeti akadémiáig, tehetségét az Országos Képzőművészeti Társulat is elismeri, de sok tanulásra van még szüksége.

„Ezeknél fogva esedezem, méltóztassék a magas m. kir. Ministerium engemet, tanulmányaim alapos folytatathatására 1500 ft stipendiumban kegyesen részeltetni, amit én művészi termékeimmel hazámnak egykor megszolgálni legszentebb kötelességemnek tartandok.

Mély tisztelettel maradván Münchenben 1867. évi február 18-án legalázatosabb szolgálja Munkácsy Lieb Mihály festőművész a müncheni műakadémiában.”

A kérvény megfogalmazásában a régi patrónus, Harsányi Pál segédkezett. A mellékletek közül viszont mindjárt az első a csabai előljáráóság néhány héttel korábban kelt szegénységi bizonyítványa.

„Szegénységi bizonyítvány

Alulírott községi előjárók illő megkeresés folytán hitelesen bizonyítjuk, miként Munkácsy Lieb Mihály festész a' ki szüleinek elhalása után községünkben, 's jelesen a Gerendási pusztán Reök István haszonbérllő úrnál mint nagy bátyjánál huzamosabb ideig tartózkodott, – jelenleg pedig a Müncheni képző művészeti Intézetben bővebb képzés végett foglalatatoskodik, – minden vagyon nélkül szűkölködő egyéniség legyen.

EÖRDÖG főjegyző, ZSILINSZKY MIHÁLY bíró, MICHNAY MIHÁLY esküdt”

Eötvös miniszter júliusban válaszol:

„... Az állami költségvetésből 1867-re a művészet felsegállítására kivetett javadalmazásból Önnek ösztöndíjul nyolcszáz forintot engedélyezek...

Budán 1867. Július hó 26-án

B. EÖTVÖS JÓZSEF”

Nyolcszáz forint! Ennyi pénze még sohasem volt!

A NÉVVÁLTOZTATÁS

(1868. október)

Néhány hónap múlva, 1868 nyarán ismét itthon találjuk. Pestről Debrecenbe utazik, a népeletet tanulmányozza – anyagot gyűjt további munkáihoz. Az életrajzírók valószínűnek tartják, hogy meglátogatja nagybátyját is Békéscsabán. Ezt a feltételezést erősíthetjük meg mi is, névváltoztatásának történetére hivatkozva.

A Munkácsy nevet művésznévként használta 1863 óta. Korábban Lieb Mihályként szignál-

Szegénységi bizonyítvány

Alkotott községi Előjárók, iltó megkeresés folytán
sán hitelesen bizonyították, miként
Munkácsi Lieb Mihály fia, a ki
stulinnal elhatása után
községünkben, s jelen a Szendrői
pusztán lévő István hárszabáló
ánál mint nagy bátyjával hűs,
mestél, ideig tartózkodott, - jelen
leg pedig a Mánchoni kéjre mű
vészet tanulása végett kitérte
és végre foglalkozni kezdett, - min
den vagyon nélkül. Szükösztől
egyniszéleg -

Kéts Békésbáb febr. 1 - 869

Szegénységi bizonyítvány

Békésb. város Előjárói
Liebcsedy Mihály
bíró
Munkácsy István

51. kép. Munkácsy szegénységi bizonyítványa
Munkácsy Mihály Múzeum, Békéscsaba

ja rajzait. 1863-ban azonban, amikor Pesten újra találkozik egykori gyulai ismerősével, Odry Lehel színésszel, neki újságolja, hogy már nem Lieb Mihály a neve, hanem Munkácsy. Az ötlet még Aradról való. Albrecht Ferdinánd asztalosműhelyében szokásban volt, hogy a legényeket nem vezetéknevükről különböztették meg, hanem származási helyükről. Így lett Liebből „munkácsyi Miska”. A nevet később fel is vette, de hivatalos írásokban kénytelen volt mindkét nevet használni: Lieb-Munkácsy s ennek változataiban: Munkácsy Lieb, esetleg zárójeles alakban. A kiegyezés után az eddigi művésznév hivatalos felvételére talán ösztönzést kaphatott a törökbalinti Steiner bácsitól is, aki ez év februárjában kapta meg az engedélyt a Kövi név használatára. No, és most érte el a 24. életévét, a nagykorúságot, amikor már önállóan dönthetett ilyen ügyekben.

Különös, hogy Munkácsy csak magyarországi tartózkodása legvégén kérvényezte a név-

változtatást. (Talán készülődés közben derült ki, hogy az okiratra szüksége lesz.) Szeptember 30-án írja meg a kérvényt a Belügyminisztériumhoz. Át sem nézte, az ékezetek jócskán elmaradtak.

„Nagy Méltóságú Magyar K. Belügy Minisztérium!

Én Magyar országai, Munkácsy (sic!) születésű lévén s már több évek óta elhagyva családi Lieb nevemet, mint festő Munkácsy néven működöm. Hogy eddig törvényesen át változtattam volna nevem, attól kiskorúságom tartott vissza, most azonban be töltve a 24. évet bátorkodom mély tisztelettel folyamodni a Munkácsy mint felvett név törvényesítéseért.

Mély tisztelettel maradok Pest, 868. Szept. 30.

*Alazatos szolgálja
MUNKÁCSY (LIEB) MIHÁLY”*

A Belügyminisztérium igen gyorsan intézkedik: okt. 3-án már kész az engedély. Közlik a hivatalos lapban, és leküldik Békés vármegyének. Azért ide, mert Munkácsy – a kérvény külső oldalán rávezetett megjegyzés szerint – „Az engedélyt B. Csabai földbirtokos Reök Istvánnak kéri kézbesíttetni.” Ugyanitt ceruzás megjegyzés olvasható: „sürgős”.

Utóbbi megjegyzések azt bizonyítják, hogy Munkácsy magával akarta vinni a miniszteri engedélyt, s Pesten már nem tartózkodván, Csabára kéri. Nyilván búcsúzni jött le, s itt kívánta bevágni az iratot, mely október 7-én már megérkezett a vármegyéhez:

„19509 szám

Békés vármegye közönségének

Gyulán

Lieb Mihály munkácsi illetőségű festész vezetéknevének „Munkácsi” -ra (sic!) kért változtatása megengedtetvén, – felhivatik a vármegye közönsége, hogy erről folyamodó megbízottját Rök István B.-csabai földbirtokost, a mellékelt keresztlelél kézbesítése mellett értesítse, és ezen névváltoztatásnak az illető anyakönyvbe leendő feljegyzését eszközöltesse.

Budán 1868 évi október hó 3-án

*a miniszter helyett
SZLÁVY JÓZSEF
államtitkár.”*

Az engedélyezett név tehát „i”-re végződött, de Munkácsy következetesen „y”-nal használta kezdetektől fogva. A nemességet, nemesi előnevet és címet csak 1880. december 11-én adományozta a király Munkácsynak.

A csabai főszolgabíróhoz október 12-én küldik tovább a határozatot, a másikat Bereg vármegyébe, ahol az anyakönyvben átvezették a névváltozást. (Eddig erre a forrásra hivatkoztak az életrajzírók). Munkácsy tehát október 13-a előtt nem kaphatta kézhez az iratot Csabán, s ezt bevárva utazhatott el, most már Düsseldorfba. A *Magyarország és a Nagyvilág* október 11-én ad hírt arról, hogy Munkácsy néhány nap múlva visszautazik a düsseldorfi akadémiára. Az időpont egyezik a mi feltételezésünkkel: a sürgősen kért névváltoztatási engedélyt még bevárta Csabán, s rövid időn belül távozott nagybátyjától.

1868-hoz fűződik még egy különös esemény Munkácsy életéből. Még 1866-ban megismerte a törökbálinti orvos „viruló szép lányát”, Rottmayer Izabellát. A lány viszonzta szerelmét, de az apa hallani sem akart Munkácsyról. Titokban leveleztek, s Munkácsy elhatározta, hogy hírnevet szerezve megtöri az apa állhatatosságát. Most, két év után, 1868-ban ismét megkérte a lány kezét, de az apa kereken megtagadta. Munkácsy szökésre akarta rávenni a lányt, de az az utolsó pillanatban visszalépett. Munkácsy nehéz szívvel távozott az országból.

Reök csak 1869 februárjában értesül – Kövy útján – az esetről, s dörgedelmes levélben feddi meg Miskát meggondolatlanságáért: „... csak azzal vagy hiával, hogy idő előtti kapoccsal

52. kép. *Gyulai László: Munkácsy Mihály*
Litográfia. Magyarország és a Nagyvilág, 1868

jövődöt kompromittáld. Tanulj előbb fráter s házasságról akkor gondolkozzál, ha alapod lesz hozzá és akkor is kétszer megfontold, kivel szövetkezzél, különben kínos vajúdság lesz.” A fráter szó használata azt érzékelteti, hogy ez a „dörgedelem” atyai-baráti volt.

Ami a korai házasságtól való visszatartást illeti, igaza volt Reöknek. Így gondolkozott Ligeti is, aki szintén óva intette ettől a lépéstől, féltette Munkácsy jövőjét. Legfeljebb a „meggondolatlan ismeretség” feltételezését lehet kifogásolnunk Reök levelében: a fiatalok valóban szerették egymást, s különösen Munkácsynak jelenthetett sokat ez a szerelem, aki gyermekkorra óta kevés szeretetet kapott környezetétől. Egyébként is huszonnégy éves volt, itt a házasság ideje. – De nem olyan embernél, akinek minden idejét jövője megalapozására kell fordítania.

Ezzel lezáródik az az időszak, amikor Csaba évenként láthatta a festőpályán felfelé haladó Munkácsyt, tanúja és témája lehetett több festmény születésének.

1869-ben fordulat következett be. Nemcsak abban, hogy ritkábban fogja vendégül látni, hanem abban is, hogy 1869-ben, a *Siralomház* megfestésével Munkácsy nevét a legnagyobbak között emlegetik, s ettől kezdve a világhírű művészt fogadja a megye társadalma.

A Mester és Békés megye

A SIRALOMHÁZ IDŐSZAKÁBAN

Munkácsy 1868 októberében elhagyja Münchent, és Düsseldorfba megy Knaushoz. Düsseldorf tartózkodása döntő hatással volt Munkácsy fejlődésére. Felszabadul az akadémizmus kötöttsége alól, s a francia realisták hatnak művészetére. Munkácsy magára talál. Megfesti régi témáját, az *Ásító inast*, amely „jó művészi renomét” szerzett számára – mint maga írja. S még abban az évben eddigi főművével jelentkezik, a *Siralomházzal*. Egyszerre ismertté tette nevét, s gondtalanabbá életét.

Májusban még a csabai főszolgabíró Munkácsy útlevélkérelméhez szükséges véleményezésében azt írja, hogy „*Munkácsy Mihály, előtte Lieb, az államtól évenként 800 f segélyben részesül; ismét továbbá nagybátyja, csabai birtokos Reök István őt a szükséges költséggel ellátja, ennél fogva tehát folyamodó bír eszközökkel magát másoknak terhelhetése nélkül feltartani s élelmezni.*” S négy hónap múlva, 1869. szeptember 30-án Munkácsy már azt újságolja Ligetinek, hogy a *Siralomházat* egy „*anglius*” 10000 frankért megvette. (Kb. 4000 magyar forint – ötévi ösztöndíjával volt egyenlő!)

Úgy látszik, nagybátyjának is megírta az örömhírt, mert Reök 1869. október 4-én azt válaszolja, hogy örül a jó vásárnak, a szép összegnek. Azt kéri, csak egy havi pénzt tartson magánál, a többit küldje Csabára, mert nincs vásár, a pénztárak üresek, így pénzsűkében van. Egyébként is óvatosan költson, s ha sok pénze lesz, elvállalja a pénz kezelését, hogy megtelepedésekor egy lakot vehessen magának.

Munkácsy ebben az időben valóban arra gondolt, hogy hazajön, és Magyarországon telepedik le. A következő évben, 1870 áprilisában Munkácsy ismét látogatóba készül. Reök pünkösdre, június 5-ére hívja, amikor Kaplonyban Reök Pálnál összejön a család, s „*hol valahára Gizát is megláthatnád. Hát szép is volna az.*” Az újságok azonban csak június 26-án jelzik, hogy Munkácsy néhány nap óta itthon tartózkodik. Hazalátogat Csabára is. A *Békés* augusztus 17-én közli, hogy „*Munkácsy Mihály geniális fiatal festőnk egy idő óta anyai nagybátyja Reök István úrnál Csabán tartózkodik. A múlt héten Gyulára is berándult s egy napot itteni ismerősei körében töltött.*” (A gyulai látogatás augusztus 8 és 14 között lehetett.)

Az egykori asztalosinas ünnepelt vendég lett a megyében.

Reök maga is hozzájárult Munkácsy sikereinek megismertetéséhez. A látogatás előtt, 1870. április 24-én a *Békés* című újságban előbb egy háromhasábos tárcája jelent meg Munkácsyról, melyben gyermekkorától a *Siralomház* megfestéséig követi életútját, júliusban pedig a *Siralomházhoz* ír magyarázatot:

„*Öcsém Munkácsy által megkerestetvén, hogy a siralomházi képhez németül – így ő írni nem tud – magyarázatot írnek a kép tulajdonosa Wilstack amerikai polgár számára*” – kezdi cikkét, s megírta a magyarázatot, melyet most némileg módosítva közöl a *Békés*ben. A leírás értéke, hogy a *Siralomházzal* olyan ember ír, aki ismerte tartalmát, s közvetlen átéltje volt annak a kornak, amelyből a téma megszületett. (Még 1868-ban is azt írja Munkácsynak, hogy rablók nyugtalanítják a környéket.)

A siralomházba került betyár típusa a szabadságharc után keletkezett: „... az országban katonai kormány ostromállapottal uralkodott. Mégis rablóbandák alakultak, melyeket elnyomni sokáig nem sikerült, úgy hogy a lakosság a politikai üldözések, katonai garázdálkodás és a rablók üzelmeinek kettős tüze közé szorult volt. És oly nagy volt a közelkeseredettség, hogy eleintén, ha a biztonsági közegek rablókkal összezsaptak és megverettek, a lakosság, nemét a kárörömmel el nem fojthatta. Vad hírek keringtek, hogy a rablók csak német pénztárakat és az olyanokat fosztogatják, akik harc folytán (a szabadságharc folyamán – Cz. I.) magukat az ország iránt ellensé-

53. kép. A Siralomház festője,
Munkácsy 1870 körül

Eredeti fénykép. Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtára, Budapest

54. kép. **Reök István öregkori arcképe**
Eredeti fénykép. Magántulajdon

55. kép. **Reök Istvánné
Omaszta Mária fiatal korában**
Eredeti fénykép. Magántulajdon

gesen vagy legalább bűnös közönnyel viselték..., hogy a harc rövid idő múlva újra ki fog törni, s akkor aztán a muszka is az országgal fog tartani; hogy az amúgy rablott pénz a háború költségeire fog fordíthatni; hogy az eféle rablások tulajdonképpen nem is valóságos rablások, hanem visszatörlesztés, s rablott pénz hadi préda volnának ...!

Tény volt, hogy abban az időben az országban számos politikai kompromittált egyén bújosodott, köztük közhonvédek is, kik magukat az osztrák seregbe besoroztatni nem akarták, s hogy ez utóbbiak némelyikét, szintén üldöztetvén, jóformán az éhség, nyomorúság tette rablóvá, mire nézve némileg szájalmat keltek...

A siralomházi elítélt egyikét ábrázolja azon szerencsétleneknek, kiktől feljebb volt szó, kik becsületes előéletűek voltak, magukat a harc kitörésekor a haza védelmére családjuk odahagyásával s lelkesedéssel önként felajánlották, a harcban rettenthetetlen bátorságot tanúsítottak, azután pedig inkább meghalni voltak készek, hogysem magukat az akkor gyűlölt osztrák seregbe besoroztatni engedjék."

Az augusztusi látogatás után szeptemberben már ismét Düsseldorfban van Munkácsy, s Csaba négy évig nem látja ezután a világhírű festőművészt.

Reökek maguk is Pestre költöznek. Még áprilisban azt írja Reök Munkácsynak, hogy Szent Mihály napján Pestre költözik a család, s az a remény is felcsillan benne, hogy egyszer majd Munkácsyval együtt élhetnek: „*Ha egyszer valamikor Pesten találnál letelepedni és én ott lakván még életben volnék, hát az nem volna rossz.*”

Május 8-án írja Reök, hogy Pesten volt lakást keresni, s megindította válóperét első feleségétől, amelyet a kiegyezés utáni új törvények tesznek lehetővé. S amikor a választ kimondva – mintegy 16 év után – 1871. augusztus 6-án végre megesküdhettek, örömmel írja meg a hírt Munkácsynak.

56. kép. ...és családayaként
Eredeti fénykép. Magántulajdon

mellyel e térségek értéktelenítettek...” Kitartásra szólít fel, amíg a nemzet visszanyeri önkormányzatát, s bevezetheti a központilag is támogatott modern bérleti rendszert: „*Legyünk számítók, takarékosak, szánjuk el magunkat nélkülözésre, áldozatra is ha kell, érdekeink jövőjéért! működjünk össze, hogy legyenek közvetítő intézeteink, megfelelő számmal és munkakörrel; súlyos az adó, s tőke-emésztő? legyünk továbbra is kitűzők, és azon, önkormányzatunk visszanyerésével tetemesen enyhítve lesz...*”

Ugyanebben az időben a nagyváradi–fiúmei vasút építését szorgalmazza másik röpiratában, majd 1867-ben a dohánytermesztésről írt tanulmányát adja ki, mely a történetíró szerint „*egyike a legjobb szakmunkáknak*”. 1868-ban a mezőgazdaság-, ipar- és kereskedelmi minisztériumban a társulat munkájáról tartott beszámolójával „*nagy elismerést szerzett*”.

Kihasználva a kiegyezés adta lehetőségeket, újra felveti régi eszméjét, egy csabai gőzmalom-részvénytársaság alakítását, amivel a megyében nagyméretű malomipart kívánt létrehozni. (Az akkor még rossz vasúti összeköttetés miatt későbbre halasztják a döntést.)

Mindez nem elégíti ki. Pestre költöznek. Az indokokról így számol be Munkácsynak: „*Mióta nénéd atyja után öröklött... s mi Gerendásról Csabára költöztünk, azóta én magamat szokott helyemen soha se éreztem. Csabán se dolgozom, se társaságom nem volt, a gazdaságot se folytathattam onnan kellőleg, ami nyugtalanított folyvást... Nénéd a birtokra lakni kimenni nem akart. Végre is kétségbeesve mondtam, ha oda nem, hát én meg Csabán tovább nem, menjünk Pestre. Úgy is lett. Pestre költöztünk, én remélvén, hogy mindenünket pénzzé téve, ott el is foglalom magam valamivel, szórakozásom is több lesz.*”

54 éves, amikor két évtizednyi távollét után megpróbál visszatérni a fővárosba, ifjúkorának színhelyére, ahol oly sokan és sokat lelkesedtek a „*hon*”-ért, s megannyi rokonlélek között töltötte ifjú éveit.

Reök ugyanis – bár beköltözött Csabára, s beválasztják a megyei választmányba –, nem érzi jól magát a városban. Ha nem ismernék levelezését, aligha hinnénk el ezt róla. A hatvanas években ugyanis termékeny munkába kezd. Még 1860 őszén megalakul a Békésmegyei Gazdasági Egylet, melynek születésénél lelkesen működött közre. A több mint ötszáz tagot számláló jó nevű egyesületben kezdetűl fogva vezető szerepet tölt be, 1867 és 1870 között pedig a társaság igazgató elnöke. Olyan emberekkel dolgozhatott együtt, mint Trefort Ágoston és Eötvös József.

Reök munkássága elsősorban a szakirodalom terén maradandó. 1865 februárjában Gerendáson írja a földbérletekről szóló tanulmányát, s a föld kimerítése ellen lép fel: „*... nézzünk szét a jelenlegi bérlet alatti területeken, nem kell-e azoknak vigasztalan kinézésén elszomorodnunk, nem-e az elhagyatottság fakó színe az, mivel szemünk találkozik? Látunk-e szegélyezést, kertet, épületeket, vagy azokon csínyt, tisztaságot, de csak rendes árkolást is? Valóban nem! hanem látunk igenis akár már elhagyott, akár használatban lévő, mindkét esetben düledékes ronda fészkeket, melyek bizonytalán keserű előízét adják azon rendszerfelének,*

1870. szeptember 29-ével költöztek a Dob utca 13. számú ház első emeleti lakásába. „Szál-lásom kicsi, de megleszünk benne, míg jobb akad, pedig 840 f. az ára” – írja Munkácsynak. A következő évben már az Üllői út 1. szám alatt találjuk a családot. Itt laknak visszaköltözésükig, 1872 augusztusáig.

A felköltözés után Reök nem sokáig marad Pesten. A gyerekek iskolába járnak, ő azonban hosszabb-rövidebb időre lejön a megyeri birtokra, maga irányítja a gazdaságot. Ez az oka, hogy Munkácsyhoz írt leveleit hol Pesten, hol Csabán keltezi.

„PARAINESIS” MUNKÁCSY MIHÁLYHOZ

Ha Munkácsy sikere meg is nyugtatja Reököt, nem szűnik meg aggódni jövőjéért: az idősebb, tapasztaltabb barát higgadságával figyelmezteti a kötelességekre, az ifjúkoron, az élet „*költői szakán*” való megdöntött átlábolásra s a jövő megalapozására. Az 1869–1872 között írt levelek Kölcsey *Parainesisét* – Kölcsey Kálmánhoz írt intelmeit – juttatják eszünkbe: Reök azokat a magatartási normákat kéri számon unokaöccsétől, azokra akarja nevelni, betartásukra figyelmeztetni, amelyeken a reformkori nemzedék, közöttük ő is nevelkedett. Máskor a pesti társaságokban hallott vélemények készítenek levélírássra.

Az egykor kemény nagybácsi néha elérzékenyülve vall önmagáról is, feloldódik férfivá vált unokaöccse előtt. Itt érezhetjük Reök emberi magatartásának normáit, amely az elnyomatás korában nem tudott magára találni.

Említettük, hogy Reök a *Siralomház* sikerének hírére elsősorban takarékoságra intette Munkácsyt. A takarékoság többször is előkerül levelezésükben. Reök féltette Munkácsy szép jövedelmét a könnyen jött pénz szokásos sorsától, ezért figyelmeztette a művészi pálya sikerének forgandóságára, a jövő megalapozására, mely – ha itthon próbál letelepedni – sokkalta szerényebb jövedelemmel kecsegtet a jövőben.

S ne csak önmagára gondoljon! Giza Kaplonyban él, nevelőapjánál, Reök Páléknál. De ki tudja, meddig élnek, s „*ha szerencséje (férjhezmenetele – Cz. I.) késik, te leszesz csak képes és hivatta őt el nem hagyni... Azért említem meg, hogy erről elmékednek nem lesz felesleges, sőt kötelességszerű. A mit tehetsz érte az, hogy annak idejében, ha Paliék nem lesznek többé, magára ne hadd, mert azon néhány forintokból, mely számára le van téve, meg nem él.*”

Fél év múlva arról ír, reméli, takarékosabb lesz a jövőben, „... mert a takarékoság egyik mértéke az embernek is, mert a vagyon szükséges az életben, emeli az egyén függetlenségét, tekintélyét, még a művészetre is nagy hatással van, mert ugye mi szegények képeidet megvenni se nem bírjuk, se nem értjük... tehát fráter így vagy amúgy, de már nagyon szeretném időnként hal-lani, hogy bátya: már ennyi van az acskóban.”

Amikor 1872-ben roppant sikereiről ír Munkácsy, az öröm hangja mellett is óvatosságra inti unokaöccsét: „... oly eredmények ezek, amelyek a legmerészebb várakozásokat is messze túlhaladták. Légy hálás kiváló sorsod iránt, légy okos, gondoldj anyagi jövődre... Használd fel okosan aranykorodat édes Miskám, ha van irántam való jó hajlandóságod... megládd, egykor élénken fog eszedbe jutni, hogy e korban tanácsaimmal üldöztetél, eszedbe, ha fogadod (megfogadod – Cz. I.) és eszedbe, ha – nem...” Ez a féltő óvatosság – szerencsére – korainak bizonyult, Munkácsy aranykora még csak ezután következik.

Munkácsy 1873-ban – mint később látni fogjuk – válságos időszakot zár le.

Levelei is tükrözhetik a változás, a megnyugvás hangulatát, mert augusztus elsején Reök jólesően veszi tudomásul unokaöccse magatartását: „... *Leveleid tanúskodnak és megnyugtatnak arról, hogy éberem, öntudatosan haladsz, tévútra nem jutsz...*” – írja válaszában, s nem mulasztja el, hogy egy általános emberi magatartásra ne hívja fel Munkácsy figyelmét: „– *Mindenkinek eleget tenni, főleg úttörőnek, ritka embernek adatik. Minden különböző szempontból tekintetik s ítélik meg. Aki minden bírálatra összerendezzen vagy senkire se hallgat, rendesen – egyaránt hi-*

bázis. *Meghallgatni az ellenzézetet, afelett komolyan gondolkodni és cselekedni a megfontolás végeredménye szerint, ez az, ami rendszeren célhoz vezet.*"

(Ki ne ismerne rá ebben a gondolatmenetben és szerkesztési formában Kölcsey *Parainesisére!*)

Hogy Reök előtt az egyéni érvényesülés mögött mindig társadalmi, közösségi célok is lebegtek, a következőkkel bizonyíthatjuk. 1871-ben Munkácsyt Weimarba hívják tanárnak. Huszonhét éves – ilyen fiatalon igen nagy megtiszteltetés! Reök azt reméli, hogy ezzel Munkácsy egy új irányzat megteremtője lehet, egy „új iskolaárnyalat” alapjait vetheti meg. *„S ez fontos önmagában is, ránk nézve kétszeresen fontos, azért, mert aki ezen árnyalat megalapítója lehet, magyar művész.”* Különös felelősség olyan helyet betölteni, *„melyen hivatva van adományát s tanulmányait a legfiatalabb nemzedékbe bele csepegtetni... kívánok hozzá lelki testi egészséget, hogy az azzal járó feladatnak a művészet javára, hazád díszére megfelelhess; hazádra mondom, mert nincs benne kétségem, hogy noha idegen földön van működésed tere, azért szíved mindig mindenkor e hányatott szegény hazáé maradj.”* (Kiemelés tőlem – Cz. I.)

Ezzel elérkeztünk a levelek legfőbb témájához, a haza szolgálatához.

Reök politikai felfogásáról Erdélyihez írt levele alapján említettük, hogy 48-ban elhatárolta magát a radikálisoktól, de a 48-as eszmék hű támogatója volt. Munkácsyhoz írt leveleiből közelebbről is megismerhetjük álláspontját.

Amikor 1866-ban megnyílik a kiegyezést előkészítő országgyűlés, a királyi leiratról így velededik: *„A leirat nem oly merev, mint előde, de nem kielégítő.”* S amikor 1873-ban, a Deák-párti kormányzás csődje után nagy átalakulás indult meg a pártok között, így számol be róla: *„... nálunk is nagy dolgok vannak folyamatban, a pártok új alakulásra készülnek, mert az egészségtelen állapot, mely 67 óta húzódik, tovább nem tartható. Meglássuk, a vajúdnak mi eredménye lesz, hogy lesz, az igen valószínű. Megelégedéssel mondom, hogy az ellenzékűl nevezetes férfiak váltak el Giczey Kálmán vezérlete alatt, és – az én álláspontomat foglalták el, mellyel, nyíltan legálább, talán az országban eddigileg egyedül voltam.”*

Reök tehát Tisza ellenzékben lévő balközép pártjából a Deák-párttal való kiegyezésre hajló Ghyczy Kálmán elveit vallja.

Már az „*intelmek*” eddigi részleteiből is észrevehettük, hogy mögöttük egy tiszteletré méltó emberi életfelfogás rejtőzik. Nemcsak az öregedő ember nagy élettapasztalata – néha keserűsége – van mögötte, hanem a reformkori eszmék vállalása is. Hogy ezek az eszmék mennyire hatottak Reök mindennapi magatartására, csak gyanítani tudjuk.

De hazafiságáról nemegyszer meggyőződhattunk már, s ezután is hivatkozni fogunk rá.

Ezt kéri számon Munkácsytól is. A haza szolgálatát, s azok iránti kötelesség teljesítését, akik tehetségét megmentették, akik pályáján eddig segítették, nem önmaguk, hanem a magyar művészet felemelése érdekében.

Munkácsy 1870-re több jelentős megrendelést kap. Reök első dolga, hogy eddigi támogatói iránti kötelességére hívja fel a figyelmét: *„A Képzőművészeti Társulat ki van már előlegéért elégitve? Ha nincs, azt ne mulaszd. Aztán – jövőre ha lehet, ki kellene alkudni, hogy műved... (műved, képed – Cz. I.) előbb Pesten legyen kiállítva, ezzel figyelmet tanúsítás a hazai művészet iránt és hálát támogatásodért, különben... tőled a haza semmit sem lát – nem is veszi hasznodat.”* (A Társulat ösztöndíjával került ki külföldre Munkácsy, ezért várja a hála kifejezését. – Cz. I.)

Egy év múlva ugyanez a téma tér vissza, mint eddig még teljesítetlen adósság, s a befutott művész hazafiúi kötelességére figyelmezteti Munkácsyt: *„... ne vedd rossz néven, ha felemlítem. Nem emlékszem, hogy valamely hazai ügyet pénzzel, munkával támogattál volna. Kísérd, ha nagyjából is, figyelemmel a lapokat s egyszer-egyszer járulj nevezetesebb ügyekhez akár pénzzel, akár másnemű adományokkal. Ezt mi itt többnyire tesszük kevesebb móddal, mint amennyivel te bírsz, s ezt neked is kell tenned kötelességből és a „decorumért” (illendőségért – Cz. I.). „A mienk volna, mondják, de semmivel se árulja el, hogy velünk érez, pedig az ország segítette is!!!” Ezt a vádat neked nem szabad elviselned, igen-e Miskám?”*

1871 végén Munkácsy elhagyta Düsseldorfot, és Párizsban telepedett le. Néhány hónap múlva, 1872 februárjában évődve kérdezi tőle Reök: *„Hanem hát parlez vous francais?”* (Be-

szél franciául? – Cz. I.) Majd így folytatja: „Tudod a platyinkár hogy gondolt a franciákon kifogni, csodálkozva elébb, hogy őt meg nem értik?... gondolkozott... tudok má... s mit tett? befogta az orrát és úgy kérdezett... gondolván, hogy a franciák orrukon beszélvén, csak az a hujja, hogy nem értik, hogy ő is az orrán beszéljen... Ezt a módot ajánlom.”

„Bizony szép élet a tiéd öcsém; a világ nyomorúságát csak múltadból ismered, anélkül, hogy az benned kiújuló sebeket hagyott volna. Minden mosolyog feléd, feltéve, hogy résen maradsz, és a drága, kiválóan kedvező időt minden tekintetben felhasználod. Csak egy nem tetszik nekem benne, hogy mind idegenebbé leszel tőlünk, nem szívesen, de tényleg, távol lakásod miatt. Jó hogy te azt oly mértékben nem érzed, mint ezt némelyek érzik...”

S egy héttel e meleg hangú elérzékenyülés után megírja legkeményebb kifakadását Munkácsy vélt nemtörődömsége miatt.

A levél előzménye, hogy 1872-ben a bécsi képzőművészeti kiállításra készül a Társulat is, mégpedig külön reprezentálva a magyar képzőművészetet. Felkérték Munkácsyt is, küldjön képet a kiállításra, de azok időben nem érkeztek meg. Reök Pesten a kaszinóban találkozott Than Mórral (A fiatal Munkácsy egyik támogatója volt – Cz. I.) és Ráth Károlyval, s tőle érdeklődtek Munkácsy festményei után, mi az oka, hogy nem küldi az ígért képeket. „Kellemetlen kérdés volt” – írja Munkácsynak, s levelében mintegy összefoglalja véleményét unokaöccséről, megmagyarázza eddigi magatartásának indítékait:

„... gyerek korod óta sajátosságod volt magadat teljesen saját ügyeid, érdekeid által elfoglaltatni, s általában figyelmedben csak azt részesíteni, ami éppen környezett, amitől azt meg nem tagadhattad. Ami távolabb esett, azt észre nem vetted. Ez való, ha te nem így tudnád is.

Azért kértelek, ha távol vagy is, mint e haza fia, melynek, ha pályád még oly fényes volna is, az első támogatást köszönheted – ne feledkezzél meg a hazáról, a múlttól. Figyelmeztettelek nevezetesen az Eötvös emlékre, azon férfiú emlékére, aki, azon kívül, hogy hazánknak nagy fia, neked pártfogód volt. (Az első minisztériumi ösztöndíj adományozója, 1871-ben elhunyt. – Cz. I.) Figyelmeztettelek egyébre is, de arra különösen, hogy ha hazádat megtagadni nem akarod, ne felejtse el azt, s ha nem, add koronként hazafiúi érzésednek jelét. S ím, te ily közmegegyezésre adsz okot, adott szavadat se váltván be oly egylettel szemben, mely első volt tehetséged méltánylásában és támogatásában... Mondd, minő érzéssel jössz egyszer-egyszer ismerőseid körébe haza, ha arcaikról – ha nem szavakban – a legsötétebb szemrehányást leszed kénytelen olvasni, hogy t. i. hazádról megfeledkeztél.

Pedig én tudom, hogy neked van szíved, hogy aki ráköti magát, persze közeledben, az ingedet is lecsalhatja – de barátom, mit ér maga a jó szív, ha öntudatos figyelő s azt vezető elme által nem irányoztatik. Az olyan ember környezetének játéka, zsákmanya, s ha ege elborul, magára marad, mert mint embernek nincsenek tényei, melyek a közméltánylást kiérdemelnék. (Kiemelések tőlem – Cz. I.)

Ezt kellett elmondanom, habár azon veszélyre, hogy leveletem, mint illetéktelen – félre dobod. El kellett mondanom, mert amit én elmondhattam, azt más nem mondhatja el barátilag, más ha hasonlóra érzi magát indítatva, erre más és nem a bizalmas utat választja, p. a hírlapit. Elmondtam ilyesmit ismétlem a te érdekedben, de érzem, hogy az eféle jó tanácsoknak is van határa oly egyén irányába, aki jogositva van saját magától fogadni el csupán tanácsokat, érzem ezt, s erősen felteszem magamban, hogy a preceptorokdással jövőre szakítandók, kívánván szívemből, hogy te ne csak a művészet terén, hanem más téren is azt tedd, ami helyes, amivel magad, mások és hazád iránt tartozol. Isten veled

bátyád.”

Amikor elismerjük Reök elveinek igazságát, becsüljük mindazért a törekvéseért, amivel Munkácsyt a reális életszemléletre, a társadalmi kötelezettségek teljesítésére kívánja nevelni, azt is meg kell állapítanunk, hogy Reök nem tudta, s nem tudhatta, hogy Munkácsy válságos időket

Edes Munkácsy! 1876. máj 21

Tegnap kezeim megröszeltek az a levél
vitka melyre jót köpamionna Colpachta kü-
rem, hogy legelőbb arról negyek néko az
mutatásokkban. Ja azam kére Franzot is li-
vinté franciánál, a mihe majd bele bírattam
az apputóm sime minde megkérülte. Péis
antonon az nem találta meg levélben Col-
pachos - nem koponyáig ér.

Sicak hár a heragas kiátémi, mine epe-
nins in magyart a sonos in pediz meg ára. C.
gyiténans az min európa, Jan inea, hogy
meg ü Colpachos vata, levélben meg nem írke
zes. De egy kisre nemittem, t ariéko meg az
fug találtni.

Tömmel olvasom hogy az aertier de l'ar-
aisse sikemle is sorsaiás vintite, hár a most
hal a djábeánál mennyire vagy? Ucolpachos
misdéipváltját az itéletét fenerise.

Annal rohabbul, fesi az nálvant, mindenféle
haj is haj ugy orozagos mine magán dolga
han. Az időjárás is edonime megors, val az
simino ahalypal fitevint, a uerint ragyor fe.

kedvesrögtön jóval többet nem,
menek, olyan jól meg voltunk
ebben a hársban olyan jóval
dolgozunk az atalibombon.
No de nemyljunt.

Tudom hogy mindenképpen
sajnos becsülnék is innen
kellat volna, hiszen majd is
hanem csak ne volna olyan ki
nemtelten. Kéltanban az utóbbi
időben sokat dolgozunk is.
és mikor az em. bel. egy. meg
pingat, a lig van miszer kedve

to hancu mond más sportok? [?]
bácsi-közt is halom voltak. hogy van
nek. a gyerekek, a vesés, a tenis
és minden fete?

No mond mindygyitket ölelsz
csokolás, masodok, nevetség

Miska.

él át ebben az időben. Tele van rendelésekkel, de nem halad velük. Reménytelenül kószál a párizsi utcákon. Colpachra utazik De Marches báróékhoz, de ott sem tud nyugodni. 1872 januárjában öngyilkosságot kísérel meg. Ennek sikertelensége után visszatér életkedve, s így találja már Reök dorgáló levele. Egyszerre három levélre válaszol, írása higgadt, céltudatos törekvésekről tanúskodik:

„Nem szűnök bíz én meg egy percre sem magyar és magyar művész lenni, s amenynyire módomban áll, mindenkor pártolom a magyar nemzet érdekeit, bárcsak kissé továbbra volnánk, hogy a magyar művészet összpontosulhatna, és meghonosulhatna Magyarországon, s ne kellene egész életünkön át, ha művészi légkörben akarunk maradni, ezt külföldön keresnünk. Hisz mennyi magyar művész van szétszóródva a világon, ha nem is mind valami korifeus, ha nem sokan vannak köztük, akik a külföldi általánossággal egy színvonalon vannak. Ha azokkal mind egyesülve otthon üthetnénk fel tanyánkat, hasznunkra volna ez magunknak is, és hiszem, hazánkknak is.

Én még most mindezekről hallgatók a nyilvánosság előtt, hanem ha élek, lesz idő, mikor határozottan fogok felszólalni, mint ekkorág mindenki tette. Én határozottabban szeretném művészetünk érdekeit előmozdítani, mint azt holmi aprósággal, egy-egy múlappal tennem lehet.”

Reök megnyugszik. Hosszú levélben számol be sorsáról, elveiről s élete végső fordulatáról – megírja epilógusát.

„Olyan jól esik nekem, hogy nem szűnsz meg vélekedéssel foglalatzkodni, felette elmélkedni, jól esik ez azért, mert benső kötelékünk állandóságára mutat és jól esik, mert biztos zálogául tekintem ezt higgadtságodnak, ami mindig javadra lesz. Ebből nem azt következtetem, hogy feltétlenül az én nézeteimnek rendeld magadat alá, az ellenkező túlság volna, hanem igen is, hogy mindenkor a körülmények számbavételével fogod magad cselekvésre elhatározni.”

A következő sorok inkább már önmagáról szólnak; élete, élettapasztalata húzódik meg e sorokban nyíltan vagy az idős ember bölcselkedése mögött:

„... nagyon tudom, hogy ezen erény... gyakorlása – írja a takarékoságról – az élet költői szakában mily nehezen esik, ó de tudom, hogy gyakran azon korbéli megfontalatlanság mily nyomasztólag hathat ki az egész életre, holott a költői szak, fájdalom, nagyon rövid a többi rideg időhöz képest. Ellenben, ha az ifjú a szép, de veszélyekkel teljes szakot szerencsésen meglábolja, ha különben kedvez a szerencse, mily jól fog esni életének biztosított, normális folyása. Persze nem csak azt értem, hogy az ifjú anyagilag legyen takarékos, hanem hogy testével, lelkével, idejével, szívével, elveivel is az legyen. Egyik fő tényező az ember életében, hogy mily házassági viszonyba lép – ezt fontold meg annak idején a legkomolyabban, szerencsétlen választás tönkre tehet anyagilag, erkölcsileg, szellemileg mint embert, mint családát, mint szakembert...

... éltém álmokképeim keretében nem foglaltatott (élete nem úgy alakult, ahogy elképzelte – Cz. I.), de – nem sóhajtozok, sorsomban megnyugszom. A természet kiválóbb tehetséggel meg nem áldott, ámbár töredelmesen elismerem, hogy azzal is, ami kevéssel rendelkezem, többet, sokkal többet lehetett volna és kellett volna tennem. De másrészt viszonyaim, helyzetem, melyet nagy részt a szabadságharc eredményezett számomra – olyanok voltak, hogy bizony a nemesebb munkának nem kedveztek. Hát annyi vagyok, amennyi. Egyet megóvtam mindig, nemesebb éneket és soha a szellemi foglalkozással fel nem hagytam, s volt annyi erény-e, büszkeség-e... vagy egy kis filozófia, vagy az, ami mindennek összege talán, magyar természet bennem, hogy magamat lesújtani soha és semmi által nem engedtem. Hát mondom, én nem sóhajtozom, köznap sorsomba belenyugszom, abba magamat beletalálni ügyekszem. A gazdaság mellett, e sivár békési pátriárkában is, ügyekszem és ügyekszem tehetség-

gem szerint nemesebb irányban hatni, s mindennek után és közt ez engem kielégít. Ha sorsom másképp fordul, ha a viszonyok kedveztek volna, talán egyéb is lehetett volna belőlem, de minden úgy van jól, amint van... (Kiemelések tőlem – Cz. I.)

Hogy cseperednek, mind gyakrabban foglal el gyermekeim jövője: Iván jó fiú eddig, s mint deák jól is tanul... maholnap pályát kellene választania. Én, mint aki 20 év óta a természetben élek, a természettudomány eránt vagyok előszeretettel, annál fogva szeretném, ha fiam a technikai pályát választaná, mert az tanít a természetbeni erőket felismerni, de korszerű is és kapós és az ily képzett egyén függetlenebb, mint az ügyvéd vagy hivatalnok.

Ilka igen érzékeny, szintén elég nyúltsfejű, kedélyes gyerek, de testileg nem lesz az erősbek egyike, gyakran van panasza gyomrára, fejére stb. Gondos neveléssel jóravaló nő válhatnék belőle.

Erzsi szeszélyes fruska, de szintén elég eszes, és ha nem rossz, hát kedves is. Erre is nagy ügyelet kellene, hogy akaratosága lesimulna, mert az ily hajlam sok bajnak szokott szülője lenni.

Isten tudja, mily sors vár rájuk, én megteszek, amit adott körülmények között mint atya tennem lehet, mindent.

Különb en ez idő szerint mindnyájan egészségesek.

Nénéd most meg a birtok eladásába nem akar beleegyezni, miszerint én tovább is gazdálkodván és itt huzamosabb időket töltvén, természetesen se Pesten foglalatosságra szert nem tehettem, se a fővárosi életet, melytől rég elszoktam – újra meg nem szokhattam, de a pénzbeli erő elégtelensége is folytonos gát ott abban, hogy az ember többdemagával magának szórakozást szerezzen. Még azt is megettem, ami különben eszemben se lett volna, hogy államhivatalért folyamodtam kétszer, persze átallkodva és bizony nem kunyorálgatva, hanem mint olyan ember, **aki nem annyira pénzért, mint jóakaratból kész szolgálni a hazát** (Kiemelés tőlem – Cz. I.) – no hát a folyamodásnak nem lett sikere; baj, ha lett volna, mert aligha meg nem bántam volna, de hogy nem volt, magamban megresteltem, s oly ellenszenvet keltett bennem minden hasonló célzat ellen, hogy nem tennék ily irányban több lépést nem tudom miért is. De különösen itt gazdálkodva, Pesten semmivel se bírván, annak se láttam lehetőségét, hogy a pesti életbe magamat beleélve az egyletek terén, a városnál foglalhassak el működésitést. No publikumnak meg nem vagyok való és pflasterternek (flaszterlovagnak – Cz. I.) – nincs az a főváros a világon, inkább pusztán vagy akár hol munkával. Ezek szerint és után meglegedve a 4. évi kalandozással végre határozottan kinyilatkozattam, hogy az eddigiekkal dosztig jóllakván, most már csakugyan a tanyára költözünk. Nénéd ezt most se szereti, most is jobban szeretne akarhova városba, most már a birtok eladásába is beleegyeznék, de késő, én többé nem tágtok, hanem az erdőt parkírozom, az elhanyagolt gyümölcsöst helyrehozom, az udvaron faparciákat ültetek és – lakházat építék, s mindennek nagyjából jövő augusztusig készen kell lenni, hogy a had az iskola év végeztével a készre jöhessen.

Ebből láthatod, hogy én most tervekkel vagyok tele s annál nyugtalanabb, mert novemberig a kerthez nem nyúlhattam, a napszámos drága volt, tehát munkához nem láthattam. Eszerint sok mással felsőhajthatnék a költővel: Fenncsapongás, fennremény, képek, vágyak, érzemény, ifjúságom hajnalán, ti – szép álmok valátok.”

E rezignált életfilozófia mögött keserű élettapasztalat húzódik meg. Húsz évet várt, hogy az önkényuralom bukásával folytassa a reformkori eszmék valóra váltását, de a kiegyezés kori Magyarország már nem fogadta be: állást nem kapott. Feladja harcát, lemond ifjúkori elképzeléseiről, melyet a pusztába elvonulva dédelgetett két évtizeden át, s félrehúzódik ismét birtokára, hogy annak fejlesztésében élje ki soha nem lankadó tenni akarását.

Eddig is ide menekült Pestről, a megyeri birtokra. Alig költözött családjával a fővárosba, már visszajött a tanyára: „A legdiákosabb életet élem, a leghiányosabb ellátással, ami azonban

nem akadályoz meg abban, hogy magam jól érezzem. Vadászok, lovagolok, olvasok, írok, hegedülök stb.” – írja Munkácsynak.

Egy év múlva, 1871 őszén ugyanígy a magányt tartja mentsvárának: „Hát én magamban... többnyire itt vagyok gazdálkodva, különben pedig élve abban a lelki világban, melyet hosszú magányban jobban szeretek, mint a válogatlan embereket.”

Talán ez a magánosság vitte bizalmas közlésébe Munkácsyhoz, akinek elmondhatta mindazt, amit el kell mondani, hogy a nyomasztó gondolatok eltűnjenek: „Már te is emberszámot teszesz, te se vagy már futó, beillesz barátoknak, nem csak jófiúnak. Jó barát pedig ritka és megbecsülhetetlen” – írja 1873-ban a 29 éves Miskának.

Magánosságából a munkába menekül. Most, leköltözve birtokára, ismét optimista. Újra tele van tervekkel: tanyát, gazdasági épületeket épít, díszkertet, gyümölcsöst, üvegházat – mindent úgy, ahogy gyakran megvitathatták a gazdasági egyletben. A tíz évvel későbbi kataszteri térképek jól szervezett gazdaságnak mutatják Reök 228 holdas birtokát. Két lakóház és három gazdasági épület a gazdaság központjában, a lakóház mögött díszkert, kert és szőlő. A birtok túlsó szögletében négy lakóház és négy gazdasági épület sorakozik szabályos rendben.

1872. augusztus elsején családja is Csabára költözik. Másnap már levélben újságolja a hírt Munkácsynak.

KÉSZÜLŐDÉS CSABÁRA

(1872–1873)

A sürgős levélírára más is készíti: Munkácsy hazakészül, úgy látszik, hosszabb időre, mert műterem építését kéri nagybátyjától a kismegyeri tanyára. Említettük, hogy ez év januárjában válságos időszakot élt át Munkácsy, aztán életkedvét visszanyerve ismét Párizsban terem, és munkához lát. Roppant sikereiről számolhat be nagybátyjának – ezt Reök válaszából gyanítjuk –, ennek ellenére hazakészül, s ez mégiscsak azt jelenti, hogy menekül környezetéből. „Hogy ne látnálak szívesen – írja Reök március 27-én –, örömmel nézek minden időnek eléje, melyet nekünk szánsz. Az atelieredet szívesen megépítem az erdő valamelyik északi részén. Csak egyszerű legyen a terv, mert különben sokba kerül, csinos, célszerű, de lehetőleg egyszerű. A padozatot kőlapokkal vélem eszközölni, mint az én üvegházamban lesz, négyszögöle legfeljebb 10 ft-ba kerül, tehát ha 3 és 4 öl lesz a hosszúság, kb. 12 □-öl belső világ s kerül a padolás 120 ft-ba legfeljebb, mely aztán tiszta lesz és nyárban hűvös.”

Munkácsy július 18-án veti fel ismét a hazatérés tervét, Reök 22-én azt válaszolja, jöjjön szeptember körül, addig készen lesz az építkezéssel, így visszakísérhetné Ivánt is Svájcba. Megbeszélhetnék az atelier tervét is itthon. Úgy látszik, Munkácsy ismét felvethette, szívesen látják-e itthon, mert levelét így fejezi be: „No, isten veled, édes Öcsém, légy meggyőződve, hogy nincs, aki jobban szeretne, mint én, és nincs, ahol minden időben szívesebben látnának, mint mi, ha tehát úgy lesz, hogy jössz, mi mindnyájan tárt karokkal várunk.”

Aztán Munkácsy július végén táviratot küld, sürgeti a hazajövetelt. Reök erre a táviratra válaszol hazaköltözésük másnapján: a bútorok még útban vannak, így a legnagyobb szükségben élnek, de néhány nap alatt rendbe jönnek. „Mondom, amit mindig mondtam, hogy sehol se lát-nak szívesebben, mint nálunk, jöjj bár télen vagy nyáron, éjjel vagy nappal, s mivel **most nyugalomra van szükséged** (Kiemelés tőlem – Cz. I.), jer, amikor akarsz, mentül előbb, annál jobb.” Az atelier ugyan nem lesz kész, mert fából kívánta csináltatni Aradon, de Munkácsy szerint kemence is kellene bele – így fából nem készíthetik. Majd ponyvából csinálnak ideiglenesen „**pingálós helyet**”, bár Reök szobájának ablaka is nagy, csak épp széles az eresz, így árnyékol. Jöjjön tehát, de „**Knauszt augusztus vége előtt kellően nem fogadhatjuk, mert a ház körül pár hétig még nagy rendetlenség lesz, azontúl nagyon szívesen...**”

Munkácsy tehát még 1872 nyarán is válságos időket él át, s a hozzá írt levelekből következtethetünk, hogy júliusban hirtelen sürgőssé válik a hazatérés, „nyugalomra van szükséged”. Rej-

tély, hogyan kerül a hazatérés terveibe egykori düsseldorfi mesterének utazása, hiszen a Knausz név mögött aligha sejthetünk mást.

Munkácsy és Reök 1872-ben váltott leveleinek külön értéke, hogy ebből az időből alig ismerjük Munkácsy életét. A levelek közelebb vittek ennek megismeréséhez.

Az 1872-re tervezett utazás mégis elmarad. A hosszan tartó válság elmúlt: „... örültem, hogy munkaképességed helyreállt” – írja Reök 1872 decemberében, minden bizonnyal Munkácsy előbbi levelére válaszolva.

Helyette Iván látogatja meg az 1872–1873-as tanévben. A közeli Svájcból rándult át Párizsba.

„Hogy megnőtt a fiú, alig ismertem rá... – írja Munkácsy – Csak már Pista bácsi is köztünk lehetne, hogy gyönyörködhetne bennünk...” Aztán ismét arról ír, hogy készül haza, „amihez az atelier természetesen szükséges, hanem oly egyszerű alakban, amint csak lehet. Hanem a térségnek benne legalább 3 ölnök kellene lennie minden felől, egy öl széles és 1½ öl magas ablakkal minden eresztől északra, ahol az ablak lesz. A kis ablakok nem nélkülözhetetlenek, sőt nem is szükségesek, hanem ha lehetne egy kis előszoba? Az jó volna. Ha nem, az sem volna baj. Egyszóval oly egyszerűen, amint csak lehet, hogy éppen egy zárt világosságom lehessen, ha gondolja Pista bácsi, hogy ez nagyon rövid idő alatt készíthető. Bár talán lehetne akkor kezdeni, mikor otthon leszek, hogy láthassam.”

A hazautazás 1873 nyarán is egyre húzódik. Pedig Munkácsy újabb depressziós állapota miatt nem érzi jól magát Párizsban. Itthon azonban dül a kolera, rémisztő híreket hall a dühöngő járványról; „volt naponta 80 halott is... főképp gyerekek halnak a rossz gyümölcstől” – írja Reök. Maga sem érzi jól magát a tanyán: „Szép élet lehetne itt, ha a gazdaság apró részleteivel nem kellene bajlódni, volna társaság s volna hova ki-kimozdulni, egyszer-egyszer nagyobb kirándulást tenni.” „... könnyebben érezném én magam, ha egy-két társam volna, de nincs senki, még itthon sincs” – írja másik alkalommal. „Egy van, amire mindig jól esik gondolnom, s ez az: hogy te s gyermekeim csak örömeimre vagytok... Bár gyakrabban láthatnók egymást, bár egymásnak közvetlen erkölcsi támogatására lehetnénk – de hát a szülők sorsa többnyire az, hogy magukra maradnak csak a teljesített kötelesség tudata s a gyermekek sikerülése az, ami nyugtatja. Ez mind rendes dolog, s nem is ezek okozzák a kedélyhullámzást, hanem a szellemi élet hiánya, a pereskedés és sok nem keresett ingerletetés.” Az atelier megvan, sajnálná, ha feleslegesen építette volna.

Munkácsyt meghatja a hatvan felé járó nagybátyja rossz kedélyállapota.

„... Nagybátyámtól ma is kaptam levelet – írja az özvegyé vált De Marches-néhoz, ekkor már jegyeséhez. – Szegény mindig nagyon szomorú. Neki is ide kellene jönnie arról az örökös Csabáról. Nagyon örül, minket Ivánnal együtt fog látni, azt reméli ettől, hogy meggyógyul.” S amikor lassan elmúlik az év is, és a kolera miatt még mindig nem mer elindulni, így ír jegyesének: „... fáj, hogy ilyen szomorú ok miatt nem utazhatom haza. Szegény nagybátyám pedig e szomorú helyzet kellős közepén él.”

Végül Munkácsy végképp lemondja látogatását – nősülés előtt áll. Nagybátyja örömmel válaszol a kedves hírre: „... nincs abban se kétségem, hogy belőled is jó férj, jó családtya válik” – írja, majd így folytatja: „Egy ürömcsepp mégis van, mely örömembe vegyül, s a csepp két alkatrészből áll: minden szülőnek nehezebbre esik a gyermek távolodása, ha mindjárt azt földi szerencséje hozza is úgy magával, például a házasság. Szülőd nem vagyok, de szerettelek nagyon, neked sincs, akihez életed folytán vérrokonilag inkább ragaszkodtál volna és – anélkül, hogy közelebb számoltam volna veled, kecsegtetett a feltevés, hogy vándorutad egykor haza, szülőföldre vezetend, hogy úgy hazáad, mint mi, teljesebben magunknak tudhassunk, ezen feltevés, ezen illúzióról ezentúl le kell mondanom. E kettős tudat adja azt az ürömcseppet, mely örömembe vegyül, s melyet előtted el nem titkolhatok, mert szeretetem facsarja ki, mellyel irán-

tad viseltetem, és mely érdeklődésem minden iránt, ami életedbe vág. Még egyszer vedd forró jókívánságomat és buzgó fohászatomat...” (Kiemelés tőlem – Cz. I.)

Az *Emlékeim* élményei után megnyugodva és meghatódva olvassuk ezt a levelet: messze vannak a gyermekkori emlékek, elmúlt a félreértések ideje – a két férfi egymásra talált. „*Szeretelek nagyon*” – nem kételkedhetünk e szavak őszinteségében.

Munkácsy októberben – Csaba helyett – Barbizonba utazik, és régi pajtása, Paál László társaságában újra zavartalanul dolgozik. A hosszan tartó válság elmúlt.

Itthon Reök sokat betegeskedik. „... *A múlt héten megint szenvedő voltam* – írja még szeptemberben –, *az idegesség sanyargatott. Voltam tegnapelőtt úgy, hogy a gyerekek előtt eléggé restelve, fennhangon sírtam... képzeld a macskát fergeteg előtt, a gonosztevőt félelem és lelki furdalástól gyötörtetni. Olyankor se dolgozni, se olvasni, se gondolkozni nem vagyok képes* – rémképek után *kapkod elmém, mindent sötét színben látok, közönyös gyerek, vagyon és lét iránt* – csak futni szeretnék messzire, messzire... *ma délben rögtön megszűnt, amint jön, úgy megy, miután jól kidúlta magát.*”

Ha Munkácsy nem is jön Csabára, a találkozás mégsem marad el. 1874. április elején Reök hirtelen elhatározással Párizsba utazik. Valószínűleg jobban érdekelte a jövődöbeli hitves kiléte, mint Párizs nevezetességei. De azért április elejétől május elejéig bejárja Franciaország egy részét (Párizs, Fontainebleau, St. Cloud stb.), átmegy Belgiumba, s visszatér Svájcra át.

NÁSZÚTON BÉKÉSCSABÁN

(1874. szeptember–október)

1874. augusztus 5-én tartják az esküvőt. Munkácsy hosszabb körútra indul feleségével: Svájc–Olaszország–Bécs–Budapest az út állomásai. Itthon mindenütt lelkesedéssel és kíváncsisággal fogadják: a lelkesedés a nagy festőnek, a kíváncsiság a bárónő feleségnek szól.

Az ünneplések után szeptember 8-án érkeznek Csabára. A *Békésmegyei Közlöny* szeptember 13-án közli, hogy „*Munkácsy Mihály néhány nap óta nejével Csabán, Reök István úr nyaralójában tartózkodik*”. A *Békés* azt is jelzi, hogy október végéig fognak itt időzni, és itthon van Munkácsy egykori gyulai pajtása, később festőbarátja, Gyulai (Kratochvill) László festőművész is. Itt találkozott jó néhány év után ismét „*a már nagyra nőtt Miskával*”.

Munkácsyné elragadtatással ír a kismegyeri Reök-birtokról: „*Műterme bájos, a kert közepén fekszik. Nagy kedve van dolgozni... A tájkép és a parasztok valóban páratlanok a maguk nemében. Megértem, hogy ide kellett jönnie és belémerülni témái világába.*”

Az első két hetet pihenéssel töltötték, majd „*Miska... lázasan dolgozni kezdett* – írja szeptember 25-én Munkácsyné. – *Majdnem befejezett két tájképet, ezek elegendők, hogy kifizessük utazásunk költségeit. Utána azzal törődött, hogy legközelebbi nagy festményéhez tanulmányokat fessen. Nagyon szorgalmas és olyan boldog, hogy ismét kezébe vehette ecsetjeit.*”

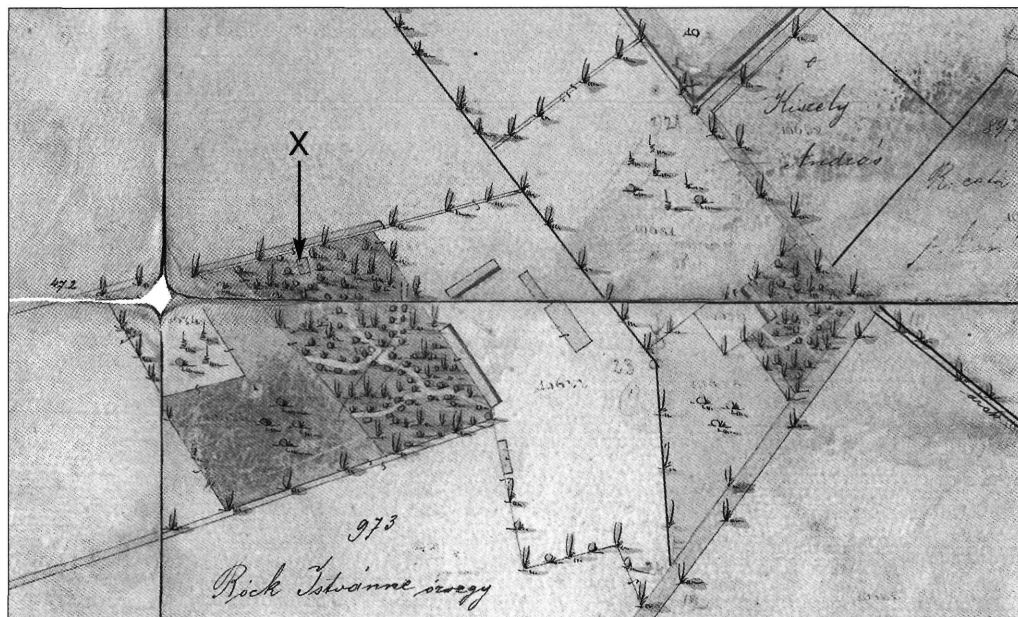
Az említett tájkép – a *Kukoricás* – születéséről és Munkácsy kedélyállapotáról a régi barát, Gyulai László másképp emlékezik:

„*Miska nagyon elkeseredett, hogy az 'éjjeli csavargók' nem részesültek a bécsi világkiállítás magyar osztályán abban a méltatásban, mint az alkotás érdemelte volna. Kimentünk a nyíres erdőbe, leheveredtünk a fűbe, s Miska erősen panaszkodott. 'Próbálják csak meg ezt a feladatot megoldani, hogy beletörne a bicskájuk. Aztán meg azt mondják, fekete, fekete, hisz épp ezt akarom.' (Egy elmés öregebb művészünk [Székely Bertalan – Cz. I.] azt mondta erről a képről: úgy néz ki, mintha egy hónapig szemet talicskáztak volna rajta.)*

Megpróbáltam vigasztalni Miskát, de nagyon nehezen ment. Bújában, keservében aztán festett egy kukoricaföldet, olyan igazi, valóságos borongós magyar alföldi hangulattal. Én meg rajzoltam, ami Miskának igen tetszett, hát így teltek a napok. Este húzta a cigány, ez meg a feleségének új dolog volt.”

59. kép. *Munkácsy és felesége*
Eredeti fénykép. Munkácsy Mihály Múzeum, Békéscsaba

60. kép. *A kismegyeri Reök-birtok Munkácsy műtermével (x)*

Térképrészlet. 1883. Békés Megyei Levéltár, Gyula

A festés mellett látogatásokkal, baráti társaságban telnek napjai. Még az első hetekben felkeresi az egykori asztalosműhelyben Lang György özvegyét. (Lang György 1867-ben, 54 éves korában meghalt.) „Az ünnepelt művész nem szegyenli és nem tagadja tehát, hogy ő ez özvegy hajlékában egykor inaskodott.” De végre találkozik Emil bátyjával is, aki egy éve írta meg emlékezetes első levelét elválásuk óta, s azóta is kérte a találkozást. Eljön húga – Gizella – is Kaplonyból, s talán utoljára látta.

Bár az újságok nem írják, szeptember 23-án Munkácsy Gyulán járt: a vendégkönyv beírása szerint Reök Iván és Omaszta Gyula társaságában meglátogatták a megyei múzeumot, amely új helyén, a fonóházban néhány héttel korábban, szeptember 4-én nyílt meg. A múzeum nem volt oly nagy, hogy egész napos programot jelentett volna, így nyilvánvalóan sor került baráti látogatásokra is.

Szeptember 25-e és 29-e között Temesvárott tartózkodnak Ormós Zsigmond – az egykori patrónus – vendégeként, majd Szamossyt, a szeretett mestert látogatják meg Nagyváradon.

Munkácsy tehát felkereste gyermekkorának emlékeit, s ez nemcsak az emlékezésnek szólt, hanem felesége is megismerkedhetett gyermekkorának – minden bizonnyal sokszor emlegetett – szereplőivel.

Október 18-án még verssel köszönti a *Békésmegyei Közlöny* Munkácsyt. Egy hét múlva már azt írja, hogy Munkácsy Csabáról eltávozott, és Pesten barátai bankettet rendeztek tiszteletére.

Az egy hónapos kismegyeri vendégeskedés – az utazgatások ellenére – gazdag termést eredményezett. Nemcsak a *Kukoricás* című képe készült itt, hanem a *Falu hősé*hez három tanulmány (*Két legény az asztalnál*, *Öreg paraszt*, *A főhős*) és a *Poros út* című képének egy változata is. Utóbbiban hajlandók vagyunk az egykori Reök-birtok környékét felfedezni. A bal oldali tannyák és a jobb oldal magas partszakasza nagyon egyezik a birtok fekvésével.

De aligha tévedünk, ha a *Falu hősé*vel kapcsolatos előkészületek más, ismert eredményeit is csabainak tekintjük: a két háttértanulmányt s a főhősről készült ceruzarajzot. A modellekről fényképek maradtak fenn.

1874-ben utoljára festett Munkácsy Csabán. A körülmények úgy alakultak, hogy ezután csak ritkán látogat haza, s néhány napra – valóban csak látogatóba. A festéshez nem lesz ideje. A Gerendáson és Csabán alkotott képek azonban becses emlékei Munkácsy itt töltött időszakának. Az itt szerzett élmények sokáig ihlető forrásai voltak képzeletének, s az ebből származó festmények pályája felfelé ívelő szakaszában a legjelentősebbek közé tartoznak.

A látogatás élménye sokáig szerepel még Munkácsy leveleiben. 1877-ben Vidovszkyéknak küld egy „rég ígért arcképet”.

„Szerettem volna egy kicsit átfesteni a fejet és az egész képet – írja Vidovszky Jánosnak –, de alig tehettem volna a hasonlatosság kockázatása nélkül, így még legalább annyi hasonlatosság van benne, hogy emlékeztet a mindnyájunk előtt oly drága eredetire, s engem különösen emlékeztet azon időkre, midőn oly szíves fogadtatásban részesültem kedves családjuk körében, amit soha sem felejték el... Hát kegyetek hogy vannak Csabán? Meg lehetne ott az ember jól, csak nyáron az a tenger por, vagyis az a portenger, télen meg a feneketlen sár ne volna. Nőm nem nyelte még mai napig sem a csabai port, s gyakran szememre hányja. Legyen szíves, kedves Vidovszky úr, Károlynak, Lászlónak és Ferkónak alkalmilag üdvözlözetemet átadni. Baráti üdvözléssel, őszinte tisztelője Munkácsy M.”

Vidovszkyék megörültek a képnek, mert 1877 márciusában így ír Munkácsy Reöknek:

„Örülök, hogy némi örömet okozott neki. Mindig igen kedvesen emlékezem a Vidovszky családra. Milyen kedélyesen elrajzolgattunk Ferkóval a nagy négyszögletes asztal mellett. Aztán este hozták az almát a speizből. Ej de jól ízlett. – Hát mindennek vége, pedig kérdés, hogy nem az-é az igazi boldogság, mikor az ember olyan kicsiny helyen megvan és olyan jól érzi magát...”

1875 januárjában is gyermekkori emlékeit idézi:

„Kántálnak-e még a tót gyerekek Csabán?... Régi idők, mikor jártunk ablaktól ablakhoz, úgy van-e még mindaz, vagy elmosta már azt is a civilizatio árja?”

BÚCSÚ REÖK ISTVÁNTÓL

1874 őszén Munkácsyék otthagyják a colpachi kastélyt, és Párizsba költöznek. Pompásan berendezett lakásban nagyvilági életet élnek: meghívások, estélyek kötik le Munkácsy idejét – gyakran a festészet rovására. Itt látogatja meg Iván 1876 áprilisában.

Csabán is fordul a helyzet.

Reök nem érzi jól magát a megyeri tanyán, a „szellemi élet hiánya” gyötri, meg közjegyzői munkája is állandó beutazásra készíti, s talán felesége is vágyik a városba. Így kezdi meg a Gyulai úton házának építését az egykori Steiner-kúriával átellenben. 1876. szeptember 28-án írja Iván, hogy a ház kész, „és Csaba városának imponál, mire kicsit büszke is apa”. Hét szoba, 16 helyiség van benne, az építkezés 18000 forintba került – hatalmas összeg abban az időben! – szinte kizárólag kölcsönből.

Ez a nagy adósság okozta-e, vagy a régi óhajtott szellemi munkát igyekszik pótolni azzal, hogy gazdasága és közjegyzői hivatala mellett elvállalja a *Békésmegyei Közlöny* – a város egyik újságja –, sőt a rövid élettartamú *Szépirodalmi Lapok* szerkesztését is.

Mint a városi képviselő-testület tagja, javaslatai, elképzelései mindig lényegre látóak voltak. Még 1871-ben felvetette a megyeszékhely Csabára helyezésének kérdését. Több röpiratot, cikket ír ennek érdekében. A megyegyűlés 1874 februárjában minimális szótöbbséggel leszavazta a javaslatot.

61. kép. *Reök István háza Békéscsabán a Gyulai úton*

Fénykép. 1970-es évek eleje

Ugyanebben az évben egy magányűjtemény megvásárlásának lehetőségével megyei múzeum szervezésének gondolata vetődik fel. Reök újságcikkben fejt ki elképzeléseit, s ebben a modern múzeumi gondolatot közelíti meg: a múzeum nem általában gyűjtemény, hanem az a feladata, hogy a környék múltját és jelenét mutassa be. A cikk visszhangja nyomán megalakul a Békés Megyei Régészeti és Művészettörténeti Társulat.

1877-ben a csabai képviselő-testület viriliseinek listáján a negyedik helyet foglalja el – a két Beliczey és Boczkó Károly után –, az egykor jövedelem nélkül álló Reök István Csaba leggazdagabb polgárai közé tartozik. Június 7-én javasolja a telekkönyvi másolatok elkészítését, hogy ne kelljen a megyeszékhelyre, Gyulára utazni telekkönyvügyben, de a javaslat tárgyalásán már nem jelenik meg. Azon a napon, július 9-én, a várostól nem messze, a Körös-parton öngyilkos lesz. Előtte két nappal temette legkisebb gyermekét, a négy és fél éves Abát. A cikkíró szerint „*ezt kell legközvetlenebb oknak tartani, mely őt a rémítő tetre bírta*”.

Munkácsyt táviratban értesíthették, mert 11-én, a temetés utáni napon táviratban fejezi ki részvétét, majd a részletek megismerése után levélben válaszol: „*Szegény nagybátyám, folyvást előttem van a borzasztó kép, s szívem majd megreped, ha elgondolom, mennyit szenvedhetett szegény.*” Szemrehányást tesz magának, hogy nem volt szorgalmasabb levelező, de azt hitte, minden jól megy itthon.

Reök családja hamarosan elköltözik Csabáról. Decemberben már Pesten találjuk őket. Csabai házukat bérbe adták, s a megyeri birtokot is bérlők művelik.

UTOLSÓ LÁTOGATÁSOK

A Reök család távozásával megszűnnek azok a szorosabb szálak, amelyek Munkácsyt Csabára vonzották. A város ritkán látja ezután.

1878-ban a párizsi világiállításra festett *Milton*jával világhírnévre tesz szert, s a tündöklés évtizede következik.

1882-ben a *Krisztus Pilátus előtt* című képének kiállítása alkalmából jön ismét haza. Február 20-a körül az egykori gerendási szomszéd, Simay Gergely utazik fel hozzá, hogy szignáltassa Munkácsy két fiatalkori rajzát, amely Simayt és feleségét ábrázolja.

A sikeren felbuzdulva egy Beregh nevű csabai polgár is felkeresi a művészt, hogy a tulajdonában levő rajzokat szignáltassa. Beregh Sándor a rajzokat még akkor gyűjtötte össze – az *Egyetértés* szerint –, amikor Munkácsy neve először kezdett feltűnni. Azóta féltékenyen őrizte az öt kezdetleges rajzot. „*Három közönséges rovátkolt papírra ceruzával van rajzolva. Az egyik egy mérges arcú férfit ábrázol, pálcával kezében. (A kép után ítélve iskolamester lehet.) A másikon egy templom van nyitott ajtókkal, melyen át processio vonul a templomba; a harmadikon 4 alak: egy férfi, egy nő és két gyermek ül az asztalnál és eszik. A másik két rajz egy simára gyalult deszkadarabra van rajzolva, s az egyik oldalon glédában álló katonát, a másik pedig virágcsokrot ábrázol.*”

Beregh délelőtt kereste fel a mestert, de az még ágyban feküdt, így nem beszélhetett vele. Arról már nem értesít az *Egyetértés*, hogy sikerült-e Bereghnek a rajzokat elismertetni Munkácsyval.

1880-ban a *Békésmegyei Lapok* arról értesít, hogy Munkácsy 150 forintot adományozott a csabai polgári leányiskolának, amely öt évvel azelőtt, 1875-ben nyílt meg.

1886-ban fordult a helyzet: Békéscsaba és Orosháza jegyzőkönyveiben mutatható ki, hogy a Párizsban épülendő *Magyar Egyleti Ház* felépítéséhez egy-egy részvény vásárlásával, 100 forintra járult hozzá a képviselő-testület.

A *Békes* szerint Munkácsy a nyolcvanas években járt utoljára Gyulán. Meglátogatta barátait, elsősorban a Szénásy családot. Ezt a látogatást nem tudjuk bizonyítani. 1882-ben nem jön a megyébe, azért utaznak a csabaiak Pestre rajzaik szignáltatására. Ugyanígy nem fogadhatjuk el a *Békésmegyei Közlönynek* azt az 1901-ben közölt adatát sem, hogy 1888-ban járt Csabán. Ha így volna, nem írták volna 1890-ben, hogy végre, 16 év után Csaba ismét láthatja Munkácsyt. 1889 júliusában ugyan unokahúga, Reök Ilona és Zsilinszky Mihály hasonló nevű fia kereszt-szüülőjeként szerepel „*Munkácsy Mihály festész és neje, Papier Cecilia*”, de valószínű, hogy csak távolból vállalták a kereszt-szüülői szerepet. Így érkezik el 1890 októbere, a régen várt látogatás ideje.

Október 6-án országra szóló ünnepség keretében leplezték le Aradon a tizenhárom aradi vértanú emlékművét, Zala György alkotását. Az ünnepségekre Munkácsy is hivatalos volt. A zsúfolásig megtelt vonatok Csabán keresztül vitték a vendégeket a vértanúk városába. Munkácsyt 5-én, vasárnap a déli vonatokkal várták, s valóságos népvándorlás kezdődött a városból a vasúti „*indulóház*”-hoz. A Munkácsy-pár azonban csak este hétkor érkezett. Az állomáson rendezett fogadáson Bartóky László, a régi barát üdvözölte, s kérte, visszatérőben látogassa meg a várost, mert ha most nem jönnek Csabára, a régi Csabából ugyan keveset fog már látni. (Az Apponyi-telek, Vidovszkyék egykori lakásának hatalmas telke már beépült, s ekkor bontották az utolsó szárazmalmot is.) Munkácsy megígérte, ha ideje engedi, egy fél napot Csabán fog tölteni.

Bartóky üdvözlő szavai után Munkácsy első kérdésével Lang özvegye után tudakozódott, majd gyermekkori ismerősei igyekeztek közelébe jutni, kíváncsian várva, emlékezik-e rájuk a mester. Amikor az ősz Juhász Ferenc szabó mutatkozott be, Munkácsy így folytatta a bemutatást: „– *A szabó, akinek mindig elrajzoltam akrétáját.*”

Vidovszkyék a déli várakozások után most elkéstek a fogadról, ezért másnap reggel Aradon látogatta meg Munkácsyt a három Vidovszky fiú. Munkácsy nekik már biztosra mondta, hogy eljön Csabára.

A B. Csabai kaszinó 1881. Január hó 5-én tartott
rendes évi közgyűlése, áthátva egyrészt a
művészetnek a nemzeti kulturális fejlődé-
sére való belolygásától, másrészt megemlé-
keve azon kapocsról, mely Munkácsy
Mihály művész hazánkfiát városunkhoz
kötö. Hol is gyermek és ifjúkorát töltvén,
mintegy szemünk előtt láttuk Reblében a
művészet szikráját lángra lobbanni, lát-
tuk a művészet utáni kiolthatlan vágyát
lankadatlanul fokozatosan fejlődni, és meg-
küzdvé nem egy akadálytal, láttuk, mint
emelkedik egyedül ihlessége által a mű-
vészet azon európai magaslataira, honnan
most, exuberáló dicsőségének legtöbb sugá-
ra a hazára esik; mindent látva a B.
Csabai kaszinó Munkácsy Mihály
művész hazánkfiát ifjúkorának emlékein
kívül is szorosabban öhajtván városunk-
hoz fűzni: őt egyhangulag és lelkesedés-
sel tiszteletbeli tagjának megválasztá.

Kelt B. Csabán 1881. Január hóban.

Melcer Kálmán
jegyző

Balinczy Pál
elnök

Varraghóréka
altnőre

Tekintetes Munkácsy Mihály úrnak

Ö.
Társ

62. kép. A békéscsabai kaszinó dísztagjává választja Munkácsyt

Jegyzőkönyvi kivonat.

Munkácsy Mihály Múzeum, Békéscsaba

63. kép. *Az utolsó látogatások idején. Munkácsy 1890 körül*
Eredeti fénykép. Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtára, Budapest

Az aradi ünnepekre rendezett képkiallításon Munkácsynak több képe is szerepelt. A Mester komoran állt a kiállításon Paál László, a tragikusan elhunyt barát képe előtt. „*Csak akkor derült fel, amikor vagy két tucat tulipános ládát mutattak meg neki, melyeket állítólag ő festett, mint csabai asztalosinas, vagy aradi legénykedése idején. Habár kételkedett, hogy mind az ő remeklése, mégis készségesen beírta egy hatalmas ácsceruzával, azok fedőlapjának belső síkjára nevét.*

Ereklyék lettek.”

A szemtanú, Rozsnyai Kálmán emlékezik így az aradi ünnepekre, s ez ellenkezik a *Pesti Naplónak* egyszer már idézett cikkével, mely szerint Munkácsy Aradon járván tagadta, hogy egyáltalán valamikor is tulipántos ládákat festett volna.

Munkácsyék október 6-án, hétfőn éjjel érkeztek Csabára, s a Fiume Szállóban szálltak meg. Másnap került sor a város megtekintésére és az ismerősökkel való találkozásra. De adjuk át a szót a kortárs újságírónak: „*Délelőtt látogatást tett nejével Beliczey, Karassiy és Stonajovitséknál. A városban tett séta után 11 és fél óraker fogadta Csaba polgárait, kik oly nagy számban sereglettek össze, hogy a redout nagy terme (a Vigadó terme a Fiume Szálló és a színház között – Cz. I.) alig volt képes tisztelőit befogadni. Midőn Munkácsy nejével az oldalán megjelent, zajosan megéljeneztek. A nagy mestert Sztraka György (főszolgabíró – Cz. I.) üdvözölte... A többször zajos éljenektől megszakított üdvözlésre Munkácsy, kinek oldalánál neje könnyekig meghatva állt, köszönetet mondott a szeretetért és hogy valóban örvend, hogy régi barátáival ismét kezét szoríthat.*

Munkácsy minden egyes régi ösmerőst felösmert és tisztán visszaemlékezett a régi történetekre, igen számosakat, kiket úgyszólván gyermekkorá óta nem látott, megszólított. A tisztelgők eltávozása után Munkácsy néhány bensőbb barátjával rövid beszélgetésre visszavonult. Ebédre a Karassiy családhoz volt hivatalos és onnan a vonathoz siettek, hogy újakat Budapestre folytassák. Itt újabb meglepetés várta őket. Vagy negyven csinosnál-csinosabb előkelő gazdag lány, ünnepi díszben képezett sorfalat... Munkácsy nejének egy óriási csokrot nyújtottak át tiszteletük és szeretetük jeléül, ki azt szívélyes mosollyal és magyarul mondott köszönettel fogadta. Az óriási tömeg most is tüntetőleg éljenzett.

Az első osztályú váróteremből a peronra mentek ki és míg a vonat megérkezett, Munkácsyék társalgással és szemléléssel töltötték azt a néhány percet. Most a búcsúzás ideje is elérkezett és az impozáns és szívélyes fogadtatást megköszönve, a vizontlátás biztató reményével robogott ki a vonat, lelkes éljenzéssel kísérve, a pályaházból.”

Szinte pontosan harminckét évvel ezelőtt ugyanerről a pályaudvarról indult el Aradra mint asztaloslegény. Most, harminckét év után a világhírű mester távozott – ellenkező irányba, Párizsba. Az újságíró még nem tudhatta, hogy ez volt az utolsó csabai látogatása. Remélem, az újságíró segítségével sikerült visszaidéznem a fogadtatás légkörét.

A félnapos látogatás is hagyott néhány megörökítésre méltó emléket. Így az egykori asztalosmester, Lang özvegyét is felkereste. Egyenesen arra tartott, amerre azelőtt a műhely volt, most azonban lakás van helyette. Benyitott s megmutatta nejének azt a helyet, ahol a „*tulipános ládákat, asztalokat és székeket készíttette*”. Amikor a szoba padozatának közepén beillesztett toldást észrevette, nejének megmagyarázta, hogy azon a helyen volt az éléskamrája. Ide rejtette tanulótársai elől a kapott élelmet. Munkácsyné élcelődve jegyezte meg, hogy a toldásról ítélve nem lehetett valami nagy művész az asztalosmesterségben. Megtekintették a hálókamrát is, az éjszakák nyomortanyáját.

Felkeresték azt a házat a főtéren, ahol kezdő festő korában lakott. Megnézte egykori szobáját, melyben álmodni sem merte, hogy egykor világhírű művész válik majd belőle. Munkácsy a rövid tartózkodást is felhasználta, hogy anyagot gyűjtsön készülő festményeihez. Az utcán az egyik embertől megvette a rajta levő megviselt bekecset hat forintért, amiért ugyan újat is kaphatott volna, de az ember nem tágított, mert neki is újat kell helyébe venni. Szeretett volna látni egy „*búbos kályhás szobát, magasra vetett ágygal*”. Bartóky Medovarszki Pál házába vitte el. Munkácsy a fali tékában egy régi csabai Tranoscius énekeskönyvet látott meg. A gazda szebbet, újabbat akart ajándékozni híres vendégének, de Munkácsy a régi rézvereteshöz ragaszkodott.

„– *Bekecs és Tranoscius nélkül igazi csabait, legalább régente, nem is lehetett látni*” – mondotta a Mester.

Ebben az időben a *Honfoglalás* festésére készült! Hatalmas gyűjtőmunkába kezd, s 1891 októberében fárasztó utazást tesz az országban, hogy típusokat keressen monumentális alkotásához. Az életrajzírók úgy tudják, hogy Csabát is útba ejtette. Bár október 8-a és 11-e között Szentesen tartózkodik Reök bácsi veje, Zsilinszky Mihály csongrádi főispán vendégeként, s ezalatt kirándulásokot tesz a környéken, Csabát nem látogatja meg. 11-én Csongrád felé távozik, majd Kolozsvár–Munkács az útja. A csabai újságok sem említik Munkácsy látogatását, sőt a dohánygyár ügyében Pesten tartózkodó csabai küldöttség keresi fel a körútról visszatért mestert. Munkácsy megmutatta fényképgyűjteményét, melyet gyűjtőútján készíttetett a *Honfoglalás*hoz. Beliczey István, a küldöttség egyik tagja hívta fel Munkácsy figyelmét, hogy a dobozi és sárréti nép „*őseredeti alakjai*” sokkal tipikusabbak annál, mint amit Munkácsy felkutatott. Meghívták Csabára, hogy ezeket a típusokat is használja fel festményéhez. (Tehát nem volt Csabán!) Munkácsy csak azt ígérte, hogy legközelebb eleget tesz a meghívásnak, most viszont addig is fényképeket kért a Beliczey által említett típusokról.

Úgy látszik, a következő évben, 1892-ben valóban beváltja ígéretét, s meglátogatja a várost. Bár az újságok nem írnak a látogatásról, Zichy Jenőnek egy leveléből úgy tudjuk, hogy „*lerándult Csabára*” anyagot gyűjteni.

Rózsa Miklósnak egy 1896-ban megjelent cikke szerint két évvel előbb, tehát 1894-ben járt utoljára Csabán Munkácsy. A helyi újságok most sem jelzik a látogatást. Sőt! A csabai újság szerint egy riporter február végén felkereste a *Honfoglalás* átadása alkalmából Pesten tartózkodó Munkácsyt, hogy megkérdezze, jön-e Csabára. Csak Munkácsynét találta otthon, aki tagadóan válaszolt, mert nincs idejük, vissza kell térniük Párizsba.

Március elején csabaiak utaznak a rákosi liberális gyűlésre. Az alkalmat felhasználták arra is, hogy megnézzék a híres festményt, a *Honfoglalást*. Allnak a monumentális kép előtt, s egyszerre csak elkiáltják magukat:

„– *Nini, az meg ott Michnay tanító lovon!*

És csakugyan, nem tudni, vajon a modell volt olyan csodálatosan hasonló, vagy pedig Munkácsynak emlékébe vésődött Michnay Mihály tipikus szláv arca. A kép csodálatosan hasonlít az érdekes öreg úrhoz. Ugyanaz az arc, orr és szem. Lovon ül a meghódolt szlávok között és a tömegben a középben van.”

Bár Munkácsy 1894-i látogatását nem tudjuk más oldalról bizonyítani, közöljük Rózsa Miklós beszámolóját: „*A pályaudvaron az egész megye és a város előkelősége várta, maga a főispán tolmácsolta a lakosság örömét a kiváló megtiszteltetés alkalmával... Délután ellátogatott a kaszinóba, hol természetesen bemutatták neki a város kiválóbb embereit.*” (Rózsa Miklós ezután elmond egy apró történetet, melyet azonban naivitása miatt nem idézünk.)

1896-ban a millenniumi ünnepekre utoljára tér haza. Az ünnepeket nehezen bírja, a Pannónia Szállóban rosszul lesz. Egy időre még visszatér Párizsba, de aztán Baden-Baden, majd az endenichi szanatórium lakója haláláig.

1900. május 1-jén délután egy óraker halt meg. Néhány nap múlva, május 9-én hatalmas pompával temették a Kerepesi Temetőben.

S Munkácsy nevezetes kismegyeri műterme, amelyben 1874-ben oly boldogan dolgozott, sokáig fennállott még. Három év múlva, 1877 augusztusában így ír róla Iván Munkácsynak: „*Ma ateliedbe hordattam búzát, benn voltam, ott szomorkodik pár állványod, egyikén egy ráma is van, de a vászon le van vágva, a falon egy szén skizzed van, soká néztem.*” A műterem meglétéről még 1901-ben is tudunk. Mikor és kik bontották le a szent helyet, nem sikerült megtudnom.

Aztán, jó fél évszázad múlva, a téészesítéssel lerombolták a gondosan felépített épületeket is. Kismegyeren, a békéscsaba–budapesti vasútvonaltól néhány száz méterre csak az eke által felforgatott tégladarabok jelzik Reök István egykori majorjának helyét.

MUNKÁCSY EMLÉKE

Munkácsy halálának hírére megmozdult a megye és az érintett városok képviselő-testülete. Békés megye nevében dr. Fábry Sándor alispán részvétáviratot küldött Munkácsy özvegyének, s a ravatalra koszorút helyeztetett:

*„Özvegy Munkácsy Mihályné úrnőnek
Endenich*

Békésvármegye, mely a kezdőnek otthont nyújtott, mély fájdalommal értesült a tökéletességet elért művészpálya végéről. A nagy hazafi és lánglelkű művész elhunytá felett mély részvétét fejezi ki a vármegye közönsége nevében

FÁBRY alispán”

A távirat szövegét május 6-án hozza nyilvánosságra a Békés, Munkácsyné köszönő levelét a május 28-án tartott megyei közgyűlésen ismertetik.

Ugyanazon a közgyűlésen terjesztik elő Kolozsvár köriratát Munkácsy emlékének megörökítése tárgyában. A törvényhatósági bizottság „hazafias kötelességének tekinti” Munkácsy emlékének megörökítéséhez való hozzájárulását, tekintve azonban, hogy a megörökítés módzata nincs tisztázva, annak megismerésére az alispánt bízzák meg.

Év vége felé az Országos Képzőművészeti Társulat felhívására a fővárosban felállítandó Munkácsy-szoborra 100 koronát szavaz meg a közgyűlés.

Két nappal a temetés után, május 11-én Békéscsaba város közgyűlése „Munkácsy Mihály elhalálása alkalmából életének megörökítését” tűzte napirendre. A képviselő-testületi jegyzőkönyv szerint: „A tanács azon intézkedése, mely szerint Munkácsy Mihály ravatalára a város közönsége nevében koszorút helyeztetett, s az özvegynek a közönség részvételét fejezte ki, – jóváhagyólag tudomásul vétetett.

Egyhangúlag elhatározott, életének megörökítése végett azon ház, melyben mint asztalos tanonc volt – emléktáblával jelöltessek meg, az utca nevéől neveztessek el; végül emelendő országos szobrára 500 kor. adomány szavaztatott meg.” Az ügy intézésére öttagú bizottságot küldtek ki.

Munkácsyné levelét, amelyet a „férje elhunytá alkalmából küldött részvétnyilatkozatra” köszönetül küldött, a június 15-i közgyűlésen ismertették.

Gyulán, a május 12-ére összehívott rendkívüli közgyűlésen napirend előtt tárgyalták a Munkácsy halálával kapcsolatos indítványt: „Dr. Berényi Ármin városi képviselő a magyar nemzet nagy halottja, legnagyobb festőművésze fölött – aki életének zsenge ifjú korát városunkban élte át, – Munkácsy Mihály elhunytá feletti részvétének kifejezést adva, a következő indítványt terjeszti a közgyűlés elé:

1. Fejezze ki Gyula város közönsége a nagy mester elhunytá felett érzett mély fájdalmát s juttassa azt megfelelő módon a bánattól sújtott özvegy tudomására.
2. Határozza el a közgyűlés, hogy Gyula város egyik utcáját az elhunyt, hazánk dicső nagy fia tiszteletére Munkácsy Mihály utcának nevezi el s az erre vonatkozó javaslat tételével a tanácsot megbízza.”

A határozat szerint: „A képviselő testület Dr. Berényi Ármin képviselő indítványát egyhangúlag elfogadja és Munkácsy Mihály gyászos elhunytá felett érzett hazafüi nagy fájdalmát és mély részvétét ezennel jegyzőkönyvileg megörökíti; egyidejűleg pedig Munkácsy Mihály özvegyéhez a következő részvét táviratot intézi:

„Nagyságos Asszonyunk!

Gyula városa képviselő testülete május hó 12^{én} tartott közgyűlésén mély fájdalommal emlékezett meg ama megrendítő csapásról, amely Nagyságodat, valamint Magyar hazánkat felejthetetlen férjének gyászos elhunytával érte.

Városunk, mely szerencsés volt a nagy Munkácsy Mihálynak mint fiatal embernek éveken át

othona lenni s amely város az ő halhatatlan művészetének bölcsőjeként büszkélkedik – halála felett érzett nagy fájalmát és mélyen átértzett őszinte részvétét hódolat teljes tisztelettel tolmácsolja s kéri az egek Urát, küldjön nagyságod vérző szívére mielőbb gyógy-írt és vigasztalja meg ama tudat, hogy mély fájalmában a magyar nemzet minden tagja egyaránt bánatos szívvel osztozik.

Fogadja Nagyságod ismételten mélyen érzett részvétünk őszinte kifejezését.

Megbízatik a polgármester, hogy eme részvét felirat elküldése iránt haladéktalanul intézkedjék.

Egyben pedig felkérik a városi tanács, hogy a legközelebbi közgyűlés elé javaslatot tegyen arra nézve, hogy melyik utca nevezessék el Munkácsy Mihály utcának.”

A következő – június 18-i – közgyűlésen ugyan nem, de az ezt követő, június 26-i közgyűlésen határoznak az utca elnevezéséről, melyet a városi tanács terjesztett elő:

„Mint hogy városunk, mely szerencsés volt a nagy Munkácsy Mihálynak mint fiatal embernek éveken át otthona lenni, és itt léte alatt a jelenlegi Kerecsényi utcában lakott, kimondja a képviselő testület, hogy az elhunyt hazánk dicső nagy fia tiszteletére a jelenlegi Kerecsényi utcát 'Munkácsy Mihály' és a jelenlegi Dobozi utcát pedig Kerecsényi utcának nevezi el.”

Hat évtizeddel később újult meg Munkácsy kultusza Gyulán. Miután az 1960-as évek elején tisztázódott, hol lakott Munkácsy, dr. Dankó Imre múzeumigazgató az Erkel Ferenc Múzeum nevében emléktáblával örökítette meg a házat. A 103×73 cm-es szürke műkőből készült emléktábla Munkácsy önéletrajzának egyik gyulai részletét tartalmazza, s 1962. április 29-én, halálának 62. évfordulója előtt avatták fel.

Ezekben az években készült el a gyulai szoborsétány is, ahol 1964-ben állították fel Vasas Mihály fehér mészkőből készült Munkácsy-szobrát.

1977-ben a közeli Dürer Terem falán helyezték el a *Tiszta forrásból* című domborművet, Kiss Sándor alkotását, amelyen Bartók Béla és Albrecht Dürer mellett Munkácsy alakja hirdeti a városhoz kötődő három szellemóriás emlékét.

Békéscsabán a korábban már említett 1900. május 11-i közgyűlésen kiküldött bizottság jelentését csak 1901. március 18-án tárgyalja a közgyűlés. A késedelem oka, hogy a bizottság azt javasolta, a csabai emléktábla leleplezésének ünnepe a művész halálának első évfordulóján, 1901. május 1-jén legyen. Erre az alkalomra hívják meg a művész özvegyét is, és tartanak rendkívüli képviselő-testületi ülést. A közgyűlés a továbbiakban ebben a szellemben tevékenykedett, s a teendőkkkel a bizottságot bízta meg.

Így érkezett el az emléktábla felavatásának napja, nem május 1-jén, hanem 2-án. (Május 1-jén a Kerepesi Temetőben volt megemlékezés.)

Május 2-án a fővárosi megemlékezésről érkezett Csabára Munkácsy özvegye. A *Békésmezei Közlöny* részletes beszámolója szerint a gyorsvonathoz csatolt „*termes kocsiban*” vele együtt érkezett Zsilinszky Mihály államtitkár, Békéscsaba országgyűlési képviselője és felesége, Reök Ilona; dr. Dirner Gusztáv egyetemi magántanár és felesége, Reök Erzsébet – Reök István leányai –; dr. Váradi Antal, az Országos Színművészeti Akadémia igazgatója, valamint dr. Lukács György főispán. (Mivel Reök Istvánné is jelen volt az ünnepségen, valószínűleg ő is leányaival utazott a külön kocsiban, hacsak nem fiával, Reök Ivánnal érkezett Szegedről.) Együtt volt hát az ünnep alkalmával a nagybácsi, néhai Reök István családja.

A vendégeket a Fiume Szállóban szállásolták el. Dél előtt sétakocsikázást tettek a városban. „*Munkácsynét, aki két ízben: 1875-ben (helyesen 1874-ben – Cz. I.) és 88-ban (itt minden bizonnyal két évet tévedett a tudósító, s az 1890. évi látogatásra gondoltak, mert ezt a – valóban második – látogatást viszont nem említik – Cz. I.) járt Csabán, roppant meghatotta a régi emlékek felújulása, egyes házakra, utcákra még ma is emlékezett s könnyezve beszélt arról, hogy hányszor emlegette szegény Miskája Csabát és az itt töltött napokat.*”

Az ebéd a kaszinóban volt.

Délután 3 óraker a városháza dísztermében kezdetét vette az ünnepség. A község bírójának megnyitó szavai után Korosy László első jegyző köszöntötte a közönséget, s hálásan köszönte meg a „*báróné öméltségének azon kegyességét, hogy ez ünnepélyünkön személyesen megje-*

lenni szíves volt”. Az özvegy nevében Zsilinszky Mihály mondott köszönetet a város elhatározásáért, majd dr. Lukácsy György főispán tartotta az ünnepi megemlékezést. Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter táviratának felolvasása után a közgyűlést berekesztették, s a városházáról az egész közönség a Munkácsy utcába vonult.

A Langi-féle háznál már nagy tömeg gyűlt össze.

„A ház falába illesztett táblát lepel takarta; az ügyeskezü városi kertész zöld lombokkal és orgonavirággal feldíszítette az egész házat, mely előtt szőnyeggel borított emelvény várta az ünnepély szónokait.”

A Szózat elhangzása után Zsilinszky Mihály mondott ünnepi beszédet, részletesen ecsetelve az 1848 utáni időköt, Reök és Munkácsy Békéscsabára kerülését s helyzetüket, az indulás éveit s a festő Munkácsy kötődését a városhoz. „Itt rajzolta a gerendási tanyát, a delelést, a dűlő szénásszekeret, a pusztai zivatart, a húsvéti locsolást és a falu hőseit, melynek minden alakja Reök dohányos kertészeiből van kiválasztva.” Kitért arra, hogy a Trautmannsdorf-féle házat, ahol lakott, már nem tudják megjelölni, mert lebontották, így arra a házra kerül emléktábla, ahol mint „asztalosinas kezdte első rajzolásait”.

A tábla leleplezésével átadta annak megőrzését Csaba bírójának.

Az 1 m magas, 80 cm széles, fehér carrarai márványból készült táblán aranybetűkkel az alábbi szöveg hirdette Munkácsy emlékét:

E házban töltötte el
(1855–1858)
asztalos inas éveit a festőművészetnek
legnagyobb magyar mestere
MUNKÁCSY MIHÁLY
a kinek dicső emlékezetére
hálás kegyelettel állítá
BÉKÉS-CSABA KÖZÖNSÉGE
MDCCCCI

Négy évtizedig hirdette Munkácsy emlékét a Langi-féle ház falán az emléktábla. Akkor a házat újjáépítették, utcai frontja teljesen megváltozott, s az épületen 1940. május 19-én (vasárnap) leplezték le az előbbinél díszesebb emléktáblát. A 167×83 cm-es, ruskicai márványból készült táblát Kapitány József helybeli szobrászművész készítette. Az emlékszöveg változatlan maradt, de a tábla felső részébe Munkácsy bronzból készült portréja, a tábla két alsó részébe pedig Munkácsy Mihály és Békéscsaba márványba vésett címere került. A két címert latin nyelvű jelmondat kötötte össze: *Ars longa, vita brevis*. (Az élet rövid, a művészet örök.)

Az ünnepi beszéd után Váradi Antal költő szavalta el erre az alkalomra írt *Emlékezés* című költeményét, végül a *Himnusz* eléneklésével fejeződött be az ünnepség.

Este 8-kor a városi színházban Jókai Mór *Keresd a szíved* című színművének előadásával folytatódott az ünnepség. Az előadás előtt a *Siralomház*, utána a *Falu hőse* című festmény előképben elevenedett meg a közönség előtt – nagy sikerrel.

Munkácsyné és kísérete éjjel fél tizenkettőkor utazott el a városból: kocsijukat a Pestre induló személyvonathoz csapolták.

Délután került sor a városi múzeum Munkácsy-termének és modern képtárának megnyitására. Utóbbit a Szépművészeti Múzeum igazgatójának 31 db-ból álló ajándéka tette lehetővé, az állandó Munkácsy-kiállítás alapja a múzeum tulajdonában levő 3 Munkácsy-festmény és 20 rajza volt. (A Munkácsy-relikviák képzőművészeti része.)

Így emlékezett meg Békéscsaba Munkácsy halálának 40. évfordulójáról.

Az 1970-es évek elején a monumentális városrendezéssel megszűnt a Langi porta is, a házat lebontották, helyét a megyei rendőr-főkapitányság hátsó főbejárata foglalja el. S az egykori 14. számú ház helyén a klinkertéglás falra új emléktábla került.

64. kép. *A Lang-portán épült lakóház a Munkácsy-emléktáblával*
Fénykép. Lebontás előtt. 1970-es évek közepe

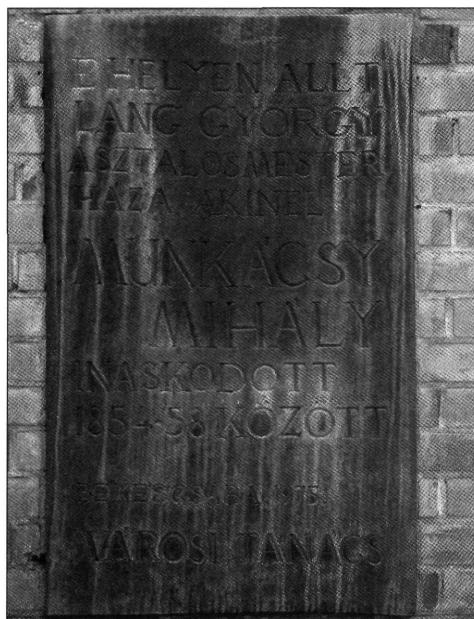
Hetvenöt év alatt ez a harmadik emléktábla.

A különgyűjteményként kezelt *Munkácsy-relikviák* kalandos úton jutottak a csabai múzeumba.

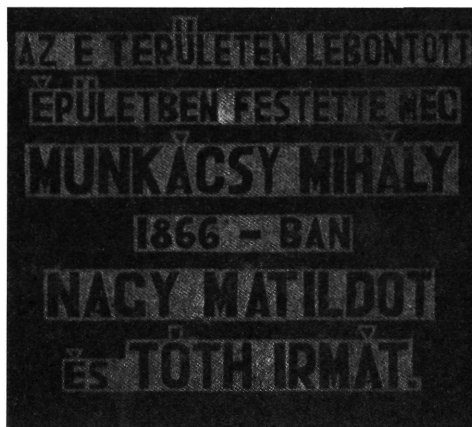
Még a Kultúrpalota (múzeumépület) építésének idején (1910–1912) olvashatunk arról, hogy Munkácsyné megígérte, a Munkácsytól hátrahagyott személyes használati tárgyakat és egyéb ereklyéket az épülő múzeumnak ajándékozza. Az első világháború kitörése, majd Munkácsyné halála megakadályozta ennek teljesítésében, de végrendeletében unokahúgára, Cecil von Barnewitzre bízta a hagyaték eljuttatását. Barnewitzné 1929-ben érdeklődik a múzeum igazgatóságánál a több mint tíz éve általa küldött hagyatékról: ki vannak-e állítva, s egyáltalán ápolják-e Munkácsy emlékét. A múzeum vezetősége és a város nevében a kultúrtaácsnok keresni kezdte meg nem érkezett relikviákat, s meg is találták egyrészt a Nemzeti Múzeum Munkácsy-kiállításán, másrészt a Szépművészeti Múzeum padlásán ládába csomagolva. Hosszas tárgyalások után sikerült az ereklyéket megkapni, s 1933-ban számolnak be az ereklyék megérkezéséről. Három festmény, mintegy 100 db tárgy (festőállvány, paletta, használati tárgyak stb.) s mintegy 200 dokumentum alkotta a gyűjteményt. Ma a teljes feldolgozás után 420 leltári tételből áll a Munkácsy-gyűjtemény, túlnyomó többségében relikvia.

E becses hagyaték birtokában nevezték el a múzeumot Munkácsy Mihály Múzeumnak. A relikviák egy része állandó kiállításon a Munkácsy Emlékszobában tekinthető meg, az egész hagyatékról általában a Munkácsy-jubileumok alkalmából rendezett kiállításon kaphatunk teljesebb képet.

Halálának 50. évfordulója alkalmából 1951-ben a Szépművészeti Múzeum közreműködésével készült nagy sikerű kiállítás. 1958-ban a Magyar Nemzeti Galériával közösen rendeztek újabb kiállítást. Halálának 75. évfordulóján, 1975-ben újabb nagytermi kiállítás következett, melyet egy hónap alatt 20000 látogató tekintett meg. 1994-ben, születésének 150. évfordulóján újabb nagyszabású programmal emlékezett a város és a múzeum.

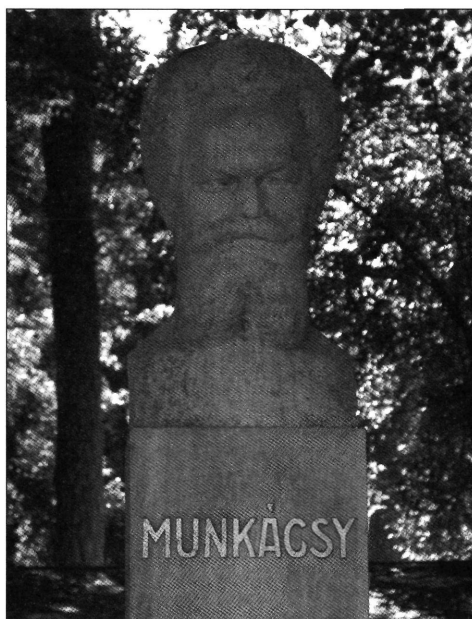
65. kép. *Munkácsy-emléktábla a Lang-ház helyén Békécsabán*

66. kép. *Munkácsyt idéző emléktábla Békésen*

67. kép. *Munkácsy-emléktábla egykori lakóházán Gyulán*

68. kép. *Vasas Mihály: Munkácsy Szobor, Gyula. Szoborsétány*

A város a múzeum falain kívül is őrzi, hirdeti Munkácsy emlékét.

Az ötvenes évekre az Andrássy (akkor Tanácsköztársaság) út jobb oldalán az egykori fatelepek és a Szik tér helyén alakították ki a Munkácsy teret, amelyen 1959-ben állították fel Borsos Miklós Munkácsy-szobrát. A tér ugyan 1975-ben új nevet kapott, és a szobor is elkerült a múzeum kertjébe, de a jubileumi előkészületek során a tér visszakapta Munkácsy nevét.

A Körös-csatorna jobb oldalán, a Gyulai út és a Bajza utca között a hetvenes években létesítették a szoborsétányt, amelyen Vilt Tibor Munkácsy-szobra emlékeztet a festőművész csabai kötődésére.

A Steiner-(később Omaszta-)kúria a Gyulai úton, Munkácsy gyermekkorának boldog színe helye, szerencsésen elkerülte az utóbbi évtizedek nagy városrendezését. A 160 éves kúriában országos és helyi összefogással Munkácsy születésének 150. évfordulója alkalmából 1994-ben nyílt meg a Munkácsy Emlékház, szép eredménye annak a munkának, melyet a város tett Munkácsy emlékének őrzésére, hirdetésére.

Békésen az 1930-as években az akkori múzeumigazgató kezdeményezésére jelölték meg emléktáblával azt az épületet, ahol Munkácsy a két leányportrét festette. Azóta a régi házat lebontották, emeletet épült a helyére, s a Széchenyi tér 2. sz. alatt, ennek falán új táblát lepleztek le 1973-ban. (A táblán a két nevet összecserélték – helyesen Nagy Irmát és Tóth Matildot –, és az 1866-os év is kétes, a családi hagyomány és az eddig leírtak alapján valószínűbb, hogy 1865-ben készült a két kép.)

KÉT BARÁT BÉKÉSBŐL

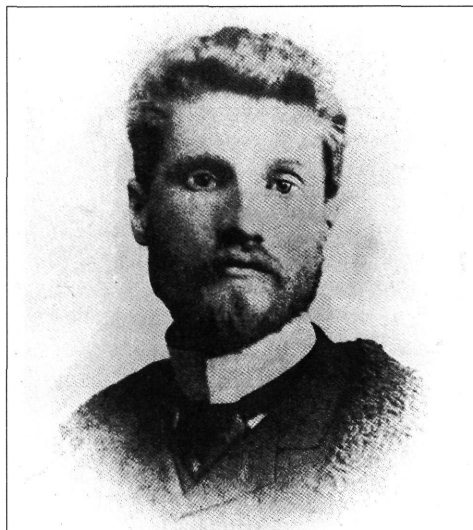
Jó néhány névvel találkoztunk eddig, akik Békéscsabán vagy Gyulán kapcsolatba kerültek Munkácsyval, s ez a baráti kapcsolat mindvégig fenn is maradt, ha ritkán is adódott alkalom a találkozásra. Két nevet azonban nem említettünk Békés megyéből, akik már a Párizsban élő Munkácsyval kerültek baráti viszonyba: Justh Zsigmond és Oskó Lajos, mindketten Orosházáról, illetve környékéről származnak.

A 3000 holdas Justh birtokból 365 hold volt Pusztaszenttornyan, amely *Justh Zsigmond* szülőhelye (1863), később működésének központja lesz. Tizenhárom évvel idősebb bátyja, Gyula politikusi pályára lépett, a finom lelkű, beteges Zsigmond irodalmi munkásságával vált ismertté. Budapesten érettségizett, majd Kielben, Zürichben és Párizsban végezte tanulmányait, így vált fiatalon széles látókörű emberré, aki jó megfigyelőképességével, korát meghazudtoló éleslátással, pregnáns jellemzésekkel rajzolta meg Párizs, majd a magyar uralkodó osztály világát.

Hogyan került kapcsolatba Munkácsyval, nem tudjuk. Munkácsy nyitott volt minden magyar iránt, aki Párizsban járt, s ezekben az időszakokban élte fénykorát művészete és társasági élete, így nem volt nehéz bekerülni társaságába.

Justh Zsigmond emlékkönyve már 1884-től tartalmaz Munkácsytól egy önarikaturát. 1885-től majd minden évben kiutazik Párizsba. A „*finomtelkű, karcsú, székehajú, elegáns, arisztokratikus*” ifjú szellemes társalgónak bizonyult, tudott alkalmazkodni, így módja volt beilleszkedni a párizsi szalonok világába. Tapasztalatait 1888-ban január 1-től május 31-ig vezetett naplójában összegzi, gondosan bejegyez minden látogatást, listára veszi a jelenlévőket, s alkalomadtán véleményt is mond, név szerint is jellemezve a szalon kiszemelt vendégeit – vagy akivel épp sikerült találkoznia. Mivel a naplót önmagának írta – 50 évig megtiltotta a kiadását –, megengedhette magának, hogy röviden, élesen fogalmazzon, az általa legjellemzőbbnek tartott vonásokkal „rögzítse” benyomásait.

Az eltelt öt hónap alatt mintegy tizenöt alkalommal szerepel Munkácsyékkel együtt – Munkácsyéknaál vagy más társaságban –, s a bejegyzések szerint Munkácsy közvetlen barátságába fogadta. Mennyi szerepe volt ebben Justh Zsigmond személyiségének, s mennyi annak, hogy szegről-végről földiek voltak (Munkácsy ifjúkorának emléke, Gerendás Orosházától keletre, Pusztaszenttornya északnyugatra fekszik, alig tíz kilométerre) – nem tudni.

69. kép. **Justh Zsigmond**
Eredeti fénykép.
Szántó Kovács János Múzeum, Orosháza

70. kép. **Oskó Lajos**
Eredeti fénykép.
Magántulajdon

„Villásreggeli Munkácsyéknál. A mester igen melegen fogad, megmutatja új képeit. Néhány reneszánsz interieur alakokkal s egy igen csinos tájkép” – írja első alkalommal, 1888. január 6-án. De hogy nem ez az első találkozásuk, nemcsak a négy évvel korábbi, említett önkarikatúra bizonyítja, hanem egy másik bejegyzés: „felismeri bennem Munkácsyné két év előtti csárdás táncosát.”

Munkácsy „mint ember: jó, kedélyes férfi, semmi briliáns tulajdon” – ezzel nagyjából ki is merül a Munkácsyról alkotott pozitív véleménye, a végén negatív kicsengéssel. Munkácsy művészetét kétszáz évvel túlhaladottnak tartja.

A képzett világi szemzőgéből néz, lát és ítélkezik, így nincs értelme, hogy további bejegyzéseit idézzük, mert hosszúra nyúlna egy-egy megjegyzését értelmezni, helyére tenni.

„Justh elsősorban önmaga számára tisztázni akarta Párizst” – írja találóan Diószegi András, s ebben az esetben megértjük bejegyzéseit.

*

Munkácsy a nyolcvanas évekre beváltotta azt a kötelességét, amelyet korábban nagybátyja annyira hiányolt: a magyar művészet pártolását. Most, bejutva a párizsi művészvilágba, biztos anyagi háttérrel igyekszik pártfogásba venni a magyar művészet ügyét. Egyrészt pártolja a magyarországi kiállításokat, másrészt támogatja a francia földre készülő magyar művészeket.

1883 őszén megalapítja a Munkácsy-díjat, évi 6000 frankkal támogatva egy magyarországi fiatal művész párizsi továbbképzését. A díjak odaítélésénél nem volt szerencsés kezű, a kihullottak nevesebb művészekké váltak, mint a díjak elnyerői, az egy Halmi Artúr kivételével, aki Amerikában keresett arcképfestővé vált.

Máskor fiatal művészeket alkalmaz műtermében, közülük nem egy válik kiváló festővé (Rippl-Rónai, Tornyai stb.).

Munkácsy ifjú művészbartái és munkatársai közé tartozott *Oskó Lajos* is. Az orosházi születésű (1865) festő úgy kezdte, mint Munkácsy. A négy elemi elvégzése után szabóinas lett, felszabadult, majd Pestre kerül, ahol nappal szabóműhelyben dolgozik, este a Mintarajziskolában kiváló tanárok vezetése mellett képezi magát. 21 éves, amikor az Orosházi Kaszinó megve-

szi tőle a volt orosházi lelkésze, Győry Vilmosról készült képét. Két év múlva, 1888. július 8-án az *Orosházi Újság* a következő hírt hozza róla: „*Oskó Lajos, Oskó István fia, festészeti tanulmányainak folytatása és befejezése végett jövő hó elején Párizsba megy Munkácsyhoz.*” November 18-án pedig már azt olvashatjuk, hogy „*Oskó Lajos festő a múlt héten Párizsba érkezett, s azonnal felkereste Munkácsyt, aki beajánlotta egy fényképészhez addig, míg maga mellett munkát tud adni neki.*”

Honnan ez az ismeretség Munkácsyval? A családi hagyomány úgy tudja, hogy a hazalátogató Oskó gyakran rajzolgatott a szabadban, s „*itt látta meg Justh Zsigmond író egyik kilovaglósa közben. Fiatalok voltak, összebarátkoztak. Szülei szentatornyai birtokára meghívta egy aratóünnepre, hogy népviseletbe öltözött munkásairól minél több magyar tárgyú képet fessen. Itt ismerkedett meg Munkácsyval, aki később párizsi útját egyengette.*”

Valószínű, hogy Justhtal így ismerkedett meg, de Munkácsyval aligha. Munkácsy ugyanis 1874-ben járt Békés megyében (Békéscsabán és Gyulán), de ekkor Oskó 9, Justh 11 éves volt. Nem ismerünk olyan adatot, hogy Munkácsy valaha is járt volna Szentatornyán. Valószínűbb tehát, hogy Munkácsyhoz Justh útján jutott el, ő ajánlhatta a mesternek.

Késéggkívül szoros baráti kapcsolat alakulhatott ki Munkácsy és Oskó között, mert a Párizsi Magyar Egyletnek, amelynek akkor már Munkácsy volt az elnöke, Oskó lett a jegyzője, s Oskó készítette el Munkácsy arcképét, melyet az Egylet nagytermében Munkácsy 45. születésnapja alkalmából lepleztek le 1889 februárjában. Az is kétségtelen, hogy gyakran segíthetett Munkácsynak a műteremben, így volt ez Munkácsy más tanítványaival is.

Öt-hat évig élt Párizsban, francia nőt vett feleségül, majd Pestre költöztek. Miniatúr zománcképekkel próbált új szint hozni a magyar festészetbe, kevés anyagi sikerrel. 1889-ben meghívták a párizsi világiállításra. Párizs mellett letelepedett, s Párizsban hunyt el 1922-ben.

Az orosházi Kaszinó több alkalommal is támogatta megrendeléssel. 1892-ben Széchenyi, majd Kossuth (1894), végül Deák Ferenc arcképét festette meg (1898), Kossuth és Széchenyi arcképét az orosházi múzeum őrzi.

Végszó

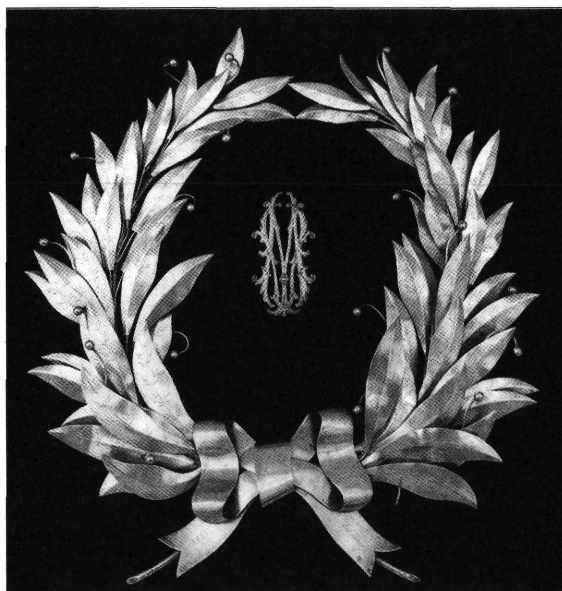
Az 1863-i gerendási visszatérés tárgyalásakor idéztük az *Emlékeim* „utolsó” sorait. Valójában maradt még egy rövid bekezdés, az író Munkácsy szubjektív zárszava:

„Hála Istennek, az élet olyan hosszú, hogy még a festőnek is van ideje a mesélgetésre. Most hát ismerik a kis inas történetét. A kis inas éppen olyan hűséges mesemondó, mint amilyen járatlan az írástudományban. Ha néha hibázott, s nem találta el mindig a szórakoztató hangot: bocsássanak meg neki. Csak a toll az oka, amely az ő kezében nem olyan alkalmas az élethű ábrázolásra, mint a festő ecsetje.”

S mit tehetünk mi hozzá?

Hála Istennek, hogy a Mester megírta a kisinas történetét. Így előttünk áll gyermekkorának sok-sok emléke, majd első próbálkozásai a festőpályán. Nem kell találgatni életútjának ezt a szakaszát. A kutatónak támaszt adott az események keresésében, értelmet a rövid hírlapi cikkeknek, eddig nem képzelt összefüggéseket teremtett az összegyűjtött dokumentumokban – végül is összeállt a kép: Munkácsy Békés megyei kötődésének nemegyszer izgalmas, regényes, de mindig valóságos képe.

Ha ezt sikerült elérni, munkánk nem volt hiábavaló.

71. kép. *Munkácsy ezüstkoszorúja*
Munkácsy Mihály Múzeum, Békéscsaba

IDŐRENDI ÁTTEKINTÉS

- 1844. február 20.** **Lieb (Munkácsy) Mihály születése** Munkácson
1848 vége A Lieb család Miskolcra költözik
1850. január 12. Munkácsy édesanyja meghal
 április Reök István, Munkácsy nagybátyja, Pestről „ideiglenesen” Békéscsabára költözik. 27 évig él a városban
- 1851.** szeptember 21. Lieb Mihály, Munkácsy édesapja, harmadszor is megnősül
1852. május 14. Munkácsy édesapjának halála
 május második fele Miskát Reök István **Békéscsabára** hozza, lakásuk a mai Baross u. 6. számú házban
 június–július Reök István műkedvelő társulatának előadásai Békéscsabán
 december 6. Rablótámadás a Steiner család ellen, melyet Munkácsy is átél
1853. január 17. Steinerné Reök Sarolta a kiállt szenvedésekbe belehal
 május–szeptember Reök István sorsjegymozgalma a Nemzeti Színház támogatása ügyében
 szeptember 29. Reök István és Miska Vidovszkyék mellé költözik a főtérre, a Trauttmansdorf-féle tiszti lakásba
- 1854.** augusztus 20-a körül Egyik változat szerint ekkor kerül Langi uramhoz asztalosinasnak
1855. január 6. Lang György a csabai asztalos céhnél beírattja tanulóját, Lieb Mihályt
 május 26. Reök Iván születése, Reök István és Omaszta Mária első gyermeke
 július–szeptember Kolerajárvány Békés megyében
1855–1856 Miska, a „kisinas”
1856–1858 Miska, az „öreginas”
1857. július Miska szökése Langi műhelyéből Gerendásra
1858. május 2. Lieb Mihály inast mestere felszabadítja
 május–október eleje Miska Lang Györgynél asztaloslegény
 október második fele Elutazása előtt néhány hétig Gerendáson pihen nagybátyjánál
 október 30. Miska Aradra utazik, hogy „legény”-ként megkezdje vándoréveinek letöltését
- 1858.** november–1860 vége **Aradon** Albrecht Ferdinánd műhelyében asztalossegéd
1860. október 20. „Októberi diploma”. A király feladja az önkényuralmat, visszaállítja az alkotmányos közigazgatást
 október 22. Reök István Gyulán az újjáalakuló tisztikarban „tisztartó tanácsnok”. Ezekben az időkben költöznek Gerendásról Gyulára
- 1860 végén, 1861 elején Munkácsy betegen **Gyulára** érkezik nagybátyjához
1861. február–március Miska Fischer rajztanárnál tanul hat hétig
 1861. február–március Szamossy Elek vándorfestő a gyulai Wenckheim-kastélyba érkezik
 március(?) Szamossy maga mellé veszi Munkácsyt, aki ettől kezdve a kastélyba jár rajzolni Szamossy mellett
 április Odry Lehel színész Horváth György társulatával Gyulára érkezik, három hónapon át együtt fest Munkácsyval a kastélyban Szamossynál. Élményeit később megírja s közli az újságban
 1861. május 30. A *Reök bácsi kunyhója* című rajz elkészítését erre a napra datálja Munkácsy

- július 23. *Rom* című rajzának datálása
- október 10. Reök István Ilona nevű leányának születése Pesten.
(Később dr. Zsilinszky Mihályné)
- vége Szamossy elutazik Gyuláról
1862. január Munkácsy Szamossyhoz utazik **Aradra**, majd Buziáson és Beodrán tartózkodnak
- június 20. Reök István levélben köszöni meg Szamossynak,
hogy Miskát elengedte a pünkösdi családi összejövetelre
- ősz Munkácsy elbúcsúzik Szamossytól. Először tölt hosszabb időt nagybátyja **gerendási** tanyáján, hogy erőt és pénzt gyűjtsön további tanulmányaihoz.
1863. május Elkészül két olajfestménye: *Fonó nő*, *Levélolvadás*
Munkácsy Pestre utazik, ahol mintegy 20 hónapig tartózkodik
- 1865 első fele Munkácsy a bécsi Képzőművészeti Akadémián
- július Visszatér Pestre
- szeptember **Gerendáson**, majd **Békéscsabán** tartózkodik közel fél évig,
hogy pénzt gyűjtsön további tanulmányaihoz
- szeptember 22. Levele Engel Gyulához, amelyben beszámol gondtalan életéről
- november 2. A csabai előljáróság erkölcsi bizonyítványt ad ki Munkácsynak. Megfesti az *Estebéd a pusztán* és a *Búsuló betyár* című olajképeit
- december Több arckép megfestésére kap megbízást, ezért a főtéren szobát bérel. Hét ismert képe maradt meg ebből az időből: két Díszmagyaros férfi, Vidovszky János, Jánosné és Matild portréja, valamint Dudits orvos és felesége portréja. Ebben az időben festhette Békésen Tóth Matild és Nagy Irma portréját
1866. január 6. Előadás Csabán a nagyvendéglőben. Szigligeti *A mama* című vígjátékában Munkácsy Berky Ákos szerepét alakítja.
- február eleje Szembetegség támadja meg, sürgősen Pestre utazik.
A Rókus Kórházban ápolják
- szeptember Újra **Gerendáson** tartózkodik
- szeptember 10. Békés–doboz–gerlai kirándulás bejegyzése vázlatkönyvébe
- december 5. Reök István Erzsébet nevű leányának születése Békéscsabán. (Később dr. Dirner Gusztávné)
- október Munkácsy Münchenbe utazik az ottani Akadémiára,
a Magyar Képzőművészeti Társulat támogatásával
1867. február 18. Folyamodványa ösztöndíjért a minisztériumhoz.
Az osztrák–magyar kiegyezés éve
- július Munkácsy Münchenből Pestre érkezik
- július 26. Eötvös miniszter évi 800 forint ösztöndíjat juttat Munkácsynak
- augusztus 9–12. Az aradi országos dalárünnepély, amelyen Munkácsy is részt vesz; rajtot készít az ünnepségről. Az ünnepség után hazatér nagybátyjához. Utoljára fest **Gerendáson**
- szeptember 29. Csabáról keltezett levele aradi barátjához
- október Vissza Münchenbe
- november 27. Lang György asztalosmester 54 éves korában meghal
1868. július Munkácsy végleg elhagyja Münchent, Pesten tartózkodik,
Párizsba vagy Düsseldorfba készül

- szeptember 30. Megírja névváltoztatási kérelmét
 október 3. A belügyminisztérium engedélyezi a Munkácsi név használatát. Valószínűleg eljön **Csabára** nagybátyja meglátogatására
- október Düsseldorfba utazik tanulmányai folytatására. *Ástító inas* című képével feltűnést kelt, majd a *Siralomház* meghozza a rég várt sikert
- 1870 tavasza Párizsban a Salon kiállításán aranyérmes nyer
 június vége Munkácsy Pestre érkezik
 augusztus **Csabán** tartózkodik rokonlátogatáson. A hét egyik napján **Gyulára** látogat
- szeptember 29. Reök István családjával Pestre költözik
 1871 vége Munkácsy Párizsba teszi át székhelyét, s végleg letelepedik
 1872. augusztus 1. A Reök család Pestről visszaköltözik Csabára a kismegyeri birtokra
- november 25. Reök István negyedik gyermeke, Aba születése
 1873 Munkácsy haza akar utazni, hogy nagybátyja tanyáján pihenjen és festhessen, de a kolerajárvány miatt elmarad az utazás
1874. április–május Reök István meglátogatja Párizsban Munkácsyt
 augusztus 5. **Munkácsy Mihály és Cecile Papier esküvője**
 szeptember 8. Nászútjuk végén **Békéscsabára** érkeznek, és másfél hónapot töltenek a kismegyeri birtokon. Munkácsy találkozik testvéreivel: Emillel és Gizellával
- szeptember 23. Gyulán meglátogatja a múzeumot, s valószínűleg régi ismerőseit is
- szeptember 25–29. Temesvárott Ormós Zsigmondnál vendégeskednek, utána Nagyváradon Szamosy Elekét látogatják meg. Kismegyeren készült képei: *Kukoricatörés*, *Poros út*, a *Falu hőiséhez* három tanulmány. A képet Párizsban fejezi be
1876. április Reök Iván meglátogatja Munkácsyékát Párizsban
 szeptember Elkészül Reökék Gyulai úti villája Békéscsabán
 1877. július 4. Meghal Reök István Aba nevű gyermeke 4 és fél éves korában
- július 9. Reök István öngyilkos lesz
 vége A Reök család elköltözik Csabáról, Pesten telepednek le
 1878 *Milton* című képe világsikert hoz Munkácsynak
 1880 Munkácsy 150 forintot adományoz a békéscsabai polgári leányiskolának
- december 11. Ferenc József nemességét s „munkácsi” előnevet adományoz Munkácsynak
 1882 Befejezi *Krisztus Pilátus előtt* című képét. A magyarországi bemutatásra Munkácsy is hazaérkezik
 1884 Elkészül a Krisztus-trilógia második része, a *Golgota*
 1886 vége A Párizsi Magyar Egylet székházának építéséhez Békéscsaba és Orosháza egy-egy részvény vásárlásával járul hozzá
1888. január–március 31. Justh Zsigmond naplója, amelyben többször megemlíti Munkácsyékát

- november Oskó Lajos orosházi festőművész Párizsba érkezik, hogy Munkácsy mellett képezze magát tovább
1889. július 13. Zsilinszky Mihály és Reök Ilona Mihály nevű fiának keresztszülője Munkácsy Mihály és felesége
1890. október 5. Munkácsyék Csabán át Aradra utaznak az aradi vértanúk emlékművének leleplezési ünnepségére
- október 6. Az emlékmű leleplezése. Éjszaka Munkácsyék Békéscsabára érkeznek, szállásuk a Fiume Szálló
- október 7. **A csabai látogatás**, fogadás a Redoutban
1891. október Magyarországi gyűjtőtűtja a *Honfoglaláshoz*
- október 8–11. Zsilinszky Mihályék vendége Szentesen
- 1892 Zichy Jenő szerint Munkácsy „*leránduli*” Csabára
- 1894 Rózsa Miklós szerint Munkácsy utoljára járt Békéscsabán
- 1896 Befejezi a Krisztus-trilógia harmadik képét, az *Ecce homot*
- május–június Millenneumi ünnepségek. A *Honfoglalás* című képének kiállítása. Az ünnepségek alkalmával rosszul lesz
- 1897–1900 Az endenichi szanatórium kezeltje
1900. május 1. **Munkácsy Mihály halála**
- május 9. Nagy pompával temetik a Kerepesi temetőben
1900. május 11. Békéscsabán elsőként neveznek el utcát Munkácsyról
1900. június 26. Gyulán utcát neveznek el Munkácsyról
1901. május 2. Békéscsabán emléktáblát avatnak Lang György házának falán. Az avatási ünnepségen Munkácsy özvegye is jelen van
- 1930-as évek Békésen felavatják a Tóth Matild és Nagy Irma arcképének festését megörökítő emléktáblát
1940. május 19. Békéscsabán új emléktáblát avatnak a Lang-portán emelt házon
- 1950 Békéscsabán teret neveznek el Munkácsyról
- 1951 **A békéscsabai múzeum Munkácsy Mihály nevét veszi fel**
- 1959 Békéscsabán felavatják Borsos Miklós Munkácsy-szobrát
- 1964 Gyulán felavatják Vasas Károly Munkácsy-szobrát
- 1970-es évek Vilt Tibor Munkácsy-szobrának avatása Békéscsabán a szoborsétányon
- 1973 Békésen új emléktáblát avatnak a Széchenyi u. 2. számú épületen
- 1975 Békéscsabán emléktáblát avatnak a Lang-féle portán lebontott ház helyén
- 1977 Gyulán a Dürer Terem falán leleplezik Kiss Sándor *Tiszta forrásból* című reliefjét, amelynek egyik alakja Munkácsy Mihály
- 1994 **A Munkácsy Emlékház** megnyitása Békéscsabán

72. kép. *Munkácsy édesapja*
Ismeretlen festő olajfestménye. Munkácsy Mihály Múzeum, Békéscsaba

73. kép. *Munkácsy édesanyja*
Ismeretlen festő olajfestménye. Munkácsy Mihály Múzeum, Békéscsaba

160

74. kép. *Búsuló betyár*
Munkácsy olajfestménye. Gerendás, 1865. Déri Múzeum, Debrecen

75. kép. **Kukoricás** (*Kukoricatörés*)
Munkácsy olajfestménye. Békéscsaba, 1874. Magyar Nemzeti Galéria, Budapest

76. kép. *Poros út*
Munkácsy olajfestménye. Békéscsaba, 1874. Magyar Nemzeti Galéria, Budapest

77. kép. *Tanulmány a Falu hőiséhez: Két legény az asztalnál*
Munkácsy olajfestménye. Békéscsaba, 1874. Magyar Nemzeti Galéria, Budapest

78. kép. *Tanulmány a Falu hőiséhez*
Munkácsy olajfestménye. Párizs, 1874-75. Munkácsy Mihály Múzeum, Békéscsaba

79. *Borsos Miklós szobra:*
Munkácsy
Békéscsaba

80. *Vilt Tibor szobra:* *Munkácsy*
Békéscsaba

RÖVIDÍTÉSEK

BML = Békés Megyei Levéltár, Gyula

Ilges = Ilges, W. F.: Michael von Munkácsy. Bielefeld–Leipzig, 1899.

Levelek = Levelek Munkácsyhoz – Munkácsytól. Vál., sajtó alá rend.: Czeglédi Imre.

Békéscsaba, 1976. Bibliotheca Bekesiensis 12.

Malonyay 1897 = Malonyay Dezső: Munkácsy Mihály élete és munkái. Budapest, 1897.

Malonyay I. = Malonyay Dezső: Munkácsy Mihály I–II. Budapest, 1907.

MMM = Munkácsy Mihály Múzeum, Békéscsaba

MMVL = Munkácsy Mihály válogatott levelei. Szerk.: Farkas Zoltán. Budapest, 1952.

MNG = Magyar Nemzeti Galéria, Budapest

OL = Országos Levéltár, Budapest

OSZK = Országos Széchényi Könyvtár, Budapest

Pogány 1938 = Pogány Kálmán: A Munkácsy-problémához = Művészet, 1938. 353–372. p.

Végyvári = Végyvári Lajos: Munkácsy Mihály élete és művei. Budapest, 1958.

Végyvári F. = Végyvári Lajos fenti művének festménykatalógusa

Végyvári R = Végyvári Lajos fenti művének rajzkatalógusa

FORRÁSOK

A Munkácsyra vonatkozó hatalmas irodalomból két művet emelünk ki:

– *Munkácsy Mihály*: Emlékeim. A franciául írt önéletrajzot magyarul Lestyán Sándor fordításában az Amicus Kiadó jelentette meg 1921-ben. Mi ezt a kiadást használjuk. Ritkán, stilisztikai vagy tartalmi eltérés miatt a Végyvári Lajos előszavával ellátott kiadásból idézünk. Hungária Kiadó, 1951. Ilyen esetekben ezt az idézett részt » « jel közé tettük.

– *Végyvári Lajos*: Munkácsy Mihály élete és művei. Budapest, 1958.

Munkácsynak Békés megye egy-egy településéhez fűződő kapcsolatait eddig két kiadvány dolgozta fel:

– *Czeglédi Imre*: Munkácsy Gyulán. Gyula, 1963. A Gyulai Erkel Ferenc Múzeum Kiadványai 41.

– *Czeglédi Imre*: Munkácsy Békéscsabán. Békéscsaba, 1975.

I.

Munkácsy családjának történetéhez forrásunk: *Czeglédi Imre*: Munkácsy ősei és rokonsága. Békéscsaba, 2001. A Békés Megyei Múzeumok Közleményei 22. – Papp István levelének lelőhelye: MNG 3166/1932. – Munkácsy Emil levele: MNG 3056/1930.

II.

Reök István családi eseményeire forrásunk a pesti belvárosi róm. kat. és a békéscsabai róm. kat. plébánia megfelelő anyakönyvei. – Polner jelentésének lelőhelye: BML Megyefőnöki elnöki res. ir. 1/1953. – Telekihez írt levele: OL A Teleki család ir. 17d 39t. – Az Ellenzéki Kör iratai: OL R 151. – Erdélyi Jánoshoz írt levele: OSZK Levelestára. – Reök István visszaemlékezése: Békés, 1870. júl. 10. – Reök békéscsabai lakóhelyeit, anyagi helyzetét az alábbi források alapján közöljük: BML Békéscsabai adófőkönyvek, személyes kereseti adókitetések az évre.

Zsilinszky Mihály kéziratban megmaradt jegyzetei Munkácsy ifjúságáról: MNG 3681/1934. – Reök István műkedvelő társaságának anyaga: BML Megyefőnöki elnöki ir. 89, 96/1852. Békéscsabai főszolgabírói ir. 1318, 1382, 1563/1852. – Fábry visszaemlékezése: *Fábry Károly*: Csabai élet. Mezőberény,

1924. 59–60. p. – A főszolgabírói hangulatjelentés: BML Megyefőnöki ir. 295/1853. – A táncvigalom forrása: BML Megyefőnöki eln. ir. 88, 95, 118/1852.

A rablótámadásról adott jelentés: BML Megyefőnöki ir. 6663/1852. – Steinerre vonatkozó források: Békéscsabai ág. ev. egyház jkve. 1853. nov. 4-i ülés jkve, valamint BML Békéscsabai adófékönyv 1854.

Reök sorsjegyének bő iratanyaga van: BML Békéscsabai főszolgabírói ir. 239, 1775, 3006, 3179, 4500, 3258/1853. Megyefőnöki eln. ir. 302, 324, 346, 409/1853. – Költözésük Vidovszkyék mellé: BML Békéscsabai főszolgabírói ir. 645, 1275, 1931/1853.

A Vidovszky gyermekek itt közölt helyes sorrendje: Békéscsabai ev. egyház anyakönyvei. Későbbi sorsukról dr. Veres Jenőné Vidovszky Ida egykori szíves közlése. – Korbay Munkácsynak dedikált könyve: MMM Munkácsy-relikviák. – Reök gőzmalom-alapítási terve: BML Megyefőnöki elnöki ir. 5299/1853. Békéscsabai főszolgabírói ir. 726/1854. – Reök utazása: BML Megyefőnöki elnöki ir. 321, 431, 596, 645/1854. – A Vidovszky fiúk iskoláinak lelőhelye: A megfelelő iskolák évkönyvei.

III.

Oltványi Imre közlése: Munkácsy Mihály életrajzi levelei. = Szabad Művészet, 1950. 12. sz. – Reök és Omaszta Mária esküvője: Budapest, Deák téri ev. egyház akve. – Iván születési bejegyzése: Gádorosi római kat. egyház akve. – Reök István egyleti tevékenysége: *Zsilinszky István: A Békésmegyei Gazdasági Egylet története.* Békéscsaba, 1896.

Munkácsy inasbeírását *Áchim János* említi: Békéscsaba ipari szervezeteinek története. Békéscsaba, 1896. 82. p. – Munkácsy inaskodásának legfőbb forrása az *Emlékeim.* – További adatok: Harmati András majd Lieb Mihály felszabadítása: az asztaloslegények pénztárkönyvében (MMM). Munkácsy tulipántos ládjának leírását *K. Csilléri Klára* közölte = Szabad Művészet, 1950. 12. sz. (A láda párja kissé kopottabb állapotban a békéscsabai Szlovák Tájházbán látható.) – A csabai vasút megindulásáról hangulatos leírást ad: *Fábry Károly:* i. m. 56. p.

IV.

Az aradi emlékek leírása Munkácsy önéletrajza alapján. – A gimnáziumi barátok az aradi gimnázium évkönyvében szerepelnek. – Munkácsy verseskönyvének lelőhelye: MMM Munkácsy-relikviák. – Az aradi emléktábla avatása: Arad és Vidéke, 1902. jún. 12. – Frint Lajos kézírata: MNG 14138/61.11. – Gyöngyössy visszaemlékezése: Arad és Vidéke, 1900. május 20. – Munkácsy mostani és későbbi aradi tartózkodásáról ír: *Dunajecz László:* Munkácsy Mihály aradi és Arad környéki éve = Művészet, 1969. november és *Ferencz Irma:* Munkácsy Mihály aradi éve = Havi Szemle. Az aradi Kölcsey Egyesület folyóirata, 1990. 1–2.

Reök István gyulai állásai: BML Gyula város közgyűlési jkve 1860. dec. 10-i ösnépgyűlés jkve; Gyula városi ir. 9/1860. – Karl Fischer Gyulára jövetelének egyetlen bizonyítéka: BML Kir. Bizt. ir. iktatója és mutatója 690 és 5993/1857. – Munkácsy és Gyulai László levele: OSZK Levelestára. – Szamossyról: *Szamossy Elek önéletrajza.* = *Berkeszi István:* Temesvári művészek. Temesvár, 1910. – Odry visszaemlékezése: Vasárnapi Újság, 1908. 323–324. p. – Munkácsy gyulai életéről: Békés, 1900. május 6. – Portörő visszaemlékezése: Békés, 1935. márc. 17. – A tulipántos ládák festését szinte minden városban említik, ahol Munkácsy asztalos korában megfordult. Munkácsy ellentmondásosan nyilatkozott a ládák festéséről. 1882-ben tagadta, hogy Gyulán valaha is tulipántos ládát festett volna: Magyar Bazár, 1882. 24. p. – Esetét a betyárokkal, közli: *Lázár Béla:* Munkácsy Mihály. Bp. 1944. 36–38. p. – Bartóky visszaemlékezését közli: *Lázár:* i. m. 29. p. – A gyulai családoknál lévő képeiről: Új Idők, 1900. 236. p. és Békés, 1900. szept. 30. – Munkácsy és Szamossy köszöntőjét közli: *Czobor Béla:* Krisztus Pilátus előtt. Bp., 1882. – Karl Berres és Munkácsy kapcsolatáról: Békés, 1900. szept. 30. és Művészet, 1908. 274–275. p. – Gyulai vázlatfüzetének mai lelőhelye: MNG, a vázlatkönyv teljes képanyagát közli: *Pogány Kálmán:* Művészet, 1938. 353–372. p.

Reök István 1862. évi levele Szamossyhoz: OSZK Levelestára.

Reök gerendási szerződése és birtokának helye: BML Békéscsabai főszolgabírói ir. IV. B 156. Haszonbérleti szerződések. A 43. szerződés a Reöké – Munkácsy levele Szamossyhoz: OSZK Levelestára – Gerendási vázlatkönyvének leírása: Végvári R 80. Vázlatkönyv 1862–1868. – Munkácsy visszaemlékezé-

se Gerendásra: Új Idők, 1900. 441. p. – Harsányi visszaemlékezése: Múcsarnok, 1900. 218. p. – Reök levele Hunfalvynéhoz: MTA Levelestár (Tévesen Rökk címszó alatt) – Ligeti visszaemlékezése: Munkácsy Mihály ifjúsága = Budapesti Szemle, 1891. 321–345. p.

Reök 1865. jún. 10-i levele: OSZK Levelestára – Munkácsy levele Engel Gyulához: NN: Munkácsy mint bohemien = A Hét, 1900. 31–32. p. – Az 1865. nov. 2-i igazolvány lelőhelye: MMM – Ligeti és Munkácsy levelezésének lelőhelye: Munkácsy Mihály válogatott levelei. Bp., 1952. (Továbbiakban a Ligetivel kapcsolatos levelek innen valók, így külön nem jelöljük.) – Munkácsy és Bartóky párbeszédét közli: Békésmegyei Közlöny, 1890. okt. 9. – Munkácsy újabb vázlatkönyvének leírása: Végvári R 81. Vázlatkönyv 1865–1868. – A mama színlapja és Munkácsy szerepe: OL R 277. – Simay esete: Budapesti Hírlap, 1882. febr. 21. – Nagy Irma képének születéséről: Vertán Emil – Nagy Irma unokája – szerzőhöz írt 1973. aug. 1-i levele. Ezt a hagyományt írja le Harsányi Zsolt is az Ecce homoban. Az 1929-i cikk és portré: Pesti Hírlap, 1929. máj. 16. melléklete és máj. 19-i sz.

Munkácsy és Reök István levelezésének csaknem teljes kiadása: *Czeplédi Imre: Levelek Munkácsyhoz – Munkácsytól.* Békéscsaba, 1976. Bibliotheca Bekesiensis 12. (Továbbiakban: Levelek). Reök 1867. máj. 22-i levele az 5. sz. levél, a jún. 10-i levél a 6. sz.

A békés-dobozi kirándulás feljegyzése: Végvári R 81. 17. és 18. p. versoja.

Reök Erzsébet születése és Omaszta Zsigmond halála: Békéscsabai róm. kat. egyh. anyakönyve. – Az Aradra írt levelet közli: Arad és Vidéke, 1900. máj. 9. – A gerendási tanyával kapcsolatos levelek: Levelek 8, 13. Munkácsy választát Zsilinszky idézi jegyzeteiben. – A művészeti ösztöndíjjal kapcsolatos levél és Eötvös határozata: *Malonyai Dezső: Munkácsy Mihály élete és munkái.* Bp., 1898. 83. p. – Munkácsy szegénységi bizonyítványa: MMM Munkácsy Emlékszobában látható.

Munkácsy névváltoztatásának kérelme: OL K 150. 1874. V I. 8–29 019/19 509 (1868). – A belügyminiszteri engedély: BML Alisp. ir. 2 389/1868. – Munkácsy nemessége: *Kempelen: Magyar nemesi almanach.* 1910. 95. – Rottmayer Izabelláról: Végvári 70. és Levelek 9.

V.

Munkácsy útlevelekérésével kapcsolatos iratok gyűjtőszáma: BML Alispáni ált. ir. 194/1869. – Reök okt. 4-i levele: Levelek 12. – Reök 1870. ápr. 20-i levele: Levelek 14. – Munkácsy látogatása Békéscsabán: Békés, 1870. aug. 17. – Reök ismertetése a Siralomházzól: Békés, 1870. júl. 24. és 31. – Reök tanulmányai: A bérletügyről. Gyula, 1865. majd: A dohány okszerű termesztése. Gyula, 1867. – Pestre költözésük: Levelek 17.

Reök István Gizáról: Levelek 14. – A takarékoságról: Levelek 21, 28. – Reök 1873. aug. 1-i levele: Levelek 36. – A weimari meghívásról: Levelek 22, 28. – Hazafiságról: Levelek 14, 28, 25, 26. – Munkácsy válasza: Levelek 27. – Reök önmagáról, gyermekeiről: Levelek 21. és 15.

Munkácsy Csabára készülődésének forrása: Levelek 28, 29, 37. – Iván látogatása: Levelek 34. – Az 1873. évi kolera idejéről: Levelek 35, 36. – Reök kedélyállapota és Munkácsy levele: Levelek 36, 38. és MMVL 77. – Nősülési előkészületek: Levelek 38, 39, 40. – Reök párizsi útja: Levelek 44, 45.

Munkácsyék Csabára érkezése: Békés megyei Közlöny, 1874. szeptember 13. és 20. – Munkácsy kismegyeri festéséről: Végvári 143, *Kacziány Ödön: Gyulai László = Művészet*, 1911. 263. p. – Látogatása Lang György házánál: Békésmegyei Közlöny, 1874. okt. 11. – A gyulai múzeum meglátogatása: A gyulai múzeum eredeti vendégkönyve az Erkel Ferenc Múzeum gyűjteményében – Munkácsy találkozása testvéreivel: Békésmegyei Közlöny, 1874. okt. 11. – Kirándulásuk Temesvárra és Nagyváradra: Békésmegyei Közlöny, 1874. okt. 4. – Távozásuk Csabáról: Békésmegyei Közlöny, 1874. okt. 18. és 25. – A Vidovszkynak írt levelet közli: MMVL 88. és Levelek 59.

Reök öngyilkosságának részletes leírása: Békésmegyei Közlöny, 1877. júl. 12. – Munkácsyék részvétvávirata: OSZK Levelestára – Munkácsy és felesége levele a Reök családhoz: Levelek 60, 61.

Simay látogatásáról: Budapesti Hírlap, 1882. febr. 21. – Beregh esetéről: Egyetértés, 1882. márc. 2. – Az 1888-i feltételezett látogatásról: Békésmegyei Közlöny, 1901. máj. 5. – Keresztstülői bejegyzésük: Békéscsabai evang. egyház keresztelési akve 1889. júl. 13. – Az 1890-i látogatás: Békésmegyei Közlöny, 1890. október 9. és *Rozsnyai Kálmán: Öreg diák élő emlékei.* Bp., Szépművészeti Céh, 1943. – 1891. októberi gyűjtőtűtja: Békésmegyei Közlöny, 1891. okt. 4.; Csongrádmegyei Híradó, 1891. okt. 10. és 17.; Békésme-

gyei Közlöny, 1891. nov. 1. – Zichy megjegyzését közli: *Prém József*. Munkácsy dolgozótársai = Művészet, 1904. 245–248. – Az 1894-i látogatás felvetése: Vasárnapi Újság, 1896. 302–303. p. és Békésmegyei Közlöny 1894. febr. 25. és márc. 8.

Békés megye részvétávirata: Békés, 1900. máj. 6. és BML Békés megye közgyűlési jkve május 28. – Békéscsaba részvéte: BML Békéscsaba közgyűlési jkve máj. 11. – Gyula részvéte: BML Gyula város képviselő-testületi jkve 1900. máj. 12. és jún. 26. – A békéscsabai emléktábla leleplezése: BML Békéscsaba képviselő-testületi jkve 1901. márc. 18. és máj. 2., Békésmegyei Közlöny, 1901. május 5., valamint Körösvidék, 1940. máj. 9. és 20. – Munkácsy relikviáiról: *G. Vass István*: A békéscsabai múzeum története. 1899–1979. Békéscsaba, 1979. 64–65. p. – A Munkácsy tér és szobor: *Czeplédi Imre*: Békéscsaba utcanevei. Békéscsaba, 1981. – A békési emléktábla elhelyezését dr. Durkó Antal néhai múzeumigazgató 1972. júl. 19-én szerzőhöz írt levelében említi. A jelenlegi emléktábla adata B. Szűcs Irén múzeumigazgató szíves közlése.

Justh Zsigmondra és Oskó Lajosra forrásunk: *Elek László*: Justh Zsigmond. Gyula, 1964; Justh Zsigmond naplója és levelei. Vál., jegyz. ell.: Kozocsa Sándor. Bp., 1977; *Schelken Pálma*: Egy elfelejtett orosházi festőművész = Szántó Kovács János Múzeum Évkönyve 1963–1964. Orosháza, 1965. 109–113. p.; Koszorús Oszkár: Orosháza jelesei 75. Oskó Lajos = Orosházi napló, 1991. febr. 13., valamint Elek László és dr. Szabó Ferenc szíves közlései.

RESUMÉ

Mihály Munkácsy (1844–1900) was the most successful Hungarian painter of the 19th century. He fought his way up from an orphaned , journeyman joiner to the most celebrated artist of the century. This work contributed to his career, but it was also supported by some helping hands. Munkácsy, himself, contributed to his romantic biography as well, as he had written the story of his childhood until becoming a painter in the 1880s, when he was 19. His memory was written in French, and was published in his life with the title “Souvenirs”. The impression of the naturalism of his friend – Alfonz Daudet – influenced him by drawing of his memories, pointing out the horrible experience of the misery, his childhood inconsistency with the adult’s life. Most of the stories in his biography are related to Békés County.

The researcher fellow wondered how he could prove the truth of the events in his memories, how he could identify the people and the spots. The other question was if it was possible to complete the experience of Munkácsy’s childhood, and throughout his life he was searching for the later connection between the artist and the county. His research extended also to Arad, which is near to Békés County, because the years he spent in Arad were in connection with the life he spent in Békés County.

His research was not in vain.

The first part of Munkácsy’s biography was based on the permanent opposition of the child Miska and uncle Stephen Reök – who brought him up – because the cheerless, rough bachelor caused a lot of bitterness to Miska. At the beginning the author states the identity of Stephen Reök. The younger brother of Munkácsy’s mother who lived in Budapest and worked as a lawyer of good reputation was one of those young man who worked in the preparatory committee of the Hungarian Revolution in 1848. As a town clerk of the association he could live amongst the high society (writers, scientists, politicians). These people were driven by one thought: serving and improving the country. The years he spent in Budapest characterised his actions and personality. He disliked inactivity, all the time wanting to be useful within the community and for the country. After the failure of the War of Independence in 1848–49 he escaped to his aunt, Mrs Steiner, who lived in Békéscsaba. He began to work in agriculture, and against his intention he stayed there for 27 years, until he died. At that time Békéscsaba was a small farming settlement with 30,000 inhabitants.

When he came to Békéscsaba his daughter died and his wife left him. The failure of the War of Independence and losing his family made him unhappy. At that time the orphaned Miska, who lived a carefree life in his flat in Miskolc was lucky to be able to spend the daytime by his aunt’s. However, Mrs Steiner was killed in a highwayman attack. Munkácsy described the attack in details, and it is true word by word, because the documents in the archive proved.

Miska moved to the main square of Csaba, next to the Vidovszky family. He regarded Mrs Vidovszky as his “third mother” and emphasized his gratitude to her with his life till the day he died.

Meanwhile uncle Reök moved into a farm in Gerendás with Maria Omaszka, but they could not get married that time, because he could not divorce his first wife by the law. Maria Omaszka became his wife later. He sent Miska, who was 11 years old, to be a journeyman joiner. The most sorrowful part of Munkácsy’s life began at that time. During the apprentice years he spent there, he wrote the most natural memories, as György Lang he drew the Cruel Master. The author identified one part of the participants and put the memories into chronological order. They were rearranged after three decades.

After deciding to be a bachelor – against Munkácsy’s biography – he did not leave György Lang immediately, but he worked as an assistant for a few months. It was at the end of October 1858 when he travelled to Arad to begin his obligatory three roving years. In Arad he met some students from Békéscsaba, but the declassé could be felt in their relationship.

Munkácsy wrote only a few pages about the two years he spent in Arad. With the help of his contemporaries it was possible to make the years richer. From his low income he could not afford to buy enough food, he became very ill. That was the reason why he had to travel home to his uncle in Gyula – the centre of Békés County – who worked as a clerk.

During his illness he felt the first desire and compulsion to draw, he made copies of the engravings he found in the room. His uncle, realizing his talent, sent Munkácsy to have lessons from Karl Fischer, who was an Academic painter. He was staying in the Castle of Gyula at that time, he discovered Munkácsy's talent and appointed him his assistant. That coincidence made him become a painter.

From that time, at the age of 17, he left the first draft book. The life in the castle of Miska and Szamossy was written by a roving artist, who visited Szamossy for three months as an amateur painter. At the end of 1860 Szamossy finished his work in the Castle of Gyula and left for Arad. Shortly after Miska followed him. They spent some months in the aristocratic castles of Arad, Beodra and Buziás. Miska did his drawings with the help of Szamossy and his progress was proved by the finished work. In the autumn of 1862, after working together for 18 months, he said farewell to his master to pursue his studies in Budapest. Prior to this, however, he visited his uncle in Gerendás.

The field of Gerendás was the furthest border of Békéscsaba, near to Orosháza. The landowner had a farm on one part of his field and the other part was divided into 2-300 Hungarian acres to different farmers. One of the tenants was István Reök who spent most of his time on his fields raising money to study abroad. His uncle did not leave him alone. Although Munkácsy was not mentioned, he was taken to family meetings and wrote letters of recommendation to his family and friends in Budapest, asking them to look after Miska, who wanted to move to Budapest.

He spent half a year in Gerendás. He painted oil-paintings and numerous rough drafts proved his conscious preparation. He left for Budapest in May, 1863. He spent there 20 months. He spent the first term of 1865 in the Academy of Vienna, but after Rahl's death he left Vienna.

He stayed in Gerendás for 6 months. He painted a picture with the title: Dinner on the Puszta and Woebegone Highwayman, which caused big sensation. He worked to obtain money so he could travel abroad again. In winter he moved to Békéscsaba and lived in lodgings and was asked to make portraits. At that time 7 oil-paintings were completed.

Due to an eye-disease in February, 1866, he travelled to Budapest. Fortunately he recovered. After a short stay in Budapest and Gerendás, in October, 1866, he set off for a new venture of his studies – to the Academy of Painting in Munich.

He returned again to Hungary between July and August, 1867. In August he also travelled to Gerendás, where he sketched for the last time. During that year his uncle left his lodgings and from the inheritance of his wife he farmed a field (3 km from Békéscsaba). He built a farm house, he established a model farm and built a small atelier even for Munkácsy.

At his first stay in Budapest Munkácsy started to use his artist name: Munkácsy instead of Lieb. He got his name from his journeyman joiner fellow, who was called Bach by origin. That is the reason why he became Miska Munkácsy. In 1868, when he attained popularity, he was asked officially to change his name, which he did so in a couple of years, considering his intention to travel abroad.

In the autumn of 1868, when he chose to go Düsseldorf instead of Munich to continue his studies, he raised attention with his painting: "Jawning Apprentice" and in the same year he painted "Condemned Cell". With this he had unexpected success for the first time in Düsseldorf, then in the Saloon of Paris in 1870. His fame was rising very quickly.

At the end of 1871 he moved to Paris and settled down there forever. He received many letters from his uncle, who gave guiding and caring ideas how to save and how to contribute to the Hungarian Art. He asked his famous nephew to love his homeland. The author devoted a separate chapter to this correspondence. In August, 1847 he got married to the widow of De Marches

baron, and at the end of their honeymoon they spent one and a half month in Békéscsaba, in the Kismegyér farm.

Munkácsy was happy again to be in his workshop. He painted two paintings, the studies to the Hero of the Village, of which the farmhands of uncle Reök were the models.

In 1877 there was a great scandal in the Reök family, as the uncle committed suicide. The family then moved to Budapest. This is the reason why Munkácsy did not come to Békéscsaba to visit his relatives.

At their friends' request he devoted a day on 7 October, 1890 to visit the town and friends. It was the last time he saw the memories of his childhood.

After the death of Munkácsy some streets in Békéscsaba and Gyula were named after him and a statue was erected for his memory, and there are memorial plaques on the houses where he lived and worked. The Museum of Békéscsaba is called Munkácsy as well.

At the end of the study two Hungarian friends from Paris are mentioned: an author, Zsigmond Justh, who came from near Orosháza, and a painter, Lajos Osko. The documents of their relationship with Munkácsy have been published.

The work has been completed by turning the library upside down, by using a fine art collection and the Munkácsy relics of the Museum of Békéscsaba.

RÉSUMÉ

Mihály Munkácsy (1844-1900) a obtenu le plus grand succès parmi les artistes peintres hongrois du XIXe siècle. Il a fait son chemin de l'apprenti menuisier pauvre, orphelin parmi les peintres fêtés de ce siècle. Le hasard a formé aussi cette carrière mais les mains aidées l'ont appuyé aussi. Lui, il a aidé aussi la reconnaissance de sa vie romancée parce qu' il avait écrit l'histoire de son enfance jusqu' à d'être peintre (jusqu' à 19 ans) aux années 1880. On a édité son souvenir en langue française encore dans sa vie avec le titre: «Souvenirs». L' influence de la naturalisme de son ami – Alfonz Daudet – l'a impressionné beaucoup dans la description de ses souvenirs, en marquant les événements affreux de la misère, le contraire de l'enfant et du monde des adultes. La plupart des événements de son autobiographie se rattache au département de Békés.

Les questions suivantes intéressent au chercheur: Combien peut-on vérifier les événements écrits dans les «Souvenirs»? Peut-on identifier les personnages et les lieux et peut-on compléter les événements de l'enfance de Munkácsy? Et puis en continuant l'autobiographie de Munkácsy il a recherché le contact postérieur de l'artiste et du département. Il a étendu ses recherches aussi à Arad qui se situe tout près du département de Békés, parce que les années d'Arad de Munkácsy se rattachent à sa vie du département de Békés.

La recherche n' a pas été inutile.

La première partie de l'autobiographie de Munkácsy fait fond sur le contraire permanent de Michel enfantin et de l'oncle István Reök qui l'a élevé, car »le vieux garçon brusque, morose« a causé beaucoup d'amertumes à Michel. L'auteur précise l'identité d'István Reök au début de son oeuvre. Le frère cadet de la mère de Munkácsy qui a vécu à Budapest comme un avocat célèbre et il était parmi les jeunes qui préparaient la révolution hongroise de 1848. Comme secrétaire de l'association il pouvait vivre dans le monde des écrivains, des hommes de science, des politiciens directeurs du pays qui étaient guidés par une idée commune: le service civil de la patrie et du progrès. Les quelques années passées à Budapest ont défini sa personnalité, ses actes jusqu' au bout de sa vie. Il n'a jamais aimé l' inactivité, il a voulu servir au public, à la patrie. Après la chute de la guerre d'indépendance de 1848-49 il est fui de la répression à sa soeur, Madame Steiner qui vivait à Békéscsaba en aisance. Il commence à gérer une propriété et contre ses intentions il a resté ici en 27 ans jusqu' à sa mort. Békéscsaba avait 30 000 habitants. C'était une ville de campagne.

Quand il est arrivé à Békéscsaba, sa fille mourait, sa femme le quittait. La chute de la guerre d'indépendance, la perte de sa famille l'a rendu morose. Et en ce moment Michel arrive chez lui qui s'est habitué à la vie sans souci dans l'appartement du chef du bureau de sel. Ainsi le contraire entre l'oncle et Michel est compris déjà. Heureusement il a passé ses jours chez sa tante, mais Madame Steiner est morte à cause des coups qu' elle avait souffert dans une agression de bandit, et la description est vraie mot à mot comme les documents trouvés dans les archives ont démontré.

Les Michel déménagent près les Vidovszky à la place centrale de Csaba en automne de 1853, où il a trouvé «sa troisième mère» dans la bonté de Madame Vidovszky, et Michel a proclamé sa gratitude jusqu' à la fin de sa vie.

Pendant ce temps l'oncle Reök a déménagé à la ferme de Gerendás avec Mária Omaszta – sa femme future qu'en ce moment il n'a pas pu épouser encore, parce qu' il n'a pas pu divorcer de sa première femme, et il a livré Michel de 11 ans à l'apprenti menuisier à ce moment là. Et ainsi la période la plus triste de la vie de Munkácsy a commencé. Il écrit ses souvenirs les plus naturalistes de les années d'apprenti passées ici, et il dessine le maître cruel dans le personnage György Lang.

L'auteur identifie aussi la partie des personnages ici, et il met par ordre chronologique les souvenirs de Munkácsy qui sont réordonnés un peu après trois décades.

Après l'initiation du garçon – au contraire de l'autobiographie de Munkácsy – il n'est pas parti tout de suite de György Lang, mais il travaille en quelques mois comme commis et il parte

à Arad seulement à la fin d'octobre de 1858 qu'il commence son année errante obligatoire. À Arad il rencontre les écoliers de Csaba, les connaissances, mais on peut sentir son déclassement dans leur relation. Munkácsy a consacré seulement quelques pages à deux ans passés à Arad. On a réussi à enrichir les années d'Arad aussi par quelques souvenirs contemporains. Il ne peut pas s'alimenter convenablement de son petit remboursement, il tombe à la maladie, ainsi il est obligé de rentrer chez oncle, qui vit déjà à Gyula à la siège du département de Békés comme fonctionnaire.

Pendant sa maladie il s'empare le désir et la contrainte du dessin: il copie les gravures trouvées dans la chambre. Son oncle qui voit son zèle l'envoie pour prendre les cours de dessin au professeur de l'école de dessin locale, à Karl Fischer qui est le peintre académicien. Le peintre ambulancier, Elek Szamossy le rencontre ici au château de Gyula. Il découvre son talent, et il l'appelle chez lui au château. Cet hasard l'a mis en mouvement à la carrière de peintre.

Son premier livre des cartons survit de cette époque de 17 ans. Un acteur ambulancier écrit la vie de Michel et de Szamossy dans le château, qui est allé pour trois mois chez Szamossy comme peintre amateur.

À la fin de 1860 Szamossy a fini son travail dans le château de Gyula, il est parti à Arad et d'ici peu Michel l'a suivi aussi. Ils passent des mois aux châteaux seigneuriaux d'Arad, de Beodra, de Buziás. Michel dessine selon la direction de Szamossy, ses œuvres prêtes démontrent son progrès. Après le temps passé ensemble de 18 mois Michel dit adieu à son maître en automne de 1862 qu'il continue ses études à Pest. Mais avant il part chez son oncle à Gerendás.

La steppe de Gerendás était la frontière la plus lointaine de Békéscsaba, près d'Orosháza. À la plupart de ses terres le seigneur terrien a géré une propriété de métairie, à l'autre partie les fermiers ont fait l'économie sur les parcelles de terrain de 200 ou 300 asperents. István Reök était aussi un tel fermier. Munkácsy passe des périodes plus ou moins longues plusieurs fois sur sa ferme pour ramasser de l'argent et de la force à ses études étrangères. Son oncle ne l'a pas délaissé jusqu'ici non plus. Bien que Munkácsy ne dise guère, il l'emmène à la réunion de famille, et puis il écrit les lettres de recommandation à ses amis et à ses parents de Pest: ils prennent sous leur protection Michel à Pest.

Il passe six mois à Gerendás, il peint des peintures à l'huile, et la multitude des esquisses démontre sa préparation consciencieuse. En mai de 1863 il part à Pest, et après un séjour de 20 mois, il passe la première moitié de 1865 à l'Académie de Vienne, mais après la mort de Rah1 il quitte Vienne.

Il passe environ six mois à Gerendás. Il peint sa peinture «Le dîner sur la Puszta», et puis «Le brigand affligé» qui a causé une grande sensation. Il a peint ses tableaux pour faire recette qu'il puisse partir pour l'étranger de nouveau. En hiver de cette année plusieurs personnes le chargent de la peinture de portrait à Békéscsaba, ainsi il déménage à Csaba à une sous-location. Nous connaissons 7 peintures à l'huile de son époque de Csaba.

En février de 1866 il part à Pest à cause de sa maladie d'oeil. Il guéri et après un séjour court de Pest et de Gerendás en octobre de 1866 il part à la nouvelle étape de ses études, à l'Académie de peinture de Munich.

Entre juillet et octobre de 1866 il est de nouveau en Hongrie, en août il va aussi à Gerendás où il fait des esquisses pour la dernière fois. Cette année son oncle redonne sa location, et il continue l'économie à 3 kilomètres de Békéscsaba à la ferme de Kismegyér qu'il a achetée de l'héritage de sa femme. Il construit une ferme, il fait une exploitation modèle, de plus il construit un petit studio à Munkácsy.

Munkácsy commence à utiliser le nom d'art Munkácsy au lieu du nom Lieb encore pendant son premier séjour de Pest. (Il a reçu son nom encore à Arad de ses camarades menuisiers, qui se sont nommés selon les lieux d'origine et ainsi Michel Lieb est devenu Mihály Munkácsy.) En 1868, quand il est devenu majeur, il a demandé la modification de nom officiellement qu'il recevait considérant ses intentions du départ.

Mais en automne de 1868 il choisit Düsseldorf au lieu de Munich pour continuer ses études. Ici il a une sensation avec sa peinture «Apprenti bâillant» et encore dans cette année il peint «Le

Dernier Jour d'un condamné» avec quoi il obtient un grand succès non attendu avant à Düsseldorf, puis en 1870 au Salon Parisien. Sa carrière s'arque par en haut rapidement.

À la fin de 1871 il déménage à Paris s'établit définitivement. Son oncle lui écrit les lettres souvent: il lui donne des conseils protégés, orientés, il averti son neveu célèbre à l'économie, à l'appui de l'art national, à l'affection de la patrie. L'auteur consacre un chapitre particulier à cette correspondance.

En août de 1874 il se marie avec la veuve du baron De Marches, et à la fin de leur voyage de noces fis passent presque un et demie mois à Békéscsaba, à la ferme de Kismegyér. Munkácsy prend de possession avec plaisir le studio. Il peint deux peintures et des études à l'«Héros du village» dont les modèles sont les valets de l'oncle Reök.

En 1877 il y a un grand coup dans la famille Reök. L'oncle est suicidé. La famille déménage à Budapest, ainsi Munkácsy «le visiteur à la maison» déjà ne vient pas à Csaba pour visiter ses parents.

Il consacre un jour pour visiter la ville et ses connaissances à la demande de ses amis. Il a vu pour la dernière fois les souvenirs de son enfance (1890).

Après la mort de Munkácsy on nomme des rues à Békéscsaba et à Gyula, on pose des statues à son souvenir, les plaques commémoratives montrent les maisons où il vivait et créait. Le musée de Békéscsaba porte le nom de Munkácsy.

À la fin de l'étude l'auteur publie quelques documents de la relation de deux amis hongrois de Paris – Zsigmond Justh, écrivain originant d'Orosháza et Lajos Oskó, peintre – et de Munkácsy.

L'oeuvre est préparé par la découverte des sources d'archives et de bibliothèque et par l'application des collections de beaux-arts et des reliques du Musée Munkácsy de Békéscsaba.

ZUSAMMENFASSUNG

M. Munkácsy (1844–1900) ist einer der erfolgreichsten ungarischen Maler des 19. Jahrhunderts.

Als ein verwaister armer Tischlerlehrling kämpfte er sich unter die gefeiertesten Maler seines Jahrhunderts empor. Zu dieser Karriere verhalf ihm nicht nur der Zufall, sondern auch hilfreiche Hände unterstützten ihn. Zur Kenntnis seines romantischen Lebenslaufes trug auch er selber bei, indem er in den Achtzigerjahren des 19. Jahrhunderts die Geschichte seiner Kindheit bis zum Künstlerwerden, d. h. bis zu seinem 19. Lebensjahre, niederschrieb. Auch seine auf französisch verfassten Erinnerungen erschienen noch zu seinen Lebenszeiten unter dem Titel „Souvenirs“. Vom Naturalismus seines Freundes Alphonse L. M. Daudets bei der Schilderung seiner Erinnerungen stark berührt, hob er die Erlebnisse seines Elends und die Gegensätze zwischen der Welt des Kindes und der Welt der Erwachsenen deutlich hervor. Diese in der Autobiografie dargestellten Erlebnisse knüpfen sich zumeist an das Komitat Békés.

Den Forscher interessierte in erster Linie, inwiefern sich die in „Erinnerungen“ geschilderten Ereignisse verifizieren, beziehungsweise die darin erwähnten Personen und Schauplätze sich identifizieren lassen, sowie ob die Erlebnisse der Kinderzeit ergänzt werden können; des weiteren – als Fortsetzung der Autobiografie – erforschte er die späteren Beziehungen des Künstlers zum Komitat. Er breitete seine Forschungen auch auf das nahe zum Komitat Békés gelegene Arad aus, da die in Arad verbrachten Jahre unmittelbar an sein in Békés verbrachtes Leben anknüpfen.

Das Forschen war nicht vergebens.

Der erste Teil der Autobiografie basiert auf dem ständigen Gegensatz zwischen dem Kinde Mischka und seinem Oheim und Vormund István Reök, da der „gemütslose, rohe Junggeselle“ Mischka viele Bitternisse zufügte. Der Verfasser klärt in seiner Arbeit einleitend die Persönlichkeit István Reöks.

Er war der jüngere Bruder von Munkácsys Mutter, der als namenhafter Rechtsanwalt in Pest (Budapest) wohnte und der die Revolution von 1848 vorbereitenden Jugend angehörte. Als Vereinsnotar konnte er sich im Kreise der führenden Schriftsteller, Wissenschaftler und Politiker des Landes bewegen, die ein gemeinsamer Gedanke – dem Vaterland und dem Fortschritt auf bürgerliche Weise zu dienen – beseelte. Die paar in Pest verbrachten Jahre waren lebenslang richtungweisend für sein Denken und Handeln. Er liebte nie die Tatenlosigkeit; ständig wollte er dem Vaterlande und der Allgemeinheit zu Diensten sein. Nach dem Zusammenbruch des Freiheitskampfes von 1849 flüchtete er vor den Vergeltungsmaßnahmen zu seiner Schwester, Frau Steiner, die in guten Verhältnissen in Békéscsaba lebte, begann sich mit Landwirtschaft zu beschäftigen und verweilte hier – entgegen seiner Absicht – 27 Jahre bis zu seinem Lebensende.

Békéscsaba war seinerzeit eine bäuerliche Stadt dörflichen Charakters mit 30 000 Einwohnern.

Nach seiner Niederlassung in Csaba starb sein Töchterchen und seine Frau verließ ihn. Der Zusammenbruch des Freiheitskampfes und der Verlust seiner Familie verhärtete sein Gemüt; gerade zu dieser Zeit gelangte der kleine verwaiste Mischka nach Csaba, der in Miskolc an ein sorgenfreies Leben in der Wohnung des Vorstehers des Salzamtes gewohnt war. So wird der Gegensatz zwischen dem Onkel und Mischka verständlich.

Zum Glück kann Mischka die Tage im Hause seiner Tante verbringen, aber Frau Steiner erliegt den Folgen der während eines Raubüberfalls erlittenen Mißhandlungen. Munkácsy beschreibt ausführlich diesen Überfall und seine Schilderung erweist sich von Wort zu Wort als zutreffend, wie aus den im Archiv aufgefundenen Akten deutlich wird.

Im Herbst 1853 ziehen Mischkas in die Nachbarschaft der Familie Vidovszky am Hauptplatz, wo Mischka in der Gütigkeit der Frau Vidovszky seine „dritte Mutter“ fand, der er lebenslang dankbar war.

Inzwischen war Onkel Reök mit Maria Omaszta – seiner späteren Frau, die er jedoch vor-

erst nicht heiraten konnte, da er im Sinne des Gesetzes nicht von seiner ersten Frau geschieden werden konnte – auf das in Gerendás gelegene Gehöft verzogen und hatte den elfjährigen Mischka als Tischlerlehrling in die Lehre gegeben. Damit begann die traurigste Zeit seines Lebens. Über die hier verbrachten Lehrlingsjahre bringt er die naturalistischsten Schilderungen zu Papier und entwirft in der Darstellung von György Lang das Bild eines grausamen Meisters.

Der Verfasser identifiziert auch hier einen Teil der vorkommenden Personen und stellt die nach drei Jahrzehnten etwas aus der Ordnung geratene Zeitfolge von Munkácsys Erinnerungen wieder her.

Nach seiner Gesellenprüfung verlässt er – im Gegensatz zu seinen Memorien – nicht sofort den Meister Lang, sondern arbeitet noch einige Monate als Geselle bei ihm und reist erst im Oktober 1858 nach Arad, um die vorgeschriebenen drei Wanderjahre anzutreten. In Arad trifft er auf einstige Mitschüler und Bekannte aus Csaba, aber aus ihrem Verhältnis lässt sich seine Deklassierung herausfühlen. Munkácsy widmet den zwei in Arad verbrachten Jahren nur einige Seiten. Anhand der Erinnerungen einiger Zeitgenossen konnte diese Zeitspanne jedoch um einiges bereichert werden.

Von seinem geringen Lohn konnte er sich nicht ausreichend ernähren, verfällt in eine langwierige Krankheit und sieht sich genötigt, zu seinem Oheim heimzureisen, der zu dieser Zeit bereits in Gyula, der derzeitigen Komitatsstadt, eine Beamtenstelle innehatte.

Während seiner Krankheit erwacht in ihm erstmalig der Wunsch und Drang zu zeichnen: er kopiert die in seinem Zimmer befindlichen Stiche. Der Oheim schickt ihn angesichts seines Eifers zum Lehrer der Zeichenschule im Ort, dem akademischen Maler Karl Fischer, um Zeichenstunden zu nehmen; hier stößt der sich derzeit im Gyulaer Schloß aufhaltende Wandermaler Elek Szamosy auf ihn, der dessen innewohnende Talent entdeckt und ihn zu sich auf das Schloss nimmt. Dieser Zufall eröffnet seine Laufbahn als Maler.

Aus dieser Zeit, – d. h. aus seinem 17. Lebensjahre – ist sein erstes Skizzenbuch erhalten geblieben. Sein und Szamosys Leben im Schloss schildert ein Wanderschauspieler in seinen Erinnerungen, der Szamosy als Amateurmaler drei Monate lang besuchte.

Ende 1861 beendigte Szamosy seine Arbeit im Gyulaer Schloss und ging nach Arad, wohin ihm Mischka nach kurzer Zeit folgte. Sie verbringen gemeinsam mehrere Monate auf den Adelsschlössern von Arad, Beodra und Buziás. Mischka zeichnet nach Szamosy Anweisungen; seine angefertigten Arbeiten legen Zeugnis seiner Fortschritte ab. Nach gemeinsam verbrachten 18 Monaten nimmt er Abschied von seinem Meister, um seine Studien in Pest (Budapest) fortzusetzen. Zuvor reist er jedoch nach Gerendás zu seinem Oheim.

Die Pußta von Gerendás war der am entferntesten gelegene Teil der Békécsabaer Gemarkung, unweit von Orosháza. Auf einem Teil seiner hiesigen Liegenschaften betrieb der Grundherr Meiereiwirtschaft, während der verbleibende Teil in Parzellen von 200–300 Morgen durch Pächter bewirtschaftet wurde.

Auch Reök war einer dieser Pächter, auf dessen Gehöft Munkácsy sich mehrmals auf längere oder kürzere Zeit aufhielt, um Geld und Kraft für seine ausländischen Studien zu sammeln. Sein Oheim hatte ihn auch bisher nicht auf sich belassen. Obwohl Munkácsy es nicht besonders erwähnt, nimmt er ihn mit sich zu Familienzusammenkünften, und richtet in der Folge auch Empfehlungsschreiben an seine Freunde und Verwandten in Pest, damit sie sich des nach Pest strebenden Mischkas annehmen mögen.

Er verbringt ein halbes Jahr in Gerendás, fertigt Ölgemälde an und auch eine Vielzahl von Skizzen bekundet seine zielstrebigem Vorbereitungen. Im Mai 1863 reist er nach Pest und verbringt nach zwanzigmonatigem dortigen Aufenthalt die erste Hälfte des Jahres 1865 in Wien, das er jedoch nach dem Tode von Rahl verlässt.

In Gerendás verbringt er jetzt wieder fast ein halbes Jahr. Hier malt er das „Abendbrot in der Pußta“ und den großen Aufsehen erregenden „Trauernden Räuber“ – mit dem Zweck, sich Geld zu verdienen, um wieder ins Ausland reisen zu können. Im Winter erhält er von mehreren Seften Porträtaufträge, so dass er auf Untermiete nach Csaba zieht. Aus der Zeit dieses Aufenthaltes sind uns sieben Ölgemälde bekannt.

Im Februar 1866 reist er aufgrund eines Augenleidens nach Pest. Nach glücklich erfolgter Genesung und kurzem Aufenthalt in Pest und Gerendás begibt er sich auf die Münchener Kunstakademie als nächste Station seiner Studien.

Von Juli bis Oktober 1867 finden wir ihn wieder in Ungarn; im August macht er einen Abstecher nach Gerendás, wo er zum letzten Mal Skizzen anfertigt. Sein Oheim hatte nämlich in diesem Jahre die dortige Pacht aufgegeben, um auf dem Erbe seiner Frau, dem kaum drei Kilometer von Békéscsaba gelegenen Grundbesitz in Kismegyér, eine Musterwirtschaft anzulegen; für Munkácsy lässt er dort sogar ein kleines Atelier errichten.

Munkácsy begann noch während seines ersten Pester Aufenthaltes diesen Namen statt des Namens Lieb zu tragen. (Den Namen erhielt er noch während des Arader Aufenthaltes von seinen Gefährten, die sich einander nach ihren Heimatsorten benannten. So wurde aus Mischka Lieb ein Mischka Munkácsi [Munkácsér].)

1868, nach Erreichung des Mündigkeitsalters, beantragte er auch amtlich die Namensänderung, was mit Rücksicht auf seine Reiseabsichten innerhalb von ein paar Tagen genehmigt wurde.

Im Herbst 1868 wählt er jedoch statt München Düsseldorf zur Fortsetzung seiner Studien. Hier erreichte er in Bälde mit dem „Gähnender Lehrling Aufsehen“ und malte noch im selben Jahr das Gemälde „Der letzte Tag eines Verurteilten“, welches zuerst in Düsseldorf und im nächsten Jahre im Pariser Salon einen alle Erwartungen übertreffenden Erfolg erntete. Seine Laufbahn nahm einen rapiden Aufschwung.

Ende 1871 zieht er nach Paris, wo er sich endgültig niederlässt. Sein Oheim schreibt ihm häufig; in seinen Briefen erteilt er dem plötzlich zu Ruhm gelangten Neffen umsorgte Ratschläge, ermahnt ihn zur Sparsamkeit, zur Unterstützung der vaterländischen Kunst sowie zur Vaterlandsliebe. Der Verfasser widmet diesem Briefwechsel ein besonderes Kapitel.

Im August 1874 schließt er die Ehe mit der Witwe des Barons De Marches; als Abschluss ihrer Hochzeitsreise verbringen sie fast anderthalb Monate auf dem Gehöft in Kismegyér. Munkácsy nimmt erfreut das Atelier in Besitz. Er malt zwei Gemälde sowie Studien zum „Dorfheld“, zu welchem die Knechte des Onkels Reök Modell standen.

Im Jahre 1877 trifft die Familie Reök ein schmerzlicher Schlag: Onkel Reök begeht Selbstmord. Die Familie zieht nach Pest, so dass der „heimkehrende“ Munkácsy des weiteren nicht mehr zum Verwandtenbesuch nach Csaba kommt.

Auf Wunsch seiner Freunde widmete er am 7. Oktober 1890 noch einen Tag einem Besuch der Stadt sowie seinen Bekannten.

Bei dieser Gelegenheit sah er zum letzten Mal die Stätten seiner Kindheitserlebnisse.

Nach seinem Tode wurden in Békéscsaba und Gyula Straßen nach ihm benannt. Statuen und Skulpturen wahren sein Gedenken, und Gedenktafeln bezeichnen die Gebäude, in denen er wohnte und arbeitete. Das Békéscsabaer Museum nahm seinen Namen an.

Zum Abschluss seiner Studie publiziert der Verfasser noch einige Verbindungen Munkácsys zu zwei ungarischen Freunden aus Paris – zu dem aus der Umgebung von Orosháza stammenden Schriftsteller Zsigmond Justh und dem Maler Lajos Oskó – beleuchtende Dokumente.

Das Werk entstand anhand archivarischer und bibliothekarischer Forschungen und unter Verwendung der Munkácsy-Reliquien des Békéscsabaer Museums und anderer Kunstsammlungen.

KÉPEK JEGYZÉKE

1. *Békéscsaba központja 1858-ban.* Haan Antal rajza
 2. *Békéscsaba központja Munkácsy gyermekkorában.* Térképrészlet
 3. *A Steiner- (Omaszta-) kúria ma Munkácsy Emlékház.* Fénykép
 4. *Vidovszky János és felesége.* Eredeti fénykép
 5. *Munkácsy tulipántos ládája*
 6. *Vidovszky Feri szarvasi diákok között 1863-ban.* Eredeti fénykép
 7. *Munkácsy („Liebb Mihály”) neve a céhlegények között 1858. május 9-én*
 8. *Reök és Munkácsy lakása Gyulán.* Fénykép
 9. *Gyula központja Munkácsy idejében.* Térképrészlet
 10. *A gyulai kastély Munkácsy idejében.* Metszet
 11. *Munkácsy bemutatja rajzait Szamossynak.* Fénykép Szamossy Elek? festményéről
 12. *Szamossy Elek.* Festmény
 13. *Odry Lehel 1875-ben.* Eredeti fénykép
 14. *Gyulai László.* Reprodukció
 15. *A festegető asztaloslegény.* Gyulai László akvarellje
 16. *Szulimán Ákos arcképe, a kép születését bizonyító jegyzettel.* Munkácsy ceruzarajza
 17. *Szulimán Jolán arcképe.* Munkácsy ceruzarajza
- Munkácsy gyulai vázlatkönyvéből:
18. *Parasztmenyecske gyermekével.* Ceruzarajz
 19. *A gyulai vár.* Szénrajz
 20. *Juhászlegények.* Ceruzarajz
 21. *Lólegeltetés.* Ceruzarajz
 22. *Mester uram felolvas.* Ceruzarajz
 23. *Szomjas szegénylegény.* Ceruzarajz
 24. *Tehénfejés.* Ceruzarajz
 25. *Szalonnapihívás.* Ceruzarajz
 26. *Reök bácsi kunyhója.* Ceruzarajz
 27. *Aradi gimnazista.* Ceruzarajz
 28. *Drapériatanulmány.* Ceruzarajz
29. *Reök István birtokai Békéscsaba határában.* Térkép-vázlat
 30. *Munkácsy 1863-ban.* Eredeti fénykép
 31. *Levélolvasás.* Munkácsy olajfestménye
 32. *Munkácsy 1864-ben.* Eredeti fénykép
 33. *Munkácsy 1866-ban.* Eredeti fénykép
 34. *Tanulmány a Búsuló betyár c. képhez: Főhős.* Munkácsy ceruzarajza
 35. *Tanulmány az Estebéd a pusztán c. képhez: Könyöklő férfi.* Munkácsy ceruzarajza
 36. *Tanulmány az Estebéd a pusztán c. képhez: Térdeplő férfi.* Munkácsy ceruzarajza
 37. *Tanulmány a Búsuló betyárhoz: Sípót fúvó cigány.* Munkácsy ceruzarajza
 38. *Vidovszky János arcképe.* Munkácsy olajfestménye
 39. *Vidovszky Jánosné arcképe.* Munkácsy olajfestménye
 40. *Vidovszky Matild arcképe.* Munkácsy olajfestménye
 41. *Dudits orvos arcképe.* Munkácsy olajfestménye
 42. *Dudits orvos feleségének arcképe.* Munkácsy olajfestménye
 43. *A mama c. színmű színlapja*
 44. *Munkácsy szerepének első oldala*
 45. *Nagy Irma arcképe.* Munkácsy olajfestménye
 46. *Reök István arcképe I.* Munkácsy ceruzarajza
 47. *Reök István arcképe II.* Munkácsy ceruzarajza
 48. *Vázlat a Dülő szénásszekér c. képhez.* Munkácsy ceruzarajza

49. *Munkácsy 1867-ben.* Eredeti fénykép
50. *Aradi dalosünnepély.* Metszet Munkácsy után
51. *Munkácsy szegénységi bizonyítványa*
52. *Gyulai László: Munkácsy Mihály.* Litográfia
53. *A Siralomház festője, Munkácsy 1870 körül.* Eredeti fénykép
54. *Reök István öregkori arcképe.* Eredeti fénykép
55. *Reök Istvánné Omaszta Mária fiatal korában.* Eredeti fénykép
56. *... és családanyaként.* Eredeti fénykép
57. *Reök István levele Munkácsyhoz (részlet)*
58. *Munkácsy levele Reök Istvánhoz (részlet)*
59. *Munkácsy és felesége.* Eredeti fénykép
60. *A kismegyeri Reök-birtok Munkácsy műtermével (x).* Térképészlet
61. *Reök István háza Békéscsabán a Gyulai úton.* Fénykép
62. *A békéscsabai kaszinó dísztagjává választja Munkácsyt.* Jegyzőkönyvi kivonat
63. *Az utolsó látogatások idején. Munkácsy 1890 körül.* Eredeti fénykép
64. *A Lang-portán épült lakóház a Munkácsy-emléktáblával.* Fénykép
65. *Munkácsy-emléktábla a Lang-ház helyén Békéscsabán*
66. *Munkácsyt idéző emléktábla Békésen*
67. *Munkácsy-emléktábla egykori lakóházán Gyulán*
68. *Vasas Mihály: Munkácsy.* Szobor. Gyula
69. *Justh Zsigmond.* Eredeti fénykép
70. *Oskó Lajos.* Eredeti fénykép
71. *Munkácsy ezüstkoszorúja*
72. *Munkácsy édesapja.* Olajfestmény
73. *Munkácsy édesanyja.* Olajfestmény
74. *Búsuló betyár.* Munkácsy olajfestménye
75. *Kukoricás (Kukoricatörés).* Munkácsy olajfestménye
76. *Poros út.* Munkácsy olajfestménye
77. *Tanulmány a Falu hőiséhez: Két legény az asztalnál.* Munkácsy olajfestménye
78. *Tanulmány a Falu hőiséhez.* Munkácsy olajfestménye
79. *Borsos Miklós szobra: Munkácsy.* Békéscsaba
80. *Vilt Tibor szobra: Munkácsy.* Békéscsaba

LIST OF PICTURES

1. *The centre of Békéscsaba in 1858.* Drawing by Antal Haan
2. *The centre of Békéscsaba in the time of Munkácsy's childhood.* Part of a map
3. *The Steiner (Omaszta) mansion today.* Photo
4. *János Vidovszky and his wife.* Original photo
5. *Munkácsy's chest painted with tulips*
6. *Feri Vidovszky among students from Szarvas, in 1863.* Original photo
7. *Munkácsy's registration as a journeyman*
8. *The flat of Reök and Munkácsy in Gyula.* Photo
9. *The centre of Gyula in Munkácsy's days.* Part of a map
10. *The residence in Gyula in Munkácsy's days.* Cut
11. *Munkácsy shows his drawings to Szamossy.* Painting
12. *Elek Szamossy.* Self-portrait
13. *Lehel Odry in 1875.* Original photo
14. *László Gyulai*
15. *The painting journeyman joiner.* Watercolour by László Gyulai
16. *Portrait of Ákos Szulimán.* Drawing in pencil by Munkácsy
17. *Portrait of Jolán Szulimán.* Drawing in pencil by Munkácsy
From Munkácsy's sketch-book in Gyula:
 18. *Young peasant woman with a child.* Drawing in pencil
 19. *The castle in Gyula.* Charcoal drawing
 20. *Young shepherds.* Drawing in pencil
 21. *Horse grazing.* Drawing in pencil
 22. *Master reading out.* Drawing in pencil
 23. *Thirsty outlaw.* Drawing in pencil
 24. *Cattle milking.* Drawing in pencil
 25. *Bacon roasting.* Drawing in pencil
 26. *Uncle Reök's cabin.* Drawing in pencil
 27. *High school student from Arad.* Drawing in pencil by Munkácsy
28. *Study for a drapery.* Drawing in pencil
29. *István Reök's lands in the neighbourhood of Békéscsaba.* Sketch map
30. *Munkácsy in 1863.* Original photo
31. *Letter reading.* Oil painting by Munkácsy
32. *Munkácsy in 1864.* Original photo
33. *Munkácsy in 1866.* Original photo
34. *Study for the Woebegone Highman: main figure.* Drawing in pencil
35. *Study for the painting Dinner on the Puszta: man leaning on his elbow.*
Drawing in pencil
36. *Study for the painting Dinner on the Puszta: kneeling man.* Drawing in pencil
37. *Study for the Woebegone Highman: gipsy blowing the whistle.* Drawing in pencil
38. *Portrait of János Vidovszky.* Painting by Munkácsy
39. *Portrait of Mrs. János Vidovszky.* Painting by Munkácsy
40. *Portrait of Matild Vidovszky.* Painting by Munkácsy
41. *Portrait of Doctor Dudits.* Painting by Munkácsy
42. *Portrait of Doctor Dudits's wife.* Painting by Munkácsy
43. *The program of the play Mum*
44. *First page of Munkácsy's role*
45. *Portrait of Irma Nagy.* Painting by Munkácsy
46. *Portrait I. of István Reök.* Drawing in pencil by Munkácsy
47. *Portrait II. of István Reök.* Drawing in pencil by Munkácsy

48. *Sketch of a Leaning hay-cart*. Drawing in pencil by Munkácsy
49. *Munkácsy in 1867*. Original photo
50. *Singer festival in Arad*. Cut after Munkácsy
51. *Munkácsy's certificate of poverty*
52. *László Gyulai: Mihály Munkácsy*. Litograph
53. *The painter of the Condemned Cell. Munkácsy about 1870*. Original photo
54. *Photo of István Reök as an old man*. Original photo
55. *Mrs. István Reök, Mária Omaszta*. Original photo
56. *... and the family's mother*. Original photo
57. *István Reök's letter to Munkácsy (extract)*
58. *Munkácsy's letter to István Reök (extract)*
59. *Munkácsy and his wife*. Original photo
60. *The Reök estate in Kismegyer with Munkácsy's studio (x)*. Part of a map
61. *István Reök's house in Békéscsaba, Gyulai Road*. Photo
62. *The Casino in Békéscsaba elects Munkácsy honorary member*
63. *The last visit to Békéscsaba. Munkácsy around 1890*. Original photograph
64. *The living-house with the memorial tablet for Munkácsy, built on the Lang estate*.
Photo
65. *Memorial tablet to Munkácsy in what used to be the Lang House*
66. *Memorial tablet reminding of Munkácsy in Békés*
67. *Memorial tablet for Munkácsy on his former living-house in Gyula*
68. *Mihály Vasas: Munkácsy*. Statue. Gyula
69. *Zsigmond Justh*. Original photo
70. *Lajos Oskó*. Original photo
71. *Munkácsy's silver wreath*
72. *Munkácsy's father*. Oil painting
73. *Munkácsy's mother*. Oil painting
74. *Woebegone Highman*. Painting by Munkácsy
75. *Maize-field (Corn-snapping)*. Painting by Munkácsy
76. *Dusty Road*. Painting by Munkácsy
77. *Two Youths at the Table. Study for the Hero of the Village*. Painting by Munkácsy
78. *Hero of the Village*. Painting by Munkácsy
79. *Miklós Borsos: Munkácsy*. Statue. Békéscsaba
80. *Tibor Vilt: Munkácsy*. Statue. Békéscsaba

LA LISTE DES TABLEAUX

1. *Le centre de Békéscsaba en 1858.* Le crayon d'Antal Haan
2. *Le centre de Békéscsaba à l'enfance de Munkácsy.* Le détail de carte
3. *La gentilhommière de Steiner (d'Omaszta) aujourd'hui.* La photographie
4. *János Vidovszky et sa femme.* La photographie originale
5. *Le bahut de tulipe de Munkácsy*
6. *Feri Vidovszky parmi les élèves de Szarvas en 1863.* La photographie originale
7. *L'enregistrement de l'admission de Munkácsy parmi les compagnons*
8. *L'appartement de Reök et de Munkácsy à Gyula.* La photographie
9. *Le centre de Gyula à l'époque de Munkácsy.* Le détail de carte
10. *Le château de Gyula à l'époque de Munkácsy.* La gravure
11. *Munkácsy présente ses crayons à Szamosy.* La peinture
12. *Elek Szamosy.* L'autoportrait
13. *László Gyulai*
14. *Lehel Odry en 1875.* La photographie originale
15. *Le compagnon de menuisier peint.* L'aquarelle de László Gyulai
16. *Le portrait d'Ákos Szulimán.* Le crayon de Munkácsy
17. *Le portrait de Jolán Szulimán.* Le crayon de Munkácsy
- De l'album à croquis de Gyula de Munkácsy:
 18. *La jeune femme paysan avec un enfant.* Le crayon
 19. *Le château de Gyula.* Le fusain
 20. *Les jeunes bergers.* Le crayon
 21. *Le pacage de cheval.* Le crayon
 22. *Mon sieur le maître lit.* Le crayon
 23. *Le brigand a soif.* Le crayon
 24. *La traite de vache.* Le crayon
 25. *La cuisson du lard.* Le crayon
 26. *La cabane de l'oncle Reök.* Le crayon
 28. *L'étude de la draperie.* Le crayon
 27. *Le lycéen d'Arad.* Le crayon de Munkácsy
29. *Les propriétés d'István Reök à la frontière de Békéscsaba.* L'esquisse de carte
30. *Munkácsy en 1863.* La photographie originale
31. *La lecture de lettre.* La peinture à l'huile de Munkácsy
32. *Munkácsy en 1864.* La photographie originale
33. *Munkácsy en 1866.* La photographie originale
34. *L'étude au tableau du Brigand affligé: Le protagoniste.* Le crayon
35. *L'étude au tableau du Dîner sur la Puszta: L'homme accoudé.* Le crayon
36. *L'étude au tableau du Dîner sur la Puszta: L'homme agenouillé.* Le crayon
37. *L'étude au tableau du Brigand affligé: Le tzigane qui sonne du sifflet.* Le crayon
38. *Le portrait de János Vidovszky.* La peinture de Munkácsy
39. *Le portrait de Mme. Vidovszky.* La peinture de Munkácsy
40. *Le portrait de Matild Vidovszky.* La peinture de Munkácsy
41. *Le portrait du docteur Dudits.* La peinture de Munkácsy
42. *Le portrait de la femme du docteur Dudits.* La peinture de Munkácsy
43. *L'affiche de théâtre de la pièce Maman*
44. *Le premier feuillet du rôle de Munkácsy*
45. *Le portrait d'Irma Nagy.* La peinture de Munkácsy
46. *Le portrait d'István Reök. (I.)* Le crayon de Munkácsy
47. *Le portrait d'István Reök. (II.)* Le crayon de Munkácsy
48. *L'esquisse du tableau du Chariot de fauche tombé.* Le crayon de Munkácsy

49. *Munkácsy en 1867*. La photographie originale
50. *La fête de chanson d'Arad*. La gravure après Munkácsy
51. *Le certificat de pauvreté de Munkácsy*
52. *László Gyulai: Mihály Munkácsy*. La litographie
53. *Le peintre du tableau du Dernier Jour d'un condamné. Munkácsy vers 1870*.
La photographie originale
54. *La photographie d'István Reök de vieil âge*. La photographie originale
55. *Épouse de István Reök, Mária Omaszta*. La photographie originale
56. *... et la mère de famille*. La photographie originale
57. *La lettre d'István Reök à Munkácsy* (Le détail)
58. *La lettre de Munkácsy à István Reök* (Le détail)
59. *Munkácsy et sa femme*. La photographie originale
60. *La propriété de Reök de Kismegyer avec le studio de Munkácsy (x)*.
Le détail de carte
61. *La maison d'István Reök à Békéscsaba sur la route de Gyula*. La photographie
62. *Le club de Békéscsaba élit Munkácsy au membre d'honneur*
63. *Au cours d'une des dernières visite. Munkácsy vers 1890*.
La photographie originale
64. *La maison construite au ménage de Lang avec la plaque commémorative de Munkácsy*. La photographie
65. *La plaque commémorative de Munkácsy au lieu de la maison Lang à Békéscsaba*
66. *La plaque commémorative de Munkácsy à Békés*
67. *La plaque commémorative à sa maison d'autrefois à Gyula*
68. *Mihály Vasas: Munkácsy*. La statue. Gyula
69. *Zsigmond Justh*. La photographie originale
70. *Lajos Oskó*. La photographie originale
71. *La couronne d'argent de Munkácsy*
72. *Le père de Munkácsy*. La peinture à l'huile
73. *La mère de Munkácsy*. La peinture à l'huile
74. *Le brigand affligé*. La peinture de Munkácsy
75. *Le champ de maïs (La récolte du maïs)*. La peinture de Munkácsy
76. *Chemin poussiéreux*. La peinture de Munkácsy
77. *Deux gars attablés. L'étude au tableau du Héros du village*.
La peinture de Munkácsy
78. *Héros du village*. La peinture de Munkácsy
79. *Miklós Borsos: Munkácsy*. La statue. Békéscsaba
80. *Tibor Vilt: Munkácsy*. La statue. Békéscsaba

VERZEICHNIS DER BILDER

1. *Das Zentrum von Békéscsaba 1858.* Zeichnung von Antal Haan
 2. *Das Zentrum von Békéscsaba als Munkácsy Kind war.* Ausschnitt einer Karte
 3. *Herrenhaus der Familie Steiner (Omaszta) heute*
 4. *János Vidovszky und seine Frau.* Originalphoto
 5. *Mit Tulpen verzierte Truhe von Munkácsy*
 6. *Feri Vidovszky zwischen Studenten aus Szarvas 1863.* Originalphoto
 7. *Munkácsy wird als Zunftgeselle eingeschrieben*
 8. *Die Wohnung von Reök und Munkácsy in Gyula.* Photo
 9. *Das Zentrum von Gyula in der Zeit von Munkácsy.* Ausschnitt einer Karte
 10. *Das Schloss in Gyula in der Zeit von Munkácsy.* Stich
 11. *Munkácsy präsentiert seine Zeichnungen Szamosy.* Gemälde
 12. *Elek Szamosy.* Selbstbildnis
 13. *László Gyulai*
 14. *Lehel Odry 1875.* Originalphoto
 15. *Der malende Tischlergeselle.* Aquarell von László Gyulai
 16. *Bildnis von Ákos Szulimán.* Bleistiftzeichnung von Munkácsy
 17. *Bildnis von Jolán Szulimán.* Bleistiftzeichnung von Munkácsy
- Aus dem Skizzenbuch von Munkácsy in Gyula:
18. *Junge Bäuerin mit Kind.* Bleistiftzeichnung
 19. *Die Gyulaer Burg.* Kohlezeichnung
 20. *Junge Schäfer.* Bleistiftzeichnung
 21. *Pferdeweiden.* Bleistiftzeichnung
 22. *Herr Meister liest vor.* Bleistiftzeichnung
 23. *Durstiger Straßenräuber.* Bleistiftzeichnung
 24. *Kuhmelke.* Bleistiftzeichnung
 25. *Speckröstung.* Bleistiftzeichnung
 26. *Die Hütte von Onkel Reök.* Bleistiftzeichnung
 27. *Gymnasiast aus Arad.* Bleistiftzeichnung von Munkácsy
28. *Studie für eine Draperie.* Bleistiftzeichnung
 29. *Die Felder von István Reök in der Umgebung von Békéscsaba.* Kartenskizze
 30. *Munkácsy 1863.* Originalphoto
 31. *Brieflesung.* Ölgemälde von Munkácsy
 32. *Munkácsy 1864.* Originalphoto
 33. *Munkácsy 1866.* Originalphoto
 34. *Studie zum Trauernden Räuber: Hauptfigur.* Bleistiftzeichnung
 35. *Studie zum Bild Abendessen in der Pušta: Mann sich auf seine Ellbogen stützend.*
Bleistiftzeichnung
 36. *Studie zum Bild Abendessen in der Pušta: Man auf den Knien.*
Bleistiftzeichnung
 37. *Studie zum Trauernden Räuber: pfeifender Zigeuner.* Bleistiftzeichnung
 38. *Bildnis von János Vidovszky.* Gemälde von Munkácsy
 39. *Bildnis von Frau János Vidovszky.* Gemälde von Munkácsy
 40. *Bildnis von Matild Vidovszky.* Gemälde von Munkácsy
 41. *Bildnis von Doktor Dudits.* Gemälde von Munkácsy
 42. *Bildnis der Frau von Doktor Dudits.* Gemälde von Munkácsy
 43. *Theaterzettel fürs Theaterstück Mama*
 44. *Erste Seite der Rolle von Munkácsy*
 45. *Bildnis von Irma Nagy.* Gemälde von Munkácsy
 46. *Bildnis I. von István Reök.* Bleistiftzeichnung von Munkácsy

47. *Bildnis II. von István Reök*. Bleistiftzeichnung von Munkácsy
48. *Skizze zum Schiefen Heuwagen*. Bleistiftzeichnung von Munkácsy
49. *Munkácsy 1867*. Originalphoto
50. *Sängerfest in Arad*. Stich nach Munkácsy
51. *Armutszeugnis von Munkácsy*
52. *László Gyulai: Mihály Munkácsy*. Lithographie
53. *Der Maler des Gemäldes Der letzte Tag eines Verurteilten. Munkácsy um 1870*.
Originalphoto
54. *Photo von István Reök als ein alter Mann*. Originalphoto
55. *Frau István Reök, geb. Mária Omaszta*. Originalphoto
56. *... und die Familienmutter*. Originalphoto
57. *Der Brief von István Reök an Munkácsy* (Ausschnitt)
58. *Der Brief von Munkácsy an István Reök* (Ausschnitt)
59. *Munkácsy und seine Frau*. Originalphoto
60. *Das Reök Familiengut in Kismegyér, mit dem Atelier von Munkácsy (x)*.
Ausschnitt einer Karte
61. *Das Haus von István Reök in Békéscsaba, Gyulai Straße*. Photo
62. *Das Kasino in Békéscsaba wählt Munkácsy zum Ehrenmitglied*
63. *In der Zeit des letzten Besuches. Munkácsy, um 1890*. Originalphoto
64. *Das Wohnhaus mit der Munkácsy-Gedenktafel auf dem Lang Gut*. Photo
65. *Munkácsy-Gedenktafel an der Stelle des Lang-Hauses in Békéscsaba*
66. *Gedenktafel erinnernd an Munkácsy in Békés*
67. *Munkácsy-Gedenktafel an seinem einstigen Wohnhaus in Gyula*
68. *Mihály Vasas: Munkácsy*. Statue. Gyula
69. *Zsigmond Justh*. Originalphoto
70. *Lajos Oskó*. Originalphoto
71. *Der Silberkranz von Munkácsy*
72. *Munkácsy's Vater*. Ölgemälde
73. *Munkácsy's Mutter*. Ölgemälde
74. *Trauernder Räuber*. Gemälde von Munkácsy
75. *Maisfeld (Maisernte)*. Gemälde von Munkácsy
76. *Stäubiger Weg*. Gemälde von Munkácsy
77. *Zwei Burschen am Tische. Studie zum Dorfhelden*. Gemälde von Munkácsy
78. *Dorfheld*. Gemälde von Munkácsy
79. *Miklós Borsos: Munkácsy*. Statue. Békéscsaba
80. *Tibor Vilt: Munkácsy*. Statue. Békéscsaba

Készült a Typografika Kft. gondozásában, Békéscsabán

Tel/fax: 66 527 160

Nyomtatás–kötés: Dürer Nyomda Kft., Gyula.

Tel/fax: 66 466 844

Felelős vezető: Megyik András

Nincs még egy személyisége a magyar művészettörténetnek, akinek élete annyira ismert lenne a közönség előtt, mint Munkácsy. Ez elsősorban a róla szóló regények hatásának tulajdonítható, olyan műfajnak, amelyben a tények és az írói fantázia szabadon váltja egymást, a valóság keveredik az írói fantáziával – s az olvasó „életrajzként” kezeli a kor divatjának megfelelően megírt műveket. E szerint ítéli meg a „főhóst”, akinek alakja azonban része nemzeti kultúránk kincsesházának, így nem közömbös, milyen képet kap róla az olvasó: tiszteletet ébreszt avagy épp tiszteletet rombol. Ezért nagy az irodalom felelőssége.

Munkácsy élete hálás regénytéma. A gyalupadtól a világ-hírig ívelő pályája eleve megadja a regény vezérfonalát. S az „életrajz” megírásához Munkácsy maga is hozzájárult, amikor az 1880-as években *Emlékeim* címmel megírta gyermekkorának történetét, melyet 19 éves koráig követ végig a dickensi nyomort megelevenítve. Gyermekkorának felidézéséhez a szakirodalom is ezt a forrást használja.

Kétségkívül gazdagon megrajzolt gyermekkor.

De vajon igaz-e? S nincs-e több, más, amit meg kell menteni a feledésből, hiszen minden év távolabb visz az eseményektől, egyre ritkul azoknak a sora, akik ki tudják egészíteni a szóltan dokumentumokat.

S kik voltak a szereplők? Hol a gyermekkor leírt világa?

Ezek a kérdések vezettek Munkácsy életének kutatásakor. A munka nem volt hiábavaló. Korabeli levéltári iratok, elsárgult újságok apró cikkei, lassan előkerülő családi levelezések gazdagították az *Emlékeim* élményanyagát.

Ennek következtében néha változik az ismert kép. Munkácsy önéletrajzában a kor divatos naturalizmusának hatása, a szélsőséges jelenetek keresése felnagyította a gyermek és a nagybácsi ellentétét. Most, a dokumentumokat vallatva Reök István alakja közelebb kerül a valósághoz. De ugyanígy változik a Munkácsy gyermek- és ifjúkoráról kialakított kép nem egy részlete is: életközelibbé, sokszínűbbé válik a források felhasználása után. A kortársak megszólaltatása a híressé vált Miska életének egy-egy epizódját elevenítik meg, tágítják az *Emlékeim* világát.

Időben túllépve önéletrajzán, folytattuk Munkácsy kötődésének kutatását a megyéhez, bemutatva annak forrását – elsősorban a negyedszázadon át itt lakó Reök családot –, a visszavisszatérést, a „hazalátogatás” emlékeit, egészen Munkácsy emlékének ápolásáig.

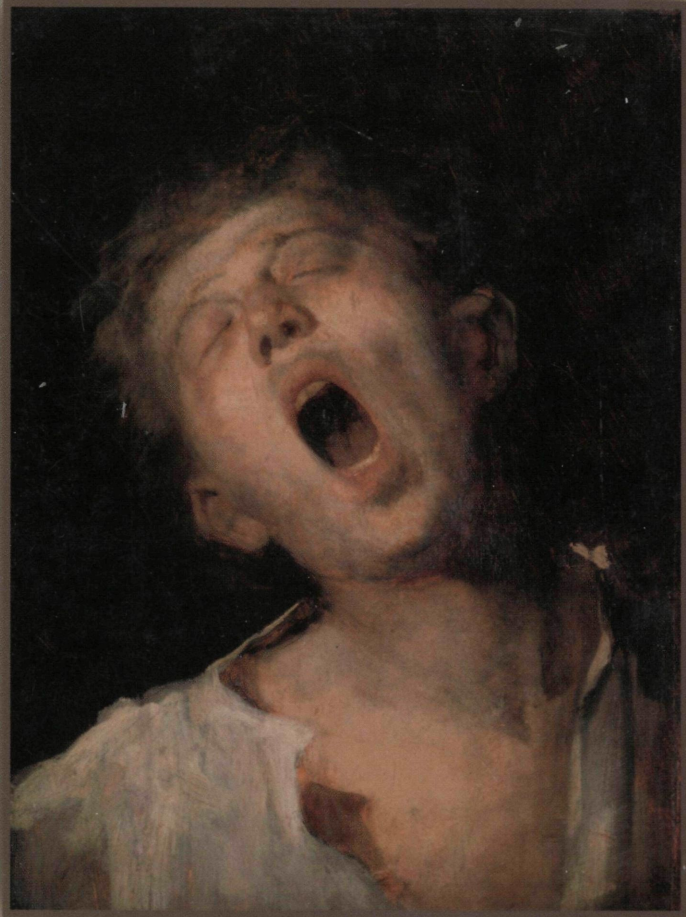
Emellett az aradi évek ismertetése is bekerült a kötetbe, mert az itt töltött időszak – ha földrajzilag kívül is esik – beékelődik Munkácsy Békés megyei életébe, így azok megismerése teljesebbé teszi a festőművész ifjúkorának bemutatását, megértését.

Munkánkkal Munkácsy Mihály előtt kívántunk tisztelegni az utókor hálájával és tisztetével.

(Czeplédi Imre)

973 Róck Istváné övegy.

1862

f°

F
0/16

ANNEX

973 Róck Istváné övegy. Maria
mit Amanta